

T.C.

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

HITAYNÂME VE SEYAHATNAMELER IŞIĞINDA ÇİN (XVI. YÜZYIL)

DOKTORA TEZİ

CELAL ASLAN

GAZİANTEP
HAZİRAN 2020

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**HİTAYNÂME VE SEYAHATNAMELER IŞIĞINDA
ÇİN
(XVI. YÜZYIL)**

DOKTORA TEZİ

CELAL ASLAN

Doç. Dr. YUNUS EMRE TANSÜ

GAZİANTEP
HAZİRAN 2020

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**HİTAYNÂME VE SEYAHATNAMELER IŞIĞINDA ÇİN
(XVI. YÜZYIL)**

CELAL ASLAN

Tez Savunma Tarihi:

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

(Unvanı, Adı ve SOYADI)
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

(Unvanı, Adı ve
SOYADI) Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

(Unvanı, Adı ve SOYADI)
SOYADI) İkinci Tez Danışmanı (varsa)
Tez Danışmanı

(Unvan, Adı ve

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak oybirliği/ oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

(Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

CELAL ASLAN

ÖZ

ASLAN, Celal
Doktora Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yunus Emre Tansü
Haziran 2020, 355 Sayfa

Farklı coğrafyaları keşfetmek amaçlı yapılan birçok gezi, tarih araştırmacılığı için hem bir metot hem de bir ürün oluşturmuştur. Bu ürünlerin başında Seyahatnameler gelmektedir. Seyahatnameler bir seyyahın gezip gördüğü yerlerdeki ilginçlikleri anlattıkları ve gelecek nesillere dönemi aktardıkları önemli tarihi kaynakları oluşturmaktadır. Tarih boyunca Uzak Doğu Ülkeleri ilginç kültürleri dolayısıyla hep merak edilmiştir. Uzak Doğu ülkelerinden biri olan Çin hakkında da birçok Seyahatname yazılmıştır. Bu Seyahatnamelerden biri de XVI. yüzyıl Çin'i hakkında önemli bilgiler veren Ali Ekber Hıtaî'nin Hıtaynâme'sidir. Hıtaynâme yazıldığı dönemin en çok kullanılan dillerinden biri olan Farsça kaleme alınmıştır. Eser hakkında birçok nazariye bulunması ve bunların birçoğunun teyide muhtaç olması konu üzerinde çalışmayı gerektirmiştir. Hıtaynâme üzerinde duran araştırmacılar, eserin bilimsel yönünden çok başka bir eserden alınmış olabileceği üzerinde durmuş ve Hıtaynâme'nin içeriğine yüzeysel yaklaşmışlardır. Bu sebeple Hıtaynâme'nin alındığı iddia edilen kaynaklarla kıyaslanması ve değerinin ortaya konulabilmesi için araştırılması gerekli görülmüştür. Hıtaynâme'nin birden fazla nüshası vardır. Bu nüshalar Osmanlı Türkçesi ve Fransızca'ya çevrilmiştir. Hıtaynâme farklı dillere çevrilse de dönem dil özellikleri dışına çıkılmamış ve bu nedenle dilinin sadeleştirilmesi veya içeriğindeki konuların anlaşılabilmesi adına bir çalışma yapılmamıştır. Eserin dilinin günümüz dil özelliklerine yaklaştırılması için değerlendirilmesi de yapılması gerekenlerdendir. Çevirisini ve değerlendirmesini yaptığımız, farklı nüshaları ve Çin hakkında yazılan Seyahatnamelerle kıyasladığımız Hıtaynâme Çin medeniyeti hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Anahtar sözcükler: Hıtaynâme, Ali Ekber Hıtaî, Uzak Doğu, Çin, Seyahatname.

EXTRACT

ASLAN, Celal

Ph. D. Thesis, History

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Yunus Emre Tansü

June 2020, 355 Pages

Many trips to explore different geographies have created both a method and a product for historical research. Travel books are at the top of these products. Travel Books are important historical sources in which a traveler tells about the interesting places where he travels and passes the period to the next generations. Far East Countries have always been curious about their interesting cultures throughout history. Many travel books have been written about China, one of the Far Eastern countries. One of these travel books is Ali Ekber Hitaî's Hıtaynâme, who gives important information about XVI. century China. Hıtaynâme was written in Persian, one of the most used languages of the period in which it was written. The fact that there were many theories about the work and that many of them were in need of confirmation required working on the subject. The researchers who dwelled on Hıtaynâme emphasized that the work may have been taken from another work rather than the scientific aspect and approached the content of Hıtaynâme superficially. For this reason, it has been deemed necessary to compare Hıtaynâme with the sources allegedly taken and to investigate in order to reveal its value. Hıtaynâme has more than one copy. These copies have been translated into Ottoman Turkish and French. Although Hıtaynâme has been translated into different languages, the language features of the period have not been excluded, and therefore no study has been made to simplify its language or to understand the content in its content. It is also necessary to evaluate the language of the work in order to bring it closer to today's language features. Hıtaynâme, which we have translated and evaluated, compared with different copies and travel books written about China, gives important information about Chinese civilization.

Keywords: Hıtaynâme, Ali Ekber Hitaî, Far East, China, Travel book.

ÖN SÖZ

Tarih araştırmacılığında doğrudan kaynak olarak kabul edilen Seyahatnameler, yazıldıkları dönemi ve olaylarını yansıtmaları bakımından birçok araştırmacının öncelikle başvurduğu eserler olmuştur. Bir tür gezi yazısı niteliğinde olan Seyahatnameler aynı zamanda söz konusu edilen bölgeyi ve insanların yaşayışlarını her açıdan inceleyen bir nevi kültür aktarım aracı olarak da görülebilir. Geçmiş dönemlerde merak edilen uzak ülkelerin tanınması ve buna ilişkin merakın giderilmesinin bir aracı olarak görülen Seyahatnamelerden biri de XVI. Yüzyılda yazılan ve Çin'in kültür ve medeniyetini anlatan Hıtaynâme'dir. Hıtaynâme yazıldığı dönemde Osmanlı Devleti padişahı Yavuz Sultan Selim'e sunulmuş, Osmanlı Türkçesine çevrilmiş ve dolayısıyla o dönem için Çin medeniyetinin bilinmeyen yönlerinin Osmanlı Ülkesinde öğrenilmesine katkı sağlamıştır. Hıtaynâme XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde yazılsa da öncesindeki dönem hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Eserin içeriği yerli yabancı birçok araştırmacının merak konusu olmuştur.

İçeriklerinde tamamen veya kısmen Çin'i de konu edindikleri için bu çalışmada ele alınan diğer Seyahatnamelere bakıldığında zaman zaman Çin hakkında benzer konuların da ele alındığı görülmektedir. Ortak olan bu konular üzerinde durularak kıyaslamalar yapılmıştır. Fakat Hıtaynâme'nin içeriğinde bulunan ve dönem Seyahatnamelerinde olmayan birçok özgün konu da eserin değerini ortaya koymaktadır.

Seyahatname türünde yazılan Hıtaynâme Farsça yazılmıştır. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar birbirleriyle aynı olmamakla birlikte nüshaların bazıları kısaltılmış ya da özetlenmiştir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Hıtaynâme'nin farklı farklı isimlerle zikredilen beş nüshası olduğu anlaşılmıştır. İrec Afşar, bu nüshaların hepsini gördüğünü iddia etmiştir. *Darû'l-kutub ve'l-vesaik el-Kavmiye*, (*Kahire nüshası*) nestalik tarzda yazılmış olup, diğer kaynaklarda da belirtildiği üzere *Darû'l-kutub* fihristinde 1273 tarihi ile kaydedilmiştir. İrec Afşar, bu nüshanın Farsça'dan Farsça'ya değerlendirmesini yapmıştır. İrec Afşar'a göre bir diğer nüsha Süleymaniye nüshası, 609 numara ile kayıtlı olup, Derviş Ahmed tarafından vakfedilmiş, 1154 tarihli 55 varaktır ve nestalik tarzda yazılmıştır. Bu nüshaya ne İstanbul'da ne de Mısır Milli Kütüphanesi'nde rastlanmıştır.

Eserin Süleymaniye nüshası, 610 numara ile kayıtlı olup, kâtibi belli değildir. 1154 tarihli 59 varaktır ve nesih tarzda yazılmıştır. Lin Yih Min bu nüshayı 1967 yılında Türkçeye çevirmiş ve Çin kaynakları ile mukayese etmiştir. Kahire nüshası ve Süleymaniye 610 nüshası elimizde olup iki eserden de yararlanılmış ve çevirileri yapılmıştır. İrec Afşar'ın Süleymaniye 610 Nüshası olduğunu söylediği bir diğer nüsha da Fransa'da bulunmaktadır. İrec Afşar bu nüsha hakkında *Kitabhane-i Milli-i Paris nüshası*, *Supplement Persan 1354*, numara ile kayıtlı olup Edgard Bolishe tarafından Farsça nüshaların fihrist bölümünde 521 numara ile kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu nüshanın Ocak 1900'de doğu bilimci Ch. Schefer tarafından Fransa'da tanıtıldığı ve *Kitabhane-i Milli-i Paris*'e bağışlandığı söylenmiştir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda bu nüshanın olduğu belirtilen katalog numarasında başka bir eserin bulunduğu anlaşılmıştır. Ch. Schefer, Hıtaynâme'nin 1-7-15. bölümlerini Fransızcaya tercüme etmiş ve bu bölümlerde söz konusu edilenler hakkında bir araştırma yazısı yazmıştır. Hıtaynâme'den yararlanılarak yazılan bu araştırmada sadece Müslüman misyonerliği ve zindanlar konuları işlenmiştir. Biz de Çin hakkındaki araştırma kısmında bu çalışmadan yararlandık.

Yukarıda anlatılanlar dışında eserin bir de Osmanlı Türkçesinde yazılmış bir nüshası bulunmaktadır. Sultan III. Murad Han'a sunulan bu nüshanın Hüseyin Efendi tarafından Türkçeye tercümesi yapılmıştır. *Kanunname-i Çin ve Hıta* şeklinde isimlendirilen bu nüshanın ise yaptığımız karşılaştırma sonucunda Süleymaniye 610 nüshasının çevirisi olduğu anlaşılmıştır. İncelemelerimiz sonucunda Hıtaynâme'nin en geniş nüshası olduğuna karar verdiğimiz Kahire nüshası, bu çalışma için temel

oluşturmuştur. Hıtaynâme'nin Farsça yazılması ve yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtmaması çalışmamız için kısıtlayıcı bir etken olmuştur. Hıtaynâme, Uzak Doğu tarihi alanında araştırma yapan birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve bu araştırmacılar eser hakkında varsayımlarda bulunmuşlardır. Bu varsayımların gerçekliğinin ispatı için yaptığımız çalışma, Hıtaynâme'nin Çin hakkındaki içeriğinin zenginliği nedeniyle farklı bir boyut kazanmıştır. Hıtaynâme hakkında çok sayıda varsayımın olması eser hakkında yapılacak araştırmalar için bilgi kirliliğine sebep olmaktadır.

Araştırmaya Hıtaynâme'nin Kahire nüshasının çevirisi yapılarak başlanmış ve sonrasında eserin daha anlaşılır bir hale getirilebilmesi için bu çeviri değerlendirilmiştir. Çin hakkında dönemi anlatan kaynaklar ve Seyahatnameler de incelenerek değerlendirilmiş ve Hıtaynâme'nin içeriğini oluşturan konuların doğru aktarılıp aktarılmadığının anlaşılabilmesi için kıyaslama yapılmıştır. Hıtaynâme temel alınarak Çin medeniyeti hakkında ayrıntılı bir araştırma sunulmuştur. Hıtaynâme ve Çin hakkında yazılan Seyahatnamelerin kıyaslanması sonucunda elde edilen verilere göre Hıtaynâme'nin diğer Seyahatnamelerle olan benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmış aynı zamanda Ali Ekber Hıtaf'nin eserini yazarken Çin'e seyahat edip etmediği ve eğer yararlanmışsa yazarın hangi Seyahatnamelerden yararlanmış olabileceği tartışmaları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmam sırasında bilgisi, birikimi ve tecrübeleri ile bana yol gösterici olan değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ'ye, akademik yönlendirmelerinden ve önerilerinden dolayı Prof. Dr. Orhan DOĞAN'a, engin Farsça bilgisiyle çalışmamı değerlendiren Prof. Dr. Mehmet Sait TOPRAK'a ve Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN'a ve sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım. Yoğun geçen bu süreçte sürekli desteğini esirgemeyan sevgili eşim Medine Aslan'a da çok teşekkür ediyorum.

Celal ASLAN

GAZİANTEP 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
EXTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
I. GİRİŞ	1
II. HITAYNÂME VE ALİ EKBER	3
III. SEYAHATNAMELER	8
A. Süleyman el-Tâcir Seyahatnamesi	11
B. Hıtay Sefaretnamesi	13
C. Marco Polo Seyehatnamesi	20
D. İbn Batuta Seyehatnamesi	24
E. Defterdâr Seyfî Çelebi Seyehatnamesi	31
IV. ÇİN	31
İKİNCİ BÖLÜM	38
ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRME	38
I. HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI ÇEVİRİSİ	38
II. HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI DEĞERLENDİRME	133
A. Giriş	133
B. Birinci Bab (Birinci Bölüm)	134
C. İkinci Bab (İkinci Bölüm)	134
D. Üçüncü Bâb (Üçüncü Bölüm)	136
E. Dördüncü Bâb (Dördüncü Bölüm)	139
F. Beşinci Bâb (Beşinci Bölüm)	143
G. Altıncı Bâb (Altıncı Bölüm)	144
H. Yedinci Bâb (Yedinci Bölüm)	149

I. Sekizinci Bâb (Sekizinci Bölüm)	151
J. Dokuzuncu Bâb (Dokuzuncu Bölüm)	151
K. Onuncu Bâb (Onuncu Bölüm)	154
L. On Birinci Bâb (On Birinci Bölüm)	154
M. On İkinci Bâb (On İkinci Bölüm)	156
N. On Üçüncü Bâb (On Üçüncü Bölüm)	157
O. On Dördüncü Bâb (On Dördüncü Bölüm)	158
P. On Beşinci Bâb (On Beşinci Bölüm)	158
R. On Altıncı Bâb (On Altıncı Bölüm)	160
S. On Yedinci Bâb (On Yedinci Bölüm)	161
T. On Sekizinci Bâb (On Sekizinci Bölüm)	162
U. On Dokuzuncu Bâb (On Dokuzuncu Bölüm)	162
V. Yirminci Bâb (Yirminci Bölüm)	163
Y. Yirmi Birinci Bâb (Yirmi Birinci Bölüm)	163
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	165
KARŞILAŞTIRMA	165
I. HITAYNÂME NÜSHALARININ KARŞILAŞTIRMALARI	165
A. Hitaynâme Kahire Nüshası ve Süleymaniye Nüshası Karşılaştırma	165
B. Lin Yih Min'in Türkçeye Çevirdiği Hitainâme Nüshasının Kahire Nüshası ile Karşılaştırılması ve Tespitleri	171
C. Irec Afşar'ın Hitainâme Adlı Eser Hakkında Değerlendirmeleri	173
II. SEYAHATNÂMLER VE HITAYNÂME'YE GÖRE ÇİN	177
A. Çin'e Giden Yollar	177
B. İnanışlar	179
C. Çin'in Şehirleri, Hisarları ve Düzeni	183
D. Çin Ordusu	190
E. Çin'de Tarım ve Kaynaklar	192
F. Çin Hakanı'nın Sarayı	195
G. Çin Zindanları	197
H. Çin'de Bayram ve Şenlikler	198
I. Çin'de Sanat	199
J. Çin Kanunları	202
K. Çin'de Kullanılan Paralar	204
L. Zindanlar	204
M. Genelevler	206

N. Astronomi	206
O. Misafirler.....	207
P. Kadın Hükümdar	208
R. Tibet ve Tibet Köpekleri	209
S. Çin Seddi	210
T. Kalmuklar.....	211
SONUÇ	213
KAYNAKLAR	218
EKLER.....	225
EK 1. HITAYNÂME SÜLEYMANİYE (REİS'ÜL KÜTTAB MUSTAFA EFENDİ 610) NÜSHASI SAYFA ÖRNEĞİ.....	226
EK 2. HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI (İREC AFŞAR) SAYFA ÖRNEĞİ	227
EK 3. HITAYNÂME AYASOFYA NÜSHASI SAYFA ÖRNEĞİ	228
EK 4. HITAY SEFÂRETNÂMESİ (SEFERNÂME-İ ÇİN) SAYFA ÖRNEĞİ .	229
EK 5. HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI.....	230
ÖZGEÇMİŞ	x
VITAE.....	x

KISALTMALAR

A	: Kahire nüshası sağ varak
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
B	: Kahire nüshası sol varak
bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ	: İrec Efşar çalışması
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan önce
No.	: Numara
p.	: Page
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

I. GİRİŞ

Güneydoğu Asya'nın en büyük ülkelerinden birini teşkil eden Çin, tarih boyunca merak edilen bir bölge olmuştur. Bu sebeple dünyanın birçok bölgesinden gelen seyyahlar ülkeyi ziyaret etmiştir. Seyyahlar ve onların tuttukları notlar sayesinde Çin'in farklı dönemlerindeki yaşayış biçimleri ve kültürleri hakkında bilgiye ulaşılabilmektedir. İpek Yolu'nun başlangıç noktası olan ve bir nevi bu yola verilen ismin kaynağını oluşturan ipeğin üretildiği ve pazarlandığı ülke olan Çin, köklü bir medeniyete sahiptir. Ülkeye yapılan seyahatlerin amacı sadece merak ve ticaret değil, aynı zamanda bölge teknolojisini keşfetme ve misyonerlik özelliği de taşımıştır. Tarih boyunca Çin'e yapılan seyahatnameleri tarayarak yaptığımız bu çalışma XVII. yüzyıla değin Çin kültürü ve medeniyeti konusunda bilgiler içermektedir. Çalışmamızın temelini oluşturan Ali Ekber Hıtaî'nin Hıtaynâme adlı eseri XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış olsa da bu eserin başka seyahatnamelerden alındığına dair varsayımlar sebebiyle öncesinde ve sonrasında Çin hakkında bilgi vermek için yazılan Seyahatnameler taranmış ve incelenmiştir.

Çin hakkında IX. yüzyıldan itibaren birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerin çoğunluğunu ise Seyahatnameler oluşturmaktadır. Seyahatnameler yazılmadan önce sadece belirli yollardan Çin'e giden tüccarların verdiği malumatlarla bilinen Çin, Seyahatnamelerin verdiği bilgiler aracılığıyla daha çok tanınır hale gelmiştir. Ali Ekber Hıtaî'nin Hıtaynâme adlı seyahatnamesinin dönem Çin'i ve öncesi hakkında ayrıntılı bilgi veren bir kaynak olması dolayısıyla bu eserler arasında çok önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Araştırmacılar, Hıtaynâme'nin yazarı Ali Ekber Hıtai'nin kim olduğu ve Hıtaynâme'yi gördüklerine dayanarak yazıp yazmadığı ya da Çin'e gidip gitmediği hakkında birçok görüş bildirmişlerdir. Ali Ekber'in tüccar veya devlet görevlisi olduğunu söyleyen araştırmacılar da olmuş fakat bu görüşlerini destekleyici kanıtlar sunamamışlardır¹. Ali Ekber'in Hıtaynâme'de dönem Çin'i hakkında neredeyse her şeyden bahsetmesi ve verdiği bilgilerin bazılarının da hatalı olduğunun düşünülmesi eseri onun yazmış olamayacağı varsayımlarına da sebep olmuştur.

Hıtaynâme'nin birçok nüshası bulunmakla birlikte yazıldığı dillerden farklı dillere çevirileri ve araştırma niteliğinde değerlendirmeleri de bulunmaktadır. Eserin farklı nüshaları taranarak yapılan karşılaştırma ve değerlendirmeler neticesinde aynı eserin farklı nüshaları arasında dahi farklılıklar olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak eserin aktarılırken eksik aktarılması veya anlaşılmayan yerlerin yazılmaması gösterilebilir. Bunun dışında eserin farklı kaynaklardan yararlanılarak yazıldığına dair birçok varsayım da bulunmaktadır. Bu varsayımların eserin derin bir şekilde değil de yüzeysel olarak incelenmesinden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir.

Hıtaynâme'nin özellikle Süleymaniye nüshası araştırmalarda kullanılmıştır. Bu nüsha Osmanlı Türkçesi'ne ve Fransızca'ya çevrilmiştir. Bu nüshanın Farsça metninden hareketle Zeki Velidi Togan, Mehmet Fuad Köprülü, Lin Yih Min, Paul Kahle, Charles Schefer, Gülçin Çandarlıoğlu ve Ahmet Taşağıl dönem ve bölge hakkında araştırmaları ile duayen olan araştırmacılar değerlendirmelerde bulunmuşlardır². Hıtaynâme'nin Kahire nüshası ise başka dillere çevrilmemekle birlikte nüsha üzerinde İranlı araştırmacı İrec Afşar tarafından kendi dilinde yani Farsça bir inceleme ve değerlendirme çalışması yapılmıştır. İlk kez Türkçe çevirisini yaptığımız bu eser, Osmanlı Türkçesinde yazılan nüshası ve Süleymaniye nüshası ile de karşılaştırılmıştır.

Hıtaynâme'nin farklı nüshaları dışında yukarıda bahsedilen araştırmacıların değerlendirmelerinden ve varsayımlarından hareketle dönem Seyahatnamelerinin Çin

¹ Zeki Velidi Togan, "16. ncı asrın başında 'Cinde ve Moğolistanda seyahat eden Osmanlı müellifi Ali Ekber Kha- tâi nin açık ifadelerinden, Kalmuk hareketlerinin baş sebebinin doğu-ı daki nüfus kesafeti olduğu anlaşılmaktadır." İfadesini kullanarak Ali Ekber'in Osmanlı Devleti resmî görevlisi olduğunu ifade etmiştir. A. Zeki Velidî Togan. *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. 1. Cilt. 2. Baskı (1981; metin).pdf, s. 177.

² "Ali Ekber'in eserini yazarken daha önce İslâm âleminde Uzakdoğu'ya ve bilhassa Çin'e dair yazılmış kitaplardan, özellikle Timurlular tarafından 1419'da Çin'e gönderilen elçilik heyetine Şâhrûh'un oğlu Baysungur adına katılan Gıyâseddin Nakkaş'ın 1422'de kaleme aldığı 'Acâ'ibü'l-leâ'if'i ile 851'de Çin'e giden Süleyman et-Tâcir'e atfedilen Aḥbârü's-Şîn ve'l-Hind adlı eserden faydalandığı tahmin edilmektedir." Ahmet Taşağıl, *Hıtaynâme*, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 17, İstanbul, 1998, s. 405.

bahsini ele alan kısımları, araştırma eserler ve seyahatnâmeler, Hıtaynâme ile karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Özellikle bazı araştırmacıların Hıtaynâme'nin yazılırken yararlanıldığını iddia ettikleri Gıyaseddin Nakkaş'ın Hıtay Seferatnamesi, Süleyman El Tacir'in IX. yüzyılda yazdığı Seyahatnamesi dönemin en ünlü Seyahatnamelerinden olan Uzak Doğu araştırmaları için her zaman başvurulagelen iki önemli eser Marco Polo Seyahatnamesi ve İbn Batuta Seyahatnamesi, Hıtaynâme'nin yazıldığı döneme yakın bir zamanda yazılan Defterdar Seyfi Çelebi'nin Uzak Doğu ile ilgili izlenimlerini yazdığı bir tarihi coğrafya kitabı olan Seyahatnamesi ile Hıtaynâme karşılaştırılmış, bu kaynaklardaki Çin hakkında verilen bilgilerin doğruluğu değerlendirilmiştir. Hıtaynâme üzerine yapılan araştırmalar ve içeriğindeki tartışmalı konuların sebep olduğu kargaşanın giderilmesi adına dönem ve bölgeyle ilgili birçok Türkçe ve yabancı kaynak da taranmış ve tespitlere yer verilmiştir.

Başlangıç olarak İranlı araştırmacı İrec Afşar'ın Hıtaynâme hakkında değerlendirme yaptığı eserden yararlanılarak Kahire Nüshasında eksik olan iki sayfa tamamlanmıştır³. Eserdeki sayfa eksiklikleri tamamlandıktan sonra çeviri aşamasına geçilmiş ve çeviri sırasında dönem dilinde yazılmış isim ve ünvanların doğru yazılıp yazılmadığının tespiti için Lin Yih Min'in Hıtaynâme'nin değerlendirmesi ve Çin kaynakları ile mukayesesini yaptığı doktora çalışmasından yararlanılmıştır⁴.

Hıtaynâme'nin değerlendirilmesi yapıldıktan sonra Çin hakkında dönemi anlatan kaynaklar üzerinden Çin Medeniyeti ile ilgili ayrıntılı bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırma Çin hakkında, Hıtaynâme'de ve diğer Seyahatnamelerde geçen konular üzerinden şekillenmiştir.

II. HITAYNÂME VE ALİ EKBER

Hıtaynâme, XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde Çin'e giden Ali Ekber Hıtaî tarafından yazılmıştır. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Ali Ekber ile ilgili olarak gerek yazmış olduğu Hıtaynâme'ye gerekse de eser üzerine çalışma yapan diğer araştırmacıların kanaatlerine de bakarak bir değerlendirmede bulunulabilir. O genellikle Osmanlı araştırmacısı ya da gezgini olarak anılmıştır. Ahmet Taşağıl ise bu görüşün aksine Ali Ekber için: “*Ali Ekber'in Maverâünnehir veya Horasan'da*

³ İrec Afşar, *Hıtayname*, Merkez-i Esned-i Ferhengi Asiya, Tahran, 1978, s. 84-85.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Lin Yih-Min, *Ali Ekber'in Hıtayname Adlı Eserinin Çin Kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi*, Şinasi Tekin Collection, Tai-Pei, 1967.

yaşadığı, tüccar olduğu ve Çin'e gönderilen bir elçilik heyetinde yer aldığı, bulunduğu bölgenin Şeybaniler veya Safeviler tarafından işgali üzerine Osmanlı ülkesine göç ettiği tahmin edilmektedir."⁵ demiştir. Hıtaynâme'nin Kahire nüshası üzerine çalışma yapan İranlı araştırmacı İrec Efşar da bu görüşü destekler nitelikte Ali Ekber ile ilgili olarak: *"Ali Ekber'in yazım tarzından ve üslubundan onun Maverâünnehirli olduğu aşikârdır. Farsça kelimeler Maverâünnehir diline yakındır. Onun asrında yazılan kitaplardaki üslup da bunu kanıtlar"*⁶ demektedir. Yine *"Araştırmacılar Çin devletinin kurallarına göre onun bir tüccar olduğu hükmüne varmışlardır. Elçi olarak seyahat etmiş ve özel bir ilgi görmüştür"* demişlerdir. Bu görüşlerle birlikte Timurlu devleti döneminde başta Mirza Baysungur tarafından Hıtay'a gönderilen Gıyaseddin Nakkaş'ın sonrasında ise Ali Ekber'in ifadesiyle Çin'e gitmesinin ikinci sebebinin açıklandığı fasla göre: *"Diğer mesele de şudur ki: Merhum Sultan Uluğ Bey, Üstad Mevlana Ali Kuşçu Şiri'yi; o ülkenin ilginç durumları hakkında; her ne görüldüyse bilinsin diye, yazılsın diye Hıtay'a göndermişti."* sözünden hareketle Ali Kuşçu'nun Sultan Uluğ Bey tarafından Hıtay'a gönderilmesi geleneğinin devamında ise muhtemeldir ki Ali Ekber de Hüseyin Baykara döneminde Timurlu devletinin elçilik heyetinde yer alarak Hıtay hakkında bilgi toplaması maksadıyla Çin'e gönderilmiş olma ihtimali yüksektir. Ayrıca hem Hıtay Sefaretnâmesi'nin hem de Hıtaynâme'nin Farsça yazılmış olması da bunu destekler niteliktedir. Yine, Ali Kuşçu'dan *Üstad* diye bahsetmesi, yaş olarak Ali Kuşçu'nun daha büyük olmasına rağmen muhtemelen aynı bölgede yaşamış olmaları nedeniyle, onu yakinen tanıdığının bir işareti olarak görülebilir. Ali Ekberin seyahat dönüşünde ise ülkede otoritenin kaybolmuş olması ve ülkenin Şeybaniler ve Safevilerin işgaline uğraması nedeniyle kendisinin de daha önceden tanıdığı Ali Kuşçu'nun yolunu izleyerek daha güvenli liman olarak gördüğü Osmanlı ülkesine gelmiştir. Ayrıca eserinde Kızılbaşlar'ı sert bir şekilde eleştirmesine de bakıldığında Ehl-i Sünneti benimsemiş olabileceği ve bunun da Osmanlı devletine gelişinde etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Birçok araştırmacı Çin Hakanı'nın sarayına yabancı ve tüccar giremeyeceğini belirtmiştir. Bu araştırmacılardan biri de Ali Ekber'in Hıtaynâme adlı eserinin Sülaymaniye nüshasının çevirisini yaparak Çin kaynakları ile mukayese eden Lin

⁵ Ahmet Taşağıl, "Hıtâyname", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islam.ansiklopedisi.org.tr/hitayname> (12.01.2020), s. 404.

⁶ İrec Afşar, a.g.e., s. 7.

Yih Min'dir. Lin Yih Min bu bilgiyi sadece Ali Ekber'in Çin'e gitmediği ve bu bilgileri başka kaynaklardan aldığı varsayımını kanıtlamak için kullanmıştır. Dolayısıyla Ali Ekber'den tüccar olarak bahsetmiştir. Hâlbuki Ali Ekber'in Çin'e gönderilen bir devlet görevlisi olabileceği gibi Timurlulardan Çin'e gönderilen bir elçilik heyetinde bulunmuş olabileceği de söylenebilir. Ayrıca tüccarların saraya alınmadığı bilgisi Hıtaynâme'de de yer almaktadır. Eğer Ali Ekber tüccar olsaydı sarayda gördüklerini anlattığı kısımda bu bilgiye yer vemezdi diye düşünülebilir. Ali Ekber'in eseri incelendiğinde, zindanda başında geçen olaylar ve saray bahsi gibi, birçok olayın kendileri oradayken gerçekleştiğini söylediği görülür. Bu bilgilerin doğru olduğu kabul edilirse kendisinin Çin'e gittiği anlaşılmaktadır. Hatta Çin'e giden yolları anlatırken detaylı bir şekilde bilgi vermesi belki farklı zamanlarda da aynı yolu kullanmış olabileceğini de ortaya çıkarmaktadır. Ancak orada kalan yaklaşık yüz günlük sürede bu kadar tafsilatlı bilginin elde edilip edilemeyeceği sorgulandığında bazı bilgileri farklı kaynaklardan edinmiş olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca eserde çok önemli bilgilerin olmasının yanı sıra zaman zaman bazı konuların abartıldığı, hatta efsanelerin gerçeğe karıştırılarak aktarıldığı da dikkat çekmektedir. Lin Yih Min'in Hıtaynâme'de verilen bazı bilgilerin hatalı olduğunu söylemesine sebep olan hataların bir kısmı da bunlardan kaynaklanıyor olabilir. Bu noktada Hıtaynâme'yi Çin'i anlatan diğer Seyahatnamelerle karşılaştırmamız önem arz etmektedir.

Saraya girişini anlattığı hadise Çin Hakanı'nın onları tanıdıktan sonra kabul ettiğini göstermektedir. Bu bilgi zindan bahsinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Eserin giriş kısmında belirtilen Yavuz Sultan Selim'le ilgi ifadelerin ise Çin seyahati dönüşü yazılmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Çünkü buradaki ifadede Yavuz Sultan Selim Han için İslâmın hükümdarı ibaresi kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim Han'ın İslâm devleti hükümdarı olarak anılması ise 1516-1517 Mercidabık ve Ridaniye seferleri sonucunda bu günkü Suudi Arabistan'a kadar olan toprakları fethetmesiyle başlamıştır. Hıtaynâme'nin 1516 yılında Yavuz Sultan Selim Han'a sunulduğu yıl olarak zikredilen 1516 yılı bu bilgiyi destekler niteliktedir. Ayrıca Süleymaniye 610 nüshasının sonunda yer alan 1516 tarihi de bunu kanıtlamaktadır.

Ali Ekber'in muhtemelen 1500-1510 yılları arasında Çin'de bulunduğu düşünülmektedir. İranlı araştırmacı İrec Afşar ise Ali Ekber'in muhtemelen 1500 yılı öncesinde Çin'e gittiğini belirtmiştir. Ali Ekber'in yazdığı bu eser 1516 yılında Osmanlı Padişahları Yavuz Sultan Selim Han'a ve daha sonra da Kanuni Sultan

Süleyman'a sunulmuştur. Bu bölümde belirtilen Osmanlı Padişahı “*Kanuni Sultan Süleyman'a da sunulmuştur.*” ifadesi muhtemeldir ki çeviri hatasından kaynaklıdır. Bu bağlamda yapmış olduğumuz incelemede eserin Kanuni Sultan Süleyman'a da sunulduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Eserin birden fazla nüshası olup Süleymaniye nüshası farklı dillere çevrilmiştir. “*Süleymaniye Kütüphanesi'nde bazı nüshaları bulunan eserin (Aşir Efendi, nr. 249: Relsülküttab Mustafa Efendi, nr. 609, 610) Kahire'de Darü'l-kütübi'l-Mısriyye'de de bir nüshası vardır.*” Eserin Süleymaniye nüshası ve Osmanlı Türkçesine çevrilen nüshaları birçok kez araştırmalara konu olmuştur. İlk Türkçe tercümesi Osmanlı padişahı III. Murat'a sunulmuştur. Ahmet Taşağıl'a göre bu nüshanın çevireni belli değildir. Fakat İrec Afşar bu nüshanın çevireninin Hüseyin Efendi olduğunu ve bu nüshanın III. Murat'a sunulduğu belirtmiştir.⁷ “*Mukaddimesinde "Hıta ve Hotan ve Çin ve Maç'in mülklerinin kanunnamesi" olduğu belirtilen bu çevirinin Tercüme-i Kanunname-i Hıta ve Hotan ve Çin ve Maçin adıyla Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan nüshası (Esad Efendi, nr. 1852) 995 (1587) tarihini taşımaktadır.*”⁸ Eserin araştırmalara konu olan nüshası Süleymaniye nüshası olmuştur. Eserin Kahire nüshasının ise İranlı araştırmacı İrec Afşar tarafından yine Farsça olarak çalışıldığı ve başka dillere çevrilmediği anlaşılmaktadır. Hıtaynâmenin Kahire nüshası, Süleymaniye nüshasından farklı olarak 21 bölümden oluşmaktadır. Süleymaniye nüshası ile Kahire nüshalarının karşılaştırılmaları sonucunda Süleymaniye nüshasının bir bölümünün eksik olduğu tespit edilmiştir. İçerik olarak karşılaştırılan iki nüsha hakkında ayrıntılı bilgi karşılaştırmalar bölümünde verilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Kahire nüshası ne başka dillere çevrilmiş ne de araştırmalarda kullanılmıştır. Çevirisini yaptığımız bu eserin diğer nüshalar ile arasındaki en önemli farklardan birisi bir bölümün fazla olmasıdır. Bu bölümün konusunu ise Çin Kabesi oluşturmaktadır. Bu bölüm hakkındaki bilgiler eserin Kahire nüshası ile Süleymaniye nüshalarının karşılaştırılması bölümünde anlatılmıştır. Hıtaynâmenin Farsça yazılmış olan Kahire nüshasına çalışmanın ekler kısmında verilmiştir. Mısır Milli Kütüphanesinden alınan nüshanın sayfa numaraları düzenli olmakla birlikte birçok sayfanın da tekrar ettiği görülmüştür. Bu sebeple nüshanın bir bütün olarak değerlendirilebilmesi için fazla sayfalar nüshanın içerisinden çıkarılmıştır. Kahire nüshasından farklı diğer nüsha ve

⁷ İrec Afşar, *a.g.e.* , ss. 8-18.

⁸ Ahmet Taşağıl, *a.g.m.* , s. 404.

Seyahatnamelerde bulunan farklar ve aynılıklar karşılaştırmalar bölümünde anlatılmıştır.

Eserde

Çin'in sınırları yönetimi, yerleşim yerleri, iklimi ve coğrafyası, dinleri, gelenekleri, şehirleri, posta teşkilatı, yabancıları ağırlama usulleri, ordusu, hazineleri ve kullanılan para türleri, sarayları, hapishaneleri, bayramları, bölgeleri, tarım ve tarım ürünleri, sanatı, eğlence anlayışları, kanunları, İslâmiyet'in ülkedeki etkileri ve Çinlilerin Müslümanlara yaklaşımları, Çinlilerin komşuluk ilişkileri, ibadethaneleri, savaşları vb. birçok konuda bilgiler yer almaktadır.

Ali Ekber Hıtaî'nin bu eseri yazarken İslâm dünyasından Çin'e giden seyyahlar ve eserlerinden yararlandığı birçok araştırmacı tarafından iddia edilmiştir. Özellikle Timurlular tarafından 1419'da Çin'e gönderilen elçilik heyetinde yer alan Gıyaseddin Nakkaş'ın 1422'de kaleme aldığı '*Aca'ibü'l-leta'if*'inden, Süleyman el Tâcir'in *Ahbar el-Sîn ve'l-Hind* adlı eserinden veya Ali Kuşçu⁹ tarafından yazıldığı iddia edilen *Kânûnnâme-i Çin ve Hata* adlı eserden alınmış olabileceği söylenmiştir. *Kânûnnâme-i Çin ve Hata* adlı eserin varlığına dair herhangi bir kanıt olmaması yanında Ali Kuşçu'nun Uluğ Bey tarafından sık sık Çin'e gönderilen elçilik heyetlerinden birinde yer aldığı ve bu sefer sırasında gördüklerini yazdığı düşünülmektedir.¹⁰ Fakat Hıtaynâme hakkındaki varsayımların giderilmesi adına bu eserlerin veya dönem Seyahatnamelerinin içerikleriyle herhangi bir karşılaştırma yoluna gidilmemiştir. Bahsi geçen bu eserler de dâhil, Hıtaynâme'nin farklı nüshaları ve dönem Seyahatnameleri ile karşılaştırdığımız bu eser XVI. yüzyıl Çin'i hakkında önemli bilgiler veren bir kaynaktır.¹¹ Lin Yih Min'den hareketle Ali ekber'in Çin'e gitmediğini düşünen birçok araştırmacının yanısıra Paul Kahle gibi gittiğini belirtip verdiği bilgilerde hata veya abartı olduğunu belirten araştırmacılar da olmuştur. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Ali Ekber'in Çin'e gidip gitmediği veya verdiği bilgilerin abartılı olup olmadığı hakkında karar verebilmek adına dönemin birçok seyahatnâmesi ile Hıtaynâme mukayese edilmiştir.

⁹ Ali Kuşçu'nun hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kankal, "Ali Kuşçu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, S 1-2, Ankara, 1993, ss. 103-118.

¹⁰ Ahmet Kankal, a.g.m, s. 118.

¹¹ Ahmet Taşağıl, a.g.m. , s. 405.

III. SEYAHATNAMELER

Türkçede gezi, göç, yolculuk, seyahat anlamına gelen Seyahatname; seyyah adı verilen kişilerin gezip gördükleri yerleri anlattıkları eserlere verilen isimdir.¹² Seyyahlar genel olarak yabancı bir ülkeyi tasvir etmekte ve özellikle de farklı görülen yaşam tarzı, örf, adet, insan ilişkileri, yönetim tarzı vb. konulara eserlerinde yer vermektedirler. Çoğunlukla herkesin farkına varamadığı bilgileri sunmaya çalışan seyyahlar, bazen de kaleme aldıkları yazıların ilgi görmesi için mübalağa yapmayı gerekli görmüşlerdir. Bazı seyyahlar ise kendinden önceki dönemlere ait Seyahatnamelerden de pasajlar kullanarak kendi gözlemlerini veya intibalarını aktarma yoluna gitmişlerdir. Seyahatname için, Türk edebiyatında “Seyahatname”, Fars edebiyatında “sefer-nâme” Arap edebiyatında ise “rihle” denilmektedir. “Edebü’r-rihle”, “edebü’r-rahâlât” terkipleri modern zamanlarda ortaya çıkmış, özellikle İbn-i Batuta Seyahatnâmesi’nin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransızca, İngilizce gibi dillere çevrilmesinden hemen sonra Arap edebiyatında kullanılmaya başlanmıştır.” şeklinde ifade edilmiş, İbn-i Batuta’nın yazdığı Tuhfetün'-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr adlı eser literatürde “rihle” adıyla anılmıştır.¹³

Farklı iklimleri merak, zorlayıcı sebepler ve daha iyi bir yaşam için gerekli olan seyahat eylemi, insanoğlunun yeryüzünde var oluşuyla yaşattır. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem’in aynı zamanda ilk seyyah olduğu ve insanlığın ilk seyahatinin de Hz. Âdem’in Serendip-Mekke arasındaki yolculuğu olduğu söylenebilir. İnsanoğlunun doğasında olan bu eylem, hemen hemen bütün peygamberlerin tebliğ süreçlerinde zorunlu olarak yaşanmıştır. Hz. İbrahim’in Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz’ı kapsayan yolculuğu bilinmektedir. Hz. Yusuf’un Mısır; Hz. Musa’nın Mısır-Filistin; Hz. Peygamber’in Mekke-Şam arasındaki yolculuk ve gezileri gibi birçok örnek vardır. Ayrıca Hz. İsa, seyahat ettiği için Mesih unvanını almıştır. Bu gelenek, nerdeyse

¹² M. Coşkun, *Bosnalı Muhlis’in Manzum Hac Seyahatnâmesi Delilü’l-Menâhil ve Mürşidü’lMerâhil*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007, s. 39.

¹³ Battûta İbn, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004. ss. 25. ; İbrahim Hatiboğlu, “Rihle”, *Diyanet İslâm Aksiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 106.

bütün çağlarda gerek devlet görevlendirmeleri gerekse de şahsi olarak birçok insan tarafından sürdürülmüştür.¹⁴

Farklı zaman ve mekânlarda ortak bir kültür amaçlanmasa da ortak bir kültür oluşturmak adına önemli bir zemin oluşturan Seyahatnameler dönem, yer ve toplum adına önemli bilgiler içermektedir. Seyyahlar ise başka bir toplum başka bir zemin olduğunu farklı bir ekrandan bizlere sunan önemli karakterlerdir. Bir Seyahatname bize yalnızca bilgi vermez zamanın ruhunu da aktarır. Her seyyah kendi yaşayış ve inanışları çerçevesinde yazılarını şekillendirir.¹⁵ Dahası seyyahlar ve seyahatnameler mensup olunan dünyayı başka bölgelerle mukayeseye edip yeniden bir dünya kurmaya imkân verirler. Seyahatlerin dayandığı bir takım şartlar, ortaya çıkardığı bazı kanıt ve sonuçlar vardır. Seyahatnameler insanlığın en eski kültür ürünleri arasında yer almaktadır. İnsanın var oluşundan, günümüze değin yer değiştirme eğiliminde olan insan, bu yolla farklı olanı tanımakta, farklı olanın ilginç yönlerine eğilmekte ve bu farklılıkta belli bir değere sahip olan yanları kendi kültürüne aktarmaktadır.¹⁶

Seyahatname türünde ilk önemli eserleri verenlerin başında XIII. yüzyılda Marco Polo ile XIV. yüzyılda Arap gezgini İbn Batuta olmuştur. Marco Polo, Yakın Doğu ve Orta Asya ülkelerini kapsayan bir yolculuğa çıkmış ve bu yolculuğunda gezip gördüğü yerleri anlatan bir eser yazmıştır. Onun eseri döneminde oldukça ilgi görmüştür. Bunun sebebi ise gezip gördüğü yerleri olduğu gibi aktarması olarak gösterilmiştir. Arap bir gezgin olan İbn Batuta ise Anadolu, Harezm, Maverâünnehir, Horasan, Türkistan ve Çin'i dolaşarak orada yaşayan halkların toplumsal özelliklerini anlatan bir eser kaleme almıştır. Türk edebiyatında ilk gezi yazıları olarak Farsça yazılan Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın Acâibü'l Letâîfi, Ali Ekber Hatâî'nin 1515'te yazdığı Hitaynâme'si ve denizci Seydi Ali Reis'in *Mir'atü'l-Memâlik* adlı eseri gösterilebilir. Türk edebiyatında gezi türünde en önemli kitap ise Ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* adını taşıyan on ciltlik eseridir.¹⁷

¹⁴ Betül Ok, İbn Batuta Seyahatnamesi: Sosyolojik Bir Çözümleme, *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, Konya. s.1. ; İpek, Selahattin, 2005, "Güneş Hep Arkada", *Keşkül (Sufi Gelenek ve Hayat) Dergisi*, Nisan/Haziran, S:4, s:17.

¹⁵ Fatih Mehmet Şeker, "Türklerin İslâmlaşmasında ve Batılılaşmasında Seyahatlerin Rolü", *Kültür*, Kış 2008/2009, Sy. 13, s. 38.

¹⁶ B. Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yay. , İstanbul. 2000, s. 4.

¹⁷ Abdurrahman Demircan, Arap Edebiyatın Seyahatname Türü ve Seyahatnameler, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimler Anabilim Dalı Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı, *Yüksek lisans Tezi*, Van, 2010, s.5.

Batı’da Seyahatname türünün ilk örneklerine Antik dönemlerde rastlanmaktadır. Bugünkü bilgilere göre bu türün ilk örneklerinden birini *Heredotos* yazmıştır. Seyahatnamelerin bütün dünyada, özellikle Batı dünyasında çok önemli bir yeri vardır. Venedikli Seyyah *Marco Polo* ve İngiliz asıllı *John Mandeville*’nin Seyahatnameleri ve Arap Edebiyatında da *İbn-i Batuta*’nın Seyahatnamesi XVI. yüzyıla kadar en tanınmış Seyahatnamelerdir. Dünyaca ünlü Seyahatnameleri *Nail Tan* şöyle sıralamaktadır:

*“İbni Fazlan, Ebû Dülef, Marko Polo, İbni Batuta’nın Türk dünyası ile ilgili Seyahatnamelerinden sonra Julia Pardoe, Ogier Ghiselin de Busbecg, Lamartine, Lady Montagu, General Moltke, Raphaela Lewis, Jacop Philipp Falmerayer, Pretextat Locommte, Wilhelm Radloff, A. Dejavad, Alexander William Kinglake, Th. Deyrolle, Henri de Couliboef de Blocqueville, Pierre Loti, L. De Lounay, Vital Cuinet, Gerard de Nerval, Charles D. Warner, Edmondo de Amicis, Theophile Gautier, J. P. Tournefort, Fynes Moryson, Thomas Allome, Hermann von Pückler-Muskau, Marcellus Le Croix, Ponqueville, Claude Farrere, Richard Hakluyt, Samuel Purchas, Hans Dernschwam, Cornelias de Bruyn”*¹⁸

Seyahatnameler pek çok bilim dalı için önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Özellikle insanı ve toplumu tanımayı amaçlayan disiplinler bu eserlere sıklıkla başvurumaktadırlar. Bu türden eserler edebiyatın da ilgi alanına girmektedir. Yolculuğun yapıldığı ülkeye ait gözlemler taşıması bakımından önemli olan ve bir tarih belgesi niteliği gösteren bu tarz eserler, üslûp özellikleri, yeni ülkeler ve çeşitli olaylar karşısında yazarın davranışını belirten ustalığıyla da edebi eserler arasında yer almaktadır. *Orhan Şaik Gökyay*, seyahatnamelerin edebi eserler içinde değerlendirilmesi gerektiğini şöyle açıklamaktadır:

*“Bu yapıtlarda gezgin, bir toplumun bütünüyle yaşayışını, gelenek ve göreneklerini, türlü açılardan dikkatini çeken ve okurun dikkatini çekeceğini umduğu başkalıkları sergilemeye çalışır. Bunları elinden geldiğince de özenerek anlatır ve yazar. Böyle düşününce Seyahatnameleri ilkin edebiyat alanında yer alan yazılar arasına koymak gerekmektedir.”*¹⁹

¹⁸ Nail Tan, *Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler*, İstanbul, 1995, s. 55.

¹⁹ Orhan Şaik Gökyay, “Türkçede Gezi Kitapları”, *Türk Dili Dergisi*, (1 Mart 1973), Yıl 22, C. XXVII, S. 258. , 1973, s.457.

Gezip gördükleri yerlerdeki neredeyse her şeyi kaydeden seyyahlar yazdıklarını her zaman aynı metotla ortaya koymamışlardır. Seyyahlar gördüklerini aktarırken, pek çok teknik kullanmışlardır. Seyahatnamelerin yazılış ve anlatım biçiminden yola çıkarak değerlendirilmesi durumunda mektup, anlatı, etüt, roman, günlük, eleştiri, otobiyografi vs. birçok şekilde Seyahatname yazıldığı anlaşılmaktadır.

Türk edebiyatında seyahat türüne örnek olabilecek ilk eserler XV. yüzyılda verilmeye başlanmıştır. İlk örnek Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın 1422'de tamamlanan *Acâib'l-Letaif*'idir.²⁰ Hıtay Sefaretnamesi olarak da bilinen bu eser Seyahatname özelliği de gösterir. Ali Ekber Hıtâî'nin *Hıtaynâmesi*'de 1515-1516 yıllarında meydana getirilen Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın eserine benzer Farsça bir eserdir. Zeki Velidi Togan, eserle ilgili olarak "Ali Ekber Gıyaseddin Nakkaş'ın Seyahatnamesi'nden istifade ettiği gibi, Çin şehir hayatına ait tafsilatın çoğunu eski eserlerden almıştır." demiştir.²¹

Yukarıda bahsedilenler dışında eski Türk edebiyatındaki diğer Seyahatnameleri şöyle sıralayabiliriz: Pirî Reis; *Kitab-ı Bahriye*, Seydi Ali Reis; *Mir'atü'l-Memalik*, Ahmet İbn-i İbrahim Tokadî; *Acâibnâme-i Hindistan*, Trabzonlu Âşık Mehmet Çelebi; *Menâzıfı'l-Avâlim*, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*²² Bâbur Şah; *Bâburnâme*. Bu Seyahatnameler hakkında çalıştığımız dönemle ilgili olmaları dışında Çin'le bir bağlantıları olmaması hasebiyle ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

A. Süleyman el-Tâcir Seyahatnamesi

Çin ve Hind ülkelerini anlatan bir hatıra kitabı olarak Süleyman el-Tâcir tarafından yazılan eserde, Çin hakkında çok geniş olmasa da bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Eserin 852 yılında yazıldığı ve çoğunlukla deniz yollarının anlatıldığı görülmektedir. Eserin önemli kısmının günümüze ulaştığı söylenmektedir. Sonrasında bu kitabın Ebû Zeyd el-Hasan b. Yezid el- Sîrâfî'nin eline geçtiği ve Çin ve Hind ülkelerine giden deniz yolları hakkında topladığı bilgileri bu esere dâhil ettiği verilen bilgiler arasındadır. Ayrıca eserin iki şeklinin de günümüze ulaştığı bilgisi yer almaktadır. Bu eserler, Müslümanlar tarafından Çin, Hind, Hind-i Çini ve

²⁰ B. Asiltürk, , a.g.e. , s. 20.

²¹ Togan, A. Z. V. , "Ali Ekber", *İslâm Ansiklopedisi*, C.1, MEB Basımevi, İstanbul. 1950. , ss. 318-319.

²² B. Asiltürk, a.g.e. , ss. 20-23. ; Atsız, N. , (1971), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesinden Seçmeler I*, MEB Yay. , İstanbul. ss. 8-9.

Doğu Afrika ülkelerini ilk anlatan eser olma özelliği taşıırken ülkemizde henüz yeteri kadar tanınmadığına değinilmiştir. Oysaki Avrupa'da özellikle de Fransa'da 1800'lü yıllardan beri tanınmış ve çevirileri de yapılmıştır. Süleyman el-Tâcir'in eseri, Jean Sauvaget tarafından 1948 yılında çevrilmiş ve Paris'te yayımlanmıştır. Ebû Zeyd el-Sîrâfî'nin eseri ise 1922'de Gabriel Ferrand tarafından çevrilmiş ve yine Paris'te yayımlanmıştır. Daha sonra ise Kahire'de Yusuf el-Şârûnî; Süleyman el-Tâcir'in, Ebû Zeyd el-Sîrâfî'nin risaleleriyle birlikte Mesûdî'nin Müruc ez-Zeneb'deki pasajlarının metinlerini bir arada yayımlamıştır. Bu eser Yusuf el-Şârûnî'nin neşrine göre çevrilmiştir.

Eserde halkın yaşamı hakkında bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Halkın giyimlerinde yaş ve mevsim farkı olmaksızın ipekli kumaş tercih ettikleri belirtilmiştir. Onların pirinci çok tükettikleri, hayvan eti (domuz eti dâhil) hatta insan eti yedikleri belirtilirken ülkede meyve yetiştiriciliğinin olduğu ve birçok meyvenin bu ülkede yetiştirildiği anlatılmıştır. Ancak hurmanın Çin'de yok denecek kadar az yetiştirildiği bilgisi de eklenmiştir. Şarabı bilmedikleri ancak pirinçten bir içki ürettikleri de verilen bilgiler arasındadır. Çinlilerin çok çeşitli hayvanlara sahip oldukları ve bunlar arasında iki hörgüçlü develerin olduğu belirtilmektedir. Bu bilgilere ek olarak miskin yapımı detaylı bir şekilde anlatılmış ve Çin devleti için miskin ticarî anlamda da önemli bir yere sahip olduğundan söz edilmiştir.

İnanışlarının putperestliğe benzediği söylenmiştir. Halkın ölümlerini nasıl gömdükleri ve sonrasında neler yaptıkları anlatılmıştır. Eğitim ile ilgili de okuma-yazmanın Çinliler için önemli olduğu vurgulanmış ve zengin-fakir, küçük-büyük herkesin okuma yazma öğrendiği belirtilmiştir. Çin halkından vergi alınmadığı anlatılmış ancak çok ihtiyaç olursa sadece erkeklerden cizye alındığı söylenmiştir. Halkın sıkıntı yaşamaması için hükümdarın hazinedeki yiyecekleri pazara çıkarıp pahalılığı ortadan kaldırdığına değinilmiştir.

Çin coğrafyası çok geniş anlatılmasa da şehirlerden oluştuğu ve bu şehirlerin büyük olduğu bilgisine rastlanmaktadır. Ayrıca ülkede büyük nehirlerin bulunduğu da ifade edilmiştir.

Çinlilerin ülkeye gelen tüccarları deftere kaydettikleri ve bu kayıtlar sayesinde de ülkedeki yabancıları sayıca tespit edebildikleri anlatılmıştır. Eserde bazı suçların cezasından söz edilirken hırsızlığın ölümle cezalandırıldığı söylenmiştir. Sonrasında Çinlilerin sanatla yakından ilgilendikleri ve sanatta usta oldukları anlatılmış özellikle de resim konusunda çok iyi oldukları vurgulanmıştır.

O dönem için Çin ülkesinde adaletin önemli bir yer tuttuğu ve hükümdarın sadece adalet konusunda ülkede aksama olması durumunda saraydan çıktığı anlatılmıştır. Ayrıca hükümdarın ülkesinde adaletle ilgili sıkıntı olup olmadığını ona gelen yazılar sayesinde öğrendiği anlatılmaktadır.²³

B. Hıtay Sefaretnamesi

Hıtay Sefaretnamesi Hoca Gıyaseddin Nakkaş tarafından kaleme alınmıştır. Bilinen en eski gezi kitabı ve ilk sefaretname olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca 15. yüzyıl araştırmalarına kaynaklık edebilecek bir eserdir. 1727-1728 yıllarında Farsça yazılan eser Şeyhülislam Küçükçelebizade İsmail Asım tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. *Sadettin Eğri de “Hıtây Sefâretnâmesi ve Kanunnâme-i Çin ü Hıtây’da İpek Yolu İzlenimleri” adlı makalesinde Ali Ekber’in Kanunnâme-i Çin-ü Hıtây (Terceme-i Târîh-i Nevâdir-i Çin Mâcîn) olarak bilinen sefâretnâmesi ile Hoca Gıyâseddin Nakkaş’ın Acâibü-l Letâif adıyla da bilinen Hıtây Sefaretnamesi’ni incelemiş, buradaki ipek yolu izlenimleri hakkında bilgiler verirken Çin hakkında da bazı önemli detaylara değinmiştir.*²⁴ Sadettin Eğri dışında Sefâretnâme’yi birçok araştırmacı değerlendirmiştir. Betül Mutlu eserin transkripsiyonunu yaparken, Muhaddere N. Özerdim ise hem transkripsiyonunu hem de içeriğini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Her ikisi de Ali Emiri tarafından yayımlanan Osmanlıca nüshası üzerinde çalışma yaptığını, orijinal Farsça nüshasına ulaşamadıklarını belirtmişlerdir. Orijinal nüshasına da ulaştığımız Sefâretname, tercümesi yapılarak hem üzerine yapılan önceki çalışmalarla hem de araştırmamız için Çin’i anlatan bir kaynak olarak Hıtâyâme ile karşılaştırmada kullanılmıştır.

Bu dönemde yazılan birçok eser Farsça kaleme alınmıştır. Hıtay Sefaretnamesi de Ali Ekber Hıtaî’nin Hıtaynâmesi gibi Farsça yazılmıştır. Bunun nedeni Orhan Şaik Gökyay’a göre o dönemde İran dili ve edebiyatının Türk toplumunda büyük bir yere sahip olması ve devlet adamlarının Türkçenin yanında Farsçayı da çok iyi biliyor olmaları olarak gösterilmiştir.²⁵

Gezi literatüründe, yazımları aynı yüzyıla denk gelen bu iki eserin isim benzerliğinden dolayı birbirine karıştırıldığı tespit edilmiştir. Hıtaynâme, Ali Ekber

²³ Süleyman el-Tâcir, *Doğu’nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, 2018, ss. 9-57.

²⁴ Sadettin Eğri, *Hıtây Sefâretnâmesi ve Kanunnâme-i Çin ü Hıtây’da İpek Yolu İzlenimleri*, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/2 Spring 2012, ss. 411-422.

²⁵ Sadettin Eğri, a.g.m. , s. 414. ; Gıyaseddin Nakkaş, *Hıtay Sefaretnamesi*, TTK, Ankara, 2013, s. 3.

tarafından Yavuz Sultan Selim'e sunulmak üzere yazılan bir Seyahatnamedir (1516). *Sadettin Eğri 1515 tarihinde eseri bitirip önce Yavuz Sultan Selim'e, sonra Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğunu ifade etmiştir. Bu eserin Türkçeye çevrildiği zamanın III. Murat'ın dönemine denk geldiği bilgisi verilmiştir. Ali Ekber'in 1500-1510 yılları arasında Çin'de olduğu tespiti de yapılmıştır. Bu eserin Farsça metni üzerinde çalışan isim Paul Kahle'dir. Bu eserde Çinliler ile Moğollar arasında geçen olayların detaylarıyla anlatıldığı bilinmekle birlikte, Çin hanedanının da İslâmiyete ilgi duyduğu söylenmektedir. Verilen bilgiler arasında eserin yirmi bölümden oluştuğu ve ilk bölümünün "Çin'e Giden Yollar Hakkında" olduğu da vardır. Devamında bu yollarının sayısının üç adet olduğu ve Hoten, Keşmir ve Moğolistan yolu olarak adlandırıldığı bilgisi yer almaktadır.*²⁶ Zeki Velidi Togan ise bu Seyahatnamenin özgün olmadığını, yazılırken Gıyaseddin Nakkaş'ın eserinden yararlanılmış olduğunu belirtmiştir. Hıtaynâme bir doktora çalışması olarak Çin'de Lin Yih-Min tarafından dönemin Çin kaynakları ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu çalışmasının sonucunda Lin Yih-Min de Hıtaynâme'nin Gıyaseddin Nakkaş'ın eserinden yararlanılarak yazıldığını vurgulamış hatta Ali Ekber'in bizzat Çin'e gitmediği düşüncesini ileri sürmüştür. Lin Yih-Min, "Ali Ekber'in Hıtaynâme Adlı Eserinin Çin Kaynakları ile Mukayese ve Tenkidî" adlı doktora çalışmasının giriş bölümünde Hıtaynâme'nin yazarı Ali Ekber Hıtâi'nin Çin'e gitmediği tezini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.²⁷ Bu sonuçlara dayanarak iki eserin sadece isim yönünden değil içerik olarak da benzediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi yalnızca Hıtaynâme'de yer alan pek çok bilgi bulunmaktadır.

Hıtay Sefaretnamesi hakkında ilk ayrıntılı bilgilere Mehmed Fuat Köprülü sayesinde ulaşılmıştır. Eserin Ali Emiri tarafından yayımlanan baskısına (1913) Fuat Köprülü bir eleştiri yazısı yazmıştır. Fuat Köprülü Hıtay Sefaretnamesinin doğu ve batı bilim dünyasında önemli bir eser olduğunu ayrıca İran ve Çin kaynaklarıyla karşılaştırmalı çalışmalar yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu gereklilik ancak 1950'li yıllarda fark edilmiş ve bu yıllarda Sefaretnâme ile ilgili iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sinoloji Bölümünün ilk öğrencisi olan Muhaddere Özerdim'in Acaib-ül Letaif (

²⁶ Sadettin Eğri, a.g.m. , s. 414; Paul Kahle, "Türk Coğrafyacılarının Tasvirine Göre Çin", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II/1 (1956-57), s. 95.

²⁷ Lin Yih-Min, a.g.e., s. 1-21.

Hıta Sefaretnamesi) ile Çin Kaynakları Arasında İlgi adlı çalışmasıdır. Özerdim 1950 yılında yapmış olduğı çalışmasında Ali Emiri tarafından yayımlanmış nüshadan yararlandığını söylemiştir. Özerdim asıl olan Farsça ve Halis Efendi nüshalarını bulamadığını, en çok Fuat Köprülü'nün eleştirisinden yararlandığını belirtmiştir. Bu çalışmayla Sefaretname günümüz Türkçesine sadeleştirilerek aktarılmaya çalışılmış ve Ming devri vekayinameleriyle karşılaştırılmıştır. Ayrıca çalışma sırasında hem Çin kaynaklarında hem de Sefaretname'de rakamların yazımında hatalar olduğı ve Ming Hanedanlığı dönemindeki bazı olaylardan önemsiz şekilde bahsedildiğı fark edilmiştir.²⁸

Diğer çalışma Gülçin Çandarlıoğlu'na aittir. Çandarlıoğlu çalışmasında Timurlu belgesi olarak Gıyaseddin Nakkaş'ın Hıta Sefaretnamesi'nin ilk bölümünü kullanmıştır. Nakkaş eserinde sadece Hıta'ın coğrafi özelliklerine değinmemiş aynı zamanda din, sosyal yapı, güvenlik sistemleri, yasaları uygulayış biçimleri, yapıların mimari özellikleri, yabancı elçileri kabul kural ve yöntemlerini de ele almıştır. Hıta sefaretnamesi ile ilgili Çin kaynaklarıyla karşılaştırma yapılmış fakat İran kaynaklarıyla karşılaştırmalı çalışmalar yapılmamıştır.²⁹

Zeki Velidi Togan'a göre Türk edebiyatında seyahat türüne örnek olabilecek ilk eserler XV. yüzyılda yazılmıştır. İlk örnek Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın 1422'de tamamlanan Acâib'l-Letaif'idir (Asiltürk, 2000: 20). Hıta Sefaretnamesi olarak da bilinen bu eser Seyahatname özelliğı de gösterir. Ali Ekber Hıtâi'nin Hıtaynâmesi de 1515-1516 yıllarında yazılan ve Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın eserine benzer Farsça bir eserdir. Hıtaynâme'nin Türkçeye çevirisi adı bilinmeyen bir kişi tarafından Kanunnâme-i Çin ü Hıtâ adıyla yapılmış. Bu tercüme 1853'te Mühendishâne matbaasında taşbaskı olarak basılmıştır. Ali Ekber, eserinde, XVI. yüzyılın hemen başlarında Çin'de iktidarda bulunan Ming Hânedanı mensuplarının İslâmiyet'e duydukları yakın ilgiden, Çinlilerle Moğollar arasındaki mücadelelerden geniş olarak bahsetmiştir. Seyahatnameyi Farsça nüshalarıyla karşılaştırarak inceleyen Paul Kahle, bu gezi kitabının orijinal ve çok değerli bir kaynak olduğı düşüncesindedir. Ali Ekber, Gıyaseddin Nakkaş'ın Seyahatnamesi'nden istifade ettiğı gibi, Çin şehir hayatına ait tafsilatın çoğunu eski eserlerden almıştır.³⁰

²⁸ Gıyaseddin Nakkaş, a.g.e. ,s. 36-40. ; Muhaddere N. Özerdim, Acaib-ül-Letaif (Hıta Sefaretnamesi) İle Çin Kaynakları Arasında İlgi, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 3 1-4, 1950, Ankara, ss. 345.

²⁹ Gıyaseddin Nakkaş, a.g.e. ,ss. 36-40.

³⁰ A. Z. V Togan, "Ali Ekber", *İslam Ansiklopedisi*, C.1, MEB Basımevi, İstanbul, 1950, ss. 318-319.

“Süleyman Eğri İbni Batuta’yı ve Marco Polo’yu Ortaçağ’ın en önemli seyyahları olarak adlandırmış, Çin’i İbni Batuta’nın Marco Polo’dan daha fazla gezdiğini belirtmiştir. Verilen diğer bilgilerden anlaşıldığı üzere İbni Batuta Çin’e giderken deniz yolunu kullanmıştır. Sonrasında Hoca Gıyaseddin Nakkaş’dan söz edilmiştir. Nakkaş’ın Herat’tan yola çıkarak Hitây’a gittiği anlatılmıştır. Bu eserin Osmanlıca nüshasının Ali Emiri tarafından bulunduğu ve 1331’de İstanbul’da yayımlandığı bilgisi yer almaktadır. Muhaddere Özerdim’in de yaptığı çalışmada bu bilgiyi doğruladığını makalede belirtilmiştir.”

Yukarıda anlatılanlar Seferatname’nin Osmanlı Türkçesine çevrilen nüshasının birçok araştırmaya konu olduğunu göstermektedir. Elimizde bulunan farsça nüsha ve yukarıda zikredilen çalışmalarla kıyasladığımız Seferatname nüshaları içerdikleri konular itibariyle neredeyse aynıdır. Fakat araştırmacıların yorumları ve kullandıkları dil küçük farklılıklara sebep olmuştur. Asıl nüsha olan Farsça nüshadan anlaşılamayan bazı noktaların araştırmacıların yorumları dâhilinde daha anlaşılır hale getirildiği ortaya çıkmaktadır.

Seferatname’nin farklı nüshaları ve Hitaynâme arasında yaptığımız karşılaştırmalar dolayısıyla iki eser arasında işlenen konular itibariyle benzerlikler olsa da Hitaynâme’nin Seferatname’den alındığını kanıtlayacak bilgilere rastlanmamıştır. Benzerlik gösteren konular ise birebir aynı olmamakla birlikte Çin’in dönem şehirleri, kaleleri, kanunları, kayıt sistemleri, toyları, eğlence şekilleri, Çin sarayı, inanç sistemleri, baş şehirleri, tarım ürünleri, sanatları, bayramları vb. konulardır. Aynı olan konuların bir kısmı ise o dönemde yazılan diğer seyahatnemelere de yansımıştır. Örneğin şehirlerin dört köşe olarak inşaa edilmesi, Hanbalık’taki saray bahsi, Hitay kanunları gibi konular hakkında verilen bilgiler gerek İbn Batuta’nın Seyahatnamesinde, gerek Marco Polo’nun Seyahatnamesinde ve gerekse de konumuzu teşkil eden Hitaynâme’de de mevcuttur. Ancak bu konuların hem ayrıntısı, hem de istatistik ifade eden açıklamaları genellikle birbirlerinden farklıdır. Ortak konuların büyük çoğunluğu ise Hitaynâme’de daha detaylı olarak anlatılmıştır. Bu bilgi de Hitaynâme’nin Seferatname’den alındığı yönündeki düşüncüyü zayıflatmaktadır. Ayrıca Hitaynâme’de bahsedilen fakat Seferatname’de yer almayan birçok konu da bulunmaktadır. Bu konular ise; Zindanlar, genelevler, ordu, Çin Kabesi, Pirinç şarabı, Ali Ekber’in siyah taş diye bahsettiği kömür, Tibet Köpekleri, Kalmuklar, Emir diye bahsedilen Çin

kumandanları, resim atölyeleri, Çin'in on iki bölgesi, Ali Ekber'in Han bahsinde anlattığı posta teşkilatı vb. birçok konu da Seferatname'den farklıdır.

Hıtaynâme ve Sefâretnâme'nin karşılaştırılması sonucunda edindiğimiz bilgiler doğrultusunda yapılan değerlendirmelerin daha iyi anlaşılması için birkaç örnek verecek olursak:

Ali Ekber, Sekçu şehri hakkında: Hıtay'ın ilk şehri olduğunu belirtmekle birlikte, Sekçu şehrini; *“Derbend-i Sekçu'ya gelince, derbendte bir kale vardır ki gayet sağlam yapılmıştır. Bu kalenin dış tarafı çukurla kaplıdır. Etrafına duvar ve sur çekilmiştir. Hıtay'a bir aylık mesafededir. Buradan Hıtay'a her menzil hisarlarla kaplıdır. Burası Hıtay'a birkaç aylık mesafededir. Hıtay'ın her şehri buradaki gibi hisarlarla kaplıdır. Alçak ve yüksek yerlerde, düzlük ve tepelerde bulunan millerin başlangıç noktasına sayısız gözcüler yerleştirilmiştir.”* şeklinde tasvir etmiştir.

Gyaseddin Nakkaş, Sekçu şehrini;

“10 Ağustos günü bir yere varıldı ki, buradan Hıtay'ın ilk şehri ve karakolu olan Sekçu şehrine kadar on günlük bir çöl yolu sürüyordu Hıtay imparatorunun emri üzerine elçileri karşılamak için gönderilmiş olan kimseler buraya geldiler. Burada güzel bir çimenlik üzerinde bir yer açıp gölgelikler kurdular ve sandalyalar koydular. Çini tabaklar içinde kaz, kuş ve benzeri etlerle, kuru ve yaş meyvalarla elçileri ağırladılar. Her tepsinin üzerini çiçeklerle süslemişlerdi. Böylece bu kır yerde, şehirlerde yapılamıyacak tertipte bir ziyafet verdiler.”³¹ şeklinde anlatmıştır.

Ali Ekber, eserinin birçok yerinde Çin kanunlarından bahsetmiştir. Hıtaynâme'de oldukça uzun anlatılan kanun konusunda çok sistemli ve oturmuş bir düzen vurgusu yapılmıştır. Ali Ekber'e göre; Çin'de Kanuna riayet sayesinde devletin işleyişi kolaylaşmıştır. Ayrıca Ali Ekber Çin Devleti hakkında: *“Ülkenin korunmasında ve devlet işlerinde son derece olgun bir seviyeye ulaşmışlardır. Onların ülkesinde bozulma yoktur. Hiçbir düşman onların ülkesine giremez. Onların kanun ve kuralları çok sağlamdır.”* İfadelerini kullanmıştır.

Gyaseddin Nakkaş'ın Sefaretname'sinde kanun bahsi Ali Ekber'deki gibi ayrıntılı işlenmemiştir. Fakat Ali Ekber'in vurguladığı oturmuş kanun sistemi vurgusu Nakkaş'ın eserinde de vardır. Gyaseddin Nakkaş'a göre; *“Hıtaylıların*

³¹ Muhaddere N. ÖZERDİM, “Acaib-Ül-Letaif (Hıtay Sefaretnamesi) İle Çin Kaynakları Arasında İlgî”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 3 1-4, Ankara, 1950, s. 351.

yasakları ile yönetimleri olgunluğa erişmiş olduğu için polis ve jandarma gibi kimseleri kullanmaya ihtiyaç görülüyordu.”³²

Ali Ekber, Çin Kabesi diye anlattığı bölümde Hıtaylıların her yıl ziyaret ettikleri bir tapınaktan bahsetmiştir. Buna göre: *“Bu yapı, dört bin yıllıktır. Onun Şakmoni(Buda) aleyhisselam zamanından kalma olduğunu söylerler. Halk onu tavaf etmek için gider. Onun yolunda değişik riyazetler yaparlar.”* Ali Ekber, anlattığı birçok şehir bahsinde çeşitli tapınaklardan söz etse de burada anlatılan yapının farklı ve tek olduğu anlaşılmaktadır.

Gyaseddin Nakkaş, neredeyse her şehir bahsinde Hıtaylılarca ziyaret edilen bir tapınaktan söz etmiştir. Gyaseddin Nakkaş’ın Kamçu şehri bahsine göre:

“Bu şehirde beş yüz arşın eninde ve boyunda bir tapınak, bunun ortasında da uyur gibi görünen büyük bir heykel vardı. Bu heykelin boyu yirmi beş arşın, elleri ile ayaklarının uzunluğu dört buçuk arşın ve kafasının çevresi yirmi bir arşın idi. Bunun dört yanında özenilerek yapılmış binalar ve bunların yanlarında yirmişer arşın, veya ondan az ve çok büyüklükte heykeller vardı. Bundan başka bir adam boyunda kendi kendine kımlıdayan öyle şekiller yapmışlardı ki görenler canlı sanırdı. Duvarlardaki güzel ve ince sanat işleri de görenleri hayrette bırakırdı. Burada bulunan büyük heykelin bir eli başının altında öteki eli oyluğu üzerine konmuş bir durumda ve yaldızla kaplı idi. Üzerine renkli elbiseler giydirmişler ve adını Şamküni koymuşlardı (Şamküni—Sakyamoni=Buda). Alay alay halk gelip bu heykelin önünde secde ederlerdi. Tapınağın dışında han biçiminde yan yana odalar vardı. Bunların her biri altın sırmalı perdeler, yaldızlı kürsiler, sandalyalar, şamdanlar ve benzeri eşya ile süslenmişti.”³³

Ali Ekber, Sarayın iç divanhanelerindeki düzenin on iki kısımdan meydana geldiği, bu divanhanelerde müfettişlik yapan birer kız olduğu, Hıtay ülkesinin on iki kısmından her biriyle ilgili bilgileri bu kızların kayıt altına aldığını belirtmiştir. Bu kız müfettişlerin sağında ve solunda erkek iki hizmetçi olduğu ve o hizmetçilerin mürekkep, kalem ve defter taşıdıklarını ifade etmiştir.

Gyaseddin Nakkaş da yukarıdaki bahisle aynı olmamakla birlikte benzer şeylerden bahsetmiştir. Gyaseddin Nakkaş’a göre;

³² Muhaddere N. ÖZERDİM, a.g.m. , s. 352.

³³ Muhaddere N. ÖZERDİM, a.g.m. , s. 354.

“İmparatorun sağında solunda; göğüslerine yakın yerlere kadar yüzleri açık, saçları başlarının ortasında toplanmış, kulaklarına büyük inciler takmış ay yüzlü iki güzel kız, ellerinde mürekkeplik ve kalem tutuyorlardı. İmparatorun söylediklerini yazarlar, hareme dönünce imparatora gösterdikten sonra yazılanları taşraya gönderirler ve divan mensupları ona göre iş görürlerdi.”³⁴

Ali Ekber’in Çin’deki toy ve eğlenceler hakkında söyledikleri şöyledir: Dünyadaki hiç kimse, Hitay’daki sohbet ve toyların benzerini gösteremez. Çünkü onlar meclislerini bağda, alanda veya revak haline getirilmiş ağaçların altında sayısız çiçek ve meyveler ile hazırlarlar ve düzenlerler. O ağaçların altında meyve suları hazır edilir. O meyve sularının yanındaki türlü türlü nimetler davetliler için konulur ve süslenir. Altın işlemeli sandalyelerin iki tarafına da meyve suları konulur. Hitay’ın güzelleri o sandalyelere sıra sıra otururlar. Çalgıcılar ve şarkıcılar da sıra sıra otururlar. Herkes kendi cinsine göre çalgı ve sohbetle meşgul olur. Çalgıcı ve şarkıcıların çoğu bekâr kızlardan oluşur. Onların yaptıkları iş eğer beğenilmezse, gösteri yapamazlar. Çünkü her işin bir ehliyeti vardır ve o işe göre de uygun olan kimse gerekir. Eğitimden sonra bir kişi o işi yapabilir.

Gyaseddin Nakkaş ise; bir elçi grubunun Çin Hakanı’nın huzurundayken manzaranın nasıl olduğunu anlattığı bir bölümde aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“İmparator tahtına oturunca Elçileri tahtın önüne getirdiler. Elçiler burada beş defa yere baş koyduktan sonra İmparatorun işareti üzerine yerlerine dönüp oturdular. Sofralardan sık sık yemek ve şarap getirdiler. Köçekler oyunlarına başladılar. İlk önce kulakları inci küpeli, Hitayın sırma elbiseli kızları gibi, yüzleri boyalı ay yüzlü oğlanlar ellerinde ve başlarında renkli kâattan ve ibrişimden yapılmış güller ve lâlelerle Hitay usulü üzere oynadılar. Bundan sonra onar yaşlarında iki oğlan iki ağacın üzerinde oyunlar yaptılar. Sonra, bir adamı arka üstü yere yatırarak ayaklarını yukarı doğru kaldırdılar. Tabanlarının üzerine yedişer arşın uzunluğunda kamışlar diktiler. Bir adam kamışları eliyle tuttu. Sonra on iki yaşlarında bir oğlan kamışlar üzerine çıkarak türlü oyunlar yaptı, sonunda kamışları birer birer alıp aşaya attı. Son kaian kamışın üzerinde taklalar atarak şaşılacak hareketler yaptıktan sonra kamışın üzerinden ansızın düşer gibi kendini

³⁴ Muhaddere N. ÖZERDİM, a.g.m. , s. 357.

boşluğa bıraktığı anda yerde yatan adam hemen sıçrayıp oğlanı yere düşmeden tuttu. Saz çalanların kimisi Hitay'ın usul ve ahengine aykırı musikar ve diğer sazları çaldıkları gibi kimisi de sazını yanındaki adamla birlikte çalıyordu. Meselâ: Musikar çalan bir eliyle musikarını tutup öteki eliyle yanında ney çalanın neyinin deliklerini parmakları ile basar, ney çalan da bir eliyle üflediği neyi tutarak öteki eliyle tahta zil çalardı.”³⁵

Yukarıda anlatılanlar ve verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Hıtaynâme’de geçen birçok konuya Sefaretnâme’de de değinildiği görülmekle birlikte birebir benzerlikten söz edilemeyeceği de açıktır.

C. Marco Polo Seyehatnamesi

“Marco Polo’nun Gezileri” adlı eser 13. yüzyılın sonlarına doğru yayımlanmış ve büyük ilgi görmüştür. Bunun sebebi olarak Marco Polo’nun gezdiği yerleri olduğu gibi ve söylentilere yer vermeden anlatması gösterilmiştir. Ayrıca Marco Polo’nun o dönemin şartları düşünüldüğünde bu denli büyük bir seyahate çıkması, onun cesaretinin delili sayılmıştır. Marco Polo’ya rakip olarak ise ancak iki yüzyıl sonra ortaya çıkan Arap seyyah İbni Batuta gösterilmiştir.

Eserde Marco Polo’nun hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Kesin olarak bilinmese de 1254 yılında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Venedik doğumlu olduğu belirtilen Polo’nun ticaretle uğraşan köklü bir aileden geldiği söylenmektedir. Seyahate ise Polo’nun babası ve amcasıyla birlikte çıktıkları söylenmekte ancak Venedik’ten yola çıkış tarihi kesin olarak belirtilmemektedir. Sadece 1271 yılının aralık ayında Sivas’ta oldukları bilgisine yer verilmektedir. 1292 yılında Venedik’e dönüş için yola çıktıkları bilgisinden hareketle seyahatlerinin yaklaşık olarak 21 yıl sürmüş olabileceği düşünülen Marco Polo’nun 1324 yılında vefat ettiği belirtilmiştir.

Marco Polo Seyahatnamesi olarak da bilinen eser iki cilt halindedir. İki cildin toplamı on dört bölümdür. Birinci cilt 199 sayfadan, ikinci cilt ise 229 sayfadan oluşmaktadır. İkinci bölümde uzak doğu yolları anlatılmıştır. Katay hakkındaki bilgiler bu bölümün sonunda verilmeye başlanmıştır. Üçüncü bölüm tamamen Kubilay Han’ın yaşadığı döneme ayrılırken burada da Katay hakkında birçok bilgiye değinilmiştir. Dördüncü bölüm “Pekin’den Bengal’e” bölümüdür ve bu bölümün

³⁵ Muhaddere N. ÖZERDİM, a.g.m. , s. 360.

ortalarına kadar da Katay'ın şehirleri hakkında bilgiler yer almaktadır. İkinci ciltte birinci cilde oranla Katay hakkında daha az bilgi olduğunu söylemek mümkündür.

Bu eserde üzerinde en çok durulan konuların başında Moğolların tarihi süreci ve en büyük hakan olarak gösterdikleri Kubilay Han'ın yaşamış olduğu dönem gelmektedir. 1206 yılında Moğolların Karakum denilen bir yerde kendilerine Cengiz Han'ı hükümdar olarak seçtikleri ve sonrasında Cengiz Han'ın on iki yıl gibi kısa bir sürede Çin'in kuzeyini ele geçirmesi bahsine değinilmiştir. Daha sonra Moğolların hükümdarı olarak sırasıyla; Kuyuk Han, Batu Han, Altu Han, Mangu Han ve Kubilay Han Moğol devletinin başına geçmiştir. Bu eserde Kubilay Han'dan ayrı bir başlık altında oldukça çok söz edilirken neredeyse hiçbir detay atlanmamış ve her daim övgü ve saygı ile anlatılmıştır. Hatta esere göre başka bir kaynakta Marco Polo'nun, Kubilay Han'ın özel ayrıcalıklarına sahip bir elçisi olduğu ve Kubilay Han'ın yanında on yedi yıl kaldığı bilgisi verilmiştir. Verilen bilgiler arasında Kubilay Han'ın Marco Polo'dan önce hiçbir batılıyı sarayına kabul etmediği de vardır. Dolayısıyla Kubilay Han'ın ilk gördüğü batılı Marco Polo'dur. Eserde Kubilay Han'ın Marco Polo'yu çok sevdiği, onu zekâsından dolayı her daim takdir ettiği ve güvenilir bir kişi olarak nitelendirdiği anlatılmaktadır.

Eserde Katay adıyla söz edilen yerin Çin olduğu bilinmektedir. Ülkenin on iki kısımdan oluştuğu, her bölgenin bir vali tarafından yönetildiği ve bu valilerin Kubilay Han'ın en güvenilir olarak nitelendirdiği kişilerden seçildiği belirtilmiş, bu valilerin savaşa katılmak dâhil çok önemli yetkileri olduğundan söz edilmiştir. Marco Polo tarafından gezilip görülen eyaletler ve şehirler neredeyse bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır, her bölge sadece betimlenmekle kalınmamış o bölgenin yaşam tarzı, dili, dini, geçim kaynağı vb. birçok unsurlarından da ayrıntılarıyla söz edilmiştir. Bahsedilen dönemde Katay'ın Kubilay Han'a bağlı olduğu bilinmektedir. Halkın genelinin Budist olduğu belirtilirken bazı bölgelerde azınlık halinde de olsa Müslümanların ve Hristiyanların yaşadığından söz edilmiştir. Geçim kaynaklarının ticarete dayalı olduğu söylenmiş ve ülkenin ekonomik durumunun iyi olduğu anlatılmıştır. Ayrıca tarımın da Katay için önemi vurgulanmış, ekip biçilebilecek her yerin ekilip biçildiği ve buna bağlı olarak ülkede kıtlık yaşanmadığı söylenmiştir. Bazı bölgelerde hayvancılık yapıldığı bilgisi verilirken hayvanlarının çok iri olduğuna değinilmiştir. Sonrasında hayvanlarla ilgili ilginç bir bilgi yer almaktadır; Kataylıların geyiğe benzeyen bir hayvanın sırtından aldıkları kan dolu bir torba

olduğu, bu torbanın misk, yani parfüm olarak kullanıldığı söylenmiştir. Biçok yerde de Katay'ın nüfusunun yoğun olduğuna değinilmiştir.

Katay ile ilgili bilgiler verilirken eserde en çok üzerinde durulan konulardan birinin de posta teşkilatı olduğu dikkat çekmektedir. Kubilay Han'ın şehrin yöneticileri ve idarecileri aracılığıyla bölge bölge, şehir şehir kurduğu hanların belirli bir plan üzerine bütün ayrıntılar düşünülerek kurulduğu anlatılırken, hanların konaklamanın yanısıra posta teşkilatı için de kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Söz konusu hanların yaklaşık otuz kilometrede bir kurulmuş olduğu ve bir atla en fazla otuz kilometre gidildiğı, bu yüzden de hanlarda atların değıştirilebileceğı ve posta görevlisinin ihtiyaçlarının karşılanabileceğı anlatılmıştır. Posta teşkilatında görevli kişilerin bütün ihtiyaçlarının şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanmak zorunda olunduğı ve bu ihtiyaçların başında at ve gıda geldiğı bilgisi yer almaktadır. Şehirlerin ve hanların güvenliğı için görevlendirilen müfettişler olduğu, bu müfettişlerin hanları da teftiş etmekle sorumlu oldukları ifade edilmiştir.

Eserin başka bir bölümünde pirinçten yapılan şaraptan söz edilmiştir. Devamında da taş kömürü olduğu anlaşılan Katay bölgesinde çokça bulunan ve yakacak olarak kullanılan, ulaşılması kolay, maliyeti ucuz olan siyah taştan bahsedilmiştir.

Eserin bir başka bölümünde ülkedeki hamam kültürü anlatılmış, neredeyse her evde hamam olduğu ve bu hamamların odunla ısıtıldığı, bazen de kömür kullanıldığı söylenmiştir. Ayrıca odunun kömürden daha pahalı olduğu belirtilen seyahatnamede, bunun sebebi olarak da ülkede odunun kömürden daha çok kullanılması gösterilmiştir.

O dönemlerde Katay'daki en önemli bayramın yeni yıl olduğu ve bu bayrama “*Beyaz Bayram*” adını verdikleri anlatılmış, bu bayramın şubat ayında başladığı belirtilmiştir. Devamında da Kataylıların kullandığı takvim hakkında bilgi verilmiş, bu takvimin on iki aya bölünerek hazırlanmış olduğu ve her bir ayı bir hayvanın temsil ettiği ifade edilmiştir.

Eserde Hanbalık ile ilgili çok detaylı bilgiler verilmiştir. Verilen bilgilere göre Hanbalık, Katay'ın başkentidir. Ayrıca bir liman şehri olan Hanbalık'ın dünyanın ticaret merkezi olduğu anlatılmış ve bütün değerli eşyaların bu şehirde toplandığı belirtilmiştir. Burada bir de ipek bahsi yer almaktadır. Bu şehre kağın kağın ipek getirildiğinden söz edilirken Hanbalık için “ipek dokuyan şehir” ifadesine de rastlanmaktadır. Şehirde Kubilay Han tarafından bir darphane kurulduğı ve

Çinlilerin para basma işinde Kubilay Han'ın uygulamış olduğu yöntemlerden yararlandığı anlatılmaktadır. Sözü edilen darphanede para basımı ile ilgili uzman kişilerin çalıştığı ve para basımı için kullanılan malzemeler anlatılmıştır. Dut yaprağının para basımında önemli olduğu, dut ağacının kabuğu ile odunu arasında bulunan sağlam ve ince bir madde olduğu, bunun da kâğıda benzediği anlatılırken bu malzemeyi bazı kimyevi maddeler kullanarak elden geçirdikleri hatta daha da yumuşatıp bir çeşit kâğıt ürettikleri bilgisi yer almaktadır. Daha sonra ise bu kâğıtların çeşitli boyutlarda ve dikdörtgen şeklinde biçimlendirildiği, Kubilay Han'a ait olan kırmızı bir mührün basıldığı belirtilmiştir.

Hanbalık'ta hiç genelev ve genelev kadını olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca o dönemde Hanbalık'ta kumar oynama ile ilgili ciddi problemlerin yaşandığı bahsi yer almaktadır.

Sonra Hanbalık'ın ortasında büyük bir bina olduğu, bu binada bir çan bulunduğu, çanın akşamüstü olduğunda üç defa çalındığı ve çan çalındıktan sonra şehirde izin verilenler hariç kimsenin çıkamadığı anlatılmıştır. Ayrıca bu çan çalındıktan sonra şehrin etrafında muhafızların gezdiğinden söz edilmiştir. Devamında Kubilay Han'ın burada da bir sarayı olduğu ve kışın üç ayını burada geçirdiği anlatılmıştır.

Eserde üzerinde durulan bir başka şehir de Taydu'dur. Bu şehrin Hanbalık'ta çıkan bir isyan sonucunda Hanbalık'ın ortasından geçen nehrin diğer tarafında Kubilay Han tarafından kurdurulduğu bilgisi verilirken, şehrin güzelliği betimlenmiş ve kalabalık bir şehir olduğu vurgulanmıştır. Bir de Zeyton adında bir liman şehirden kısaca söz edilmiştir. Bu limana özellikle Hindistan'dan gemiler geldiği, buranın ülkenin en önemli limanı olduğu ve bütün malların özellikle de kıymetli eşyaların bu limanda toplandığı anlatılmıştır. O dönem için bu limanın önemli bir gelir kaynağı olduğu da vurgulanmıştır. Sonrasında Zeyton'a yakın Tinju adında bir şehirden bahsedilmiştir. Bu şehrin dünyanın porselen yapımı konusundaki en ünlü şehri olduğu ifade edilirken, porselenin yapım aşaması da detaylarıyla anlatılmıştır.

Marco Polo, Kataylıların dünyadaki bütün milletlerden ilim ve bilgide önde olduklarını, zamanlarının çoğunu okuyarak ve araştırarak geçirdiklerini söylemiştir. Marco Polo'ya göre Katay'ın en güzel şehri Tadinfu'dur. Bunun nedeni bu şehrin hemen her yerinde meyve bahçelerinin olması, doğasının ve manzaralarının da çok güzel olmasıdır. Ayrıca Marco Polo Katay'da gezdiği bütün yerleri detaylarıyla

anlatırken ülkenin ancak yirmide birini gezebildiğini söylemiş ve ülkenin büyüklüğüne vurgu yapmıştır.³⁶

D. İbn Batuta Seyehatnamesi

İbn-i Batuta tarafından Tuhfetün'-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr diye adlandırılan ve Literatürde Rihle ismiyle bilinen eser, İbn-i Batuta'nın toplamda 28 yıl süren gezilerini kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'ye aktarması sonucunda kâtibin biraz kısaltma, biraz da ekleme yapmasıyla hazır hâle getirilmiştir. Eserin yazım aşaması Haziran 1325'te başlamış Şubat 1356'da son bulmuştur. İbn Battûta Seyahatnâmesi, bazı ülkelerin, hanedanlarının, kurumlarının, geçmişindeki karanlık noktaların aydınlatılması bakımından önemli bir kaynak hüviyetindedir. Eser altmış bölümden oluşmaktadır.

İbn-i Batuta Seyahatnamesinde elli beşinci bölüm Çin maddesinden oluşmaktadır. Çin hakkında arazinin geniş olduğu ve topraklarının verimli olduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca dünyanın hiçbir bölgesinin buraya benzemediği, ülkenin ortasından Âb-ı Hayat denilen bir nehir geçtiği ve bu nehrin Maymun Dağı'ndan doğduğu söylenmiştir. Bu nehir hakkında geniş tasvirlerle yer verilerek etrafına yerleşim yerleri kurulduğundan bahsedilmiştir. Yine nehir etrafında yapılan tarım faaliyetleri ve yetiştirilen ürünler hakkında bilgiler verilmiştir.

Çin porselenleriyle ilgili olarak; sadece Zeytûn ve Sinkelân bölgelerinde imal edildiği belirtilmiştir. Bu porselenlerin yapımı için kullanılan toprağın ise bölgenin çevresindeki dağlardan sağlandığı söylenmiştir. Bu toprağın özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, toprağın kömür gibi yandığı ve kömüre benzediği belirtilmiştir. Porselen yapımı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Toprağın üç gün ateşte pişirildiği ve sonra üzerine su döküldüğü ve on beş günden bir aya kadar yoğrulduğu söylenmiştir. En iyi ürünlerin bir ay yoğrulan topraktan yapıldığı da ifade edilmiştir. Yapılan ürünlerin değeri ve çevre ülkelere taşınmaları hakkında da bilgiler verilmiştir.

İbn-i Batuta Çin tavuklarının normal tavuklardan iri olduğunu, yumurtalarının da kaz yumurtasından büyük olduğunu belirtmiştir. Bu tavukların horozunun da bir deve kuşu büyüklüğünde olduğunu söylemiştir.

Eserde Çin halkının gündelik yaşamları hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Ölülerini yaktıkları, putperest oldukları söylenmiştir. O dönem için Çin

³⁶ Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, Çev. Filiz Dokuman, C.I, Tercüman Gazetesi Yayınları, I. Cilt, II. Cilt, ss. 5-35, İstanbul, 1979, ss. 74-194,

Hakanı'nın Cengiz Han'ın soyundan gelen bir Tatar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Müslümanların yaşadığı mahallelerin olduğu, Müslümanların Çin'de saygı gördükleri, ibadetlerini yapabilecekleri camiler bulunduğu ve ibadetlerini yapmakta serbest oldukları ifade edilmiştir. Çin'de Müslüman olmayanların domuz ve köpek eti yedikleri ve bu hayvanların etlerinin pazarlarda satıldıkları da söylenmiştir. Çin halkının mütevâzi olduğu söylenmekle beraber onların altın ve gümüş eşyalara verdikleri aşırı değer de belirtilmiştir.

Çin'de meyve bahçelerinin bol olması nedeniyle ipeğin çok ve değersiz olduğu, bu bahçelerde yapılan ipek böceği yetiştiriciliğinin zahmetli bir iş olmadığı anlatılmıştır.

Çinlilerin alışverişte gümüş ve altın paralar yerine kâğıt paralar kullandıkları ve bu paraların üzerinde Çin Hakanı'nın mührü olduğu söylenmiştir. Çarşı ve pazarlarda alışverişin bu paralarla yapıldığı, elinde gümüş veya altın sikke olanların bunları kâğıt paralara dönüştürmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Çinlilerin kömür yerine sarı renkli bir toprak yaktıkları söylenmiştir. Bu toprağın filler aracılığı ile taşındığı ve birden fazla kez yakılarak, yok olana kadar yakacak olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. İbn-i Batuta'ya göre bu toprak kömürden daha fazla ısı vermektedir.

Çinlilerin sanatları hakkında olan bölümde onların çok iyi ressam oldukları ve yaptıkları eserler anlatılmıştır. Kendi resimlerinin gizlice çizilmesiyle ilgili bir olayı anlatmıştır. Aynı bölümde suçluların bu şekilde tespit edildiğine de yer vermiştir.

Çinlilerin gemilerde bulunan her şeyi kaydettikleri bahsinde İbn-i Batuta, gemilerden biri suya açılacağı vakit içerisinde her ne varsa kaydedildiğini ve geri döndüğünde ise bu kayıtların karşılaştırıldığını söylemiştir. Eğer mürettebattan biri eksik ise bundan geminin kaptanının sorumlu olduğunu ve mürettebatının neden kaybolduğuyla ilgili rapor vermesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca gemideki malların da sayıldığı, kaçak bir mal bulunursa buna karşılık ceza olarak o mal için belirlenen verginin on bir katının ödenmesi gerektiği ya da gemideki bütün malların hazineye aktarılacağını söylemiştir.

İş adamlarını yolsuzluktan alıkoyma bahsinde; Müslüman bir tacir Çin'e geldiğinde yine Müslüman birinin yanında veya bir handa ağırlandığı, eğer bir Müslümanın yanında kalırsa ev sahibinin, tüccara ev sahipliği yaptığı için ona harcadığı kadar tüccarın malına el konulduğu, handa kalırsa han sahibinin ücretini almak koşuluyla tacir adına istediği her şeyi satın aldığı belirtilmiştir. Tacirin

konakladığı yere yerleştirilirken bütün mallarının tek tek sayıldığı ve oradan ayrılırken malların eksik çıkması durumunda bu kaybın konakladığı yerin sahibi tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu konaklama sırasında hancının tacire cariyeye ve daire de tahsis edebileceği bunların masrafını da hancının karşılayacağı ifade edilmiştir.

Ülkede cariyelerin ucuzluğu vurgulanmış, Çin halkının kız ya da erkek farketmeksizin çocuklarını sattıkları anlatılmıştır. Satılan kız veya erkeklerin kendi istekleri dışında satılan kişiyle yolculuğa zorlanamayacağı da vurgulanmıştır. Bu bahis içinde tacirlerin Çin’de evlenmelerine izin verildiği fakat bunun kötüye kullanımının yasaklandığı ayrıca evlenen kişinin malını kötüye kullanamayacağı da belirtilmiştir.

Yollar üzerine yapılan hanlar ile ilgili bölümde; bunların oradan gelip geçen misafirlerin güvenliği için yapıldığı ve bu hanların işleyişine dair bilgiler verilmiştir. Bir yolcunun dokuz aylık mesafeyi can güvenliğinden endişe etmeden geçebileceği belirtilmiştir. Hanlardaki sistem hakkında; yolcuların yollar üzerinde konaklaması için yapıldığı, buraların askerler tarafından korunduğu ve ayrıca yolculara eşlik eden askerlerin de bulunduğu ifade edilmiştir. Bu hanlara gelen kişilerin kayıtlarının tutulduğu ve onların güvenlikleri için akşamları hanların kapılarının kapatıldığı söylenmiştir. Sabahları handa konaklayan yolcuların teyit edildiği ve bir başka hana ulaşana kadar gözetildikleri de vurgulanmıştır. Yollarda kurulan bu hanların sadece konaklama değil aynı zamanda yolcuların yiyecek gereksinimlerinin karşılandıkları yerler olduğu ve bu hanlarda tavuk ve kaz bulunduğu yazılmıştır.

Sonraki bahislerde yazar gittiği şehirler hakkında bilgiler vermiştir. İlk olarak Zeytûn (Kuanz-hou) şehri anlatılmıştır. Bu şehirde hiç zeytin ağacı olmadığı fakat burada üretilen kemha ve atlas türü kumaşın bu isimle anıldığı söylenmiştir. Bu kumaşların Hansa (Hangzou) ve Hânbalık kumaşlarından daha kaliteli oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca buranın bir liman şehri olduğu bilgisi verilmiş, cunk adı verilen küçük gemilerden bahsedilmiştir. Şehrin çok büyük olduğu, şehirde dünyanın en geniş limanlarından birinin yer aldığı ve burada çok sayıda küçük geminin bulunduğu belirtilmiştir. Bu limanın denizden karaya doğru sokulduğu ve bir nehir bağlantısının da olduğu söylenmiştir. Yazara göre Zeytûn’da her evin bir bahçesi vardır ve ev bu bahçenin tam ortasında yer alır. Yine bu şehirde Müslümanlara ait bir mahalle olduğu, bu şehre başka bir yerden bir Müslüman geldiğinde oradaki Müslüman halkın bayrammışçasına sevindiği ve mallarının zekâtlarını ona

verdiklerine değinilmiştir. Bu sayede şehrin Müslüman ziyaretçilerinin mal mülk sahibi olarak ülkelerine döndükleri belirtilmiştir. Zeytûn'a ulaştığında bir tanıdıkla karşılaştığını ve onun kendisini sâhib-i divan denilen yüksek bir memurla tanıştırdığını, sâhib-i divanın kendisini bir köşke yerleştirdiğini ve daha sonra ise kendisi hakkında haber vermek için büyük kağana haber yolladığını belirtmiştir. Tanıdık olan kişinin ise Hindistan'a elçilik göreviyle gönderilen ve yolculuk esnasında gemisi batan bir Çinli emir olduğunu ve onunla bu münasebetle tanışıklığı olduğu bilgisine yer verilmiştir. Köşkte kaldığı süre zarfında ziyaretine Kadı Tâceddin Erdivili, Şeyhülsilâm Kemaleddin Abdullah İsfahânî, tacir Şerefüddîn Tebrîzî ve bazı tacirlerin geldiğini söylemiştir. Yazar bu şehri anlatırken orada yaşayan Kâzerûnlu Burhâneddîn adlı bir şeyhten bahsetmiş, onun şehrin dışında olan tekkesi ve buraya bağışlanan adaklar hakkında bilgi vermiştir.

Buradan Zeytûn eyaleti içinden Sinkelân şehrine geçtiğini ve buraya da nehir vasıtasıyla gittiğini belirtmiştir. Bu şehre giderken gittikleri gemiyi tasvir etmiş, diğer ülkelerdekilere benzemediğini söylemiştir. Zeytûn'dan Sinkelân'a değin nehir yoluyla gittiklerini ve bu yolculuğun yirmi yedi gün sürdüğünü belirtmiştir. Yazara göre bu şehrin adı Sînuşsîn'dir. Çin işi toprak kaplar burada üretilmektedir. Âb-ı Hayât (Sarı Irmak) nehri denize bu şehirde ulaşmakta ve nehrin denize karıştığı noktaya Mecmaü'l-Bahreyn (iki denizin birleştiği yer) denilmektedir. Toprak kaplar bu şehirde pazarlanmakta diğer Çin şehirlerine ve dünyaya da buradan yayılmaktadır. Bu şehrin ortasında dokuz kapılı bir tapınak bulunmakta ve her bölümde farklı statüde insanlar yaşamaktadır. İkinci ve üçüncü kapı arasında körler oturmakta yiyecek ve giyecek masrafları tapınak vakfından karşılanmaktadır. Hastane ve mutfak da tapınak içinde yer almakta ve doktor ve hizmetçiler orada yaşamaktadır. Bu tapınak aynı zamanda ihtiyaç sahipleri için vakıf görevi de görmektedir. Şehirde Müslümanlara ait bir semt kurulmuş, bu semtin câmii, tekke ve çarşıları olduğu söylenmiştir. Bu şehir bahsi içinde Çin şehirlerinin tümünde Müslümanların işine bakan bir şeyhülislâm bulunduğu, Müslümanların aralarındaki sorunları halletmeleri için de kadı tayin edildiği belirtilmiştir. Bu şehrin ilerisinde başka bir şehir olmadığı, orada Ye'cûc Me'cûc duvarı olduğu ve oraya kimsenin gitmediği söylenmiştir.

İbn-i Batuta, Sînuşsîn şehriden tekrar Zeytûn'a dönmek için yola çıktığını ve bu yolculuğun da yine nehir yoluyla yapıldığını söylemiştir. Zeytûn eyaletine varmadan Kancanfû'ya ulaştıklarını, bu şehrin dört büyük suru olduğu ve her surun sakinleri olduğunu söylemiştir. Yazara göre: Birinci ve ikinci sur arasında

hükümdarın köleleri oturmakta, onlara basvânân denilmekte ve onlar gece gündüz şehri korumaktadırlar; İkinci ve üçüncü sur arasında süvari askerler ile şehir hâkimi olan bey oturmakta; Üçüncü surun iç kısmında Müslümanlar oturaktadırlar; Dördüncü surun iç kısmında ise Çinliler oturaktadır. Bu bölümler arasındaki mesafenin ise üç dört mil olduğu belirtilmiştir. Yazar bu şehirde on beş gün kaldığını da ifade etmiştir.

Yazar buradan Hansâ şehrine gitmek için yola çıktığını ve dört günlük bir yolculuğun ardından Bayvam Kutlû diye adlandırdığı bir şehre vardığını söylemiştir. Bayvam Kutlû, hakkında; küçük bir şehir olduğu, askerlerin oturduğu ve hiç Müslüman olmadığı bilgisini vermiştir.

Kancanfû'dan on yedi gün süren yolculuğun ardından Hansâ'ya (Hangzhou veya Hang-tchou-fou) vardıklarını belirtmiştir. Hansâ, şehri hakkında yeryüzünde gördüğüm en büyük şehir ibaresini kullanmıştır. Bu şehrin altı bölümden oluştuğunu ve şehirdeki her evin bir bahçesi olduğunu belirtmiştir. Yazar bu bölümleri semt diye nitelendirmiştir. Birinci semtte şehir muhafızlarıyla onların beyi oturmakta ve bunların sayısı on iki bin kadardır. İkinci semtin Bâbü'l-Yehûd (Yahudi Kapısı) olduğunu belirtmiş, Burada Yahudiler, Hristiyanlar ve güneşe tapan Türklerin oturduğunu söylemiştir. Üçüncü semtte Müslümanların bulunduğunu söylemiş, Şehrin çok güzel olduğunu ve çarşılarının İslâm şehirlerindeki gibi düzenlenmiş olduğunu söylemiştir. Dördüncü semtin Dârü'l-Emîr diye bilindiğini, bu semtin altı semt içinde en güzeli olduğunu söylemiştir. Orada yaşayan Büyük Emir Kurtay diye birinden bahsetmiştir. Ve onun huzuruna çıktığını ifade etmiştir. Orada sadece hükümdarın köleleri ve hizmetkârlarının oturduğunu ve semtin ortasından üç nehir aktığını belirtmiştir. Bu nehirlerden birinin körfez oluşturduğu ve Çin hükümdarının kabul avlusunun semtte olduğu söylenmiştir. Büyük Beyin konağının da avlunun tam ortasında olduğu ve dört bir yanının savaş araç-gereçleri ve değerli kumaş üreten ustaların oturduğu yapılarla kuşatıldığı belirtilmiştir. Bu ustalar hakkında ise her birinin yanında üç dört çırak bulunduğu ve usta sayısının altı yüz kadar olduğu söylenmiştir. Bu ustaların Çin Kağanının kölesi oldukları, ayaklarının zincirli olduğu, semtin dışına çıkışlarının yasak olduğu, her sabah sayıldıkları ve on yıl hizmet edenlerin ayaklarındaki zincirin çözüldüğü söylenmiştir. Bu ülkede Elli yaşına gelenlerin emekli edildikleri hatta altmış yaşına gelen insanların çocuk olarak görüldükleri söylenmiştir. Çinlilerin yaşlılara çok değer verdikleri ve onlara ata dedikleri belirtilmiştir. Büyük Bey Kurtay, hakkında Çin'in emîrû'l-ümerâsı

(beylerbeyi) olduğu ve kendilerini evinde ağırladığını söylemiştir. Onlar için şenlik düzenlediğini ve bu şenliği anlatmıştır. Yazara göre bu şenliğe tovâ (toy, şölen) denmektedir. Devamında emirin farsça şarkı dinlemeyi sevdiği belirtilmiş ve emirin dinlediği farsça bir şarkı yazılmıştır. Bu bahisten sonra ise bir hokkabazlık hikâyesi anlatılmıştır. Beşinci semt hakkında buranın diğer semtlerden büyük olduğu ve avam tabakasının burada oturduğu söylenmiştir. Bu semtte çeşitli iş ve zanaatların en yetkin temsilcilerinin bulunduğu, hansâviye diye bilinen kumaşların burada dokunduğu, dest adını verdikleri sazdan örme kâselerin bulunduğu ve bu kâselerin içine yemek koyulmasına rağmen boyalarının dökülmediği ifade edilmiştir. Altıncı semte keştîvânân (keştibânân) denildiği ve orada gemicilerin, balıkçıların, kayıkçıların, dūdgerân (dülgerân) denilen marangozların, ispâhiye (sipâhiyan) denilen okçular ve piyâde diye adlandırılan yaya askerlerin bulunduğu söylenmiştir. Yine hepsinin Kağanın kölesi oldukları vurgulanmıştır. Semtin nehir kıyısında olduğu ve Emir Kurtay'ın yanlarına adamlarından birini verdiğini de belirtmiştir.

İbn-i Batuta, Hansa'dan altmış dört gün süren nehir güzergâhı sonunda Hanbalık şehrine geldiklerini, yol boyunca nehrin her iki yakasında köyler ve ekili dikili alanlar olduğunu söylemiştir. Buradan Hıtâ ülkesi diye bahsetmiştir. Yazara göre burada gelip geçici olanlar dışında hiç Müslüman bulunmamaktadır. Hıtâ ülkesi köy ve arazilerden meydana gelmektedir. Her yerde tahıl ve meyve gibi ürünlerin ekili olduğunu söylemiştir. Kağanın bu şehirde oturduğu ve şehrin ortasında köşkünün olduğunu belirtmiştir. Hanbalık'ta Çin şehirlerinin çoğunun aksine bağ ve bahçelerin şehrin dışına kurulduğu ifade edilmiştir. Bu şehir bahsi içinde Çin hükümdarına Kağan dendiği, yeryüzünde Çin ülkesinden daha büyük bir kâfir memleket olmadığı da vurgulanmıştır.

Kağanın köşkü hakkında; büyük bir bölümünün oymalı ahşaptan yapıldığı, garip ve hoş olduğu, köşkün yedi kapısının bulunduğu ve her kapı bölümünde farklı statüdeki insanların yaşadığı belirtilmiştir. Bu kapılar ve içinde yaşayanlar tek tek anlatılarak; birinci kapıda kapıcıların başı Kutvâl'ın, kapının sağ ve sol tarafında ise perdedârîye denilen köşkün girişini koruma görevini üstlenen kölelerin oturmakta olduğu; ikinci kapıda ise sayıları beş yüz kadar olan spâhiye (sipâhiyan) denilen okçuların oturmakta olduğu; üçüncü kapıda nîzedârîye denilen mızraklı askerlerin oturmakta olduğu söylenmiştir. Bunların sayıları beş yüz kadardır. Dördüncü kapıda tıgdârîye (kılıçlı kalkanlı askerler)'nin; beşinci kapıda divan-ı vizâret (vezirler meclisi)'in oturdukları belirtilmiştir.. Bu vezirlerin de kendi aralarında dörde ayrılmış

olup; bunlardan birincisi divan-ı işrâf (denetleme kurulu), ikincisi divan-ı mustahrec (vergi takip kurulu), üçüncüsü divan-ı gavs (yardım ve destek kurulu), dördüncüsü ise divan-ı berîd (istihbarat kurulu) diye adlandırılmaktadır. Köşkün altıncı kapısında candâriye (özel muhafız alayı) ve onların büyük başkanı oturmaktadır. Yedinci kapıda fityân (hizmetçi delikanlılar) oturmakta olduğu ve onların da üçe ayrıldığı; birincisinin siyahlara, ikincisinin Hintlilere, üçüncüsünün ise Çinlilere ait olduğu belirtilmiştir.

İbn-i Batuta, Çin bahsinin sonunda Kağanın amcaoğluyla savaşını, yaşanan olayları ve öldürülmesi sürecini anlatmıştır. Yazar, Hanbalık'a geldiklerinde Çin Kağanının orada olmadığını ve amcaoğlu Fîrûz'la savaşmak için Bişbâlîğ ve Karâkurum bölgesine gittiğini belirtmiştir. Bişbâlîğ ve Karâkurum bölgeleri ile Hanbalık arasındaki arazinin tamamen işlenmiş olduğu ve aralarındaki mesafenin üç aylık olduğu ifade edilmiştir. Bu bahis içinde Kağanın beraberindeki ordu hakkında da bilgi verilmiş; ordunun on bin atlıdan oluştuğu, bu atlı grubun başındaki kişiye de Emîr-i Tûmân dendiği ve hükümdarın özel birliklerinden oluşan ehl-i dıhleti (seçkin iç askeri)'den oluşan elli bin piyadenin olduğu söylenmiştir. Savaşın sebebi olarak ise Kağanın İbn-i Batuta'nın deyimiyle Tinkîz Hân'ın belirlediği yasalar olan Yasâk'a karşı gelmesi gösterilmiştir. Yazar Kaan'ın bu savaşı kaybettiğini, öldürülen yüz kişinin cesetlerinin başşehre getirildiğini, büyük bir nâvûs (yer altı evi) kazıldığını, evin içinin süslendiğini, Kağanın eşyaları ve yakın köleleri ile birlikte gömüldüğünü anlatmıştır. Kağanın yanında getirilen ve akrabalarından oluşan ölümlerin de aynı şekilde nâvûslara koyulduğu söylenmiştir. O gün bir tören yapıldığı ve törene katılanların tasvirleri verilmiştir. Ayrıca Kağanın yakınlarının mezarın başına çadır kurup kırk gün orada kaldıkları söylenmiştir. Yazar, Hıtâ ülkesinin başına Fîrûz'un geçtiğini, Karâkurum'u ülkenin baş şehrini yapması üzerine yine isyanların çıktığını söylemiştir. Yaşanan bu olaylar sonucunda kendisini güvende hissetmeyerek ülkeden ayrılmak zorunda kalan İbn-i Batuta yaklaşık üç ay süren nehir ve deniz yolculuğunun ardından Cáva'ya vardıklarını belirtmiştir. Çin bahsi burada bitmiştir. Yazar Çin bahsinde Çin ve Hıtâ ülkesini iki ayrı ülke olarak anlatmıştır.³⁷

³⁷ İbn Battûta, a.g.e., ss. 670-693.

E. Defterdâr Seyfî Çelebi Seyehatnamesi

Defterdâr Seyfî Çelebî, tarafından yazılan ve “*Tevârih-i Pâdişâhân-ı Vilâyet-i Hind ve Hitây ve Keşmîr ve Vilâyet-i ‘Acem ve Kâşkar ve Kâlmâk ve Çin ve Sâ’ir Padişâhân-ı Pîşîn ez Evlâd-ı Çengîz Hân ve Hâkân ve Fağfûr ve Pâdişâhân-ı Hindûstân der Zamân-ı Sultân Murâd ibn Sultân Selim Hân min Te’lifât-ı Defterdâr Seyfî Çelebî el Merhûm fi Sene 990 Târihinde*” şeklinde hayli uzun bir ada sahip olan eser Serkan Acar’a göre 1590 ya da 1591 yılında yazılmıştır.³⁸

Sultan III. Murad Han’a sunulan eser, Hitay (Çin), Kalmak (Kalmuk), Kaşkar, Hindistan, Maveraünnehir ve İran hakkında doğudan batıya coğrafi bir tasnifle birlikte bu bölgelerdeki yönetim ve hükümdarlar hakkında bilgiler vermektedir. Eser dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin içeriğini de adı zikredilen bölgeler hakkında yapılan tarihi kayıtlar oluşturmaktadır. Konumuz itibariyle bizi ilgilendiren kısım Hitây (Çin), ve Kalmuklarla ilgili olan kısımlardır. Çin hakkındaki içeriğe bakıldığında yazar Çin’in baş şehri, inanışlar, padişahları ve adetleri, Çin Hakanı’nın sarayı, Çin’deki kaynaklar, Çin Seddi ve Kalmuklar olmak üzere birçok konuya değinmiştir. Bu eser konumuzu oluşturan dönemin sonlarını anlatmaktadır. Eser Hitaynâme dışında kalan dönem seyahatnamelerinden farklı olarak Kalmuklardan da bahsetmiştir.³⁹

IV. ÇİN

Çin’i tanımlamak için Qin (Çin) haricinde birçok isim kullanılmıştır. Çin adının ise Qin Hanedanlığından geldiğine dair varsayımlar bulunmaktadır.⁴⁰ Çin adı dışında kullanımlara bakıldığında bölgeyi adlandırmak için “Kitay” (ya da Kıtay, Hitay) da kullanılmıştır. Bu isim günümüzde İç Moğolistan ve Çin’in kuzey bölgesinde bulunan Kitanlar “Kidan, ya da Karahıtay⁴¹” tarafından kurulmuş olan ve Milâttan sonra 907-1125 hüküm süren Liao Hanedanı döneminden gelmiştir. Bundan dolayı kuzey ve batı milletleri Çin’e “Kitan” demişlerdir. Kuzey ve Batı toplumları tarafından kullanılan bu isim Müslüman müellifler tarafından “Hitay”, “Hatay” şeklinde kullanılmış, Avrupalılar ise Çin’i “Catai”, “Cathay” şeklinde

³⁸ Defterdâr Seyfî Çelebî, *Türkistan ve Uzak Doğu Seyehatnâmesi*, Selenge Yay. 2. Baskı, İstanbul, 2019, s. 13.

³⁹ Defterdâr Seyfî Çelebî, a.g.e. , ss. 33-45.

⁴⁰ Bodde, Derk. Denis Twitchett and Michael Loewe (Edl.). *The Cambridge History of China: Volume1, The Ch'in and Han Empires, 221 BC - AD 220*. s. 20; İbrahim Özmen, Abdulkadir Buluş, "Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (Mı)?", *Medeniyet ve Toplum*, Cilt 1 Sayı 1, 2017, s. 17.

⁴¹ Ahmet Taşağıl, “Karahıtaylar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul: İSAM, 2001, ss. 415-416.

isimlendirmişlerdir⁴². Diğer toplumlardan Ruslar, Yunanlılar ve Farslar Çin'e "Khitai", Orta Asya Türkleri Çin'e ve Çinliler'e "Kıtay" ya da "Hıtay" adını vermişlerdir⁴³. Milâttan sonra 150 yıllarında Çin, Cina, adının ise Çin kaynaklarında geçtiği bilinmektedir.⁴⁴

Oldukça geniş bir alana sahip olan Çin'in kuzeybatısında Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan; kuzeydoğusunda Rusya, Kore; güneyinde Vietnam, Laos ve Miyanmar; güneybatısında Hindistan, Butan ve Nepal; batısında Pakistan ve Afganistan; doğusunda ise Büyük Okyanus, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi bulunmaktadır. Çin genel hatları itibariyle ikiye ayrılmaktadır. İç Çin ve Dış Çin olarak adlandırılan iki kısımdan Asıl Çin olarak Liaotung Körfezi ve Tonkin Körfezini içine alan yarımada gösterilmektedir. Dış Çin ise Mançurya, İç Moğolistan, Tibet ve Doğu Türkistan'ın yer aldığı topraklardan oluşmaktadır. Ülkenin yüzey şekillerine bakıldığında kuzeyde yüksek platolar, batıda içinde Himalaya, Tanrıdağları, Altındağlar ve Karanlıkdağlar'ın bulunduğu yüksek dağ sıraları ve bu dağlar arasında oluşan geniş havzalar bulunmaktadır. Asıl Çin'i oluşturan yarımada ise basamaklı şekilde aşağıya inen verimli tarım arazilerinden oluşmaktadır. Güney Çin ise tepelik bir alandan oluşmaktadır. Ülkenin geniş yüzölçümü sebebiyle farklı iklim özellikleri görülmektedir. Çin'de Dağ iklimi, karasal iklim ve ülkeyi geniş bir şekilde etkisi altına alan muson iklimi görülmektedir. Bu iklim farklarından dolayı bitki örtüsü de oldukça çeşitlilik göstermektedir. Ülkede birçok akarsu bulunmakla birlikte iç kesimlerdeki akarsular uzun mesafede aktıklarından zayıflamakta ya da denizlere ulaşmadan kurumaktadırlar. Doğu-batı doğrultusunda akan ve Büyük Okyanusa ulaşabilen akarsular da bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Hoang-ho nehridir. Ülkenin güneyinde bulunan Yangçe ırmağı ise en uzun nehrini oluşturmaktadır.⁴⁵ Gerek bu nehirlerin bulunduğu bölgeler gerekse ülke içindeki geniş havzalar sebebiyle ülke ekonomisinin çoğunu tarım ürünleri oluşturmaktadır. Çin hakkında bilgi veren neredeyse bütün seyahatnamelerde tarım faaliyetlerinden ve ürünlerinden sıklıkla bahsedilmiştir.

⁴² Alimcan İnayet, "Divanü Lûgat-it Türk'te Geçen Çin ve Maçin Adı Üzerine", *Turkish Studies*, Volume 2/4 Fall 2007, s.1179.

⁴³ Henry Yule, *Cathay and the Way Thither*, Vol.1, London: The Hakluyt Society, 1915, s.146./ <https://archive.org/details/cathaywaythither03yule/page/n19>.

⁴⁴ Denis Crispin Twitchett, Michael Loewe, John King Fairbank, *The Ch'in and Han Empires 221 B.C.-A.D. 220*, not 2, ss. 20–21.

⁴⁵ Gülçin Çandarlıoğlu, "Çin", *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 1993, (20.02.2020), s. 318-320.

Çin tarihine dair ilk hanedanlık olarak efsane olduğu düşünülen Xia (Hsia) hanedanlığı zikredilmektedir. Bu hanedanlığa ait olup olmadığı bilinmemekle birlikte ilk tarihi kalıntılar milattan önce 2100 yılına dayanmaktadır.⁴⁶ Çin coğrafyasında ilk yerleşimlerin Sarı Nehir etrafında kurulduğu arkeolojik kazılar neticesinde kesinleşmiştir. Çin’de Milâttan önce 1500 yılları dolaylarında yazının kullanılmaya başlandığı bilinmekle birlikte bu dönem ve sonrasındaki rivayetlerce Çin tarihinin Milâttan önce 4000 yılına dayandığı söylenmektedir.⁴⁷

Mitolojik olduğu düşünülen Xia Hanedanlığı’ndan sonra imparatorluk dönemi öncesi ilk hanedanlık olarak Shang Hanedanlığı zikredilmektedir. Xia Hanedanlığı Çin’in Şensi ve Hehnan eyaletlerinin bulunduğu bölgeye hâkim olmuştur. Ayrıca Shang Hanedanlığı, Xia hanedanlığına dair kalıntıların kesinleştirilememesi dolayısıyla Çin tarihinde ilk hanedanlık olarak anılmaktadır.⁴⁸ Bu iki hanedanlık da Çin’in bütün coğrafyasına değil belirli bölgelerine hâkim olmuşlardır. Nitekim Shang Hanedanlığından sonra Çin yönetimini Chou Hanedanlığı devralmıştır. Chou Sülalesi Milâttan önce 1050 yılından 770 yılına kadar yönetimde kalmış, iç karışıklıklar sonucunda dağılmıştır. Bundan sonraki dönem savaşan devletler dönemi olarak anılmış, ülkede birçok feodal yönetim kurulmuştur. Feodal yönetimler sonunda Ch’in sülalesi Çin’i kontrol altına almıştır. Ch’in sülalesinin yönetimi içinde Tibetliler, Türkler ve Çinli olmayan kavimler de bulunmuştur. Nitekim bu dönem de uzun sürmemiş, Milâttan önce 206 yılında Çin’in yönetimi Han sülalesine geçmiştir. Han sülalesi döneminde sağlanan siyasi birlik Milâttan sonra 220 dolaylarında son Han hükümdarının ölümüyle tekrar bozulmuştur. Bundan sonraki dönemden yaklaşık VI. yüzyılın sonuna değin birlik sağlanamamıştır. Bu dönem kendi içinde ikiye ayrılmış önce *üç devlet zamanı* sonra da *altı sülale devri* olarak adlandırılmıştır. Bu dönemi sona erdiren 580 yılında Çin’de birliği sağlayan Sui Hanedanlığı olmuştur. Nitekim Sui Hanedanlığı dönemi de uzun sürmemiştir.⁴⁹

Sui Hanedanlığından sonra yönetime Tang Sülalesi geçmiştir. Tang Sülalesi dönemi Çinlilerin İslâm ile tanıştıkları dönem olmuştur. Çinlilerin ilk defa İslâm ile tanışmaları Çin-Arabistan ilişkilerinin devamı niteliğinde olmuştur. Devlet bazında

⁴⁶ Kenneth Pletcher, *The History of China*, Britannica Educational Publishing, 2011, s. 35.

⁴⁷ Gülçin Çandarlıoğlu, a.g.m. , s. 321.

⁴⁸ Jeaneane D. Fowler- Merv Fowler, *Chinese Religions: Beliefs and Practices*, Sussex Academic Press, 2008, s. 17.

⁴⁹ Gülçin Çandarlıoğlu, a.g.m. , s. 321.

ilk temasın ise İslâm Devleti'nin üçüncü halifesi olan Hz. Osman döneminde olduğu bilinmektedir. Buna göre İslâm Devleti ve Sasaniler arasında çıkan savaş dolayısıyla Sasani hükümdarı Yezdicerd'in oğlu Firuz Araplara karşı Çin'den yardım talep etmiştir. Bu duruma tarafsız kalan Çin arabulucuk yapmak maksadı ile bir elçi heyetini İslâm Devleti'ne göndermiştir. Hz Osman da buna karşılık İslâm'ı anlatmak üzere kumandanlarından birini 651 yılında Çin'e göndermiştir. Bu dönemde Çin'in yönetiminde Tang hanedanlığı bulunmaktadır⁵⁰. Tang Hanedanlığı döneminde Çinliler Türkistan'a girmişlerdir.⁵¹ Yine Tang Hanedanlığı döneminde Çinliler ile Abbâsîler arasında yapılan Talas Savaşı (751) sonucunda, Çin'in Orta Asya'daki nüfuzu azalırken İslâmiyet'in bu bölgedeki Türkler arasında yayılışı hız kazanmıştır. Çin'de bazı isyanlar neticesinde yıkılan Tang sülâlesinin ardından Sung sülâlesi kuruluncaya kadar geçen yaklaşık olarak yarım asır süren dönem “beş sülâle devri” olarak adlandırılmıştır.

X. yüzyılın ikinci yarısından XIII. yüzyılın sonlarına kadar ülkede siyasi yönetime Sung Hanedanlığı hâkim olmuştur. 1279 yılına kadar devam eden Sung Hânedanı'ndan sonraki dönemde ülke yönetimini Moğolların kurduğu Yüan Hanedanlığı devralmıştır. Yüan hânedanı olarak bilinen Moğol yönetimi ülkenin başkentini Hanbalık (Pekin)'a taşımışlardır. Moğol yönetiminin Sosyal ve iktisadî açıdan gittikçe zayıfladığı 1368 yılında Çin halkının isyanı sonucunda ülke yönetimi Ming sülâlesine geçmiştir⁵².

Moğol yönetimi döneminde Çin'de önemli kademelere Moğolların getirilmesi ve diğer milletlerden olanların bu kademelerden uzak tutulmaları sebebiyle Çin halkı ayaklanmış ve bir isyan sonucunda Ming Hanedanı ülkenin yönetimini ele geçirmiştir⁵³. Moğolların başlattığı kendi soylarından gelenleri önemli yerlere getirme geleneği sonraki dönemleri de etkilemiştir. Bir nevi tepki niteliğinde olan bu durum Ming Hanedanlığı ve sonrasındaki Mançu yönetimi döneminde de kendisini göstermiştir. Ming Hanedanlığı dönemi Çin milliyetçiliğinin ve birlikteliğinin bir göstergesi olmuştur⁵⁴. Moğollardan boşalan önemli mevkilere Çinliler getirilmiştir⁵⁵. Ming hanedanlığı dönemi Çin tarihi içinde ülkenin Çinlilerce yönetildiği son

⁵⁰ Hee Soo (Cemil) Lee, “Çin-Ülkede İslâmiyet”, *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 1993, (20.02.2020), s. 323.

⁵¹ Gülçin Çandarlıoğlu, , a.g.m. , s.321.

⁵² Gülçin Çandarlıoğlu, , a.g.m. , s.322.

⁵³ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 269.

⁵⁴ Romeyn Taylor, "Social Origins on the Ming Dynasty 1351-1360" , *Monumenta Serica*, Vol. 22, No. 1, 1963, ss. 2-9.

⁵⁵ Gülçin Çandarlıoğlu, a.g.m. , s. 322.

hanedan yönetimi olarak görülmüştür. Sonraki dönemde Çin'i Çinli olmayan Mançular yönetmiş, bu yönetim ülkede cumhuriyetin ilanına kadar sürmüştür⁵⁶.

Ming Hanedanlığı dönemi Çin tarihi içinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Ülkenin dışa açıldığı, deniz ticaretinin geliştiği⁵⁷ ve Çin Seddi'nin tamamlandığı bu dönemde Çin'de ilim, ekonomi, mimari gibi birçok alanda gelişmeler yaşanmıştır. Ming Hanedanlığı döneminde Hindistan ve Ortadoğu gibi birçok bölgeyle ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Yine bu dönemde ticari ilişkiler kurallara bağlanmış, deniz ve kara yollarının güvenliğine önem verilmiştir⁵⁸. Bu ticaret ve dışa açılma geleneğinin Moğolların Çin'de kurdukları düzenin bir devamı niteliğinde olduğu açıktır. İpek Yolu'na alternatif olarak Çin'in zenginliklerini tanıtmak ve ticaretini yapmak için yapılan seferlerin bunda etkisinin büyük olduğu muhtemeldir.⁵⁹ Avrupa ile ilişkiler de bu dönemde yaygınlaşmıştır. Ming İmparatoru Yongle döneminde “hadım amiral” olarak bilinen Zheng He, Güneydoğu Asya, Kızıldeniz ve Afrika'nın doğu kıyılarına yedi sefer düzenlemiştir⁶⁰. Ming dönemi yaklaşık üç asır devam etmiş ve bu dönemde Ming Hanedanlığı'na bağlı 16 imparator hüküm sürmüştür.

Tablo 1. Ming Hanedanı Dönemi İmparatorları

(Hongwu) Zhu Yuanzhang	1368-1398
(Jianwen) Zhu Yunwen	1398-1402
(Yongle) Zhu Di	1402-1424
(Hongxi) Zhu Gaozhi	1424-1425
(Xuande) Zhu Zhanji	1425-1435
(Zhengtong Tianshun) Zhu Qizhen	1435-1449; 1457-1464
(Jingtai) Zhu Qiyou	1449-1457
(Chenghua) Zhu Jianshen	1464-1487
(Hongzhi) Zhu Youcheng	1487-1505
(Zhengde) Zhu Houzhao	1505-1521
(Jiajing) Zhu Houcong	1521-1567

⁵⁶ Vi An LU, Ming Hanedanı Döneminde Osmanlı-Çin İlişkileri ve İklim Değişiklikleri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, 2018, s. 16.

⁵⁷ Song Limeng, “Luca Pacioli Zamanında Çin’de Muhasebe” (çev. Aydan Çelenk Üstün), *Muhasebe ve Finans Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2012, s. 181.

⁵⁸ Geoff Wade, "Ming China and Southeast Asia in the 15th Century: A Reappraisal" , *Asia Research Institute Working Paper Series* No. 28, Singapore, 2004, ss. 2-4.

⁵⁹ Kirilen, Gürhan, “16.-17. Yüzyıllarda Osmanlı İle Çin Arasındaki Diplomatik ve Kültürel İlişkiler”, *4. Uluslararası Öğrencilik Sempozyumu, 08-09 Aralık 2018, Atatürk Üniversitesi, Erzurum*, ss. 224-225.

⁶⁰ Kirilen, Gürhan, *a.g.e.* , ss. 224-225.

(Longqing) Zhu Zaihou	1567-1572
(Wanli) Zhu Yijun	1572-1620
(Taichang) Zhu Changluo	1620
(Tianqi) Zhu Youjiao	1620-1627
(Chongzhen) Zhu Youjian	1627-1644

Kaynak: Timothy Brook, *The Troubled Empire: China in the Yuan and Ming*

Dynasties, Massachusett: Belknap Press of Harvard University Press, 2010, s. 272.

Hıtaynâme'nin yazıldığı dönemde Çin'de Ming Hanedanlığı, hüküm sürmüştür. Hıtaynâme her ne kadar bu dönemde yazılmış olsa da önceki dönemlerden bilgiler de vermektedir. Hıtaynâme'de Çin'in tarihinden çok kültürel, coğrafi, ekonomik, zirai ve sanat faktörler gibi konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca askeri faaliyetler ve saray hayatı ayrıntılı bir şekilde anlatılsa da Çinli Hakan ya da Hakanların isimleri zikredilmemiştir. Ali Ekber Hıtaî'nin Çin'de bulunduğu sıralar tarih itibariyle Hongzi veya Zhengde'nin hükümdarlığı dönemine denk gelmektedir. Fakat Hıtaynâme'de Çin hükümdarlarının hiçbirinin ismi zikredilmemiş, sadece Kin Tay Han adı geçmektedir ki bu isme de hiçbir kaynakta rastlanmamıştır.

1644'te Ming Hanedanlığının dağılmasıyla Çin'de yönetime Mançular geçmiştir. Yönetim, Ming dönemindeki Çin milliyetçiliğine benzer bir politikayla Mançular'ın eline geçmiş, Mançular da daha önceki Moğol Hanedanı Yuan gibi devletin önemli kademelerine Mançu olanları getirmişlerdir. Bu dönemde Ming Hanedanlığının aksine güney değil kuzeybatı yönünde genişleme politikası izlenmiştir. Yine bu dönemde kuzey ve kuzeybatı yönündeki genişlemenin sonucu olarak Ruslarla topraklar konusunda çıkar çatışması ortaya çıkmıştır. Aynı dönem batılıların Çin'e daha çok ilgi duymaya başladıkları ve Çin'in kaynaklarından yararlanmak için politikalar ürettikleri dönem olmuştur. Mançuların ırkçı tutumları ve Çin'deki tarımsal faaliyetlerin zayıflaması sebebiyle ülkede isyanlar artmıştır. Bu dönemde Türkistan'ın bağımsızlığı için de çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bu hareketler Mançular tarafından bastırılmıştır. Mançular 1644'ten bu yana yönetiminde bulundurdıkları Çin'i ellerinde tutabilmek için 1912'de cumhuriyeti ilan etmişlerdir.⁶¹ Fakat kendi içlerinde oluşan çıkar çatışmaları sebebiyle demokrasi çalışmaları sekteye uğramıştır. Mançu yönetiminin sonlarına doğru ülkede komünizmin etkileri yoğun şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Nitekim 1927'de

⁶¹ İbrahim Özmen, Abdulkadir Buluş, a.g.m. , s. 28.

koministlerin başlattığı isyan, kanlı bir şekilde bastırılmıştır. 1935'e kadar koministlerin birçok kez protesto ve isyan girişiminde bulundukları görülmektedir. 1935'te ülkenin başında kominist partisi lideri seçilen Mao bulunmaktaydı. Mao döneminde (1937) ülke Japon işgaline uğramıştır. Bu durum ülkeyi ekonomik olarak olumsuz etkilemiştir. Yine bu dönemde daha önce de olduğu gibi Çinliler birliklerini korumayı başarmışlardır. Halk Partisi ve Kominist Parti yaşanan iç savaşa karşı birleşmişlerdir. Mao iktidarda kalmak için toprak reformu yapmış, sonucunda başarılı da olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Japon işgali de son bulmuş fakat ülkede tekrar iç karışıklıklar baş göstermiştir. Bu iç savaştan da Mao galip çıkmıştır (1949). İç savaşta yenilen Halk Partisi taraftarları (Milliyetçi Çinliler) Tayvan'ı kurmuşlardır. Ülke yönetimi konusunda başarısız bir politika izlediği düşünülen Mao muhaliflere karşı savaş başlatmış 1966'da kültür devrimi yapmıştır. 1975'e kadar Mao, Çin yönetiminde kalmıştır. Kominist Parti yönetimiyle günümüze kadar gelen Çin'in 1949 yılında Formaza adası için Çin'den ayrılan atası Tayvan'la, Türkistan için Uygur Türkleriyle, Mançurya ve Kuzey Moğolistan toprakları için de Ruslarla sorunları süregelmıştır. Çin'in günümüzdeki nüfusu dünya nüfusunun dörtte birini oluşturmaktadır⁶². Ülke nüfusunun yüzde yetmişi herhangi bir dine mensup olmamakla birlikte geri kalan kısmın da çoğunluğunu Budistler oluşturmaktadır. Ülke, sürekli gelişen bir ekonomiye sahiptir.⁶³

⁶² Gülçin Çandarlıoğlu, a.g.m. , ss. 322-323.

⁶³ Tao-Chang Chiang, "Historical geography in China", *Progress in Humran Geography*, 29, 2, 2005, Taiwan, p. 150.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİ VE DEĞERLENDİRME

I. HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI ÇEVİRİSİ

(68 A) Bismillahirrahmanirrahim

Cümle eşya, zerrat, yer ve gök[te ne varsa] Allah'ı zikreder.⁶⁴ “Her şey onu zikreder” Sahib-i Gülşen’in sözlerinden uğurla:

Gülşen

Yüce Allah kusurda münezzehdir

Ki âlemi yoktan yaratmıştır

Her iş ondan sorulur

Yapılan her şey O’nun bilgisi altındadır

O’nun yaptığı işler sıfatlarından bilinir

Ama O’nun zatına ulaşamaz

O’nun sıfatları sayılamayacak kadar çoktur

O’nun zatı karşısındaki her şey bir hiçtir

Dünyada binlerce yıl geçse de

⁶⁴ Yerde ve gökte bulunan her şeyin Allah'ı zikir (teşbih) ettiği haber verilmektedir: “Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih etmiştir. O, Aziz'dir, Hakîm'dir” Bu ayet Kur'an'da; el-Hadîd, 57/1; el-Haşr, 59/1; es-Saf, 61/1 olmak üzere üç yerde tekrarlanmakla birlikte İsrâ suresi 44. ayeti de yerde ve gökte her şeyin Allah'ı zikrettiğini vurgulamaktadır. “Yedi gök, arz ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, Halîm'dir, çok bağışlayandır” el-İsrâ, 17/44.
<https://www.timeturk.com/her-sey-allah-i-tesbih-eder/haber-1071508>, (09.07.2020).

O'nun sıfatlarının tamamı bilinemez
 O'nun zatı sıfatlarından anlaşılır
 Çünkü O bütün sıfatlarla övülmeye değerdir

Seyyed-i Enbiyaya Naat

Muhammed ki ona “levlâke” denmiştir
 Bu feleklerin devranı sensin
 Âlem senin nurundan yaratılmıştır
 Levlâke ile müşerref olmuştur
 Onun manası efendin anlamında
 Bu yazıyı Allah ona gösterdi
 Âlemin ve insanın bilgisi uçtu gitti
 Bütün sözlerin anlamı o sözde toplandı
 Söz gizlilikten açığa çıktı
 Her ikisi de sır olarak kalsa da
 Şeriat ki sağlam bir kulpa bağlandı
 Tarikat da onunla mudgam oldu
 (68 B) Hakikat de her ikisinde toplandı
 Demir ve taş arasındaki ateş gibi

Menakıb-ı Çehar Yar

Mustafa ve Murtaza, her ikisi birdir
 Ebu Bekir ve Ömer de onlardandır
 Dünyadaki Osman da Ahmed gibiydi
 Ahmed sözüyle onlara candaş idi
 Mustafa ve Murtaza ve ailesi

Hepsi Hakk'ı bilir ve tanır
 Ali ve diğerleri sadıklardandı
 Her birinin canı birdi
 Sahabe de tevhidte birdi
 Ney de senin gibi yaşlanarak taklide geldi

Allah Saltanatını ve Ömrünü Uzatsın- Sultanların Gururu Sultan Selim Han'a Övgü

Peygamberimiz'in bahsettiği ve övdüğü, ismi [peygamberimizle] aynı olan, Konstantiniye'yi fetheden, [Fatih Sultan Mehmed], nesli temiz olan İslam'ın koruyucusu Sultan Selim övülmeye layıktır. Allah, ihsanı bol Rum sultanının ömrünü ve saltanatını kıyamete kadar uzatsın.

Beyt

Sen ki halk üzerine faydalı kişi
 Sen ki gemileri döven dalgalara hâkimiyet sahibi
 Senin sözlerinde küçücük bir hata bile yoktur
 Senin işlerinde de küçücük bir ayıp yoktur
 Senin heybetinde zalimliğe dair bir şey yoktur
 Senin nimetinde bir daralma olmaz
 Yolunun başında senin makamın felek gibidir
 Kısa sürede meziyetinden kıskançlık peyda olur
 Sen ki dinin yardımcısı fazilet sahibi
 Senin masumluğun ve adaletin bellidir
 Senin memleketinden daha güçlü bir yer yoktur
 Senden daha cömert biri yoktur âlemde

(69 A) Daha Sonra

İlginç olayları [bu kitapta] toplamamın nedeni şudur ki: Gazilerin korucusu İslam'ın hükümdarı Sultan Selim Han b.Bayezid Han'ın huzuruna dünyanın her yerinden ilginç hediyeler geliyor. Bu fakir de; Çin, Maçın Hıta ve Hoten'den ilginç ayin ve ilginç adetleri açıklamak için bir hediye getirdi.

Ferd

Şahların önünde her zaman nefis bir tuzak olmalıdır

Merd olan kişi tuzaksız kalmaz, soysuz kişi dışında

Sahib-i Gülşen, Cam-ı Cem hikâyesinde diyor ki:

Cem adlı biri bir vakit padişah oldu

Dünyayı gösteren bir küreye sahipti

O küre öyle bir yapılmıştı ki

Ne istiyorsa ona buluyordu

Küre bir süre sonra karardı

Şah bu durumdan hayıflandı

Bilginlerin ona bakması

Ondaki durumu çözmesi için emir verdi Küreyi tekrar aydınlatmak için

Bir hekim dedi ki: “su gerekir”

Müneccimler dedi ki: “usturlab gerekir”

Bir diğeri de dedi ki: “ayna gerekir”

Çünkü onlar kürede bir aydınlık görmek istiyorlardı

Herkes kendi ilmine göre çare buldu ama

Bu zor işi çözmek pek kolay olmadı

İçlerinden bazıları bunların işe yaramayacağını

İşe yarayacak olan şeyin bilgin birinin nefesi olduğunu söylediler

Bir kişinin karanlık nefsinin aydınlatırken

Böylece insan o ufuklarda tek başına kalmaz

İnsan Nefiste kâmilolduğu zaman
 Bütün mevcudatı kapsar
 Çünkü felek, yıldızlar ve diğerleri
 İnsan nefsine delalettir
 Hakikati bilenler yokluğun
 Ve Arifliğin o küre olduğunu bilirler
 Yaşlanan bir kişi
 Aldığı ilk nefsi iyi bilir
(69 B) Ki o her iki dünyayı da görür
 İki dünyanın manası da tek manada toplanır
 İlim meziyettir; eğer sen onu iyi bilersen
 Zülkarneyn gibi olursun
 İnsan nesli şerefli bir nesildir
 Şerefli, latif ve zariftirler

Daha Sonra

Diğer mesele de şudur ki: Merhum Sultan Uluğ Bey, Üstad Mevlana Ali Kuşçu Şiri'yi; o ülkenin ilginç durumları hakkında; her ne görüldüyse bilinsin diye, yazılsın diye Hıtay'a göndermişti. Küfrü nakletmek, küfür değildir. Kalendar böyle demiştir. Gerçekte bu acayıptır. Bu zayıf kuş, Süleyman zamanının hoşnutluğu için canlıdır.

Ey hükümranlığı uçsuz bucaksız Hıtay Hanı
 Kendisine ihsan ve mal verilmiş kişi
 Senin çevren adaletle örülüdür
 Ki o adalet, Hıtay kanunları ile bilinir

Mukaddime

Dünyanın ortasında, İran ve Turan'da dört ülke vardır ki [bunlar] Müslümandır. Oranın etrafındakiler kâfir [ülkelerdir]. Müslüman olan ülkeler; birincisi Arabistan, ikincisi Rum ve üçüncüsü Acemistan'dır. Bunların hepsi İran'dadır. Bir yer Turan'dadır. Burası Maverâünnehir'dir, her nekadar Acem mülkü olsa da. Irak ve Horasan kurak olup, [bölge] susuz ve otsuzdur. Buna karşın Maverâünnehir ise; ferah, sulak ve otlak olup, her yer bağ ve bostanlıktır. Maverâünnehir'in tarıma uygun alanları sulaktır ve Hitay sınırına kadar bütün yerler yaylaktır. Hitay, Derya-ı (70 A) Maşrık'a kadar tamamen tarım bölgesidir.

Fasıl

Dünyanın Kısımları Hakkında

Dünyanın ortasındaki dağlar ve şehirler Derya-ı Maşrık'a doğru çekilmiştir. Bir köşesi Kalmuk sahrası ile birleşik ve denizin yanında bulunan Kaf Dağı hariç, dünyanın kuzeyinin tamamı sahra olup, dağsız ve şehirsizdir. İskender Seddi'nin burada olduğu söylenir. O yol, İskender'in zamanından önce; Morğ-i Seran, Zağ-i Seran, Ester-i Seran, Seg-i Seran, Şehr-i Zenan vb. diye bilinen Kaf ehli diye bilinirdi. Bu yolda bulunan şehirlerden [Sedd-i İskender'e] gelenler, kendi suretlerini yapmışlardır. Hitay ananesine göre: Her taraftan gelen topluluklar kendi tasvirlerini yol üzerindeki manastırlara yapmıştır. Örneğin; buraya gelip, burayı ele geçiren ve burada vefat eden Rüstem'in tasvirini yapmışlardır. Ona benzer bir şey bu dünyada yoktur. Dünyanın güneyinde Hindistan bulunur. Buranın bütün adalarını okyanus çevrelemiştir. Belki [bu okyanus] dünyanın tamamını çevrelemiştir.

Fasıl

İran ve Turan'ın Mesafesi Hakkında

Acem bölgesinin doğu ucunda bir ırmak vardır ki buna Ceyhun derler. Buranın batı tarafına da İran derler. Buranın doğu tarafında Turan bulunur ki, buraya da Turan

ülkesi derler. Buhara ve Semerkand'ın doğusunda Bedehşan ve Türkistan, [onların doğusunda] Türkistan [ve] Hoten, [onların] doğusunda Keşmir ve Hoten, ve Derya-ı Maşrık'a kadar Hıta ülkesi bulunur. [Derya-ı Maşrık'tan] ilerisine dair bir bilgi yoktur. **(70 B))** Bu denizden Hanbalık'a mesafe yarım günlük olup, Hanbalık, Hıta'nın başkentidir.

Beyt

Rum'un ve Çin'in temizliğini işittiysen

Gel yaklaş Senai ülkesine bak

Her yer hırs ve cimrilikten uzak

Herkesin kibir ve kinsiz olduğunu görürsün

Güç ve evren ayaklar altında

Yardım ve mülk mühürler altında

Altın ve varlık eller altında

Buğday ve feleğin atı süsler altında

Yüce ve Kuddüs Allah, doğu tarafını “Çin” diye yaratmıştır. Çin'in hert arafında ve her bir köşesinde, herbir evde birkaç bin tane put bulunur.

Ferd

Ay gibi güzellerin yanakları görünür

Âşıkların güzellere bakışı izlenir

Sübhanallah. Kendisine ilim verilmiş akıllı kimsenin saltanatı Âdem'in zamanından bu zamana kadar dağılmadı. Hıtaylar, Nuh Tufanı'nın kendilerini etkilemediklerini ifade ediyorlar. Bu ülkede veba yoktur. Kıtık ve bolluğa [karşı] tedbir alırlar. Onların bekası, kanunlara riayet etmelerine dayanır. Öyle ki; Çin hakanı, kanundan bir nebze taviz veremez. [Bu] açıklanacaktır.

Licamie

Hıtaynâme'yi başlattım

İçindeki manaları açıkladım

Hıtay'ın güzelliklerinden bahsediyorum

Onların sevgi dışında işleri olmaz

Hepsinin teni gümüş gibi bembeyazdır

Hepsi tüysüz ve nazik endamlıdır

Hepsinin gözü çiçek gibi güzeldir

Hepsi ince belli ve sümbül saçlıdır

(71 A) Hepsinin yüzü güneş gibidir

İnsanlıkta onların eşi benzeri olmaz

Hepsi şirin dudaklıdır

Hepsinin konuşması papağan gibi açıktır

Babların Fihristi

Birinci Bâb: Hıtay yolları, Hıtay ülkesinin etrafının hendek ve duvar olması, bitişik miller, çok sayıda gözcü, bir aylık yoldan düşman haberinin bir günde verilmesi, bir aylık yoldan düşman haberinin bir günde veren topluluğun bunu nasıl yaptığı ve [bu topluluğun] düşmana [karşı] nasıl silahlandığı anlatılacaktır.

İkinci Bâb: [Hıtaylar'ın] değişik dinleri, bütün dinlerden güzel Muhammed Aleyhisselam'ın dini, -[Hıtaylar] bu dinden olmasa da onlar Muhammed dininin kardeşleridir. Çünkü Seyyid-i Enbiya'yı en iyi insanlardan biri olarak tanırlar. Onlar kendilerini Şakmoni dininden sayarlar ki, Şakmoni bir peygamberdir.-Ondan aktarılan olağanüstü durumlar [bu babta] anlatılacaktır.

Üçüncü Bâb: Şehirler, yapılmış ve yapılmakta olan hisarlar, mahalle, pazarların düzeni, nöbetçi kuleleri, nöbetçiler, saltanat mahkemeleri anlatılacaktır.

Fasıl: Arabalar için ayrı, atlar için ayrı yapılmış ve yapılmakta olan, gidiş-geliş için onda [türlü türlü] faydaların hazırlanmış olduğu posta arabaları anlatılacaktır.

Dördüncü Bâb: Şehirlerde bulunan ordu, [bu ordunun] talimleri, emirlerin emri altında hazır bulunmaları ve onlara tâbi olmaları, **(71 B)** onların savaşta usul ve kuralları, anlatılacaktır.

Beşinci Bâb: Şehirlerde bulunan altın, gümüş, germedar, ceviz, hünnap, fındık, saman ve odun içeride ve dışarıda her ne varsa saltanattan sorulur. Güzel kumaşlar, renkli atlaslar, gümüş ve pamuklu kumaş ve diğerleri altı yılda bir hazinede toplanır. [Bunlar da anlatılacaktır].

Altıncı Bâb: Padişahın tahtı, nişanı ve mühürleri, saray ve divanı, sarayın içindeki emirlerin divanları, sarayın dışındaki devlet divanları, sarayın içindeki erkek hizmetçi ve kısa yeşim kemerli hat yazan kız hizmetçi evleri anlatılacaktır.

Fasıl: Sarayın içindeki birkaç binlik erkek ve kız hizmetçiler. Kız hizmetçilerin sarayın içinden ve erkek hizmetçilerin sarayın dışından Hıtay ülkesinin [işlerini için] hat tutmaları, kapılara bakan birkaç binlik ordu, sarayın etrafındaki birkaç binlik bekçi, saraydaki ilginç kapı ve derbendler ve kös-i adl anlatılacaktır.

Yedinci Bâb: Erkek ve kadın diye ayrılan zindanlar, zindan görevlileri, ülkenin bütün işlerinin [yükünün] onların üzerinde olması. Çünkü iş her yerde zordur [ama], onların önündeki [iş] daha da zordur.

Fasıl: Zindanda işleri sorgulayan; divanhaneler, bahçe ve **(72 A)** bağlardan sorumlu emirler vardır. Zindanın ismi şehir [ismi] ile [aynıdır]. Çünkü onların ülkesi on iki kısımdır ve zindanlar da on iki kısımdır. Hapis yerleri, insan için yapılan sandıklar, onlara verilen türlü türlü cezalar anlatılacaktır.

Fasıl: Onların kanun koyucuları ve verdikleri katlve kısas hükümleri.

Fasıl: Çin hakanı yılda bir defa olmak üzere, -üç sene hapsolmuş- katilleri teftiş eder. Onların katledilmesi [hapsolduktan] üç yıl sonra gerçekleşir. Hıtay'ın tamamında birkaç bin kişiyi bir günde böyle öldürürler. Bu [katletme işinin] zamanı bellidir. Katillerin kesik başlarını sandıklarda muhafaza ederler. Zindanlarda üç yıl kalanları, yılda bir defa gruplar halinde serbest bırakırlar.[Bu da] açıklanacaktır.

Sekizinci Bâb: Çinliler yılda bir defa Dey ayında [kışın] bayram ederler. Hakan, yılda bir defa o gün emirlere, hassa ordusuna ve dünyanın her tarafından gelen elçilere toy düzenler. O toyda hakan, ejderha biçimindeki tahtına oturmaz, onun

yarısına oturur. Onların acayip çalgıları ve şarkıları, eğlenmekle meşgul olmaları, halkın şıraların [meyve suları] önünde kurulmaları anlatılacaktır.

Dokuzuncu Bâb: Hıtay ülkesinin on iki kısmı, her kısmın isimlerinin ne olduğu ve hangi kaynaklara; Misk, ravent, fağfuri, inci, yakut, altın, gümüş -ve diğerleri- sahip olduğu anlatılacaktır.

Onuncu Bâb: (72 B) Ağaçların arasında yapılan eğlence meclisleri, servi ağaçları ki [oturulmak için] kıvrılmış, rengârenk bahçeler, pirinçten yapılma şaraplar, dalları biçimlendirilmiş ve döşenmiş [özel] ağaçlar, yeryüzünde bulunmayan bu ülkeye özgü çiçekler ve nimetler anlatılacaktır.

OnBirinciBâb: Yağmur duasında bulunma hakkı kendisine ait olan genelev kadınları, padişahın veya vezirin bu yerlere gidememesi, buralara gidenlerin altınlarını boşa harcamaları ve onların akıbetleri açıklanacaktır. Onların on iki şekilde dansları, ilginç aletleri çalmaları, ilginç şarkıları, onların [şarkı] okuma ve [çalğı] çalma için okulları ve ip canbazları anlatılacaktır.

Fasıl: Onların [Hıtaylar'ın] iffeti ve örtüsü, onların hepsinin siyah ve nergis gözü, pembemsi tenleri ve hoş endamları ve bu ülkede sara hastalığının ve akıl hastalığının olmaması ve bir cinin bir şekilde tesir etmesi anlatılacaktır.

On İkinci Bâb: İlginç sanat ve ilaçlar, top [oyun] yapımı ve diğer bölgelerdeki farklı top yapma şekilleri açıklanacaktır.

Fasıl: Astroloji ve ona rağbet edilmesi, müneccimlerin bir defalığına bir sene hapiste kalması, hazine [toplama] zamanlarını tayin etmeleri, zaman değişimini gözlemlemeleri, halka nasihatleri. Şiir ve Çistan açıklanacaktır.

(73 A) On Üçüncü Bâb: Hıtay kanun koyucuları ve Hıtay'da ne vaka olursa [kanunların] sebeplerini kaydetmeleri, birkaç yıllığına bir kadının padişah olması, onun binasının ve sarayının kalıntısı, onun sureti açıklanacaktır.

On Dördüncü Bâb: Hattathanelerin ve okulların açıklanması, -küfrü nakletmek küfür değildir- muallimhanelerin gece ve gündüzün [bu işler için] taksim edilmesi, - özellikle padişah için- bunun saatini padişah dahi değiştiremez. Eğer [padişah] uykudaysa uyandırılır. Eğer padişah bunu yapmazsa, erkek hizmetçileri için ceza yoktur. Çünkü kanuna uymamak mümkün değildir. Bu da açıklanacaktır.

On Beşinci Bâb: Kurak yerler olan batıdan; İslâm diyarından gelenler ve Sind'ten gelenlerin getirdiği hediyeler; kumaşlar, mücevherler, atlar, aslan, pars ve vaşak. Hıtayların onlara yerlerinde saygı göstermeleri anlatılacaktır.

On Altıncı Bâb: Kalmuk hakkında.

Her yıl yirmi bin kişinin gelmesi, hediye getirmeleri, bahşış vermeleri ve onlardan gelen mallar... Onların şehirlerinin isimleri, tenkarın onların bölgesinde bulunması ve onların bölgesinden inci çıkması anlatılacaktır.

Fasıl: Tibet ve asılları, Tibet'ten gelen Tibet köpekleri hakkında;

Onların hediye vermeleri ve onların Hıtay padişahından maaş almaları açıklanacaktır.

Fasıl: Hindistan'ın doğusundan gelenler hakkında;

Onların hediyeleri ve onlardan kumaş satın alınması **(73 B)** açıklanacaktır.

On Yedinci Bâb: Ziraat kıtlığı ve bolluğu ve ateşin şehri tutuşturması, buna deva bulunması, onların ilginç odun ve değirmenleri açıklanacaktır.

On Sekizinci Bâb: Kalendar'ın dediğine göre, küfrü nakl etmek küfür değildir. Onların kâbesi, hacıların onun etrafında dönmesi, onların zikri ve riyazet ehli, kadın ve erkeklerden oluşan papazları ve ne itikatte oldukları, onların âlim kesiminin putperestliği cahil işi saymaları, doğudaki kâfirlerden hangi bölgelerin ve şehirlerin İslâm'a meylettikleri açıklanacaktır.

On Dokuzuncu Bâb: Altın, gümüş ve kâğıdın para yerine kullanılması, kadın ve erkeğin sarraf olması, şehirde oturanların ve devlet hazinesinin akçe basması.

Yirminci Bâb: Kanun ve kurallara uyulması hakkında;

Bir sözü iki kere söylemek ve bir işi iki kere yapmanın hükmü, [aynı şey] iki kere söylenirse intikam alınması, babanın oğla, oğlun anne ve babaya [kayıрма] yapmaması ve kanunun icrasında merhamet olunmaması anlatılacaktır.

Yirmi Birinci Bâb: Çin'in resim atölyeleri hakkında;

Giyimdeki gösteriş ve giysilerin [sayıca] bol oluşu, ilginç beyaz kâğıtlar, ölü kaldırma adetleri ve onların ayinleri, açıklanacaktır.

Beyt

Bu dünyayı bir kadın gibi bil

(74 A) Kendisi süslüdür ve onun koca gözü vardır

Bir adamı orada hazırlar

Onların işlerinde hile görülmez

Ölü haline gelmiş gibi birşey

Zamanla çabucak helak olur

Sen sert ve ünlü bir rüzgâr gibisin

Öyleyse bu hilelerden kaçın

Birinci Bâb

Hıtay Yollarının Durumu Hakkında

Hoşki tarafından İslâm diyarına üç yol vardır: Biri Keşmir yolu, diğeri Moğolistan yolu, üçüncüsü Hoten yoludur. Hoten yolundan Keşmir'e kadar insanlar çeşit çeşit olup, [bölgeleri] sulak ve otlaktır. Çağatay'a ait Moğol yolu ise en güzelidir ama on beş günlük mesafesi susuz ve otlaksızdır. Burada her nereyi kazsalar dışarıya bir adam boyu su fışkırır. Bazı yerler kötüdür ki, oraları kazsalar [kullanışsız] su çıkar. Emir Timur, o yoldan gitmiştir ve emir buyurmuştur ki: "Her yerde kaleler yapılsın ve her kaleye bin tane asker koyulsun. Onlar tarımla uğraşsınlar ve ürün toplasınlar ki ordu[muz] buradan geçerken darlık yaşamassın." Onun ömrü bunu görmeye yetmedi ve öldü. Üzülmüş [demiş ki]: "Biz; Hıtay, Uygur, Kalmuk ve Tibet gibi kâfirleri İslâm'ın üzerine çektik" Bu üzüntüyle can verdi.

Mesnevi

Âlem yüzüğünün altında vücut buldu

Yeryüzü de bu zamanda tutiye taşı oldu

(74 B) Felek de kana büründü

Toprağa yayıldı ve çaresiz kaldı

Fasıl

Ceyhun'dan Hıtay'a üç aylık mesafe vardır. Her menzil bir günlük mesafededir. [miktarı iki kuçe-i asker cihangüşa-ı hüdavendigar mesafesi] Derbend-i Sekçu'ya gelince, derbendte bir kale vardır ki gayet sağlam yapılmıştır. Bu kalenin dış tarafı çukurla kaplıdır. [Etrafına] duvar ve sur çekilmiştir. Hıtay'a bir aylık mesafededir. Buradan [Hıtay'a] her menzil hisarlarla kaplıdır. [Burası] Hıtay'a birkaç aylık mesafededir. [Hıtay'ın] her şehri buradaki gibi hisarlarla kaplıdır. Alçak ve yüksek yerlerde, düzlük ve tepelerde bulunan millerin başlangıç noktasına sayısız gözcüler yerleştirilmiştir. Eğer gündüz vakti düşman [burada] görünürse [görevliler] millerin başında duman çıkarırlar, gece olursa ateş yakarlar. Bir aylık yoldan gelen düşmandan bir günde haber alınır. Ateş yakmalarının sebebi; düşmanın hangi topluluktan ve hangi ordudan olduğunun [belirlenmesi içindir]. Eğer düşman doğu tarafından geliyorsa bir ateş yakarlar, kuzey tarafındansa iki, diğer taraflardan geliyorsa üç ateş yakarlar. Gözcülerin azığı ay ay padişah tarafından karşılanır. Gözcülerin durumu zindan bahsinde açıklanacaktır. Diğer gece ve gündüzleri de millerde nöbet tutarlar, zil çalarlar ve davul vururlar. Millerin merdivenleri ipten yapılmış olup, aşağı bırakırlar ve yukarı çekerler. Düşman geldiğinde [gözcülerin] suyu, azığı, (75 A) taş ve tüfekten yapılmış olan savaş aletleri hazır vaziyettedir. Ok atan tüfekleri dört parmak yüksekliğinde bir ateşe sahiptir. Bu [aletin]sopasının ucu demirden olup, zehirle kaplanmıştır. Bu büyük bölgede onların top barutu yapmayı bildikleri söylenir. Tüfek atmayı ve top atmayı bilen birkaç yüz binlik ordu vardır. Bütün silahları düzenlidir ve [onlar] idmanlıdır. Onların durumu yeri geldiğinde aktarılacaktır.

İkinci Bâb

Onların Değişik Dinleri Hakkında

Allah'ı bir bilmek Çin Hakanı'nın itikadıdır ve kendisi Şakmoni inancına sahiptir. [Şakmoni'nin] bir peygamber olduğu akla yatkındır. Hazreti Muhammed Aleyhi selamı “insanların en iyisi” olarak kabul ederler.

Fasıl

Hakanın sarayının içinde insanların efendisinin suretini yapmışlardır. Türlü türlü mücevherlerle onu süslemişlerdir. O sureti altından bir tahta oturtmuşlardır. Gümüşten bir levha da o suretin kenarında bulunur. O levhada birkaç binlik siyah nokta bulunur. O suret, bu levhadan görünür. Eğer bir adam burada elini duaya kaldırırsa, o levhanın üzerindeki noktalar kaybolur. Eğer o kişi elini tekrar aşağı indirirse bu sayısız noktalar yeniden görünür.

(75 B) Naat

Onun Bi sesi ile her yer tepe taklak oldu

Onun ümmeti ümmetlerin en hayırlısıdır

Göbekten yarılıp perdede göründü

Cansız halde anne karnında var oldu

Zemine geldi güçlü bir yaratılışla

Çocukken secdelere kapandı, o halle

Dedi ki: “Ya Rab ümmetini azad eyle”

Cümlesini merhametinle affeyle

[Allah] Dedi ki: “Affettim ümmetinin tamamını”

“Senin hürmetinin vesilesiyle”

Mustafa fahr-i cihan yakına geldi

Cavidan bir padişah misali

Fasıl

Çin Hakanının Her Yıl Sarayından Çıkması

Hanbalık şehrinin dışında Çin Hakanı, ibadet etmek için bir mescid yaptırmıştı. Yılda bir defa idamlık mahkûmları [görmek için] buraya gelir. Mescidin [belli bir şekli] yoktur. Mescidin kible tarafında Müslüman yazısı ve Hıtay yazısı ile ism-i azam ve

Allah'ın ayetleri yazılıdır. [Sultan] mescide gitmek isterse, bir gün öncesinden oruç tutar ve orada oruçlu durur. Birkaç binlik ordu [kılıçları çekilmiş ve hazır bir vaziyette] piyade, bölük bölük Çin Hakanı'nın önüne gelirler. Fil kervanı altın arabalara bağlanmıştır. Tahterevan renkli atlas [kumaştan] elbiseler ile donatılmıştır.. Acayip (76 A) müzikler çalan binden fazla çalgıcı, hakanın tahtının yanında sıra sıra dizilmişlerdir. Hakan, tahtını kaldıran özel hizmetlileri ile çalgıcıların olduğu safin ortasında gider. Müslüman hizmetliler iki kişi olup, bunlar at üstündedirler, tahtın önünde giderler. Bu kişiler İslâm'a [karşı] gayet saygılılardır. Geriye kalan bütün emirler ve vezirler yaya haldedir. Hakan bazen bu şâşâlı grupla mescide gider. Oruçlu olan hakan, baş ve ayakları çıplak bir vaziyette tahttan iner.

Tevhid

Allah ki onun kapısında kimse mahvolmaz
Hiç kimse onun kapısından izzetsiz ayrılmaz
Yükselen padişahların başı
Onun dergâhında yerde niyaz eder

Attar'dan

Ben bu demir zindanda hapis kaldım
Zayıflama ile beraber bir su istiyorum
Kendim bir sevdalı haline geldim
Her yere gittiğin gibi gidiyorum
Çünkü zindan içinde susuz kaldım
Buranın hükümdarı beni zindana attırdığından

Kahraman, cesaretli, iri yarı ve uzun olan dört bin kadar adam vardır. Hıtaylar onları bize sundular ve [onlarla] övündüler.

Ferd

Buranın adamları birkaç bin kişi idi

Bir bir Çin mülkünden uzaklaştılar

Sıradan askerler, altın kaplamalı zırh giyerler. Zırhları tepeden tırnağa demir ve türlü türlü mücevherlerle kaplıdır. **(76 B)** Bütün savaş aletleri bakımlıdır. Bahsi geçen bu binlik [kişilik] sıradan askerlerin tüm kılıçları altınla kaplıdır. Baharat dükkânının tahtası gibi [sultana] itaat ederler ve hakanın önünde yürürler. Heybet ve gösteriş bakımından tamtakırdırlar. Omuz omuza tek bir adam şeklinde sultanın tahtının arkasında yürürler. Güç bakımından halleri iyidir. Bu sıradan askerlerden bin kişinin tamamının gürzünde altın kaplamadır. Bu normal askerlerin bin tanesi sağda bin tanesi solda olmak üzere işlemeli sancakları taşırlar. Bu sancakların üstüne rengârenk fanuslar asarlar ve mescide geldiklerinde Hıtay dilinde selam verirler. Allah'ın isminin önünde başlarını öne eğerler. [Padişah] Allah'ın ayetlerinin olduğu tarafa doğru, sağ ayağını sol ayağının üstüne koyarak, iniltili bir şekilde nâra atar:

Mesnevi

Sesim onun sesini hoşlaştırdı

İki âlemden ses ve gam bir oldu

İnlemeden her yer çeşme gibi oldu

Boş bir bağ yeşil olana kadar

[Padişah]: Allah'ım sen âlimsin, sen görensın, sen halk katında bana padişahlık verdin. Bu kadar insanın katli benim emrimle oldu ve ben kendi geniş gücümle tedbir aldım. İmkânları buraya getirdim. Sen âlimsin.

Ferd

Hangisi günahkâr, hangisi günahsız

Benim bu çukur yerde kalan

Attar

Keşke yüz çukur yer bir kamışlık yeri olsaydı

Neyin şahı bir çöpçü idi

Mahmud Gûlhan benim kudretimdi

Benim derinliğim içinde kalmayana kadar

O istek yüce bir şahındı

Bir ateş padişahın içine düştü

Hüsrev yeterince hüsrana düştü

Onun saltanatını parlattı

(77 A) Çin hakanı bahsedilen mescitte bahsedilen makalatı söyler, acz ve alçak gönüllük gösterir, ağlama sesini uzatır. Gönül yakan nârâlar sabahtan akşama kadar her zaman yinelenir. Secdeye varır, o şekilde başını secdeye koyarak can yakıcı nâralara devam eder. Bu feryatlar sabaha kadar artarak sürer. Daha sonra mescitten dışarı çıkar. Rizayetinın bereketinden mülkü ona hakir görünür, riyazetinin etkisi zayıf hilal gibi yüzünde belli olur.

Ferd

Aşk her an onun canını sıktı.

Şahın aşkı aslan gibi yüreğini karıncaya çevirdi.

Daha sonra

Bu aciz halde dışarıya çıktığında iftar yapar ve saltanat tahtına oturur. Önce ayın yapılır ve gelinen yoldan yola düşülür. [Padişah] sarayının olduğu şehre varır. Onun saltanatının kuvvetli olmasının bu [yakarma] sayesinde olduğu söylenir. Örneğin, bir kişi dünyayı tamamen ele geçirecekse, bu Çin hakanın hakkıdır ve halkın inancı şudur ki: Dünyanın tamamı Çin Hakanının kontrolünde olmalıdır. Çin halkının da inancı şudur ki: Onların [yaşadığı] şehir gibi bir şehir dünyada yoktur ve Hıtay'da bu ülke gibisi [Hıtay] yoktur. Hıtai, Hıtay sözcüğünden türemiş değildir. Dünyayı görür ve bilir. Şöyle bir itikatları vardır ki: Onların dışındaki yerler sahradır

ve hakanın emri altındadır. Hıtay'ın düşmanlarının çoğu sahradan gelmiştir. Bu yüzden [halkın] çoğu buraları sahra ve buralarda oturanları da göçebe kabul eder.

Çin hakanı kendisini Allah'a tapan olarak kabul eder ve Şakmoni dinine bağlıdır. Bu mezhep hâkim mezheptir. **(77 B)** Bahsedilen kitaplarında putperestlerin cahil olduğu söylenir. Onların emirleri de aynı itikat üzeredirler. Çünkü padişah halkın önünde onların en bilgilisi olmak durumundadır. Onların emirlerinin de kendi dininde, kendi ilminde, yani ülkenin işlerinin kaydında bilgili olmaları şarttır.

Hikâye

Hıtay emirleri, Hıtay Hakanı'nın önüne bir söz getirdiler. [Dediler ki]: Birkaç binlik Müslüman hane, bizimle beraber karışık yaşıyorlar. Bunları buğday arasındaki bir ot gibi temizleyelim. Çünkü bunlar mal vermiyorlar.

Çin Hakanı üç cevap vermiş: “Birincisi; bizim babalarımız bu işi hiç yapmamışlar ki, biz neden yapalım? İkincisi; biz onların dış halini [biliriz] içlerine ne diyebiliriz. Üçüncüsü; belki biz de onlar gibi Müslüman oluruz.”

Bazıları hakanın hareketlerinden onun gizli bir Müslüman olduğunu anladılar ve bunun ülkeye bir zarar vermesinden korktular. Çünkü hakanın ülkesi kâfir kanunlarına göre yönetiliyordu. Bu Çin padişahının babası; Hava ki bu zamanda onu Kin-Tay Han diye bilirler. O Müslümanlarla dostluk kurmuştur. Onun zamanından bu zamana yedi tane emir kalmıştır. Bu emirlerin divanları bazı Hıtay emirlerinin divanlarından üstün tutulmuştur. Müslümanlardan bir grup günde beş vakit [hakanın] önünde namaz kıldırma işinde memurluk yaparlar. Bu namaz hakana bir hayli keyif verir. **(78 A)** Hıtayca Müslümanlara temiz dinli anlamında “Gingjin-kusend” derler. Doğudaki bütün kâfirlerin Müslümanlığa karşı tam meyilleri vardır. Bunlar bu dinin yoluna “Şakmoni” derler.

Şakmoni'nin peygamber olduğu söyleniyor. O, anasından doğduğunda yedi adım yürümüş. Güller açtığında, reyhanlar görüldüğünde Şakmoni söze gelip, [halkı] Hakk'a davet etmiş ve halk onu öldürmek istemiş. Dağda bir işaret görünmüş. Dağ açılıvermiş ve o da taşın içine girmiş. Taşta bir canlanma olmuş.

Şakmoni peygamber aleyhisselam o taşın içinde yaşamış ve ibadetle meşgul olmuş. Kâfirler, Şakmoni oradan çıktığında onu öldürmeyi planlamışlar. Şakmoni

orada bir müddet kaldıktan sonra, oradan bir aslan şeklinde çıkmış ve onlara saldırmış. Halk ondan kaçmış. Onların arasında kalan Şakmoni bir müddet onlardan ayrılmış ve kaybolmuş. Bir süre sonra tekrar ortaya çıkmış ve halkı [dinine] davet etmiş. Ondaki geriye anlatılmış birçok hikâye vardır. Sonunda halk onun dinine girmiş ve onun kitabını kabul etmişler. Onun kuralları ile yaşamışlar. Bu zamandan o zamanına kadar dört bin sene geçmiştir ve onun inancı tahrip olmuştur. Bir kısmı puta, bir kısmı ateşe, bir kısmı güneşe, bir kısmı aya ve bir kısmı da ineğe tapmıştır.

Hitay kanunu şunun üzerinedir ki: Eğer dünyanın her hangi bir tarafından bir halk derse ki “Biz Çin Hakanı’nın otoritesini kabul ettik ve burada kalacağız” Onlara sürekli kalacaklarsa izin verilir. Eğer, onlar ticaret ve elçilik bahanesiyle kalacaklarsa onlara izin verilmez. **(78 B)** Abartısız burada Müslümanlar da çoktur ve Hitay padişahının yanına gidip orada kalmışlardır. Kencanfu denilen bir şehirde otuz bin kadar Müslüman hane vardır. Herhangi bir grup Hitay’a kalmak için gelirse ondan mal almazlar, üstüne padişah tarafından onlara bahşiş verilir.

Hanbalık’ta Çin hakanı Müslümanlar için dört cami ve yetmiş mescid yaptırmıştır. Hitay ülkesinde, bahsi geçen hükümdar döneminde her Müslüman grup için padişah tarafından ibadet yerleri yaptırılmıştır. Bu zamanda da kanun böyledir. Padişah tarafından her grup nişan ve alametlerle ayrı ayrı belirlenmiştir.

Ve Licamie

Çin ülkesinin üzerindeki iyi kişi

Yüzbinlerce halk sana hayran

Sayısız ve çeşit çeşit

Her köyün üzerindeki yerler düzgünce hasat edilmiş

Herkes bura için, buranın bir İslâm yolu olduğunu söylemekte

Her kim ki bu yoldan çıkmıştır, yolunu kaybetmiştir

Biri de der ki: İslâm bu yoldur

Her kim ki bu yoldan çıkar, o dinsiz olur

Burada bazı hikmetler vardır

Hikmetler burada değerlendirilmiştir

Burada bazı yollar yapılmıştır

O yola yüz tane işaret konmuştur

Bazılarına da putlar konmuştur

(79 A) Bu yoldan habersiz ve liderden uzaklıkta

Bu yoldan Hakk’a kör [olanlar] ve yolunu kaybetmişler geçer

Yol boydan boya kâfirlerle doludur

Tevhid yolundan yolunu kaybetmişlerdir

Bazı müminler yola düşmüşlerdir

Ki onlar Hakk’ın yoluna düşmüşlerdir

Bazıları meftun bazıları hayran olmuşlardır

Oradaki denizler uçsuz bucaksızdır

Eğer orada Hakk’a âşık olan birini bulmak istersen

O zamandaki Hakk’ın yoluna layıksın

Daha sonra

Herkes herhangi bir dine mensuptur. Farklı dinlere düşmanlık yoktur. Özellikle halk Müslümanlığı diğer dinlerden daha çok sever. Herkes Muhammed dinin içindedir. Diğer dine mensup olanlar onu kınamaz, dahası beğenirler ve rağbet ederler.

Üçüncü Bâb

Şehirler Hisarlar ve Onların Düzeni Hakkında

Onların en küçük hisarlarında beş yüz civarında aile [insan] vardır. On hisar bir şehre bağlıdır ve onun adı Han’dır. On Han da bir şehre bağlıdır ve onun adı Şan’dır. On Şan da bir şehre bağlıdır ve onun adı Ku’dur. On Ku da bir şehre bağlıdır ve onun adı Kutay’dır. On Kutay da bir şehre bağlıdır ve onun adı Cu’dur. On Cu da bir şehre bağlıdır ve [onun adı] Den Cu’dur. On Denk Cu da bir şehre bağlıdır ve

[onun adı] Fu'dur. Fu kalabalık bir şehirdir. Hıtay kanunlarına göre, her bölgeye hisarın ve şehrin nasıl kurulduğuna dair, onları teftiş etmesi ve sorgulaması için bir müfettiş bırakılmıştır. Eğer bir yer [şehir kurmak için] münasipse, padişaha hat yazılır ve gönderilir. **(79 B)** Şehri kurmak için padişah orduya izin verir ve o şehir birkaç ayda kurulur. [Bitimin] hangi ay ve hangi gün olduğu da belirlenir. Bu hüküm orduya gelir ve onlar çalışırlar. Şehrin planını hesaplarlar ve şehrin duvarlarını topraktan yaparlar. Oranın burç ve surlarını öyle yaparlar ki içini ve dışını kimse göremez. İşlemeli küçük pencerelerin [içinde], taş surların üstünde ok atarlar ve hisarın üzerinde mil şeklindeki top yığınları [görünür]. Ayrıca hisarın üzerine gemi direğine benzer ağaçtan bir direk dikerler. Çevresinde bir yerde ve direğin ortasına da bir kile ölçüsü bağlarlar. O çubuğun en tepesine de bir şınık ölçüsü koyarlar. Bu işaret ile halka her gün bir kile hububat elde etmeleri ve kendileri için bir şınık sarf etmelerini bildirirler.

Padişahlık divanhanelerini planladıktan sonra, mahalleler ve pazarlara geçerler. Dükkânlar ve bekçi evleri gibi yerlerin hepsini planlarlar. Duvarları yaparlar ve etraflarını da çevirirler. Eğer bir kişi [saymak için] buraya gelirse, mahalle ve divanhaneleri hesaplayabilir. Çünkü onlar gayet iyi bir şekilde yapılmıştır. Yazmanların başı, hangi şehirde kaç bin aile olduğunu yazar. Belirli gün ve aylarda her gruptan zanaat erbabı şehri doldurur. [Onlara] her ne isterlerse dükkânlardan verilir. **(80 A)** Padişahlığa ait, hane ve dükkânlar [malları] onlara ucuz fiyata satarlar. Yiyecekler onlara satılamaz. Onlara mallar ucuza verilir. Mahalle, pazar ve dükkânlardaki herkes padişaha çalışır. Şehirde çalışan askerler, şehrin her kapısının tepesinde davul vururlar. Nöbetçiler de onlara eşlik ederler. İlk gün sabaha kadar bir nöbetçi nevbet vurur. Gündüzleri beş nöbetçi on gün boyunca, pazar ve mahallelerde nevbet vururlar, tellallık ederler ve sopa vururlar. Nöbetçi evlerindeki hiçbir nöbetçi boşdurmaz.

Padişahlık divanhanelerindekilerin durumu da şöyledir: Her şehirden bir miktar bilgin ve yazmanın padişahlık adına divanhane yapmalarına izin verilir. Her şehirdeki emirin oturduğu yer, divanhanesi, hizmetkârları, altını ve tahılı padişahlığa aittir. Güvenliği sağlamak önemlidir ki; bölgeyi koruma işi için gece ve gündüz vakitleri belirlenmiştir. Hıtay kanunlarına göre;[iş karşılığı] şarap, av ve seyrset verilmez, onlar yemek yedikleri sırada iki-üç kadehe çalışırlar. Sarhoş olmak ve kendinden geçmek kanuna göre suçtur.

Mühimmatın korunması konusunda korku içindedirler. Çünkü [bu görevi yapamamaktan dolayı] ansızın rütbelerinden düşerler, hapsedilirler veya katledilirler. Çeşitli suçlarına göre kadın ve kızları geneleve düşer, oğulları da asker edilir. **(80 B)** [Oğlanlar] asla anne ve kız kardeşlerini göremezler. [Suçu işleyenlerin] isimleri ve ünleri kaybolur ve hanımları harap olur. Onların kanunları bu derece keskin ve korkunçtur.

Hıtay ülkesinde üç aydan fazla yol gittik. Biz her gün muazzam bir şehirde veya süslenmiş bir hisardaydık. Bizim yolumuz sahraya asla düşmedi. Ne gece ne gündüz sahrada yol gitmedik. Çünkü heryer şehirlerle kaplıydı. Her yol bir kervansaraya çıkıyordu. Onlar da vakıf olarak yapılmıştı. Eğer kar yağar veya soğukluk olursa, [insanlar] oraya giderdi. Hisarlar ise sayılamayacak kadar çoktu. Düşmandan korkulan yerlerde, halkın isteği ile oraya üstünde gözcülerin gidip geldiği bir kale veya mil yapılması için, padişaha bir hat gönderilerek durumdan haberdar edilir ve bu hatt-ı arzuhalî padişah, o işin yapılması için münasip görür, rütbe ve bahşîş verir. Eğer yüksek rütbe verirse bahşîş verilmez, bahşîş [fazla verilirse] rütbe verilmez. [Bu şekilde] her yıl emirlere bahşîş verilir ve rütbeleri arttırılır.

Fasıl

Yamhaneler Hakkında

Şehirlerde geliş ve gidiş için kaleler yapmışlardır ve yapmaktadırlar. Örneğin; elçiler ve ulaklar gelirler, hüküm ve nişanlarını getirirler. Eğer onlara at, adam ve araba isterse verilir. Hıtay emirleri ve Hıtaylar başka ülkelere gittiğinde at ve adam almazlar. Her emir-i muazzamaya bir ya da iki adam verilir. Gittiği her menzilde onun azığı ve teçhizatı devlet tarafından karşılanır. **(81 A)** Hıtay emirleri asla ata binmezler ve arabayla bir yük taşımazlar. Onlar da (mahfe) giderler. Elli kadar kişi onu taşır ve seçkin bir şekilde nevbet vururlar. Gürzleri altın ve gümüşten kaplı olan bir grup, sancaklarını bir adam boyu yukarı kaldırırlar ve [tahtirevanın] peşi sıra giderler. [tahtirevanı] omuzlarında taşıyarak ardı sıra giderler. Rengârenk fenerleri ve rengârenk sancakları olan bir grup, sivri sancakları sağ elinde tutup [omuzlarına dayayarak tutarlar]. Gece olduğunda o fenerleri yakarlar ve o aydınlıkta giderler.

Onların amaçları gösteriştir. Gece olmadığında bu haşmetli tahtirevanı yer yer taşırlar. [Emir-i muazzamı taşımak için] odun sopaya takılmış elbise sandıklarını iki kişi omuzlarında koşarak taşır. Gittikleri yerde, padişah tarafından izin verilmiş divanhaneye [gelirler] ve [hakanı] oraya indirirler. Padişah tarafından verilen atlas işlemeli uyku elbiseleri ve perdelerinin yarısı işlenmiş tahtın önüne asılır. Diğer [mallar] o sarayın kemeraltılarına bırakılır. Maaşlar ve diğer içki malzemeleri de hazır bekletilir. Divanhanenin tüm hizmetlileri de [emir-i muazzamın] önünde ayakta bekler. **(81 B)** Bütün emirler derece ve rütbelerine göre [bu anı görmek için] gelir. Bu durum padişahın huzuruna geliş ve gidiş için de geçerlidir. Bu [emir-i muazzamın grubu] her nereye gitseler, oradakiler [gidecekleri] diğer bir yere haber gönderirler. [Bu işi yapmakla görevli] Bir kişi [bölgeler arası] gider ve gelir. Halk da ona gerekli teçhizatı verir. O kişi [böylece] bütün Hıtaş ülkesini dolaşır. Bu iş ondan sorumludur ve o da bunu yapar. Yarım günlük Hanbalık'a gitmek için müsaade alır ve kendi elbiselerini arabada taşır ve her şeyi gizli olur, kiralık at ya da arabaya tek biner çünkü kanun öyledir. Hanbalık'ta ne kadar Emir rütbesi yüksek ise yalnız dolaşır sadece hizmetçilerin dışında.

Eğer hizmetçi iş için Saray'dan çıkmak isterse bir gün önce Pay çıkar ve bu Pay mühürlenmiş bir levhadır ki bazen onun üzerine hüküm yazıp dışarıya gönderirler. Pay çıkınca bütün şehrin halkı haberdar olur. Herkes köpek ve tavuk ve domuzunu bağlar ve şehri temizlerler ve Padişah yollarını yaparlar ve bu Paylardan özel Hadım vardır yanı ülke alabilen hizmetçiler hizmetçi saraydan çıkınca bütün şehir ayakta olur ve **(82 A)** hizmetçileri bir grup temiz elbise giymiş ve omuzda altınla kaplamalı kurzlar ve bir grup altın ve gümüş kaplamalı kurzlar sırtta taşıyor ve altın kaplamalı çomakları sancaklarda koymuşlar ve münakkaş kıyafetler giymiş ve o çomakları elde tutmuş bir grup altın ipi ile diktirilmiş elbiseler giymiş ve altın kaplamalı kılıçlar omuzunda taşıyor ve bir grup atların dizgini tahtalar ve zincirleri hazırlayıp ve bekler, bir grup rengârenk atlaslarla süslenmiş kaldırmış ve sarayın önünde hizmetçi bekliyor, hizmetçi saraydan çıkdıktan sonar da oturur hizmetçilerden bir grubu ise seslenerek önde giderler ve o pazar ve yoldaki halkı haberdar ederler ve herkes korkar ve saklanır ve eğer bir kimse veya köpek ve tavuk ve domuzu göze görünse o veya hayvanın sahibi kanunu ihmal ettiği için yetmiş sopayla cezalandırır.

Fasıl

Eğer bu hizmetçiler belirtilmiş durumu ile Memleketin Hükümetine gidiyorlarsa, ulaştığı her şehre yazarlar ve bilim insanları ondan önce gelirler ve onları şehirde dolaştırılırlar ve onlara Padişaha duydukları saygı gibi saygı duyarlar. **(82 B)** Ve Padişah [o şehirden] geçtikten sonra o hizmetçi ülkeyi yönetme hükmünü icra eder ve her diyara gittiklerinde ve her şehir ve menzile yetiştiklerinde o menzil veya şehrin halkı kaygılanır ve her şey çoğalır ve ucuzlaşır ve hırsızlık ve haramlık azalır. Sardarlar ve saldırganlar korkar ve o hizmetçi şehre veya menzile gittiğinde şehrin tümünü düzen kapsar ve her yerde “Mazlum Nerde ve Zalim Kimdir” diye seslendirir. Eğer böyle bir ses duyarsa Mazlum kendini tanıtmalıdır. Eğer Mazlum suçlu değilse hizmetçi şehrin Gammazlarını çağırır ve en son ne zaman müfettiş gelmiş diye sorar. Gammazlar ve diğerleri yalan söyleyemezler çünkü gizli müfettişler o şehirde çalışmaktadır ve mazlumin hakkını zalimden alırlar ve Mülk i Çin’nin ayakta kalmasına destek sağlayan bu hizmetçidir ki; Hakanın nefsinin avukatları ve onun çocukları gibidirler. Hizmetçilerin çoğu müslümandırlar ve gönderildiği her hükümete bahsedildiği gibi giderler ve o memleketi yönetme izinleri olduğu sürece orayı zabtederler. Eğer onun yerine başkası görevlendirilirse birinci hizmetçi gibi bahsedildiği **(83 A)** gruplarla kendi malı ile şehirden şehre Padişahın sarayına kadar gelir ve sarayın kapısına geldiğinde bütün mallarını saraya götürür ve özel bir kemer bağlar ve padişah’ın has hizmetçilerinden biri olur.

Geri geldik ve yamhaneleri öyle yapmışlar ki daha düşük rütbeye sahip olan bazı gidecek ve gitmekte olanları yamdan (at) indirirler ve yükü ve malını arabaya indirirler ve Hıtay’ın etrafından gelen halk elçiye giderler. Ondan almış oldukları hediyelerin bir kısmını padişaha verirler. Ve atları kesin padişaha ikram ederler ve Hataylılar bütün hediyeleri kabul edip ve kayıt ederler ve halkın rütbelerini ve ikram ettiği hediyeleri ve on kişi aralarından iki kişi Hanbalık a gönderirler ve geri kalanı da on gün içerisinde Hıtay’daki Komçu denilen bir şehir yamhanesinde saklarlar ve her ay onların maaşını padişah verir.

Ve Hanbalık’ta bütün halka ikram ettikleri dışında bahşiş ederler. Atlas, tafta, kerbas vb. ve ikram parasını da öderler. **(83 B)** Üç sene sonra Hanbalık’a gidenler dönerler. O zamana kadar saklanmış olanları padişahın maaş [olarak] verirler. Hanbalık a gönderilenler eğlenirler çünkü her gün yamhaneden beş kişiye bir koyun ve her bir kişiye beş Şunuk beyaz pirinç, un ve odun ve bütün yemek pişirme

malzemeleri ve hizmetçiler ve her kişiye on tane yatak, yastık, yorgan vb.[verilir] ve yatağın üzerinde rengârenk atlaslardan yapılmış pijamalar vardır. Atlasan, Kamhadan vb. elbise yaptıkları [kişiler] dört, beş sene devam eder ve hizmet ederler ve hizmet süresini doldurduktan sonra pijamaları alıp ve gider ve [ona verilecek] kırk dirhem gümüş dışında yıllarca kimsenin onunla işi olmaz. Ve başkası onun yerine geçer, yeni pijamaları ve münekkaş ayakkabıları ayağının önüne koymuş ve Muzeleri rengarenk atlaslardan diktirmiş ve rengarenkli eyer ve üzengi demiri [olan] ve iki güzel oğlan hizmetçi her biri koşarak Arak verirler ve bunların hepsini at yamalarında verirler bazen yüz veya iki yüz kişiye hizmet verirler.

(İ 84) Ama araba yamalarında herkese yüküne göre araba verirler bazılarına ise ondan fazla araba verirler ve yüklerini yükleyip, arabayı menzilden menzile götürürler.

Ve Hıtaıda yüz gün gittik ve bütün şehir ve hisarlar süslenmişti ve hiçbir menzilde aciz olmadık çünkü bütün şehir ve hisarlar her şeyden doluydu. Bu yüz menzilde sürekli şehir vardı ve bir menzil bile sahrada oluşturulmamıştı ve bütün menzillerde bahsedilen eşyalar hazırda, bazıları Hanbalık'ta saklanır: ör; kaz, arak, hünnap, fındık.

Ve at ve araba yamalarında emirlerin hizmeti ve başka konular için Hıtaı'daki hayırseverler her sene kırk dirhem gümüş harç veriler ve halka beş ya da altı sene havale ederler ki onun kurallarına akıl ermez ve bu hizmeti bitirdikten sonra kimse kırk dirhem gümüş harç dışında onlara karışmaz ve ordularda bu konuda harç ve hizmeti yok

Beyt

Ey gül yüzlü, acımasızlığın eteğine kaçmış

Senin dudağın bir halkı delirtti **(İ 85)**

(84 A) Dördüncü Bâb

Şehirlere Bırakılan Ordu Hakkında

Harp aletlerinin hespi, top ve tüfek gibi, gayet iyi olup tamamı demirdendir. [Askerlerin] her birine ayda on kilo beyaz pirinç, on kilo buğday ve yirmi dirhem gümüş verilir. Bunların atlarının bakımını pazar ve mahallelerdeki halk üstlenir. Birkaç bin atı orduya verirler. Yılda on iki ay boyunca her gün iki defa devletten atlara arpa ve saman verilir. Eğer atlardan biri telef edilirse, [atın sahibine] yüz sopa vurulur ve devletten [yeni bir] at verilir.

Fasıl

Ordugâhta Onların İdmanı ve Hitay Ülkesinde, Hanbalık'ın dışında Olan Birkaç Binlik Ordu

Her seher vaktinde [bütün ordu] ata biner ve onların savaş aletlerinin tamamı süslenir. Demir aletlere [bakım yapılır]. İdman alanında hazır olunur. İki saf halinde dizilir ve her iki taraftakiler de nara atarak birbirlerine saldırırlar. Korkmadan her iki taraf birbirine vurur. Onlar [birbirleriyle] ölümüne savaşırlar. Onlar gürz, topuz ve mızrakla savaşırlar. Birbirlerini yaralamaktan ve sakat bırakmaktan çekinmezler. Onlar çevik ve hızlı savaşçılar olup, bunun hakkını verirler. Hitaylılar'ın [savaş] oyunlarının sertliği şu derecededir: Öldürmek, yaralamak ve darb etmeyi normal kabul ederler, [bundan dolayı] suç işlemezler. Onlardan yetmiş kabile, **(84B)** meydanlarda her gün; vurmak, yenmek, atmak, sakat bırakmak, yakalamak ve esir almak için idman yapar. Bu şekilde her gün idman yaparlar. [Bu bakımdan] dünyada hiçkimse Çin ülkesi gibi bir yer gösteremez.

Hitaylıların korunması ordu toplanması şu şekildedir: Eğer emredilirse, bir yıldız saatinde elli bin kişi hazırlanmış silahlarla ata biner ve hazır bekler. Onların âdeti bu şekildedir: Her seher vakti hazırlanılır ve idman alanına gidilir. Bütün silahlar hazır vaziyettedir ve saflar dizilir. Daha önce bahsedildiği gibi birbirlerine vurulur. İdman alanı açılır ve silah hanelerden silahlar çıkarılır. Atlar emirlerin hizmetinde hazır edilir. Her emir derecelerine göre saf saf dizilmelidir. Emirler ata bakmaz, onların hizmetlileri ona bakarlar. İdman olmadığı zamanlarda, ordunun işi;

şehir, hisar, mahalle, pazar, nöbetçi evleri, karakollar, divanhaneler, yemhaneler kurmaktır. [Ordu] şehir kurmayı tamamlarsa, yazmanların başı, halkı şehre kaydeder. O ordunun işi yoksa bir miktar asker şehirde boş durur. Zamanlarını idman alanında idman yaparak geçirirler. [Ayrıca] o çalışan gruptan bir miktar askeri Hıtay'ın etrafına çukur kazmak için gönderirler. **(85 A)** Hıtaylılar hiçbir zaman boşa zaman geçirmezler. Gece ve gündüz devlet dilencilere yardım eder. Hıtay'ın bu prensip ve kurallarının benzerini dünyada hiçkimse gösteremez. Eğer onlar, -abartısız- onlara uygun olan İslâm dinine girerlerse, Allah'ın yardımıyla hepsi veli olurlar.

Ferd

Halka bakmak ve ordu erleri

Serserilerle oyun oynamakla işleri yoktur

Başkentte, bütün emirler ve ordu her sabah padişahın divanında hazır bekler. Hiçbir gün tatil yoktur. Her şehirde, beş on bin askerden elli bin askere kadar ordu vardır, gece gündüz şehirde beklerler. Eğer emredilirse, bir saat içinde hepsi silahlarıyla beraber daha önce söylendiği gibi hazır olurlar. Onlar, kanuna göre; [işlerini] av ve boş zaman geçirmek gibi [nedenlerle] geciktiremezler.

Fasıl

Onların Ordularının Dereceleri ve İşaretleri

Her on kişide bir tane tuğ vardır. Her otuz kişinin bir çadırı, üç tuğu ve bir kızıl sancağı vardır. Bu şekilde her bin kişinin kırmızı bir bayrağı, tuğu, kösü ve borazanı vardır. Her elli bin kişinin de; beş bin tuğu, iki bin sancağı, elli kızıl bayrağı ve hepsinden büyük bir sarı bayrağı vardır. Elli kös, elli tuğ, elli borazan, elli çift senc, kös ve Kebr, **(85 B)** beş bin top arabası, elli bin tüfek; elli bin kişilik ordu [içindir]. Yani orduda bunlar varsa, orada elli bin kişilik ordunun var olduğunu gösterir. Bunların hepsi, Çin ülkesinin on kısmından her birinde bulunur.

Attar

Bu ordu iki yüz bin kadardır
 Onların hepsi ölüme itaatkârdır
 Gündüz ve gece orduya yetişir
 Yani emirlerin ayak izi anneye ulaşır
 Ordunun bütün gücü ortaya çıkar
 Hem sen yere düşersin hem de nefesin yola
 Her kim bir kılıçla ecele yaklaşırsa
 Hem kalemi hem de kılıcı kırılır
 Eğer ben bir emirin elinde ölmek istersem
 O zaman ecel gelir ve ben ölürüm

Fasıl

Ordunun Emirlerinin Dereceleri

On kişinin başına Şi-Cen, yüz kişinin başına Bay-Hu, bin kişinin başına Sen-Hu, on bin kişinin başına Cu-Hu, yirmi bin kişinin başına Yan-Semzen, otuz bin kişinin başına Semzen, kırk bin kişinin başına Yan-Zen-Ben, elli bin kişinin başına Zen-Ben derler. Savaş olduğunda elli bin kişilik ordunun başında mir-i muazzam bulunur ve üç kişiden oluşur:

Birincisi Toy-Ken, ikincisi Du-Tang, üçüncüsü Zen-Ben'dir.

Toy-Ken, padişahın sarayından sorumlu olup, padişahın oğlunun yerine oturur. Hakanın şahsi vekilidir. Bir kısımdaki bütün şehirlerin korunmasından sorumludur. Güç sahibidir, [o kısımdaki] âlimler ve yazmanlar ona tabidir.

İkincisi mir-i divandır ülkenin bir kısmının divanından sorumludur. [O kısımdaki] bütün emirler ve yazmanlar ona bağlıdır. Hazine ve hesap işleri ondan sorumludur. Hapis olanların durumuna da o bakar. Karısı ve çocukları yoktur. Padişahın malı israf olmasın diye böyle bir tedbir alınmıştır.

(86 A) Üçüncüsü mir-i leşkerdir ordunun emiridir. Ordunun korunması ve hesap işleri ondan sorumludur. Onun çocukları vardır ve onlar da rütbelere sahiptirler. Birinci kişinin kazandıkları saraya gider, ikinci de ola ki ölürse ne dünyada kendine ait bir şey var ne de çocukları vardır. Üçüncü öldüğünde malları ve makamı, çocuklarına kalır ama o işte terfi alıp ve yüksek rütbelere sahip olabilir ve Hitay'ın altı Zabıtalılarının birisi olup ve malları çoğalır.

Orduna diren savaşı. Çünkü ülkeye saldırmaya kimse cesaret edemez. Ülke her zaman korunur ve ordu boş durmaz. Yani Hitay'ın etrafında ya hendek kazarlar, ya hisar yaparlar ya mil kurarlar ya da şehir yaparlar. Derlerki; [ordu] boş durursa fitne çıkar.

Hitaylıların savaşı gayet serttir ve onların harp kuralları da aynen böyledir. Eğer [savaş sırasında] düşmana yaklaşılsa, [ordunun] arkasına ve sağına hendek kazarlar. Yollara da arabalar koyarlar. Arabaların önüne de yığınak yaparlar. Savaşa topla başlarlar. Yedi yüz bin Hitaylı [askerin] sekiz yüz bin tüfeği vardır. Ordunun bütün harp aletleri yenilenmiştir ve herkeste bütün [gerekli silahlar] vardır. Onların hepsi savaş aletleri ile hazırdır. Çünkü onlara hazine verilmiştir. O ordunun hepsi idman meydanındaki gibidirler. Yedi yüz bin kişilik ordunun hepsi bir anda bir tüfek atsalar, bir dağ tuzla buz olur.

(86 B) [Müslümanların] yardımı şu şekildedir: Hitay ordusu sokak başlarında olduklarında, onlara saldırmazlar ve onların savaşmamalarına izin vermezler. Harp zamanı da [Müslümanlar] onlara saldırmaları gerekirken, onlara saldırmamışlardır. Kalmuk padişahı Esen-Tişî [bu yüzden] İslâm'a küskündür.

Hikâye

Kıpçak sahrasının boyu yedi ay, eni ise üç aydır. O sahrada şehir ve dağ yoktur. Bütün halk sahrada yaşar; Tatar, Özbek, Tukmak, Uygur, Moğol, Kalmuk, Tibet ve diğerleri gibi. [Sahra], Derya-ı Maşrık'tan Kaf Dağı'na kadar uzanır. Onun bir köşesi Kalmuk sahrası ile birleşiktir. Oradan Kaf'a doğru bir yoldur ve orası İskender'den önce, Kaf ehli tarafından; Zağ-i Seran, Seg-i Soran, Morğ-i Soran, Ester-i Soran, Şehr-i Zenan diye bilinirdi. İskender aleyhisselam o yola bir sed çekmiştir ve bunu doğuda kabul ederler. O sedin kendisi, beyaz topraktır. Buna tenkar derler, aslı danedir. O inci gibi toprak, sarı nohut gibi bir bitkiden yapılmıştır.

Çok kıymetli ve çok pahalıdır. Oranın eteğinde yedi yüz bin kişilik Kalmuklar vardır. Kalmuk emirlerinden Esen-Tişi adında biri, yüz bin kişi ile Kalmuk'a birkaç aylık yol mesafesindeki bir eyaleti kılıç zoruyla ele geçirdi ve Kalmuk hanını esir etti. Tibetistan'ın tamamını, Uyguristan'ı, Moğolistan'ı ele geçirdi ve Hıtay tarafına yöneldi. Hıtay hakanı ile 854'te **(87 A)** karşılaştı ve savaştı. Hıtay ordusu o duruma hazırlık yapmaktaydı. Altıyüz bin kişilik Kalmuk ordusu, bir top gibi [yumak] oldu. Esen-Tişi'nin kendisi de savaşıarak yedi yüz bin kişilik Hıtay ordusunu [yendi] ve Hıtay hanını esir etti. [Daha sonra] onu serbest bıraktı. [Kalmuklar] Hıtaylılarla fazla savaşımadılar. Çünkü kaçmak Hıtaylıların âdeti değildi. [Kalmuklar] onların tamamını öldüremediler ve [Hıtaylıların] kanununa göre [savaştan] kaçmanın cezası ölümdür. On bin olsun, yirmi bin olsun, kanuna uymadıklarından öldürülürler. Hıtaylıların öncüsü ya öldürüldü ya da kaçtı, ikisinden biri [oldu]. Kalmuk padişahı Hıtay hanını esir aldığı anda, onu serbest bıraktı ve Hıtay ordusu da dağılmış bir vaziyetteydi.

Ferd

Bize göre bir süvari ve binlerce zerdüş askeri siyahi bir ordu ile baş edemez.

Bahsi geçen Hıtay kanunlarına göre; [kaçmadan dolayı] bütün Hıtay ordusunun bir hasırda öldürülmeleri, bir sedir kadar yerin düşmana verilmemesi gerekir.

Kalmuk sahrasında iki şehir vardır. Biri Karakurum, diğeri Kunaravi'dir. Buranın kuzeyinde iki şehri gösterirler. Bu iki şehirde tüccarlar bulunur Şehirlerin dışında yaşayan halk göçebedir. Çin hakanı esir olduğunda, tüccarlar Karakurum şehrindeydi. Esen-Tişi onlara görev verdi ve dedi ki: "Hakana siz bakın, tımar ve terbiyeti ile siz ilgilenin, çünkü o şehirlidir, **(87 B)** siz de şehirlisiniz." Tüccarlar kabul ettiler. Hakan için taht misali bir şey yaptılar ve çeşitli davetler düzenlediler. Ona kuzu kebapları, pirinç [pilavlar], safranlı yiyecekler, meyve suları, şerbetler [vererek] hizmet ettiler. Bir zaman sonra, Kalmuk padişahı Esen-Tişi, kendi kızını Çin hakanına verdi ve onu damadı yaptı. Hıtay'a bir elçi gönderdi ve dedi ki: "Çin hakanını ben oğul olarak kabul ettim ve kendi damadım yaptım. Bildiğinize göre; ben onu kendi yerine gönderiyorum. Siz de onu kabul edin. Onu tahtına geçirin." Çin emirleri [bunu iştiğinde] cevap gönderdiler ki: "Biz onu kabul etmiyoruz, padişah

olarak tanımıyoruz, onun saltanatı bitmiştir. Biz başka bir padişah seçtik.” Bu haber Kalmuk padişahına ulaştığında, Hıтай’a savaş için hazır olmaları gerektiği haberi gönderildi. Hıтай emirleri bu haber işittiklerinde korktular ve Kalmuk’ın darbesini [daha önce] görmüşlerdi. Emirler, yeni Hakanı’nın icabına bakmak için hat yazdılar. Bu hatta yeni hakana; sarayın içinde dördüncü hisarda bir bağ olduğu, bu bağda izlemek için gayet güzel yerlerin bulunduğu, ilginç şekillerde süslerin ve ziynetlerin **(88 A)** olduğu yazıldı ki; yeni hakan buraya gelsin. Bahsi geçen durumları yazdılar. Sonunda erkek hizmetli ve kız hizmetlilere de yazdılar ki; tedbir gereği yeni hakan o bağa geldiğinde bağlansın ve hapis edilsin. Yeni hakan hattı okuduğunda, o bağ aklına düştü ve gönlünü fethetti. Yanındakilerle beraber oraya doğru gitti. Yeni hakan oraya geldiğinde yanındakilerle beraber orayı seyretti. Kapıyı dışarıdan kilitlediler. Arkasına da tahta koydular ve kurşun döktüler. Kurşun dökülen kapı resmen duvar oldu. Bir tepsi içinde yeni hakana yemek vermek için oraya bir delik açtılar. [Sonuç olarak] yeni hakan ve yanındakiler hapsedildi.

Ferd

Süleyman’ın mülkü arzulanan bir mülktü

Şimdi Süleyman’ın mülkü nerededir?

Hikâye

Dünyanın halini bir bilginden sordum

Dedi ki: “Ya uykudur, ya yeldir ya da bir efsane”

Dedim ki: “Onun içindeki nimetlerden bahset”

Dedi ki: “Ya sarhoşluktur, ya hile ya da ahmaklık”

Dedim ki: “Dünyanın kıymeti nedir?”

Dedi ki: “Benim gözümde hiçbir değeri yoktur”

Dedim ki: “Söyle o zaman dünya nedir?”

(88 B) Dedi ki: “İki tarafı abâd, bir tarafı yıkıntı”

Kalmuk'tan gelen hakanı kabul ettiler. Onu getirdiler ve tahta oturtular. [Ona] Cam-Çin-Hahan derler. Onun zamanında Müslümanlara büyük bir saygı vardı. Burada onun saygısının etkisi hala vardır. Çin-Hahan'ın oğlu Kin-Tay Han bu zamanda padişaktır.

Kin-Tay Han ismindeki padişah, kanun çıkarmıştır ve demiştirki:“Hıtay padişahları savaşa ordu göndersin ve kendisi gitmesin” O zamandan bu zamana kadar Hıtay hanları savaşa gitmez, ordu gönderir. Hıtaylılar savaşa istekli değildirler. Düşman eğer kuvvetli olursa barışa yanaşırlar. Zaruri olmadan kimseyle savaşmazlar. Bundan dolayı onların ülkesi birkaç bin yıldır harap olmamıştır ve taun (veba) da bu yerde görülmez.

Hıtay askerleri, divanda hazır oldukları sırada, kendi emirlerinin önünde hizmet etmezler. Kendi emirlerinin önünde derecelerine göre saf tutmaları gerekir. Hıtay emirleri hizmetlilerini şehir halkından, zengin Salğun tarafından alırlar. Çünkü onların mir-i muazam olması [neredeyse] bir asır sürer. Emir görevden alınır, onun kimsesi kalmaz. Hıtay halkının tamamı defterlere kayıtlıdır ve deftere kayıtlı olmayan biri yoktur. Defterdekilerin hepsi devlete aittir, devletin işini ve hizmetini görürler.

(89 A) Ferd

Bu ne koruma, bu ne bağ, bu ne iş!

Eğer istekli isen akıl Dar ın altında

Beşinci Bâb

Şehirlerde Bulunan Kaynaklar; Altın, Gümüş, Kumaş, Pamuklu Kumaş, Pirinç, Budağ, Arpa, Hünnap, Fındık, Saman, Germadar, Saman ve OdunHakkında

Saman ve odun kaynaklarının [durumu] şöyledir: Şehrin her tarafı dağlık olduğundan saman yığını herhangi bir dağdan toplanır. İşçiler [dağın] tepesinde bir kuş gibi görünürler.

Ferd

İnsanların zaman zaman ettikleri ihsan

Yüz dağdan daha değerli gelir

Eğer biri oraya bakarsa, orada sanki Süleyman Divanı'nın yapılmış olduğunu düşünür. O dağların her birinde, altı ayda bir birkaç bin kişilik ordu bekler. O ordunun atlarının ihtiyacı da haftada bir buradan temin edilir. Odun bulunan dağların durumu da aynıdır. Odun için de haftada bir defa olmak üzere dağa gelinir, [odun] alınır ve orduya verilir. Bir [atlının] ihtiyacı giderildiğinde diğerine geçilir. Pirinç, buğday ve arpa [odunvesamandakigibi] her bir şehirde padişahın ambarlarında toplanır. Ayda bir defa tüccarlar elçilerin yanına gelir. Her gün onlara [ürünleri] verirler. Üç yıl boyunca; pirinç, un, buğday, et, araki, odun, hünnap, fındık, ceviz, germadar orduya verilir. **(89 B)** Altı yılda bir bu kaynaklar biter. Altın, gümüş ve rengârenk atlaslar padişaha gider ve bunlardan elbise yapılır. [Hıtay'daki] şehirlerin hisarlarının hepsinde mahzenler vardır. Giriş ve çıkıştan nöbetçiler sorumludur. O kaynakların içinde tutuklular bulunur. Buralardaki altını asla kullanamazlar. Çin ülkesinin bin kadar ambarından bunlar [çalışmak bakımından] sorumludur.

AltıncıBâb

Çin Hakanı'nın -O Süleymani olduğunu Söylese de- Cemşidi Tahtı ve Tacı ve Onun Güçlü Ülkesi Hakkında

Hikâye

Hüsrev, Cemşid gibi tahta oturdu

Küre güneşin önüne kondu

Yedi ülkeye bakıyordu

Orada iyi ve kötü gizli degildi

Çünkü Kürede her şey göründü

O küreye bakılması istendi

Herkes onda bir şey görmek için baktı
 Dünyada olan her şey onda görülürdü
 Ama Cam da Cam i cemi göremezdi
 Bu sırrın içinde herşey mahvoldu
 Ama o sır aşikâr olmadı
 Sonunda onun içini açtılar
 Çünkü zamanın içinde biz varız
 Çünkü bir gün yok olacağız
 Çünkü bizim canımız kanımız fanidir
 Ne ismimiz kalır ne de lakabımız
 Sen her neyi görmek istiyorsan biz olmayalım
 Çünkü bir daha asla görünmeyeceğiz
 Çünkü bizim varlığımız yokluğumuza bedel oldu
 Bizim hayat suyumuz ezelle bir oldu
 Her şey bize bir ağaç gibi görünüyordu
 Sadece onun bizi var etmesi mümkün değildir
 Bizim varlığımız sadece bir zerre olsaydı
 O zerre o zaman mağrur olurdu
(90 A) Bize göre bir kimse ölümsüz görülmez
 Çünkü o zerre güneşe batmamıştır
 Eğer kendinden bir haber almak istiyorsan
 İçindeki nefsi öldür
 Ölüm senin kulağına gelmişse
 Ölümün senden önce siyaha boyanmıştır
 Eğer ölümsüz bir hayat istiyorsan
 İyi bir yaşam sür ve ölümü bil

Eğer ölümsüz bir yaşam sürmek istiyorsan
 Hayatı hayatsızlıkta elde et
 Eğer bizim gibi olmak istiyorsan
 Kendini terk et ve fena fillah ol
 Bu yolda fenadan bir hisar olman gerekir
 Yoksa sana her taraftan zarar gelir
 Keyhüsrev ve onun sırrı zamanla ortaya çıktı
 Kendi mülkü kendi elinde hazırlandı
 Belli oldu ki onun mülkü fenada bir hiçtir
 Dünyanın geri kalanı da baki değildir
 Mülkü bir sahra oldu düzleşti
 Onsuz fena boylu boyunca uzandı
 İnsanlar kendini yavaşça fenaya bıraktı
 Söyledi kudreti ve sena etti
 Međer Lohrasb orada kendisi imiş
 Kendi yerine mülkünde görünmüş
 O cam kendisi ile beraber yağmaya gitti
 Karın altında başkalaştı değışti
 Bir kimse gark olursa ondan bir şey kalmaz
(90 B) Sahilde oturanlardan da bir haber işitilmez
 Sen de bir girdab gibisin
 Suyun ne kadar kalacağını bilmiyorsun
 Sen güneşte bir buz gibisin
 Veya suyun altında Kaf'ın çamurusun
 Sen denizde gemisiz kalmış gibi birisin
 Söyler sana deniz ne olduğunu

Çin Hakanı'nın tahtı kızıl altından olup, ejderha şeklindedir. Onu kıvrım kıvrım şeklinde yapmışlardır. Çin hakanı onun en üstünde oturur. O tahtın eni on, boyu altı zirâ uzunluğundadır.

Fasıl

Çin Hakanı'nın Sarayı Hakkında

Çin Hakanı'nın sarayının etrafında yedi hisar vardır. Her biri birbirinin etrafına çekilmiştir. Hepsı birbirinden sağlamdır. Her tabakanın içinde bağ, bostan, buthane, resim koleksiyonları ve divanlar vardır. Erkek ve kız hizmetçilerin evleri de buradadır ki, bunlar kısım kısım ayrılmıştır. Saray kızlarının tamamı on iki bin ve erkek hizmetçilerin tamamı da yedi bin kişiden oluşmakta olup, hepsi hizmet ederler. Üç bin kız hizmetli ve üç bin erkek hizmetli her gün Çin Hakanı'nın önüne gelerek nevbet vururlar. Hakanın atalarına hizmet eden yaşlı kadınlar, sarayın içindeki ülkenin kayıtlı kanunlarını bilirler. **(91 A)**

[Yaşlı kadınlar] kız toplamak için ülkenin [etrafına] gönderilirler. Şehir şehir, bölge bölge [gezerek] beğendikleri kızları topluluklar halinde, süslü ve ayrı ayrı mahfilere koyarak görkemli bir şekilde saraya getirirler. [O] huri gibi güzel kızları padişahın annesine teker teker sunarlar. [Padişahın annesinin] beğendiği kızlar tabakalara ayrılır. Beğenmediği ve sarayda yaşlanmış kızlar da usulüne uygun bir şekilde elbiseler ve bahşişler verilerek geldikleri yere gönderilirler.

Ferd

Her gün bir menzilde ve her gece bir yerde

Batmış bir gemi gibi her denizde

Hoş sûretli ve endamlı çocuklar, eğer babalarının rızası olursa hizmetçi yapılırlar. [Bu şekilde] Emirlerin çocuklarını getirirler ve onlardan icazetname toplarlar. Payitahta götürülür ve icazetnameyi kendisiyle beraber taşır. Sarayın içindeki hizmetlilerden birisi onu oğul olarak kabul edene kadar, sarayın dışında sarayın içindekilere bir müddet hizmet eder. [Daha sonra] saraya götürülür. Kanun ve kuralları [öğrenmesi için] eğitim alır. [Çocuk] büyüdüğünde, eğer yeterince eğitilmiş olursa birinci tabakaya alınır ve orada yükselir.

Fasıl

Her tabaka **(91 B)** [yapılan] işe göre ayrılmıştır. Bağ ve bostanların bakımı ile birinci tabakadaki iç sarayın hizmetçileri ilgilenir.

İkinci tabakadaki hizmetlilerin görevi; kucak kucak hat çıkarmaktır. Hat hacim bakımından yeri geldiğinde belirtilecektir.

Üçüncü tabakada önemli hizmetçiler bulunur. Sarayın içindeki divanlarda bulunan önemli kız hizmetçiler hatları özetler ve padişaha sunarlar. Çin Hakanı'nın hatlara bakması için gece ve gündüz vakitler belirlenmiştir. Bu vakitler [ertelenemez ve terk edilmez]. Bu hatları bir bir hakanın önüne getirirler ve o bu hatlara göz ucuyla bakar ve onlarda ne olduğunu bilir. Eğer kabul ederse, ele alınır ve tepesindeki bir kumaşa kırmızı bir hat çizilir. İşareti “kabul” anlamına gelir. Eğer kabul edilmezse, üzerine hat çizilmez. Hıtay mülkünün on iki kısmından her bir kısmında sarayın dışında ve için de olduğu gibi seçkin divanlar vardır. O kabul edilen ve kabul edilmeyen, kucak kucak hatlar kapalı vaziyettedir. Onların başları sarayın içindeki divanlarda mühürlenmiştir. Sarayın içindeki divanlarında başları mühürlü hatlar, Hıtay ülkesinin sarayının dışındaki divanlarına getirilir. Sarayın içinde oturan önemli üç emir o hatların [mühürlerini] çözer ve onların kabul edilip edilmediklerini bilirler. Hüküm yazmak ve mühürlemek, halk [için] önemli işleridir. Yazılmış hüküm mühürlenir ve saraydan dışarı çıkarılır.

(92 A) Çin Hakanı'nın sarayının dördüncü tabakasından on iki tabakadan oluşan, önemli işler için seçilmiş kız hizmetçiler ve erkek hizmetçiler bulunur.[Üstlerinde] bellerine çektikleri yeşim bir kuşak, acayip mücevher işlemeli taclar, Hıtay atlaslarından [yapılmış] altın işlemeli elbiseler bulunur. Her iki yandan [bu bahsedilen] iki grup baştan aşağı süslenmiş tahtirevan ile gelir. Bu yüksek divanlardan aşağı inerler ve basamaklı bir yerde dururlar. [Divanların] önünde bir kız, solda ve sağda olmak üzere de iki erkek hizmetçi bellerinde yeşim kuşakla durur. Bu grubun önündeki kızlar sıra halindedir ve hizmet etmek için put misali ayakta dururlar. Sağ tarafta güzel yüzlü meşhur Hıtay erkek hizmetçileri dururlar. Kız ve erkek hizmetçiler önemli vazifeler için seçilmiştir. Sarayın içindeki divanlarda [bulunan] ve on iki tabaka olan Hıtay ülkesinin zabitleri de basamaklı bir yerde otururlar. Felsefe, akıl ve ilim bakımından hatlardan anladıkları şeyleri özetlerler. Ülkenin kaydedilmiş adetlerini ortaya çıkarırlar.

Mesnevi

Can taliplileri için din yoluna düş

Eğer olur da gezmek istersen Çin şehrine düş

Gözünü açmak için ilim et

Ki gerçekten görmek istiyorsan

(92 B) Eğer dünyada devam bir şekilde kalıyorsan

O zaman sana hidayet gelmiştir, göremezsın

Herudcal ve İsa ki ikisi bir değildir

Anlaşıldı ki bu manada şüphe yoktur

Eğer İsa halk içinde bilgili biri ise

Ki eşeğin cahili eşekten daha yukarı seviyededir

Tıpkı eşek gibi biri, İsa senin canındır

Eğer İsa işaretse, senin ruhundur

Gerçekte bilgisiz biri Deccal'dir

Bilgili biri de İsa'nın durumu gibidir

İsa'nın sözü cana can kattı

İlim de bu şekilde sonsuz bir varlık oldu

İsa'nın durumu birbirine yakındır

İlmin yolu bu şekilde açığa kavuşmuştur

Müm'in'in alemeti nedir bilir misin?

İrade âlim dışında bir kimsede kalmaz

Babanın canı ve senin yüzün ar yoluna düştü

Faniden geç ve bakiyi tut

Beşinci tabaka Çin ülkesinin hazinesidir. Altın, gümüş, mücevher, ipek kumaş, renkli Hıtay atlasları, kali, pamuklu kumaş ve diğerleri bu hazinede kullanılır ve yerlerine diğerleri eklenir. Erkek ve kız hizmetçilerden bazıları sarayın içinde altın ve gümüş [süslemeli] kerpiçlerden evler yapmışlardır. Bu ilginç hazineler yeri

geldiğinde anlatılacaktır. Beşinci tabakada ayrıca; aslanlar, **(93 A)** panterler, kaplanlar, vaşak[lar], çok kıllı ve heybetli Tibet köpekleri bulunur ve kuvvet bakımından aslanlarla mukayese edilir. Yeryüzündeki sultanların kıvancı olan Rum sultanının [Yavuz Sultan Selim] makamında da bu köpekler vardır. Rumlular [Anadolulular] bunlara Sasani köpekleri demektedir. Aslında bunlar Tibet köpekleridir ve bu Tibet köpekleri Hıtay dağlarında yaşar. Bu köpeklerin kökeni oradadır.

Altıncı tabakada on iki bin kız evlerde yaşar.

Sarayın yedinci tabakasında, Çin Hakanı'nın kendi ailesi ve eşleri bulunur.

Sarayın içinde belirli ve birbirine bağlı şekilde yapılmış yedi kale bulunur. O sarayın duvarlarının uzunluğu şu yüksekliktedir: Bu duvarları geçebilmek için bir kuşun uçabildiği yüksekliğe [erişmek] gerekir. En doğrusunu Allah bilir. O duvarların uzunluğunu ne o ülkede; ne yeryüzünde ne de gökyüzünde hiç kimse görmemiştir. O sarayın etrafında yedi hisar bulunur ve [tepelerinde] bin gözetleme kulesi vardır. Her gözetleme kulesinde ise on kişi vardır. Yani on bin kişi Çin Hakanı'nın sarayını korur. Bu ordunun dışında [hakanın] tahtını da koruyanlar vardır. Bunlar da on bin kişi kadarlardır. Demir zırhlı ve demir silahlı olan bu kişiler, sırt sırta gece yarısından sabaha kadar burada beklerler. Derbendlerin bir tarafındaki bahsi geçen bu kişiler, tahtın korumalığını yaparlar. Kapıların ve derbendlerin diğer tarafında da bir miktar kişi vardır ki bunlar da korumalık yaparlar. O saray kare şeklindedir. Onun etrafında on bin gözetleme kulesinin var olduğu söylenmiştir. Her gözetleme kulesinde on kişi olup, tamamı demir silah ve zırha sahip olup, bunlar süslüdür. **(93 B)** Gecedен gündüze kadar uyumazlar. Hepsi ateş yakar, davul, zil ve fener [taşıyarak] dolaşır.

Hikâye

Bir nöbetçi vardı ki bir gün fena halde âşık olmuştu

Gece gündüz neyle yatıp neyle kalkıyordu

Bir gün gidip bir yerde sopa vuruyordu, çalgı çalıyordu

Ki onun kederi azalsın ve bitsin

Uykusuz aşığa biri dedi ki

Uykusuz bir insan ne zaman uyuyabilir ki
 Dedi ki: “Nöbetçi eğer bir sevgiliye âşık olursa”
 Uyku süslenmiş bir kişiye ne zaman gelir?
 Uyku nöbetçiye ne zaman uygun bir şeydir?
 Aşk nöbetçiye has bir şeydi
 Nöbetçilik ve aşk onla sevgili oldu
 Aşk gözünden bir deryaya düştü
 Nöbetçi onun acayip aşkına düştü
 Onun aklına düşen ne güzel bir şeydi
 Nöbetçi sevgilinin kalbinde eridi
 Ki o sevgilinin gönlünde hırsızlık yapmıştır
 Bu nöbetçinin yaptığı bir işaret oldu
 Oradaki marifetin kendisi hızlanır

Çin sarayının etrafında bulunan bu on bin kişi, kesmeden ve ardı ardına davul vurur, zil çalar ve ateş yakar. Uzunca bir müddet çalgı çalınır. **(94 A)** Geçitlerin başında ve nöbetçi yerlerinde acayip sopalarla çalgı çalınır. Bu şehirlerin [ismi] bir tane kusur veya kargaşa ile vasıflandırılmaz. Çin ülkesinin tamamında gözetmenlik gayet derli topludur. Hiçbir şehirde düşmandan korkulmaz. Padişah ülkenin koruyucusu ve imar edicisidir. O sarayın dört tarafında kapılar vardır. Her bir kapının da yedi tane derbendi vardır. Her hisarın duvarında da bir derbend vardır. Kapı ve derbendler iş için çok sağlam yapılmıştır. [Hakan] bu kapı ve derbenden hazineye gider. Çin ülkesinin on iki kısmında [bu durum] böyledir ve anlatılmıştır. Bu kapı ve derbendlerin dışında arabalar muhafaza edilir. Hazineye [ulaşılması] için belli bir vakit gerekir ve hazineler divangahlarda pay edilir. Tek taraflı derbendler gayet sağlamdır. Hatları dışarı çıkarmak için [kullanılır]. Bu kapı ve derbendlere kös-i adl koyarlar. Tek taraflı kapı ve derbendlerden diğer saray halkı girer ve çıkar. Bu tek taraflı kapı ve derbendler divangaha [çıkma] içindir. Çin hakanı bazen saraydan çıkıp görünmek ister. O kapılar, derbendler ve divangahtan ortaya açılır. Senede bir ya da iki kez [hakan] ve herkes acayip şekilde süslenir. Gün bittiğinde, tekrar o kapı ve derbendlerden geri çıkar. **(94 B)** Dört taraflı kapıların her tarafında yedi tane

derbend vardır ve her derbend beş çift kapıdan oluşur. Üçü ortada ve ikisi yanlarında bulunur ki, iki tarafından ordu emirleri divana gelir. Ortada olan üçü, padişaha aittir. Onlardan padişahın eşleri girer ve çıkar. Her kapının uzunluğu bir gezdır. Bu bahsedilen kapılar padişahın güzergâhıdır. Hıtay zırhından yapılma acayip [kapılardır]. Eğer yeryüzünde böyle kapılar yapılmışsa, bunları Hıtaylar yapmışlardır. Yedi derbendin dışında ve her kapının önünde sağlam bir hisar yapılmıştır. O hisarın üç tarafında kapı bulunur. Sarayın içindeki kapıların durumu ve onların acayıplığı anlatılmıştır. Kapı ve derbendlerde fener bulunur. Gökteki yıldız adedince, rengârenk aydınlatılmıştır. Sancakların tepesine asılmışlardır. Her kapı ve derbend bu şekilde düzenlenmiştir. O derbendlerin etrafındaki fenerlerin güzelliği bilinir. Gece yarısında bütün kalem ve ilim erbabı hazır olur. Hakan sabahtan önce divana gelir diye o kapıların ve derbendlerin dışında bölük bölük, grup grup, sancak sancak beklerler. O divanın ehli olan herkes, eğer hazır bulunmazlarsa suç işlemiş olurlar. Tutuklanıp, hapse götürülürler. **(95 A)** Hakan bizim zamanımızda sabah vakti divana geldi ve o anda üç bin emirden biraz az kişi divanda hazır bulunmuyordu. Hepsi suç işlemiş oldular. Tutuklanıp hapse götürüldüler. Hakan çoğunlukla divana güneş doğmadan gelir. Onun halkı da korkudan divanda hazır bulunur. Kapı ve derbendlerde beklerler. Ordunun emirlerine mahsus olan kapı ve derbendler bir defalığına açılır [Onlar, o kapılardan], avama has kapı ve derbendlerden de Allah'ın yarattığı halk grup grup, bölük bölük gelir. Bekçiler ve çavuşlar da orada hazırdır. Eğer Allah'ın yarattığı halk o divanda hazır bulunmazsa, onlara edep öğretmeye lüzum yoktur. Çünkü alt veya yüksek tabakadan olsun Çin halkı gayet edep ve bilgilidir. Edep, hürmet ve izzet bakımından dünyada hiçkimse onlarla karşılaştırılmaz. Çünkü Çin Hakanı'nın önündeki binlik halk hazır vaziyettedir, içlerinde korkan biri yoktur. Bu durumda gözcü ve çavuşun onları engellemelerine ve edeplendirmelerine ne gerek var? Hıtaylılar o kadar cesurdurlar ki, kimse onların yolunu kesemez. Eğer demir zırhlı ve giyimli, sırt sırta yürüyen, yemeyen ve uyumayan birkaç binlik ordu görürlerse, [onlar Hıtaylardır] ve Çin Hakanı'nın tahtındaki, derbend ve kapılarındaki gözcüler de burada bulunur.

(95 B) Mesnevi

Bu ordu iki yüz bin kadardır

Onların hepsi ölüme itaatkârdır
 Gündüz ve gece orduya yetişir
 Yani emirlerin ayak izi anneye ulaşır
 Ordunun bütün gücü ortaya çıkar
 Hem sen yere düşersin hem de nefesin yola
 Her kim bir kılıçla ecele yaklaşırsa
 Hem kalemi hem de kılıcı kırılır
 Eğer ben bir emirin elinde ölmek istersem
 O zaman ecel gelir ve ben ölürüm

Tahtı koruyan bu bahsedilen grup, on bin kişi kadardır. Derbendlerin ve tahtın koruyucusu olarak divangâhlarda bulunurlar. Yukarıdaki gözcüler, sarayın dışının ve divangahlardaki derbendlerin korumalığını yaparlar. Diğer kapı ve derbendlerin korumalığını yapmak için de sağlam bir ordu [görev almaktadır]. Hıtay padişahının hizmetinde, sarayın içini ve dışını, gece ve gündüz korumakla görevli elli bin kadar kişi vardır. Onların hizmet vakitleri belirlenmiş olup, bu vakitlerde gecikme veya erteleme yapılamaz. Hakan divana geldiğinde altından yapılan iki kızıl feneri, sandalyeyi, leğeni ve ibriği hazır halde bekleten bir grup vardır. Bu grup, hakan saraydan dışarı çıkacak olduğunda onun tahtını taşırlar. **(96 A)** [Daha sonra] o grup üçüncü derbende gelir. O kızıl fener, sarayın içinde dördüncü derbende bulunmakla beraber, derbendin tepesinde büyük bir kus vardır. Elli bin kişi kadar onun etrafında beklemektedir ve çalgı çalınır. Çünkü kus vurmak sakinleştirir. O kusun önüne, kümbet gibi bir çan asmışlardır. [Bu çan] revakın tavanından havada asılı [gibi] yapılmıştır. Kus vurulduktan sonra o çanı çalarlar. O çanı çalma yöntemi şöyledir: O çanı çalmak için dört yüz erkek hizmetli oraya gelir. Gayet uzun, gemi direği gibi bir odunu, çanın önünde bir yere zincirlerin yardımıyla havadan asmışlardır. Bunu kırk adım kadar geri geri getirirler ve bırakırlar. Bu odunun başını çana vurur ve çandan kuvvetli bir ses çıkar. Hanbalık şehrinin tamamında [buses]duyulur. Busesle işaret verilmiş olur. Hakan tahta oturduğunda [o çan] altmış dokuz kez çalınır. Hakan o ejderha gibi yapılmış altın tahta oturduğunda da bir defa çan vurulur. Toplam olarak o çana yetmiş defa vurulur. Her şey tamamlandıktan sonra, çanın çalınması sırasında hakan ve bir kişi doğruca divana ve tahta gelir. Hakanın [bu işi yapmasını]hiçbir şey

erteleyemez. Çünkü kanunu çiğnemek mümkün değildir. **(96 B)** Çin hakanı ejderha gibi yapılmış altın tahta oturduğunda Çin hakanına mahsus kapılar ve derbendler bir defalığına açılır. Çin Hakanı'nın karşısındaki o demir, heybetli ve acayip kapı ve derbendler öyle bir açılır ki, onun kuvvetli sesi ve kus işitilir ve tanınır. [Bu sestten dolayı da] Çin Hakanı'nın tahta oturduğu anlaşılır. Her derbende üç tane felahen (mancınık) herhangi bir şey atar. Bu felahenler yılan şeklinde yapılmıştır. Aşağından yukarıya on kulaçtır ve tepesi halka şeklinde yapılmıştır. O felahenlerin hepsi on sekiz adettir. Kapılar ve derbendler bir defa açıldığında, ordunun emirleri ve herbir taraftan buraya gelen elçilerin hespi sevinç içindedir ve ejderha gibi yapılmış tahta oturan Çin Hakanı'nın yüzünü görürler. [O sırada] bir defalığına o felahenleri top ve tüfek gibi etkin hale getirirler ve ateşlerler. Aynı anda kuvvetli bir ses çıkar. Hanbalık şehrinin tamamı bu sesi duyar ve onlar bu sestten dolayı divandaki padişahın yüzünün görüldüğünü bilirler. Padişahın yüzünü göremediklerinden dolayı üzülürler. Tüccarlar Çin Hakanı'nın yüzünü göremez. **(97 A)** Halka, Çin hakanı divana girdiği sırada gözcüler ve çavuşlar hiçbir şey söylemez. Çünkü [halktan] hiç kimse sarayın içinde kanun ve edep aleyhine [bir suç işlemiş olmaktan] korkmaz. Herkes hakan tahta oturmadan önce hazır olur ve oraya gelmemek, divanda bulunmamak bir suçtur. Hakan sahrayı gezip görmek istediğinde, halkın tamamı dükkânlarını kapatır ve gizlenir. Onlarda şöyle bir düstur vardır: Eğer hakan beraberindekilerle sahraya gittiğinde attan düşerse veya av peşindeyken attan düşerse-her ne şekilde olursa olsun- padişahlıktan azledilir. Saltanat onun evladına kalır. Çünkü [padişah] kanuna aykırı bir iş yapmış olur. Hıtay şehirlerinin birçoğunda ki; her birine bir padişah çocuğu evlerinin ve duvarlarının üstü çok süslü onlarca gösterişli saraylar yapmışlardır. O saraylar Çin işi yeşil seramiktendir. O şehirde bulunan genelevlerinin yerini padişah çocukları belirlemiştir. Padişah çocuklarının birçoğu, günlerini [genelevlerde] geçirirler. **(97 B)** Eğer Çin hakanı bir suç nedeniyle padişahlıktan azledilir veya ölürse, padişahlık onun evladına kalır. [Ölüm durumunda] padişah çocukları hariç, etrafındakiler onu ziyaret edemez. Şehirlerde hangi padişah çocuğu daha çok kabul görürse tahta o geçer.

Fasıl

Çin Hakanı divana gelmek istediğinde, onun beraberindekiler çalgı çalar ki onların hespi ilginçtir. İlginç neyler üflenir. O esnada çalınan davul sesi, o güzel çalgı ve ney sesini bozar.

Ez Derya-i Ebrar

Çirkinlik de hoştur, sığır eşekten telef olur

Eğer bir düşman daha berbatsa kulağıma gelir

O nahoş davulun kötü sesi yasaklanmıştır. Çin Hakanı'nın nazarında bu seslerin tutkusu, saltanatın meşguliyeti ve mağruriyeti olmaz. Bu güzelliklerin gerisinde nahoş bir durum vardır ki, o da ölümdür.

Beyit

Ahdın ölümü ne zor bir yoldur

Ki bu yolda inleme birinci menzildir

Gönlün öğüt alması yüce bir girdaptır

Yaşayan bir gönül zamanla ölüme mahkûm olur

Bu girdabın sırrını zamanla aşikâr edersin

Her nefesi bir topluluğa eklersin

Ve bu girdabın anlamı

Seni bir değirmen haline getirir

(98 A) Nedir baştanbaşa bu sonsuz dünyanın hali?

Daima kararsızlıkta bir karar

Her yere Müslümanlar gitmiştir

Kaybolmuştur ta ki gözlerine perde inene kadar

Dünya mülkü sadece toprak verir

Dindarların sihatini verir

Semaya vakfedilmiş o çalgıların türlü türlü zerafetini, kalemin dili tarif etmekten aciz ve noksandır.

Iraki

Meyhaneden beni omuz omuza getiriyorlar

Sarhoşum beni meyhaneden getiriyorlar,

Dudak altındaki şarkıcılar esrar perdesinden görünmüyor

Öyle bir şarkı söylüyorlar ki müzik aletleri coşuyor

Bu çalgılardan bazısı Çin Hakanı'nın sarayına mahsustur. O algıların saray dışında bir yerde alınmaması, kanundur. Çin Hakanı haşmetle ejderha görünümlü tahta oturduğunda, onun halkı derbendelerde beklemektedir. Emirler, ordu ve etraftan gelen elçiler ve halkın tümü kendi derecelerine göre grup grup oraya gelirler. Her grup önemli bir pozisyona sahiptir. Bu taraftan, yani İslâm dünyasından gelenlerin Çin Hakanı'na iki-üç kademe daha yakın olmaları gerekir. **(98 B)** Müslümanlara hürmet vardır. Müslümanlar Tibetlilerden, Tibetliler Kalmuklardan, Kalmuklar Uygurlardan, Uygurlar Evced ve Curcetlerden, Evced ve Curcetler Hindulardan daha yüksek bir konuma sahiptirler. Ülkelerden grup grup gelenlerin her biri farklı kıyafet giymişlerdir ve değişik dillerde konuşurlar. Hıtay'da yetmiş iki dil konuşulur. Sayısızca bir birine benzemeyen dil vardır. Onların çeşitli telâfuzlarını biliyorum ki, Rum'da bu dillerle mütabık [bir dil] bilmiyorum. Hakanın sağ tarafında emirlerin, ordunun ve ilim erbabının olması gerekir. Solunda emirlerin ve kalem erbabının olması gerekir. Arkada ise saray ehlinin olması gerekir. Ortada ise bazı erkek ve kız hizmetçiler vardır. Çin Hakanı'nın divanında başını kaldırmak konusunda kimsenin korkacağı bir şey yoktur. Hıtay ülkesinden gelen emirler, derece ve unvan için gelenler, dünyanın her tarafından gelen elçiler, papaz emirleri, grup grup papazlar, hepsi sıra halinde hakanın önünde beklerler. Dünya saltanatı için gayet latif ve münasip [daha önce] bahsedilen kapı ve derbendlerde sıra sıra dizilmiş askerler ve filler de hakanın huzurunda bulunur. **(99 A)** Bahsedilen yedi [derbendte] bu grupların hepsi Çin Hakanı'nın saltanatında hazır vaziyettedir. [Ayrıca] orada birkaç binden oluşan, kızıl ayaklı ve kızıl [gagalı] Belh kargası ve diğer ilginç türlü

türlü kuşlar da her sabah divanda hazır olur. [Onlar] kavga etmeden, terk etmeden ve gecikmeden; Çin işi yeşil seramikten yapılma sarayın tepesinde bulunurlar. [Sarayın tepesindeki] divangah ve divanlarda [kuşların yol açtığı] bir iz görünmemesinin nedeni büyüdür ve bunun eşi benzeri yoktur. O kuşların her sabah divangahta hazır olmasının bir nedeni de hakanın Süleymani [bir büyü] tedarik etmiş olmasıdır. O yedi derbendin sonunda kös-i adl vurulur. Her derbendte sırayla bir kez kös-i adl vurulur. Kusların yanında koruyucular vardır. Eğer biri saldırmak için gelirse yedi derbendin dışında bulunan kuslar bir defavurulur. O kusun sesi ikinci derbende ulaşır. Oradaki kusun sahibi de kusu vurur ve bu ses üçüncüye ulaşır. Oradaki kusun sahibi de kusu vurur ve bu ses dördüncüye ulaşır. Bu şekilde [bildiri] beş, altı ve yedinci derbende ulaşır. Çin Hakanı'nın yanındaki kös-i adl da bir kere vurulur. Eğer o kös-i adl divanda vurulursa, emirlerden çoğu korkudan aklını kaybeder, bazıları bayılır ve bazıları ölür. **(99 B)** Derbendte o emirlerin kös-i adli [boş yere] vurmaları şikâyet edilirse, onlar habsolur ve öldürülür. Çünkü kanun bu şekildedir. Kanunu [bu şekilde] çiğnemekten kimsenin korkusu yoktur, bu abartı değildir. Çünkü emirler Çin hakanından haddinden fazla korkarlar. Halk emirlerden korkar. Küçükler de büyüklerden korkar. Onların kanunu gayet keskindir. Uymak gerekir.

Hikâye

Divanda hakanın sağ tarafında hazır olan emirlerden birinin kemeri çözüldü ve yere düştü, muhafızlar onu alıkoydular. [Bu arada] Çin hakanı taht üzerinden “affettim” anlamına gelen “ba” diye bir nara attı. Eğer kus-i adl [gereksiz yere] vurulursa, emirler de bundan korkar. Köş-i adl vurmamak, emirlerin şikâyet edilmesine [yol açar.] [Çünkü] bu gerekli işten onlar sorumludur. Yani bana yardımları ulaşmamıştır. Gittim ve köş-i adli vurdum. Köş-i adli çalmakla görevi kişi o esnada, dizlerini yere koydu ve çöktü. Kusu korumakla görevli kişi, kusu çalmakla görevli kişi oracıkta alıkoydu. Derbendlerdeki kusu çalmakla görevli kişiler, kusa sadece bir kere vurur. **(100 A)** Yedi derbendte yedi defa o kusa vurulur. Kusun sesi yedinci [kişi olan] hakanın kulağına gelir. Hakan kendi, özel erkek hizmetçilerini o kişiyi teftiş eve konuşturmaya gönderir. [Kus-u boş yere çalan kişinin] hattı da alıkonur -Hıtay ülkesinde hatsız konuşulamaz-. [Bu alıkonan kişi] davacı tazminat verdikten sonra serbest kalır. Eğer tazminatı yoksa hapse atılır. Çünkü [kus-i adl çalmakla] görevli kişi odur. Bu yüzden hapse atılır. O hatt-tezkireyi davacı hakanın önüne getirir ve hatt-ı

tezkireyi okur. Hakan, özel erkek hizmetçilerine [o kişinin] sorgulanmasını emreder. O kusun [boş yere] çalınmasından dolayı birçok kişi hapse atıldı ve katledilmiştir. Çünkü onların kanunu gayet keskindir ve [kanuna] uymak gerekir. Çin ülkesinin tamamında bir kişi kanun aleyhine bir şey yaparsa, onu alıkoyarlar. Ona ne gerekliyse onu yaparlar. Hepsini bağlayıp hapse atarlar ve işkence yaparlar. Ejderha görünümlü tahtta oturan Çin Hakanı'nın huzuruna tekrar geldik. [O] Cemşidi tac ve tahtını, sağlam sarayının kapı ve derbendlerini, kendi saltanat divanını mülhaza ediyordu ve bunların ebedi olmayacağını biliyordu. Çünkü tahtın üzerinde gayet mazlumane bir şekilde oturuyordu.

Mesnevi

Dünya padişahlarının eli kolu bağlıdır

Hayat veren şaraptan güzel bir koku götüremediler

Aksi halde Edhem ve Erser'in gökyüzü sesi;

Mülkleri duraksamadan birbirine karışıyordu

(100 B) Duvarların üstünde altınlar belirliyordu

Dertten başka bir şey görmediler

Bir taraftan da aşk dert saçıyordu

Ebu Hanife ve Şafii de onlara bakıyordu

Ayrı ayrı kavimler için dil bilen emirler vardır. Bu dil bilen emirlerden yedisi Müslümandır ki onlar seçkin Müslümanlardandır. Elçiler o dil bilen emirler aracılığıyla Çin Hakanı'nın önünde arzu hallerini belirtirler. Onlara, konuşma izni karşılığında bahşiş vermeleri gerektiği söylenir. Çin hakanı [onlara] cevaben “bildim” der. Hazineciler, Çin Hakanı'nın konuşma miktarını bilirler. Sarayın dışındaki halk ve emirler, oturuyor vaziyettedir. Dışarıdaki halk, onun konuşma miktarını bilir. Hakan'a cevap vermek kanuna aykırıdır. Hat taşımak da kanuna aykırıdır. Çünkü hattı getirmenin ve götürmenin kapı ve derbendteki [kişilere] saraya mahsus [bir iş] olduğu söylenir.

Bir gün Çin hakanı üçüncü derbende tahta oturur. Emirler, vezirler, dünyanın her tarafından gelen elçiler, ordular ve diğerleri dördüncü derbende kadar sıra sıra ve

grup grup dizilmiş bir vaziyette bulunur. Bahsedilen vaziyet halinde, hakan iç taraftan görünür ve üçüncü derbende tahta oturur. **(101 A)** Ne hakan onları, ne de onlar hakanı görür. Bu grubun arzu hallerini belirtmek için, seçkin emirlerin elinde fildişinden yapılmış ve tıraşlanmış direkler vardır. O esnada arzuhal belirtmek için o direği öne doğru getirirler. Onun sesinin gayet yüksek ve ilginç bir ses olduğu söylenir. Dünyanın her tarafından gelen birkaç bin kişiden oluşan halk, ordu ve emirler onu çalar ve kapatırlar. Hakanın tahtından, içeriden cevap olarak onun cevabını bir hizmetçi söyler. Çünkü [onlardan] çok azı divanda durabilir. [Dışarıdan] bir emir tekrar çok acayip bir sesle “ferman nedir” der. Sarayın içinden izin çıktığına dair cevap gelir.

Fasıl

Çin hakanı ayda iki defa divana gelmekten muaftır. Üç defa özürsüz olarak gelmezse kanunu çiğnemiş olur. Eğer Çin hakanı bunu üç defa yaparsa, padişahlıktan azledilir. Onun çocukları da suç işlemiş olurlar. Padişahlık onun neslinden çıkar. İçinde genelev bulunan şehirlerde kalan padişah çocuklarından hangisi daha ahlaklıysa, onu getirirler ve padişah yaparlar. Mevcut padişahı da tahttan azlederler. **(101 B)** Emirler, ordu ve halk ona bağlanır. Bu hükümler o keskin kanunların içindedir ve kanuna aykırı iş yapmak olmaz. Emirlerin ve halkın padişaha saygısı olduğundan, kanuna aykırı bir iş yapmanın sonunda cezalandırılma; halk için bir defasında, padişah için üç defasındadır.

Daha Sonra

Emirler ve padişah çocukları iki sebepten dolayı, Çin hakanına karşı gelemmez: Bütün ordu ve halk, hakana aittir ve bu defterlerde kayıtlıdır. Defterlerin dışında hiçbir Hıta [ülkesinde] bulunamaz. Güçlü emirler veya padişah çocukları görevlerinden azledilseler, -bir kişi veya iki kişi- kendisini nasıl koruyabilsin ve nasıl muhalefet edebilsin? İkincisi şudur: İtaat korkusu [olduğundan] kanuna aykırı iş olmaz. Onların meşhur tarihleri dört bin yıllıktır. Ne veba salgını görülmüştür ne de ordu dağılması. Kanuna riayet, onların devletinin işlerinde gayet faydalı olmuştur. Ülkenin korunmasında ve devlet işlerinde son derece olgun bir seviyeye ulaşmışlardır. Onların ülkesinde bozulma yoktur. Hiçbir düşman onların ülkesine

giremez. **(102 A)** Onların kanun ve kuralları çok sağlamdır. Çünkü onların ülkesi on iki kısımdır. Hıtay mühürleri de on iki tanedir. Herbir kısmın bir mührü vardır. Yeşim ve beyazdan [oluşan] bir avuç içi kadar mühürlerin arka yüzünde yeşim taşından yapılma ejderha görüntüsü tıraşlanmıştır. Mührün içindeki on nişan, kıızıl bir renkle mühürlenir. Çünkü onların kâğıdı ipektendir. Çin Hakanı'nın nişanının sunulduğu şöyledir: Padişahın eğer bir çocuğu olur, bir rüya [görür] ve [bir şeyden] korkarsa, Çin ülkesinin on iki kısmına hapistekilerin salıverilmesi için emir buyurur. [iki tane] tahtirevan hazırlanır. İlki sunum için boş olup, arkadaki [yazılı] hükmün olduğu ve rengârenk atlaslarla süslenmiş bir tahtirevandır. Yüze yakın kişi, o tahtirevanları taşır. Her şehre ve her bölgeye giderler. O şehrin halkı grup gurp gelir. Her grubun derecelerine göre bir yer yapılmıştır ve oraya gelirler. [Okunan] hükme boyun eğler. Sunum her şehirde yapılır ve [tahtirevanlar] yüksek divanlara bırakılır. Emirler ve halk, tıpkı hakanın divanında olduğu gibi hükmü okumak için orada hazır bulunurlar. O hükmün önemi [bu durumdan] bellir olur. Çin hakanın divanından [olan] emirler ve halk geldiğinde, herkes kendi divanına gelir ve derecelerine göre divanlarda bulunur. Birkaç binlik emirler, birkaç binlik divanlardadır. Hıtay şehirlerinin hepsinde derecelerine göre yapılmış divanlar vardır. Onların hepsini padişaha [bağlı kişiler] yaptırmıştır. Hiçbir emir, divan yaptırmak konusunda korkuya kapılmaz. Çünkü [bu] kanuna aykırı değildir. Emirler divanlara oturduğunda üç kişidirler; hâkim, emin ve divan. Hepsini Hıtay hanına bağlıdır. Hepsini birbirinden korkar ve ihanet konusunda onların bir korkusu yoktur. Gammazlık birbirine bağlı olduğundan, ihanet ve suç tek bir elbise gibidir. Dolayısıyla gammazlık bunların dışında bir şey olamaz. Aynı şekilde sarayın divanlarındaki kız ve erkek hizmetçiler de birbirlerinden korkarlar.

Sarayın iç divanhanelerindeki düzen nasıldır? Sarayın dış divanhanelerindeki gibi bir düzendedir. Sarayın içinde on iki divanhane vardır. Sarayın geriye kalan divanhaneleri de dâhil olmak üzere her bir divanhane müfettişlik yapan bir kız vardır. Hıtay ülkesinin on iki kısmından her birini bu kız [lar] kayda alır. İki tane erkek hizmetçi önemlidir. Biri bu kızın sağında biri de bu kızın solunda [gezer]. O kız ve erkek hizmetçilerin her biri; kürsü üzerinde mürekkep, kalem ve defter taşır. Çin ülkesinin tamamında; emirler, ilim ehli ve kalem ehlinin durumu böyledir. Çin ülkesinin on iki kısmının her birinde, Hıtay kanunlarının kaydı; padişahlığa ait değişik mühür, kalem ve hat [ile yapılır]. [Hıtay'ın] ehli bilir. Sarayın içindeki on iki

divanhanenin düzeni de bu şekildedir. Çin ülkesinin on iki kısmının hesabını sarayın içindeki on iki divanhanede bulunan, işbilen, siyaset ve feraset sahibi on iki kız yapmaktadır. Takdirle söyleyerek belirtiyorum ki: Eğer Hıtay'ın kız olduğunu söylemeler, doğru söylemiş olurlar. **(102 B)** Çünkü Hıtay ülkesinin on iki kısmının kaydı ve hükmü, sarayın içinde [bulunan] on iki kızın elinin altındadır. Onlar; tüm Hıtay emirlerinin, sarayın içindeki ve dışındaki erkek hizmetçilerin, ilim ve olgunluk bakımından üzerindedir.

Fasıl

Hıtay ülkesinin on iki kısmının kaydı, sarayın dışında bulunan altı emirin elinin altındadır. Biri, Hıtay ülkesinin kanununun kaydı [ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin kumaş, gümüş ve altınının kaydı [ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin tamamının pirinç, buğday, arpa, hünnap, ceviz, germedar, odun ve samanın [kayı ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin ordusunun tamamının kaydı [ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin tamamının yapılmış ve yapılmakta olan veya onarılan şehirlerinin ve hisarlarının; yemhanelerin -at veya araba yemi olsun- ve divanhanelerin kaydı [ile sorumludur]. Biri, Hıtay ülkesinin hapis hane kaydı [ile sorumludur]. Sarayın dışından o altı kişi önemli bir konuma sahiptir. Çin Hakanı'nın evinde, Çin ülkesinin on iki kısmının kaydı, bahsedilen şekilde yapılır. Ülkenin yıllık hesap kaydı; hat ve deftere sahip olan, sarayın divanhanelerinde bulunan kızlara verilir. O kızlar, bunların hespini hakana özet olarak sunar. Hakan, ülkenin bütün bir yılının durumunu oradan öğrenir. Her önemli hat hakana sunulduğundan, [hakanın] o olaylardan çoğunlukla bilgisi olur.

Gece ve gündüz, Çin hakanı için üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısım eğlenme [içki ile] vakti, bir başka kısım uyku vaktidir ve **(103 A)** üçüncü kısım da hat bakmak içindir. Eğlenme vaktinde, uyunabilir ve vakit kısılabılır. Hat bakma vaktinde ise; hiçbir şekilde geciktirme ve erteleme yapılamaz. Eğer fazla uyursa, hat bakmak için uyandırılır. Belli vakti ihlal etmek, kanuna aykırıdır. Bu kuralın ihlal edilmesi; hakanla gündüz beraber olup ona hizmet eden kız hizmetçileri ve nöbet bekleyen erkek nöbetçilerin hespini suçlu yapar. Eğer Çin hakanı bu suçu üç defa işlerse, onların kanunları gereği padişahlıktan azledilir. Çin emirleri için bu bir defaya mahsustur ve cezalandırılırlar, kend irütbelерinden düşürölürler, derdest edilip

hapse götürülürler. Eğer bir defalığına emirler padişah tarafından affedilirse, bu doğru olur. Eğer padişah emirler tarafından affedilirse bu da doğru olur. Bu, [ikincisi] pek nadir bir durumdur. Çin hakanı ve onun emirleri kanuna riayet ederlerse, kanunu çiğnemekten korkmaya gerek kalmaz. Kanuna riayet ettiklerinden dolayı, onların ülkesi birkaç bin yıldır bozulma görmemiştir, hergün [onların ülkesi] daha da iyiye gitmektedir.

YedinciBâb

Hıtay Zindanları -Allah korusun- Hakkında

Hanbalık'ta iki zindan vardır: Birine Şinbu derler, diğerine de Kembu. Kembu dedikleri hapishane ağır suçlular içindir. Oradan kurtulmak nadir görülen bir durumdur. Şinbu dedikleri hapishane [Kembu'ya göre] daha hafif suçlular içindir ve [girenlerin] çoğu oradan sağ salim kurtulur. Her iki zindanda da kadınlar için ayrı ayrı yerler vardır. Bu zindanlara düşenler hatalarına göre ayrılmıştır. Her bir şehirde zindan isimleri [şehir isminde olan] zindanlar vardır. [Öncesinde] Her türden suçu işleyenleri, suçlarına göre hücrelere atarlar. **(103 B)** Zindanın dışında,-suç hücreleri her grup için [ayrı ayrı] yapmışlardır-onları bağlarlar. Onların suça karıştıkları olayı kayda alırlar, onları padişahın huzuruna çıkarırlar ve zindana atarlar.

Fasıl

Zindana ulaştıklarında zindan hücrelerinde, mir-i muazzam bulunur ki, bunlar zindanın koruyuculuğunu yaparlar. [Suçlular] o emirlerin yanına geldiğinde, bu kişiler suçluların isimlerini, tutuklanma sebebini ve tarihini yazarlar. [Burada] Hıtaylılar'ın dışında hiçkimse yoktur. [suçlulara] ülkenin hangi kısmından geldikleri sorulur ve yazılır. [Ayrıca] onlardan herbirinin yaşları da yazılır. Eğer onlar yaşlarını bilmiyorlarsa, -hayvanlar gibi- onların dişlerinden yaşları tahmin edilir. Her biri mühürlenir ve zindana atılır. Hıtay ülkesi on iki kısımdan oluştuğundan, zindanlar da on iki kısımdır. Getirilenler, o kısmın ismiyle buraya atılır. [Suçlarına göre] O kısmın grubunu belli bir tabakaya atarlar. Eğer savaş suçu işleyen birisi varsa, [savaş suçluları] bölümüne atarlar. Bir kabile veya bir kavimden [suçu işleyen] on beş

kişiyi, [ait olduğu yere] götürdüler. [Böyle aynı kavimden olanları] erkek veya kadın olsun [hepsini birlikte] bir bölüme götürürler. Her grup ki, onlar aynı hücrenin [suçunu işlemişlerdir] onları bağlayıp, [ait oldukları yere] kaydederek götürmek gerekir. Onların beraat zamanı geldiğinde, bulundukları yerden çıkarılıp serbest bırakılırlar. Onları grup grup getirirler ve grup grup salarlar. **(104 A)** Padişah katında, Hıtay ülkesinin tamamında, hiçbir emirin veya subaşının bir akçelik suç işlemek gibi bir korkuları yoktur. Suçu kim işlerse işlesin -padişah dahi olsa- onun kabilesini dahi suçlu sayarlar. [Tazminat olarak suçlu kişiden] birkaç medlik beyaz pirinç ve onun kavminden de birkaç medlik buğday ve darı alırlar. Hıtay ülkesinin tamamının cezası bu şekildedir. Altın almak kanuna aykırıdır. Zindana gelindiğinde [suçlu kişiye] Hıtay'ın hangi kısmından olduğu sorulur. O da ait olduğu kısmı ifade eder. Doğudan batıya Hıtayların hepsi Çin hakanının buyruğu altındadır. Onların ülkesi gibi bir ülke dünyada yoktur. [Başımıza gelen bir] olay şöyledir ki:

Başımıza Gelen

Biz on iki kişiydik, Çin hakanının huzuruna Hanbalık'a gitmiştik. Bizim grubumuzdaki cahillerden biri, Tibetli gruptan biri ile dövüştü. İçimizden birinin dövüşmesi nedeniyle, suçsuz bir topluluğu [bizi] bağlayıp, zindana attılar. Allah'ın inayeti ile bizi misafir [olduğumuz için] sopalamadılar, işkence etmediler ve cezalandırmadılar. Bizim gibi masum bir grubu götürdüler ve Hıtay ülkesinin on iki kısmından biri olan Duşengsi bölümünden bir bölüme attılar. Oraya gittiğimizde bizi; altın, gümüş ve dünyalık var mı yok mu diye yokladılar. Onların kanunu bu şekildedir. **(104 B)** Oraya gittiğimizde, bizi Hıtay'ın on iki kısmının olduğu yerlere götürdüler. Yollardan geçerek, zindanın derin bir tabakasında kaldık. Oraya vardığımızda, çeşitli suçluları sorgulamak için, iki katlı türlü türlü hücrelerin yapılmış olduğunu gördük. Her hücrede üç tane emir oturuyordu. Biri önde ve diğerleri yandaydı. Öndeki, sorgulama yapan kişiydi ve reisti. Onun yanında oturan kişi, emindi. Onun solundaki kişi ise divan [kâtibi]'idi. Hepsi önemli kişilerdi. Onlar sorgulama bakımından gayet bilgili ve saygın kimselerdi. [İçinde] emirlerin olduğu, iki katlı hücreler kanuna göre yapılmıştı. Emirler için o hücrelerde; bağlar, bahçeler ve bostanlar yapmışlardı. Meydanların ve ağaçların altında onlar vakitlerini eğlenmekle geçiriyorlardı.

Fasıl

Her sabah açılan hakanın divanının önüne, Çin ülkesinin bütün emirleri grup grup gelirler ve hesap verirler. Hiç biri işi erteleme ve geciktirme bakımından korku duymazdı. Bağ ve bostandaki zidan emirleri, kendilerine ayrılan bölgelere oturdular. İşledikleri suçlara göre gruplara ayrılmış suçlularından bir grubu buraya işkence etmek için getirirler. Ülkenin aleyhine çalışan o grubu, tahtalara bağlarlar. **(104 A)** Bu direkler âdete cenaze tahtası gibi olur. Onların ayaklarını da o tahtaya bağlarlar. Onları saçlarından asarlar ve el parmaklarını çekerler. Onların hepsini [vücutlarından] mıhlıyarak işkence ederler. Onların sağ ve sol yüzlerine vururlar. Onlar, şiddetli işkenceden dolayı bayılırlar, kendinden geçerler. Bize göre [bu işkencenin sonunda] onların hepsi ölür.

Şiir

Eğer yüz sene cehennemde oturursan
O mülkün üzerinde azardan başka ne görürsün?
Dünya Müslümanlara zindan gibi değil midir?
Öyleyse bu zindanda hırsızlar gibi kalma
Müslümanlar üzerinde Siccin nedir bilir misin?
Mümin olan bir kimse onu istemez
Hakikatin nerede olduğuna bir bak
Biz ki o yolun üzerinde bulunuyoruz
Vatan bazen sana dünya gibi bir yer gelir
İki üç günlük için geldin buraya
Eğer dünya sana göre cennet ise
O zaman emin ol kâfirlik kini senden daha kötüdür
Bil, eğer dünyada arif olmak istiyorsan
Siccin’de bir yere sahip olman gerekir
Kurtuluşu bulana kadar dilen ondan
Kurtuluş ki onun içinde hayat olsun

Canın hayatı din ilmidir

Çünkü içinde deniz kadar bilgi vardır

Eğer Siccin'e giren bir kişi mutlu olmazsa

Ki o kişi cahil kalmıştır

Eğer Siccin'de kimsenin haberi olmaksızın ölmüşse

O kişi Siccin'e yokuş aşağı düşmüştür

(105 B) Mücadele et ve o zindandan kurtul

Çünkü oraya seni cahillik sokmuştur

Zindanın bağ ve bostanlarındaki emirler, bizim gibi hücrelerde bulunan suçsuz toplulukları zindana getirdiler ve zindandan çıkardılar. Onlara türlü türlü işkenceler ettiler ve biz bu acayip durumları gördük. Korktuk ve titredik. Bütün zindan hücrelerinde olan buydu. Divanlardaki emirler, Çin hakanına bir nefes kadar yakındılar ve o divanlar suçluların Çin hakanı [sayesinde] kurtulması içindi. Bizim grubumuzu kurtulmamız için; Çin hakanının divanında, tahtın yakınında ayakta beklettiler. Bizi divana getirdiler ve biz o emirlerin önünde oturduk. Onlar, bizi göçebe ve köylü olarak tanımladılar. Bizim grubumuza saygı göstermediler. Bizim hangi ülkenin hangi şehrinden olduğumuzu anlamadılar. Biz, o emirlerin önüne oturmadan [önce], ayaklarımızı bağlayıp bizi hapishaneye götürmüşlerdi. Hapishanenin kapısında da kucağımızdaki ve elbisemizdeki cepleri, altın ve bıçaklarımızı almak için aramışlardı. Bizi içeri sokarken, iki ilginç şey görmüştük: Uzun ve süslenmiş evler. [Divanda] insanları bölük bölük tahtalara bağladılar. **(106 A)** O tahtaların üstünde dört beş tane [içeriden dışarıya halka gibi tutturulmuş] mıhlardı. İnsanların elleri ve ayakları o demir halkalı mıhlara bağlıydı. Mıhlara bağlanmış insanların saçlarını çekiyorlardı. Bir grubu da zincire vurup bağlamışlardı ve oradan kurtulmak [mümkün değildi]. Onların göğüs kafeslerini de zincirle sıkıştırarak işkence ediyorlardı. Onlar göğüs kafesleri kırıldığından bağııyorlardı. Zincirle bağlanmış bir grubu da sandıklara atmışlardı. Şahit olarak Allah yeter. Burada anlatılanlar abartı değildir. Ana baba katillerini sandığa atıyorlardı. Bu sandık üçgen şeklindeydi. Sadık gayet dar ve engindi. Onun yüksekliği bir bedest kadardı. Sübhanallah! O adam bu sandığın içine nasıl sığmıştı? Sandığın kapağını açtı [klarında gördüm]. Bir sandık gördüm ki, onun içinde zincirle bağlanmış bir vücudun

tamamı vardı. Onun vücudu sandığa tıklılmıştı ki, vücudu başıyla bir olmuştu. Onun vücudu adeta bir et parçası gibi olmuştu. O sandığı açtıklarında, bağlı adam o kapandan kurtuldu. Onun heybeti bizi etkiledi. Bizi zincire bağlanmış bir şekilde beş gün boyunca götürdüler. **(106 B)** Hakanın sarayından gelen hüküm gereği, bizim zincilerimizi çözdüler ve bizi serbest bıraktılar. Biz böyle bir işkence görmemiştik ama takatimiz de kalmamıştı. Bu şekilde bizi zindandan azat ettiler. Bölük bölük olan zindanın çok sayıda mahkûmu vardır. Bazıları, suçlarına göre serbest bırakılmıştır.

Zindana doğru bakan bir pencere vardı. Oradan kadınlar görünüyordu. Oradaki nöbetçilerden birine burada ne kadar kadının hapis olduğunu sorduk. Şiyinbu zindanında on beş bin kadın olduğunu söyledi. Yirmi altı günden fazla o zindanda kaldık. Her gün bizi Hanbalık tarafında bir yere götürdüler ve bizi orada öldüreceklerini düşündük. Elhamdülillah bizim grubumuzu sopalamadılar ve işkence etmediler [ama] oraya gelen Hıtaylıları sopaladılar ve işkence ettiler. Allah korusun! Hanbalık şehri büyük olduğundan, biz bir gün yürüyorduk, bir gün [zindana geri] geliyorduk ve bir gün de sorgulanıyorduk ta ki kurtulana kadar - abartmaksızın, olduğu gibi-. [Bizi] müftülerinin önüne getirdiler. O müftülerin evleri zindandaydı. Zindandaki o müftülerin hücrelerindeki bağ ve bahçelerin güzelliği asla akıldan gitmez. Müftülerin önüne geldiğimizde; **(107 A)** Hanbalık'ın etrafındaki divanhanelerde yazılan ve bizim için de yazılmış hatları müftülerin önüne getirdiler. O hatlar; Hıtay yazısı ile yazılmış, Hıtay kâğıdından yapılma -hasır- gibi, büyük kâğıtlara yazılmıştı. [Bizimkinde]: “Falanca isimli biri kavga etmiş ve kendisi de bunu kabul etmiştir. Onun yanındakiler de onun arkadaşlarıdır ve onlar da suça ortaktır. Bu sebeple, bunların hepsini bağlayıp hapse getirdik.” Diye yazmışlardı- abartısız-. O müftüler yaşlıydı. Onlar, kanunları iyi bilip iyi uyguladıklarından dolayı ülkenin [mahkeme kayıtlarını] tutuyorlardı. Hıtay emirlerinin işlerini, zindanın hücrelerindeki emirler [görüyordu]. Hıtayların nazarında; tutuklama, hapis ve katletme [önemli] işlerdendir. [Müftüler] bundan dolayı Hıtay'ın [mahkeme kayıtlarını] tutmuşlardır. O yaşlılar, günlerini mektuplara bakmakla geçiriyorlardı. Bizim durumumuzu anladılar ve dediler ki:

Sizin suçunuz yok ama sizin arkadaşınız bir Tibetliyi sopalamış ve o ölmüş. Sizin arkadaşınız kötü biridir. Sizden her birinizin [onun dışında] üç medlik darı vermeniz gerekiyor. Sopa ile birini [Tibetliyi] öldüren kişi hakkında, kısas olarak üç

yıl [hapis kaldıktan sonra] öldürülmesine hükmettik. Onun şimdi hapsolunması ve sizin de hemen salıverilmeniz gerekiyor” Hıtay müftüleri aynen bu şekilde yazdılar ve bu [hükmü] padişahın sarayına gönderdiler. **(107 B)** Üç gün sonra cevap geldi ki: Katil kişiyi hapsedtiler ve bizi serbest bıraktılar. Hanbalık’taki mühim işlerin hespinin padişaha arz edilmesi gerekmektedir. [Hıtay ülkesinin] kısımları[ndan biri olan] Hanbalık’ta işler hizmetçilere bırakılmıştır, gerektiği yerde hükmü o hizmetçiler verir. Gerekirse hakana arz edilir, her ne yapılırsa onun bilgisi dâhilindedir. Zindandakilerin bazısını hapis ve işkenceden sonra bölük bölük zindandan çıkarırlar; onları pazarbaşlarına, yol geçitlerine getirirler. Elleri ve ayakları demir bir prangayla bağlı olup, koltuk altlarından onları asarlar. Onların ayakları yere yetişmez. [Bu işkenceler halkı korkutmak içindir]. Eğer onlar acıya bir ay dayanıp canlı kalırlarsa, onları indirirler. Her birine çıplak bir vaziyette yüz sopa vururlar. Çünkü Hıtay kanunu bu şekildedir. Eğer erkekse onun elbisesini soyarlar ve onu çıplak olarak sopalarlar. Eğer kadınsa, onu elbiseli bir şekilde sopalarlar ve o buna dayanır. Onun cezası [ayrıca] birkaç med beyaz pirinç, buğday veya darıdır. Eğer [erkeğin] cezayı verecek gücü yoksa birkaç yıllık yol yapımı, muhafızlık veya gece nöbetçiliği cezasının yerine sayılır. Hizmet ettiği süre bitince, o şehrin [mahkeme] kaydını tutana gider ve arze-i daştını da beraberinde getirir. **(108 A)** Onun durumu konuşulur ve çıplak olarak yüz sopa vurulur. Hıtaylıların tamamının ceza [sistemi] bu şekildedir. [Suç karşılığı sadece] Altın ve gümüş almak, kanuna aykırıdır.

Bir grubu serbest bıraktıktan sonra, bir başka grubu hemen işkenceye tabi tuttular. O grubu çarmıha gerdiler ve onlara türlü türlü işkenceler uyguladılar. Grup grup zindana atılanlar, Hıtay şehirlerinin hepsinde; dörtyollarda, derbendlerde, geçitlerde ve yollarda işkenceye tabi tutuluyorlardı. Zindandakiler işkenceleri gördüklerinde mutlu oluyorlardı. Çünkü bu işkenceler, onların kurtulmalarının yakınlaştığının işaretiydi. Büyük zindanlarda bulunan kişiler; grup grup başka bir divana getirilir, onların durumu sorgulanır, sopa vurulur, işkence edilir ve [suçlarını] itiraf etmeleri sağlanır. Her suçlu ayda bir kez sorgulanır. Böyle senede on iki ay sorguya çekilir. Daha sonra bu kişiye itirafname verilir. Zira zindan işleri, ülkenin bütün işlerinden önce gelir. Zindandakilerin durumundan, teşfiş konusunda padişahın yanındakiler [sorumludur]. Biz Şinbu zindanındayken ağır işkencelerden dolayı üç kişiyi öldürdüler. Zindanda [kendiliğinden] ölenlerin hattı padişaha götürülüyordu. Bu şekilde zindanda bir kişi öldü. Hakandan [görevlilerin] zindandaki

işlerinde hata ettiklerine dair hat geldi. Bir günde üç kişi ölmüştü. Zindan emirleri korktular ve bir defa da zindana geldiler, emir üzerine tutukluların bağlarını çözdüler, bazılarının bağlarını hafiflettiler, bazılarına da daha fazla yemek verdiler.

Zindandakilerin yemeğini günde bir defa devlet verir. Ayrıca mahkûmun yakını da ona dışarıdan yiyecek gönderebilir. O yiyecekler, hat ile beraber gelir ve her hapishanede onlar yığılır. Yiyeceklerin çalınmasından dolayı korku duyulur. **(108 B)** Hükme göre; her kim ki bir nohut kadar bir şey çalarsa, o hırsız ve hain olur. Bir günde iki defa mahkûmların ihtiyaçlarını giderebilmesi ve yemek yemeleri için onları bıraktılar. Onlar kendi alametlerini bildiğinden hat okundu ve yemek yendi. Yemeklerini yedikten sonra tekrar hapse koyuldular. Zindandakilerin durumundan hakanın bilgisi vardır. Ayda bir defa suçlulara haber ulaşıyordu ki: Onlar bir divanda sorguya çekilsin. Hatlarda onların ikrarı, inkârı ve türlü türlü işkenceleri gibi durumlar var olup; onların bu durumları [hatlar aracılığıyla] ayda bir defa hakana gönderiliyordu. Çin hakanı [mahkûmların] kocaları veya kadınlarını isim isim biliyordu. Onların durumlarından da çoğunlukla haberdardı. Yani o, zindan ehlini tanıyordu. Sarayın dışındaki divanhanelerde bulunan her defter ve hat Hıtay ülkesine [aitti]. Sübhanallah! Bu nasıl bir kanun ve nasıl ona uymadır ki: kanun kaydını tutma ve ona tabi olma birkaç bin yıldır vardır. Onların ülkesinde bir bozulma olmamıştır. Düşman onlara [karşı] zafer kazanamaz. Yediden yetmiş, dervişten padişaha kadar hiç kimse kanunu [uyma bakımından] terk edemez ve onu [uygulama bakımından] geciktiremez.

Fasıl

Hakan, katli vacip olanları yılda bir defa teftiş etmek için divana gelir. Ölecek olan birkaç bir insanı, onar onar ve [kendileri hakkındaki suça ilişkin] ayrıntılarıyla tutup getirirler ve bir bir onların isimlerini okurlar. O kişiler padişahın huzurunda suçlarını itiraf ederler. Hiçbirinde suçlarını inkâr etmeye cesaret yoktur. Küfrü nakil, küfür değildir. Hıtay'ın cahilleri pek bir hürmet gösterir. Padişaha, Tanrı gibi taparlar. Padişah bundan razı değildir. Hıtay kâfirleri derler ki: Üç yüz Tanrı vardır. Biri de Çin hakanıdır. Onun yaratıcısı üç yüz Tanrı'dır. Biri de Allah'tır. **(109 A)** Bu şekilde Hıtay kâfirleri, küfre girmiştir. Katiller yalan söylemek veya inkâr etmek gibi bir şeye cesaret edemezler. Çin hakanı onların itikadını bilir. Ayrıca Çin hakanı

kendisine Tanrı gibi tapılmasına razı değildir. Onun bazı malum işleri zikredilmişti. Diğer katiller de suçlarını inkâr etmek gibi bir şeye cesaret edemezler. Çünkü onlar üç yıl boyunca ayda bir defa [suçlarını] itiraf etmişlerdir. Onların hepsinin hatları hakana ulaşmış ve Çin hakanı da zindanda olanların hepsini isim isim bilmektedir ve onların çoğunu hat aracılığıyla tanımaktadır. Hassa kuvvetleri, katilleri senede bir defa hakanın huzuruna getirir. Onlar da suçlarını itiraf eder. Çin hakanı kızıl bir kalemle onları üç defa işaretler. Üç senenin sonuna ulaşanların hepsinin katline hükmedilir. İnfaz günü, o katillerin başlarına kızıl bir işaret koyarlar. Onlar bölük bölük ve grup grup hakanın sarayından dışarı çıkarılır. Katledilme yerine gelir. Onların katledilme yeri senede bir defa [açılır]. Hıtaylıların hepsi onların katledilme zamanını bilir. Birkaç bin yıldır, onların infaz etme zamanı [aynı zamandır].

Hıtay ülkesinin on iki kısmından biri olan Şingsi dedikleri kısımda, yaklaşık olarak [hicri] 902'de çok büyük bir kıtlık olmuş. Halkın çoğu telef olmuş ve bunun bir çaresini bulmuşlar. O çareyi bulanlar; Çin ülkesinin tamamında -özellikle Hanbalık'ta-, bir gecede birkaç bin katilin öldürülmesine hükmetmişler. Sabah olduğunda görülmüş ki: Bir topluluğu ortadan ikiye ayırmışlar, bir topluluğun boynunu vurup omuzlarından asmışlar, bir topluluğu parça parça kesmişler, bir toğluluğun derisini yüzüp başaşağı asmışlar. Her toğluluğu türlü türlü şekillerde kisas ederek öldürmüşler. İlginçtir ki: Birkaç bin maktülün kafasını ayrı ayrı sandıklara koymuşlar ve o kafayı şöyle açıklamışlardır: Bu kafanın kime ait olduğunu, onun **(109 B)** hangi bölgeden olduğunu, babasının ismini, suçunu, ne kadar hapiste kaldığını, ayda bir hangi divanhanede hangi emirlerin onu sorguladığını ve her yıl hakanın önünde suçunu nasıl itiraf ettiğini yazmışlardır. O hatları şu şekilde yazmışlardır: öldürme, o katili asma ve idam edilen yere götürme. Baş, maktülün bedeninden ayrıldığında onları sandıklara sıkıca koyarlar, her maktülün hattını da o sandığa yapıştırırlar. O, otuz sene hazinede saklanır. Eğer bir kişi, o maktülün haksız yere öldürüldüğünü dava ederse, padişaktan hazinedeki o kafanın hazırlanması için emir gelir. Bir kişi o kafayı dava eder diye, o maktülün kafası, sandıklarda yazdıkları kâğıtlarla beraber hazinede otuz sene boyunca bulunur. Eğer otuz sene boyunca dava eden olmazsa, o kafaları hazineden çıkarırlar ve denize atarlar.

Bunun gibi ilginç durumlar, Hıtay'da çoktur. Yılda bir defa, zindan görevlileri zindandakileri temizlerler [öldürür]. Bazılarını grup grup ölüme, bazılarını gece bekçiliğine, bazılarını nöbetçiliğe götürürler. Üzerlerinde acayip işkencelerin ve

cezaların uygulandığı bazılarını da halkın korkması ve ibret alması için dörtyollara, geçitlere, yol güzergâhlarına ve derbendlere götürürler. Tutuklular [bazen] öldürülmeye götürüldüklerinde cezaları affedilir. Her birine yüz sopa vurulur ve cezalarına göre [onlardan] birkaç medlik buğday, beyaz pirinç, darı, nohut, arpa alınır ve serbest kalırlar.

Sekizinci Bâb

Kış Mevsiminden Çıkarken Hıtay Halkının Yılda Bir Defa Bayram Düzenlemesi Hakkında

(110 A) Onların yılbaşı ve hesap yılı, kış mevsiminin bittiği [aydır]. [Bu dönemde] Çin ülkesinin tamamında bir ay eğlence yapılır. O zamanda Çin hakanının divanı iki kat yükseklikte olur. Çeşitli renkten renge [bürünmüş], değişik türde rengârenk atlaslar giymiş, grup grup, bölük bölük olan birkaç binlik askeri [vardır] ve onların üzerinde on kat Hıtay kumaşı [bulunur]. O emirlerden bir grup yeşile, bir grup kızıla ve bir grup da zeytin [yeşiline bürünmüştür]. O emirler, Çin Hakanı'nın sarayının önünde oturmak için izin isterler ve sandalyelerin üzerindeki meyve sofralarının başlarına sıra sıra oturlar. Halk ve elçiler dünyanın her tarafından buraya gelmişlerdir. Meyve sofralarının başında oturmak için izin isterler ve sıra sıra oturlar. Hakan, uzun bir eyvanın önünde süslü tahtın yarısında oturur. Orada bulunan herkes; çalgı, şarkı ve eğlence ile meşgul olur. Sarayın önünde, hakanın huzurunda, renkli renkli ve değişik atlaslar giyinmiş o emirler, sanki Çin kumaşçıları ve resim atölyeleri gibi olurlar. Emirler için düzenlenen bu toy ve büyük sofralar, yılda bir defadır.

Şiir

Bahar Sıfatlarında

Cennet bir mutfak gibidir

Ki onun içinde kebab ve tavuklar vardır

Cennet Behriam'dan bol nimetlerle doludur
 İstedigin her şey orada bolca bulunur
 Ahiretle karşılatıldığında dünyadan bir şey yemek
 Orada yediğin bir lokmaya denk değildir
 Cennette olan şeyler beğenilen şeylerdir
 Gerçekle karşılaştırıldığında onlar ay gibidir
 Cennet aslında nimetin zevki değildir
 Gerçekte zevk bir tür kelimadan ibarettir
 Bu dünyada yediğin senin canın gibidir
 Can zevkin manasını anlamayı nereden bilsin
 Mutlu ol, cennetten ve onun nimetinden
 Korkma kıyametten ve onun musibetinden
 Çünkü sadık kişiler ondan kurtulmuştur
 Gerçeğe yüzünü çevirip esir olanlar hariç

Elçilerin her biri divana gelir ve padişahın mutfağına götürülür. Sofralara ve meyvelere baktırılır. O mutfakta Müslüman aşçılar ayrı, kâfir aşçılar ayrıdır.

Sarayın üçüncü bendinde, divangahın bir tarafında padişahın oğlu bulunur. Yılda üç defa, hakanın divanındaki merasimden sonra, onun oğlu da halk ile babasının divanında hazır olur. **(110 B)** O çocuk güneş görünümlü ve ayyüzlüdür. Babası vefat etti ve o bu zamanda padişah oldu. O, seyyid-i enbiyayı [Hz. Muhammed] rüyasında görmüş ve ona iman etmişti. Uyandığında, hücresinin duvarında yeşil yazıyla yazılmış kelime-i şهادeti görmüştü. Müslümanların arasında âlim bir kişi varmış. Onu saraya getirmişler ve diğer gün Hıtay emirleri Çin hakanının önüne [hakanın] kanunun aleyhine [iş yaptığına] dair hat getirmişler. [Demişler ki:] “Sen ne yaptın?” O da cevap vermiş: “Kanun açıktır, Görünüşe göre kanuna muhalefetim yoktur. Sizin benim içimle ne işiniz vardır? Benim de sizin içinizle...” [Hakan böylece] Müslüman olmuş. Diyorlar ki: Onun babasından sonra, onun gibi birisi [Müslüman hakan] Çin ülkesinde yoktur. O oğlanın, yarı tahtın tepesinde ayakta durması gerekir ve daha sonra haremine gider. O halk da onu

divandan serbest bırakmış olur. Divangahta o oğlanın yirmi kadar evi vardır. Değirmen zincirlerine taşlar asılmıştır. O evlerin, kerpiç gümüşten olduğu söylenir. Onlara [oğlanın] ihtiyacı yoktur. O sarayda değişik hazineler boldur.

Dokuzuncu Bâb

Hıtay Ülkesinin On İki Kısım Hakkında

Çin'in birinci kısmından on ikinci kısmına üç ay yol gittik.

Birinci Kısım: Birinci kısma Şengsi derler. Bu kısmın şehirleri; Kencanfu, Kencu, Sucu ve Denkcü olup, bu şehirlerde misk bulunur. Diğerlerinde bulunmaz. Culanfu, Kelanfu ve Hananfu'da ılgınotu bulunur. Bu şehirlerin dışında bir yerde [ılgın] yoktur. Condifu ve Cendifu şehirleri bir kısım olup; bunlar [birinci kısmın] yol başında bulunur. Bunların etrafındaki yerlerde sayısızca imanlı [insan] vardır. [Sonuç olarak] bu şehirlerin hepsi kalabalıktır, bunların en küçüğü Tebriz kadardır.

İkinci Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Menizestan'dır. Burada acayip lades, kemikleri demirden ve işlemelerden yapılmış [bineklere binen] biniciler, altın, gümüş ve diğerlerinden yapılma kadehler vardır. [Buranın] Nam-tai şehri eskiden Çin ülkesinin başkentiydi. **(111 A)** Önceki Çin fağfurları ve padişahları Nam-tai'yi başkent olarak [kullanmışlardı]. [Buranın] Çarpange şehri piyade araba yapımını bilir ve her bir şeyi arabalarla götürürler. Önceki Çin fağfurları ve padişahlarının taht ve tacları hala yerindedir. O şehirde hazır olan birkaç bin asker ve emir, divan yolunda o tahtla hazır bir şekilde beklerler. Bu işi bir gün terk eder veya geciktirirlerse; hepsi suçlu olur, rütbelerinden düşerler, hapse girerler ve öldürülürler.

[Hıtaylılar Hicri] 840'ta Hanbalık'ı inşa ettiler ve Nam-tai tahtını terk ettiler. Onların düşmanı olan Kalmuk, bu tarafta olduğu için Hanbalık'ı başkent yaptılar. Düşman yollarını sağlamlaştırdılar. O düşmanlar, Hıtaylılara hiçbir şey yapamadılar. Çünkü Hıtay gayet makul ve korunaklı bir yer olmuştu.

Üçüncü Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Hanbalık'tır. Hanbalık şehrinin içinin kuzey tarafı Ukulabi'dir. Bir başından bir kenarı iki mildir. Hıtay ordusu [onun etrafına] çukur kazmıştır. Hıtay ordusunun işine şaşılacak birşey yoktur. On iki su değirmeninden fazla suyu akar ve büyük bir nehir gibi olur, Çin

hakanının sarayına ulaşır. [Bu su] yedi hisarı doyurur ve diğer tarafından geri çıkar. Bu su Hanbalık'ı [taştığı zaman] perişan eder. Bol bir şekilde şehrin her tarafına gider. Bu Hanbalık şehrinin telâffuzu Uygurcadan gelir. Hıtaylılar ona başkent anlamında “Didu” der.

Buranın yeraltı kaynağı gümüştür. Şehir ırmak gibi bir pınara, güvercin gübresi gibi bir kuyuya sahiptir. Dağda çıkan gümüşün haddi hesabı yoktur. Gümüş Hıtay'da ucuzdur. Dünyada bulunan gümüşün dörtte biri Hıtay'da bulunur. Çin ülkesinin kumaşlarının hepsinden burada bol miktarda vardır. Bahsedilen madenler Hanbalık'ın Deyteng denen şehrinde bulunur. Odun yerine kullanılan taş Hanbalık'tadır. Zencilve mamiran Çin biberi burada yetişir.

Dördüncü Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Hiza'dır. Buranın şehirleri; Hoycu ve Salarfu'dur. Bu bölgede germerdar bol bulunur. **(111 B)** Darfelfel, karabiber ve diğerleri de vardır. Burada tenbel ve sebbariyerler. Burada tuz gayet kıymetlidir. Beş dihrem tuza, bir dirhem gümüş verirler.

Beşinci Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Fukensi'dir. Burası kedileri, ipekli kumaşları, Hıtay'ın renkli atlasları ile ünlüdür. Ayrıca ince ve cins ketenleri de ünlüdür.

Altıncı Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Lemsin'dir. Her tarafı üç aylık [yürünerek yol] olan bir yerdir. Lemsin'in her tarafında porselen yaparlar. Porselenin aslı taştandır. Gayet beyaz ve canlıdır. Taşı öğütürler. Traşlanmış taştan tek parça halinde bir havuz yapılmıştır. O havuzun içinde, boyaların dövüldüğü gibi, taşı öğütürler ve sularlar. Olana kadar devamlı su dökerler ve sopalarlar.

Daha sonra su kuruyana kadar [dövdükten sonra] ikinci havuza ve üçüncü havuza bırakırlar. [Geriye] saf bir kil kalır. Onu da yumruklayarak ve tepeleyerek günler boyunca uzun bir müddet [ezerler]. O porselenlerin durumu şöyledir: Kil yapımı miras olarak kalır, babadan oğula geçer. [Bu iş] yaprak ve kamışın hasat [mevsimine göre] hasat edildiği gibi, mevsime göre yapılır. Kış ve bahar mevsiminde çalışılır. Yani dört mevsimde, dört türde ve dört grup ayrı ayrı çalışır. Karmaşık bir şekilde çalışılmaz. Daha önce de söylendiği gibi kili üç havuzda saf hale getirirler. Birinci havuzda düşük seviyede bir kil yapılır ve ondan yapılanlar da o kalitede olur. Yani ikinci havuzda orta seviyede, üçüncü havuzda olan üst seviyede [ürün çıkarır]. Hıtay demirinden, on demirden hokkayı bir tane kürenin içerisine koyarak

pişirirler ve on bin sir yani yüz bin dirhem gümüşe satarlar. Müşteriye küreyi kapalı olarak, şansına ne gelirse-kırık veya sağlam-satarlar. Şib-iKab padişahın alametidir. Bazı porselenler bin dirhem gümüşe satılır. Bu cinsler pek bulunmaz. Bazılarını da altın karşılığı satarlar. **(112 A)** Porselenin üç özelliği vardır ki, diğer mücevherlerde bunlar bulunmaz. Birincisi; onun üstüne atılan pis bir şey atılsa da temizlenir. İkincisi; [porselen] asla eskimez. Üçüncüsü; hiçbir şey onu çizmez. Bu bakımdan elmasa benzer. Onda yemek pişirmek ve içki içmek, daha kaliteli olur. İçinde ve dışında ateşte ve güneşte [pişirilerek] yapılan işlemeli [tasvirler] görülür. .

Yedinci Kısım: Çin'in yani Hıtay ülkesinin on iki kısmındandan yedinci kısımda bulunan şehirler; Hansay ve Kelani Hansay'dır. Dediklerine göre; Hansay'ı sadece on beş kişi görmüştür. Onlardan biri dedi ki: "Hansay'ın büyükleri bir dereceye sahiptir." Sabahleyin onun yanından geçip gittik. Gece şehrin ortasında konakladık. Ertesi gün şehrin ortasından ayrıldık. O geceyi de o şehrin kenarında konakladık. Gerçekten o topluluğun dediği doğrudur. Hıtay şehirlerinin çoğu bunun gibidir. Hanbalık da gayet büyüktür. Hıtaylılar'ın hesabına göre; her büyük şehir ebced hesabına göre [kodlanmıştır]. Örneğin Hanbalık'ın [ebced değeri] yirmi beş "şin"dir. Beşin karşılığı küçük bir köydür. Benzersiz, her şin [böyledir] Hıtay'ın [Hanbalık'tan] daha büyük şehirlerinin [ebcedi] yoktur.

Sekizinci Kısım: Çin'in on iki kısmından bir diğeri; Yunen'dir. Yunen'in iki tarafı denizdir. Bir tarafı kuru olup, oraya hendek kazıldığı ve duvar çekildiği söylenir. [Baştan başa] iki aylık yoldur. İki aylık duvar çekmek ve hendek kazmak şöyle olmuştur: Eski zamanlardaki padişahların her biri hendek kazarak ve duvar çekerek denize ulaşmışlardır. Bu zamanda orada Hıtaylılar bulunur ve orayı korurlar. Denizden inci çıkarırlar ve orada inciler gayet ucuzdur. İki tanesine bir dirhem ve üç dirhem gümüş verirler. İnci, yakut, piruze taşı ve diğer mücevherleri kilo kilo koyarlar. Gayet ucuza satılırlar. [Hıtay'da] her bir yörenin, evin ve dükkânın mücevher kafesi vardır.

(112 B) Dokuzuncu Kısım: Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri; Kuli'dir. Bu Kulistan mülkü olan bir yerdir. Gayet mamur ve varlıklıdır. Şöyle ki: Onların en basit tüccarında bir milyon sir gümüş vardır. Her sir on dihem gümüş eder. Bir veya iki Kulistanlı, bizim ülkemizdeki halkın herşeyini satın alır. Çin Hakanı'nın hazinesinden, çin ordusuna birkaç bin ham tafe verilir. Birkaç bin kişi Kalmuk, Hindu ve diğerlerinden daha az, ama izzet ve makam bakımından daha

ehemmiyetli olan Müslümanlar daha fazla [ham tafta] alır. Tibet, Uygur, Ovced ve Curcet grubları da alır. Birkaç binlik halka da renkli atlaslar verilir ve onlar bunları giyer. Değişik kumaşlar da verilir. Bahsi geçen eşyalar Kulistan'dan satılır. Eşyalın çoğu altın ve gümüşdür. Bu ham taftelerden kalgı yaparlar ve Hindliler bunu giyer. Doğudaki Hindular da buna kalgı derler. Kulistan'dan gelen malların tamamı altın ve ince ketenlerden oluşur.

Onuncu Kısım: Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri; Cave'dir. Cave liman şehridir. Mekke'den ve bütün Hind limanlarından Cave'ye gelinir ve gidilir. Hıtay'ın limanlarının hepsi Cave'ye bağlıdır. Buranın güneyi ve batısı Hind'tir. Buraya gelen mallar Hind mallarıdır. Şeker, Germedar, Hind kumaşları, yakut ve diğerleri gibi. Bu bütün mallar Hıtay'a gider.

On Birinci Kısım: Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri; Hoten'dir. Hıtay sınırında bulunur. Bu zamanda İslam dünyası ile sınırı vardır. İslam oraya kadar olan [bölgeyi] fethetmiştir. Hıtay'dan olan buranın şehirleri Hoten'e bağlıdır. Burada da bazı mallar vardır. Hoten'de iki tane nehir vardır. Birine Akkaş derler. Buradan beyaz yeşim taşı çıkar. Diğerine Karakaş derler. **(113 A)** Ondan yeşil ve siyah yeşim taşı çıkar. Dascu bölgesinde sel taşkınları olduğu için, suyun seviyesi yükseldiğinde yeşim taşı kıyıya vurur ve [sular çekilince] on gün boyunca yeşim taşı toplanır. Onlardan büyükleri padişaha ait olur. Padişahın hizmetlileri bu taşı gizler ve kimseye vermezler. [Ayrıca] Adamın biri o taşın nasıl keşfedildiğini görmüştür. Taşı elde etmek içinde dağda bir adam bağırır ve taş o dağdan çıkar. Bu taş [ilk başta] peynir gibidir. Hava ve rüzgârın etkisiyle -takdir-i ilahi- yere düşer. Hıtay mallarından hiç biri yeşim taşı ile yapılmaz.

On İkinci Kısım: Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri; Yılanfu'dur. Maşırık Denizi'nin kenarında Hıtay'ın ülkesinin ucunda bulunur. İki şehri vardır. Birine Vansi diğeri Vandud derler. Daha önce söylendiği gibi bunlar büyük Hıtay şehirleridir. Buradaki mallar; şeker ve nişkerdir ki, burada bol bulunurlar. Bir deve yükü şekere beş dirhem gümüş verirler. Hıtay'ın bu kısmı gayet sıcaktır. Hıtay şehirlerinin hepsinde ne aranırsa bulunur.

Beyt

Fakirin halini herkesten sordum

Dediler ki: “Soruyorsan sor her kimseden”

Yıl ve ay bu sorunun cevabını biliyorsan

İçindeki habersizliği ve fakirliği sor

İçindeki fakirliğin derinleştiğinde

Düşüncen geçmişteki olduğu yerdedir

Fakirin padişahı kendi yerindedir

Güneş gibi onun bayrağı dalgalanır

Akıllıca bir bir dünyanın halinden bahseder

Gizliyi kapalıyı gözler önüne serer

Meliklerin tacı toprağa dönüşmüştür

Başıbozuklar onun için dilencilik yaparlar

Yüz beladan kurtulmuşsa bir kişi

O kişi selamete kavuşmuştur

Bir kişi de ölümden kurtulmuşsa

Kendi nakşından bir levha ile yapmıştır

Kabenin kendisi cennetin kendisidir

Gönlün kendisinin bunu bilmesi gerekir

O izzetli sarayın tepesinden

Toprak yolda gönlün isteğine düşmüştür

(113 B) Onuncu Bâb

Sohbet, Toy ve Onların Düzeni Hakkında

Dünyadaki hiçkimse, Hıtay'daki sohbet ve toyların benzerini gösteremez. Çünkü onlar meclislerini bağda, alanda veya revak haline getirilmiş ağaçların altında sayısız çiçek ve meyveler ile hazırlarlar ve düzenlerler. O ağaçların altında meyve suları hazır edilir. O meyve sularının yanındaki türlü türlü nimetler davetliler için konulur ve süslenir. Altın işlemeli sandalyelerin iki tarafına da meyve suları konulur. Hıtay'ın güzelleri o sandalyelere sıra sıra otururlar. Çalgıcılar ve şarkıcılar da sıra sıra otururlar. Herkes kendi cinsine göre çalgı ve sohbetle meşgul olur. Çalgıcı ve şarkıcıların çoğu bekâr kızlardan oluşur. Onların yaptıkları iş eğer beğenilmezse, gösteri yapamazlar. Çünkü her işin bir ehliyeti vardır ve o işe göre de uygun olan kimse gerekir. Eğitimden sonra bir kişi o işi yapabilir.

Çalgıcılar çalgılarını çalarlar ve meclis ortamı ısınır. Revak haline getirilmiş ağaçların altında, sandalyelerin üstündeki halk eğlence ile meşgul olur. O ağaçların hepsi dalları sayesinde; çardak, revak, mezner, hol, pencere ve tak gibi, kapalıdır. Burası meyve ve çiçeklerle yeşillendirilmiştir. Güzellerin hizmetinde, bütün meclis yanyanadır. Dal, yaprak, meyve ve meyve suları [sofraya] bırakılmıştır. O çalgıcılar grup grup çalgılarını çalar ve güzel şarkılar söylerler. Türlü türlü ve güzel dans ederler ve oyuncular da eğlenmekle meşgul olurlar. Burayı seyredenler, bu meclisin tadını bilirler. Dünyaya kâfirlerin bahçesi derler. Meğerse orası Hıtay toylarıymış.

Beyt

Eğer sıradışı bir şeyi yemek istiyorsan

Benden gelecek bir de sözü istiyorsan

Bir miktar insanı değil hayvanı ye

(114 A) Ki senin isteğin ottur zaten

Cenneti mutfak gibi bil

Ki onun içinde tavuklar var

Eğer onu kabullenirsen

O zaman kendi tavuğunu kendin pişirsin
 Eğer sen nimetleri kıyas etmek istersen
 O Hakk katında Ceyhem gibidir
 Her kim ki orayı hak etmede akıllı davranır
 Allah'ın mutfağından başka bir şeyi aramamaları gerekir
 Ahmağın isteği zaten bellidir
 Gerçekte olan mutfaktan da haberi yoktur
 Bilirsin ki anca güzel bir huy cennettir
 Gönlünü serbest bırak çünkü o pistir
 Bu dünyada yediğin senin canın gibidir
 Can zevkin manasını anlamayı nereden bilsin
 Senin nazarında namusun rızık gibi olması gerekir
 O rızıktan gel bol nimetli bir şeydir

Üzüm Çin şehirlerinde meze olarak kullanılmaz. Şarapların hepsi pirinçten yapılır. On çeşit şarap ve arak vardır. Hepsi piriçten yapılır. Çin Hakanı'nın sarayında, ikinci kalede, beyaz mermerden yapılma bir havuz vardır. Onun üstünde on kapılı bir kümbet vardır. Çin ülkesinin on iki kısmından [buraya] şarap getirilir. Beş kapının dört yerinden şarap akıtılır. Gün olur, oradan bin fıçı şarap akıtılır. Bu şarabın durumu nasıldı? Dünyanın her tarafından gelen birkaç bin kişilik halka bu şaraplardan fıçı fıçı verilir. [Üstelik] erkek hizmetlilere, saray kızlarına, emirlere de [hediye olarak] verilir. O şarabın özü pirinçtendir. Her kim o şaraptan içerse şişmanlar. Buraya her yerden getirilen her şey [ayrı bir] renkte ve [ayrı bir] tattadır.

Beyt

Bir şarap ki adamı sarhoş eder
 Haramdır o, eğer ab-ı hayat ise

Rubai

Gül ve şarabın değerini seven bilir
 Kalbi kırıklar da neyi bilirler
 Ey habersizlikten habersiz olan kişi
 Bu işi de bilenler sarhoş olanlardır

Eyzen

Bir yudum şarap Cem'in memleketinden güzeldir
 Kadehin etrafı da Meryem'in yemeğinden güzeldir
 Ah her şarapçının sinesinden çıkan sihir!
 Bayezid ve Edhem'in sesinden güzeldir

(114 B) Fası

Hıtayıların edep ve saygısı şu seviyededir: Sanki dünyanın her tarafından edep, izzet ve hürmeti toplamışlar; Hıtay erkeğine ve kadınına vermişler.

Beyit

Edeb; nur-u ilahinden bir tacdır
 Nefis her nereye gitmek isterse oraya gider

On Birinci Bâb**Genelev ve Genelev Kadınları**

Hıtay'ın bütün şehirlerinde genelev kadınları, çalışanları ve genelevler için ayrılmış yerler vardır. Bazı şehirlerde beş yüz hane, bazı şehirlerde bin hane, bazı şehirlerde ise yüz bin hane [genelev] vardır. Kızların çoğu emirlerin kızlarıdır. Onların kanunlarına göre babaları türlü türlü suçlar işlemişlerdir ve bundan dolayı

hapse atılmış veya öldürölmüşlerdir. O emirlerin çocukları da bundan dolayı orduya alınır. En düşük seviyedeki rütbelilerin kızları ve kadınları, genelev kadını olur. Anneler ve kız kardeşler, kendi oğullarının yüzünü asla göremezler. Burada Man isminde bir hanın namı ve şanı kaybolmuştur. Bu kişi ya padişahın hükmünü uygulayamamasından, ya cinayet, ya hiyanet ya da genelevlere gitmesi yüzünden hapsedilmiştir. Bu türden bir suç, onların ticari bir mal olmalarına, onların hapse atılmalarına veya öldürölmelerine neden olur. Oğulları orduya dâhil edilir. Kadınları ve kızları satılır. Genelev kadınlarının suçlarına göre bu böyledir.

Fasıl

Yağmur duası, genelev kadınlarına mahsustur. Şu sebeple ki: Eğer yağmur yağmazsa, padişaha hat gönderilir. Hemen Çin ülkesinin on iki kısmından mevsimsel olarak haber gelir. Ne kadar kar yağdığı, ne kadar yağmur yağdığı ve her ikisinin toplamda ne kadar yağdığı öğrenilir. Ülkenin bütün işlerine dair, Hıtay hakanının huzuruna hat gönderilir. Vakit geçirmeden de Çin hakanı emirlere hat göndererek cevap verir. Bir bölgede eğer yağmur yağmazsa bu bölgede yağmur duası yapılması için, Hıtay hakanına hat gider. Yağmur duasını genelev kadınları yapar. Genelev kadınlarının yağmur duası yaptığı yer, Hıtay manastırırır. Genelev kadınları burada dua etmeye başlarlar. **(115 A)** Hepsi ait oldukları kişilere elveda ederler ve vasiyet ederler. Onlar zina ehli olduğundan, katledilmeleri vaciptir ve onlar öldürölmeye vakfedilmişlerdir. Hainlerin [kadınları ve kızlarının] ettikleri dua kabul olmazsa, yağmur yağmaz. Böyle binlercesi hapse götürölür veya katledilir. Çünkü ilk zamanlardan beri bu iş onların boynuna yüklenmiştir. Onların yağmur dualarından sonra yağmur yağmazsa, öldürölürler. Yağmur duasına çıkanlar, her ne isterlerse o mallar manastırdan temin edilir. Onların kalpleri ve inançları korkusuz olduğundan, manastırlarda hazır beklerler.

Beyit

Baştaki saçın şeklini değiştirmekteyim

Ta ki bir harabatlı benim bir günümü yiyemesin

Onlar cinsi ilişkiyi terk etmişlerdir. Onlar herkesle vedalaşırlar. Korku ve titreme ile o genelev kadınları, grup grup putun önüne gelirler. Yağmur yağana kadar kendi yerlerine kurulurlar. Onların yağmur duası etme şekilleri şöyledir:

Topluca otururlar. Çalgıcılar ve şarkıcılar gelirler. İçlerinden bir grup kalkar ve çalgılara göre dans ederler. On iki makamda ve acayip bir şekilde oyunlarını sergilerler. O grup gider ve başka bir grup gelir, putun önünde dans ederler. Oyun oynarlar ve yakarısta bulunurlar. Gece geç vakitlere kadar, ölüm korkusuyla; yemeden, içmeden, uyumadan, o grup gidince de başka bir grup gelir. Gece ve gündüz can alıcı bir şekilde yakarır ve feryat ederler.

Mesnevi

Biz âdemden kırık yaralı bir gönül istiyorduk

Cihanı onla süsleyelim

Yağmur yağması için, birkaç türde yakarırlar. Âlimler buyurmuşlardır ki: Yağmur yağması için can alıcı bir şekilde yakarma gerekir. Buldukları genelev kadınlarını öldürmekle tehdit ederler. Onların yakarması ölüm korkusu yüzündendir. Onların cahilliğine bakılmaz. **(115 B)** Onların yaptığı işe dikkat edilir ve öyle bir yağmur yağar ki, büyük şehirleri harap eder. [Buna karşın] Hakanın cömertliğinden kimse ümitsizliğe düşmez.

Beyit

Cahiller nasıl bir güne ulaşır

Ki bilginlerin hayran kalırlar

Ferd

Bütün yollar Kâbe ye gider ve amaç tekdir

İster seccade neşin olsun ister güneşe ibadet etsin

Onların ağlamasından yağmur yağmazsa, onlara tecavüz ederler ve birkaç binini öldürürler. Eğer kıtlık olursa; onlardan bazısını öldürürler, bazılarını serbest bırakırlar ve bazılarında sopa vururlar. Genelev kadınlarının bulunduğu köylerde muallimhaneler vardır. Onların kız olan çocuklarını eğitirler, okuturlar ve öğretirler. Oğlanlara da oyun talimleri verilir.

Ve başka bir acayip durum; genel evdeki güzel kadınlar grup grup sazları boyunlarına asmış şekilde ve ellerinde şarapla dolu sürahi, cam kadehler tutmuş şekilde ve saz çalıp ve avaz söyler.

Attar

Bütün çalgıcıların sarayın adamı

Davudi bir ses onlardan yükselmekte

Semanın içinde o sesin yükselmesiyle

Akıl candan, can da ten de gider

Dansçı kalabalık grup, kalendarlar gibi porselen pazarına gelir. Padişahın yanında bulunanlardan biri, genelev kadınlarına altın yedirmeye gidemez. Eğer giderse öldürülür. O kadınlara altın yedirenler; tüccarlar ve zanaatkârlardır. Her şehirde padişaha ait arabalar vardır. Onlar pazar ve mahallelerde dolaşırlar. Eğer bir kişi [padişah katından] geneleve gittiği için öldürülmüşse veya açlıktan ölmüşse, denize atarlar. Hiç kimseye acıma gösterilmez. Açlıktan ölenlerin [dilencilerin] hali şudur:

(116 A) Gözlerinde ve başlarına bit çıkmıştır. Can korkusu olmadan her iki kişi birbiriyle yumruklaşır. Dükkân dükkân dolaşarak dilencilik yaparlar. Birbirlerinin suratlarına öyle bir vurmuşlardır ki; başları kanamış, yüzleri ve başları şişmiştir. Onlar ölmek için her dükkândan bir dirhem yiyecek alabilmek için bu durumdan memnundurlar. Ucuzluk şu seviyededir:

Birdirem gümüşe, yetmiş pul verirler. Bir direm pula da bir kâse yemek verirler. Bu derecede ucuzluk olmasına rağmen, halkın bir kısmı altınlarını genelevlerde kaybederler. [Dilenenlerin] Birçoğu açlıktan ölmüştür ve ölmektedir.

Onlara kimse bir şey vermez. Bir dükkânda, yumruklaşanlar eğer yiyecek alamazsa, dükkân sahibini korkutmak için birbirlerine yumruk atmaya devam ederler. Onlar bir şey alamazsa içlerinden biri [yumruklaşmadan] ölür ve bu şekilde dükkân sahibine karşı üstünlük kurarlar. Bazı dükkân sahipleri [dilencilere] nohut verir ve onlar buna razı olur. O topluluktan [dilencilerden] bazıları yalnız kalır ve açlıktan güçsüzleşir. Kendi elini pis bir suda yıkar ve herkes [o kötü kokudan] korkar ve onun elbiselerini temizlerler ve istediğini verirler. Korkan ve dilenciye bir şey veren kişinin verdiği şeyler; fındık, badem ve acı kayısı gibi şeylerdir. [Dilenci bunları yediğinde] doyar. Eğer bir kişi bir şey vermezse, dövüşürler ve elbiseleri parçalanır. Ancak ondan kimse korkmaz. Çünkü bunu can korkusundan yapmıştır. Sonunda o kuvvetsiz kalır ve ölür. Kimse ona acımaz. Çünkü o kendisine acımamıştır. O yumruk atanlardan biri, birinin gözü ve yüzüne bir leğen kül attı. O kişi bir şey diyemedi ve ona bir ceviz verdi. O kişi bir şey diyemedi ve öldü. Genelevlerin durumu işte bu seviyeye ulaşmıştır. Şehirlerdeki durum şöyledir:

Çalışanlar, işlerini bitirdikten sonra genelevlere giderler. Oradaki genelev kadınları bir put gibi, nakışlı elbiseler giyerek; çadık, pencere ve manzaralarında müşteri beklerler. Biri onların yanına gelirse, üstündekileri çıkarır ki İrem bağından nefes alsın. Biri onu kabul eder ve diğeri de çalgıcı, söyleyici ve dansçı olarak gelen kişinin hizmetindedir. İşlemeli bir tahta oturur. **(116 B)** Yastık ve döşekleri atlastan ve ipekli kumaştandır. Onların eşyalarının durumlarını anlatmaya, kalemin dili eksik kalır. Böyle [genelev kadınları] gelenlerle saatlerce eğlenir ve tekrar yerlerine dönerler. İlk oturdukları yer hoş sohbet, güzellik ve eğlence bakımından daha güzel bir yerdir. Orada bulunanlar öyle bir eğlenir ki, onların aklına vatanları bile gelmez.

Gûlşen-i Raz

Şarap ve eğlence ile meşgul olanlara göre manası nedir?

Sonunda hayat kadını olmanın amacı nedir?

Ki her şeyde Hak tecelli etmiştir

Bu, şarap ve eğlence ile meşgul olanlara göre aynıdır

Ve o alınları nasıl anlatayım nasıl? O Perizdlarının dansını açıklayayım ve o hüznle şarkı söylemeyi ve o gümüş bedenli meyhaneciliğini ve o tüysüz ve pak endamlarını nasıl söyleyeyim?

Beyt

Âşıkların sözlerinde gelen şarkılar
Hoş bir gazel ve hoş bir nağme
Def vurup raks ederler
Bu görüntüyü baştan başa izledim
Âşıkların sözünün dinlenmesi gerekir
Çünkü onların sesi şeker gibidir
Sen Sufinin yolunu sor
Ve kalenderin yolundan bir şey söyle
Biz ve dert çekenler çaresiz kalmışız
Zahitler nerededir ve biz neredeyiz

İp oyunu, Hıtay'da kızların hoş bir küre ile oynadıkları oyundur. Hoş tabiatlı Hıtaylılar bundan anlar.

Fasıl

Emirlerin ve şehir halkının eşlerinin saçlarını, yüzlerini ve boylarını kimse göremez. Gayet edepli ve kapalıdırlar. Hepsi pembemsi [suratlı], nergis ve siyah gözlü, beyaz tenli, neşeli ve zarif, tatlı dudaklı ve hazır cevaptır.

Beyit

Zarif bir dilber gerekir
Dudakları şeker mi şeker gerekir

O kapalı iffetli kadınlar bir yere gitmek istediklerinde tahtırevanla giderler. Onları taşıyanlar, gitmek istedikleri yere onları götürürler. Yere indiklerinde ve kalktıklarında kimse onların boylarını göremez. Hıtay şehirlerinin çarşı ve pazarlarında o süslü ve atlastan tahtırevanlar çoktur. Gelenekleri [bize] uyan bu şehirlerin Müslüman olması gerekir. **(117 A)** Kadın veya erkek olsun bu ülkedeki herkes beyaz tenlidir ve siyah gözlüdür. Sarı ve kebud gözlü birini bu diyarda hiç görmedim.

Fasıl

Bu diyarda cinin etkisi, yöntem olarak etkilidir. Bir kadın bir gölde çıplak bir vaziyetteymiş. Başını sudan kaldırmış ve görmüş ki elbiseleri yerinde değil. Elbiselerini bulmak için bir yere doğru gitmiş. O, elbiselerinin önünde bir suret görmüş. O suret, kadınla konuşmuş ve demiş ki: “Ben cinim ve sana âşık oldum. Eğer kocanı terk edersen ben sana bir sürü elbise veririm” Kadın korkudan cinle sözleşerek eve kadar gelmiş ve hikâyeyi kocasına anlatmış. Kocasını korkmuş ve kadını terk etmiş. Kadın Hanbalık’ta bir yere sahip olmuş. Halk oraya gelmiş ve gitmiş. O cin halktan gizli bilgiler getiriyormuş. O kadın da [cinin konuştuğu şeyleri] halka tercüme diyormuş. O cinle irtibat kurmak için bir tahta yapmışlar, cinin önüne perdeler çekmişler ve onun arkasından cin bahsedildiği gibi halkla konuşuyormuş. O kadın bir zamandan sonra haddinden fazla gümüş toplamış. O halk kadına demiş ki: “O cin bir zaman sonra sana sinirlenecek, altınlar da senden ucup gidecek. Onlarla mal mülk al.” Kadın da [bundan] dolayı paraları mala mülke harcamış. Bir gün o cin kadına sinirlenmiş ve verdiği şeyleryi alıp götürmüş. Ev, eşya ve divanların hepsini harap etmiş. Bağ, bahçe ve ağaçları da tahrip etmiş. Zannedersiniz ki oraya taş yağmış. Orası düzeltilecek ve tarım yapılacak bir durumdan uzak olmuş. Cinin etkisi bu diyarda böyledir. Zira görülen bir şey yoktur.

On İkinci Bâb

Acayip Sanatlar ve Rigrizanlar (tedavi, ilaç) Hakkında

(117 B) Arpa şeklinde bir habbeyi ince kum haline getirirler. Bu habbenin içi oyuk bir mil şeklindedir. Onun bir tanesinden yüz tane altın mürekkep elde edilir. Onlardan birinin adını da söylerler: Yüz yapraklı, kırmızı ve yekpare imiş. Buna ğaze-i zerrin derler. O asla yapışkan değildir. Bu hüner yalnızca Hıta'y'a özgüdür. Başka hiç kimse bunu yapamazdı. Onun güzelliği kırmızı renge derece derece sahip olmasıdır. Diğer marifetleri de değirmen taşı ile kumaş yapmalarıdır. Diğer taş değirmenini, kumaş dikicilerini anlatmaya kalemin dili eksik kalır.

Fasıl

İlginç bir tedavi hakkında;

Bir kişinin göğsünü açtılar, onun kalbindeki [o bölgedeki] bir parçayı dışarı çıkardılar. İçinden çıkan sarı bir suyu da bir kâseye koydular. Onun yarasını diktiler ve tekrar açtıkları yere koydular. Daha sonra onun göğsünü diktiler. Yol arkadaşlarımdan birisinin kalbinden bir ağrısı vardı. Hıtaylılara gittik ve bir hekim getirdiler. Onun kalbinden ve karaciğerinden bir parçayı dışarı çıkardılar. Çıkarttıkları şeylerin hepsini yere attılar. Onun yarasını dağladılar ve göğsünü diktiler. O da ağrısından kurtuldu. Bunun gibi tedaviler çoktur. Bu fakirin düşüncesi şudur ki: Çin ülkesine birisini getirseler, her gün hiç kimsenin görmediği birşey görür.

Beyt

Camas'ın istediği hikmet gereği

O zamanda bu hikmeti herkes istiyordu

Akrebın biri ona bir ısırık attı

O bundan önce böyle bir durum görmemişti

Bütün hekimler ona hayran oldu

O deryanın içinde payidar oldu

Top yapımı genelev kadınlarının işidir. İnek mesanesinden top yaparlar. Ayakta bekleyen peri gibi güzel kızlar, topun ortasına kafa ve ayakla vururlar. Usulüne uygun ve nazik bir şekilde vurmazlarsa top yere düşer. Ellerini ona değdirmezler. Top havada dolaşır. Uzaktan bu durum seyredilir. Uzakta dururlarsa, top [daireden] geçmez ve dışarı çıkar. Toplar ilginç şekillerdedir; aslan, kaplan ve pars gibi... Onların yüzleri ve ağızları kapalıdır. **(118 A)** Pençeleri de tıraşlanmıştır. İlginç oyunlar ve ilginç şekillerle sergilenir. Bir grup meydana ilginç oyunlarla gelir ve gider.

Fasıl

Onların Gayet Önem Verdikleri Yıldız İlmi Hakkında

[Yıldız ilmini] iyi bilen dört kişi, hakanın sarayının birinci tabakasında yıllarca hapistir. Her biri ayrı ayrı bağ ve bostanlarda, kış mevsiminin çıkışı ve yazın gelişi ile ilgili [çıkarımlar] yaparlar. Dört kişi ayrı ayrı takvim yapar. Onların söylediklerinin çoğu birbiriyle uyuşur ve bunu kabul ederler. O dört takvim bir takvim haline getirilir ve onlar bunu alarak padişahın önüne giderler. Hakan bunları bilir ve bir takvim yazmalarını ister ve takvimi hesaplayanlar [her biri] on tane kâğıda [takvim hesaplamalarını] yazarlar. O takvim, yaprağın bir yüzünden okunur ve diğer yüzü boş kalır. Onu on kişi yazarsa yüz, yüz kişi yazarsa bin [yaprak] eder. Kâğıt ipekten yapılma hoş bir Hıttay kâğıdıdır. Bir kişi yazarsa on tane, on kişi yazarsa yüz, yüz kişi yazarsa bin, on bin kişi yazarsa yüz bin [kopya] olur. Böylece bir haftada hazine takvimle dolmuş olur. Hakanın emirleri, [takvimleri] arabalara doldurularak şehirlere göre ayırırlar. Bunlar kalem ve ilim erbabına göre de ayrılır. Herkes on kişiye emri iletir ve [bir hat] bir kişiye verilir. Çin Hakanı'nın yıllık bahşişleri bu takvimlerde yazılıdır. Birkaç bin takvim birkaç bin kişiye verilir ve takvimin hükümleri tüm Hıttay'da duyurulur. Zamanları ambarlara göre ayarlarlar, yani bir ambarı yakmak bir saat gibidir. Tavaf edenler nara atmazlar ve feryat etmezler. Her türden eşyadan çalgı çalarlar. Onunla ilgili bir işaret bırakırlar. Kanuna göre, kimse onu terk edemez ve geciktiremez. Onların acayip bir manada olan şiirleri söylenir:

Beyit

Yıllarca kan gördüğün şeyleri besledi
Ta ki yüzün de o kanla beslenene kadar

Ferd

Bir insanın sesi hayvanın sesinden güzeldir
Hayvan senin söylediğinden daha doğru bişer şey diyemez
(118 B) Çünkü insan gibi yiyemez ve uyuyamaz
Hayvana göre hangisi daha faziletliymiş
Ve bunun için bilmece söylemişler

Beyit

İki kapıya sahip bir ev nedir?
Ki onun içinde ejderha ve yılan vardır
İsa ki bir nefeste
Ölüleri diriltti

On Üçüncü Bâb

Kanun Koyucuları, Onları Ne Sebeple Kaydettikleri, Hıtay'ın Ne Olduğu, Bir Kadının Birkaç Sene Padişahlık Yapması

Fasıl

Hıtay'ın kanun koyucusu ve yazıcısı Bucin Gozin isminde biridir. Padişah, kanun yazmada aciz olduğunda [bu görevi o yapar]. Bucin Gozin ilim bakımından bilge biriydi. Hıtay hanına dedi ki: “İzin verirsiniz Hıtay kanunlarını ben belirleyeyim ve ben yazayım.”

Hatun, [bu işi] onun sorumluluğuna verdi ve o da kanun belirledi ve yazdı. [Bucin Gozin'in] kanun yazma sebebi şudur ki: O zamanda Hitay padişahı Luzi Hatun isminde bir kadındı. Onun suretinin olduğu bir [heykeli] emirler ve ordu taştan tıraşlanmışlardı ve onun yüksekliği altmış gez kadardı. O bir dağın eteğinde bulunurdu ve bir puttu. [Onun yanında] eşek suretli bir put daha vardı. O, eşek ile cinsel ilişkiye girmiş bir vaziyette [yapılmıştı]. O eşek şeklindeki put da taştan tıraşlanmıştı. Onların [arasında] insan şeklinde yeni doğmuş bir oğlan vardı. Ayakları ve kulakları, eşek ayağı ve eşekkulağıydı. Anne de o çocuğu her iki eliyle tutmuştu. Onun bir elinde sopa bir elinde de kâğıt vardı. Şöyle yazılmıştı: “Öldürmek, sürmek, vurmak”. Bilginler de ondan bu manayı çıkardılar: Hitay kanunu bu üç şeye [dayanır]; öldürmek, sürmek, vurmak. Bucin Gozin, bu üç şeyle kanun belirlemiş ve yazmıştır.

Hikâye

Bucin Gozin öğrencileriyle beraber, kanun koyma ve yazma konusunda arabalarla ülkeleri geziyormuş. Bir yerde durmuşlar ve [o yerde] Kudkanlar kilden evler yapmışlar. [Bocin Gozin] demişki: “Ey Kudkanlar, evlerinizi arabaların [koyulduğu yerden] uzak bir yere yapmışsınız.” Onlardan birisi de demiş ki: **(119 A)** “Ne güzel bir kanundur, arabaların evlerin olduğu yere uzak bir yere koyulmaması.” [Birisi de demişki:] “Evleri arabalardan uzak bir yere yapınız.” Onlardan bilge birisi de makul bir cevap vermek zorunda kalmış. [Bucin Gozin] yaşadığı sürece kanun belirledi ve o öldükten sonra kanun yazılmadı. [Bu durumdan halk] aciz oldu ve söylediler ki: “O kanunları nasıl belirlemişti?” Biri dedi ki: “Onun bir defteri vardı, onunla kanunları belirliyordu.” Sordular ki: “Onun defteri nerededir?” Dediler ki: “Kimse bilmiyor” Dediler ki: “Onun oğlu nerededir?” Onun oğlunu huzura getirdiler ve ona sordular: “Defter nerede?” Bir şey demedi ve ona yüz sopa vurdular. Tekrar etti ve dedi ki: “Defteri babamla gömdüm.” Onun mezarının açılmasını söylediler ve defteri çıkardılar. O defterin önünde şöyle yazıyormuş: “Hitay kanunlarını her kim belirlemek isterse, her şey bu defterin içindedir ve bununla amel etsin. Bu defteri ilk olarak her kim mezardan çıkarmışsa onun öldürülmesi gerekir.” Onu dışarı çıkaran Bucin Gozin'in oğluydu. Hemen onu öldürdüler. Bu şuna işarettir ki: ülkenin korunması için, ülke işlerinde, senin oğlun da olsa kanunu görmemeli ve [gördüyse] ona acınmamalıdır. Bu defterde her ne söylenmişse, Hitay ülkesinin korunması için

ona göre amel ettiler. Bu kitapta her ne anlatılmışsa, onun kanunlarına göre [anlatılmıştır].

On Dördüncü Bâb

Hattathaneler Hakkında

Onların ilim öğreten muallimhaneleri ve ilim medreseleri ülkenin tamamında kurulmuştur ve bunlar yönetime aittir. Diğerlerinin [muallimhane ve medrese] kurmaları yasaktır.

Fasıl

Orada yetişen herkes, Hıtay'ın kalem ehli ve emiri olur. **(119 B)** Hıtay kanununu belirleme ve yazma, kanunu öğrenme onlara aittir. Hıtay ehlinin hepsi gece ve gündüze göre kısımlara ayrılmıştır. Padişah dahi o belirlenen kısımları değiştiremez. Gece ve gündüzün belirlenmesi hususu şöyledir ki: Eğer padişah uyku süresini geçirirse, uyandırılır. Kendisine hat gösterilerek, ülkenin işlerinde tatil olmayacağı [belirtilir]. Gerçekte Çin hakanı ve Hıtay emirleri ülke işlerine gerekli önemi gösterirler. Bunun anlamını açıklamaya kalemin dili kısır kalır.

On Beşinci Bâb

Dünyanın Her Tarafından Buraya Gelen Halk Hakkında

İlk halk, kuru yoldan gelir. İslam diyarından gelenlerin bir elçi başkanlığında, Hıtaylıların huzuruna gelmesi gerekir. Buraya köy veya şehirden, bir padişahın subaşı, hizmetlisi veya hocası gelir. Ulufeciler bu şehirlerden gelenlerden [ulufe] almaz. Bu yoldan gelenler beraberinde; at, elmas, yünlü dokuma, çuha, kakom, inci, aslan, pars ve vaşak gibi hediyeler getirirler.

Bunların hepsi burada vardır. Yük hayvanı olarak atların tamamını kabul ederler ve sınır boylarındaki orduya verirler. Daha iyi atları ise padişaha gönderirler. Her bir atın, yüz menzilde bulunan on iki hizmetkârı vardır ve [atlar] onlara verilir. O

on iki kişiden altısı, sopalarının başlarına rengârenk fenerler asmış ve onu işlemişlerdir. O atın sağında ve solunda giderler. Altı kişiden üçü, [atın] koruyucusudur ve baş tarafında gider. Diğer üçü de [atın] kuyruk tarafında gider. Aslan, on ata karşılık gelir; pars ve vaşağın da aslanın yarısı kadar değeri vardır. Bunlara karşılık ulufe verirler. Aslan için verilen bahşiş otuz sandık kadar mala eşittir. **(120 A)** Her sandıkta bin çuval kumaş vardır. Atlas, ipek kumaş, pay-ı berg, hedef tahtası, zıhlı elbise, Hıtay çanağı, mekariz, bıçak, iğne. Yani her cinsten bir çuval, hepsi beraber bin çuval her sandıkta bulunur. Bir aslan otuz sandık, bir pars ve bir vaşak on beş sandık, bir aslan on ata denktir. O adamlardan her birine atlas ve astardan sekiz elbiselik kumaş verirler. O elbiselerden, rengârenk atlaslardan yapılmış olan üç tanesini giyerler. İçlerinden iki kişiye bir pamuktan yapılmış pamuklu kumaştan giydirirler ve sair. Bu verilen bahşişlerin hepsi Çin hakani tarafından herbir Müslümana verilmiştir [Çin Hakani'nın] nesli birkaç bin yıldır kâfir olsa da, bu zamanda Allahu Teâlâ onu Müslümanlıkla şereflendirmiştir ve o da İslâm'a girmiştir. Çin halkı, Kabil neslinden olduklarından, Kin-Tay Han'ın oğlu bu zamanda Müslüman olmuştur. O, peygamberlerin efendisini rüyasında görmüş, [Hz. Peygamber] onun kalbini açmış ve yıkamış; ona iman telkin etmiştir. O da böylece Müslüman olmuş ve [Müslüman olarak] uyanmış. Duvarın bir yüzünde yeşil yazıyla kelime-i şehadet yazısını görmüş. O durumu görünce, kelime-i şehadetini yenilemiş ve saray halkına bildirmiştir. Onun sayesinde saray halkının birçoğu Müslüman olmuştur. Sarayın dışına bir hat göndererek [bu durumundan] halkı ve emirleri haberdar etmiştir. Ne demiştir? “Doğu kâfirlerinin zalimliğinden birkaç bin yıl geçtikten sonra, benim kalbime iman nuru inmiştir. Bu saadet, Çin fağfurlarının evlat, nesil, ata ve ceddinden bana nasip olmuştur. Eğer aklınız varsa İslâm'a geçmelisiniz.” O halk bu hattı okuyup dinlediler ve şaşırıp kaldılar. **(120 B)** Cevap yazdılar ki: “Senin babalarından hiç kimse Müslüman olmamıştır. Hıtay padişahının Müslüman olması kanuna aykırıdır.” Emirler Çin Hakani'nın hattını okuduklarında dediler ki: “Sizin kanunu bilmediğiniz anlaşıldı. Babalarınızın uyduğu kanunlar açıktır. Sizin içiniz kanuna uygun değildir.” [Çin hakani dedi ki]: “Sizin benim içimle ne işiniz var” Emirler ve halk o sözü duydular. Bu sözden korktular. Emirler, [bunun] büyük bir suç olduğunu bilmediklerinden halkın ve emirlerin birçoğu İslâm'a geçtiler. Doğu'nun kâfir şehirlerinin ve sahralarının İslâm'a geçme meyilleri vardı. Çin hakani İslâm'a geçince, Çin halkını da zorla İslâm'a geçirdi. Çünkü o halk, padişaha tapıyordu. [Padişah] ne diyorsa, onu yaparlar. [İslâm'ın] ışığı doğu

tarafında kuvvetlendiğinde, doğunun kâfirleri İslâm'a geçecekler. Çünkü onların [Müslümanların] inançları hakkında bir kargaşa yoktur. Dünyadaki gazilerin en üstünü, yeryüzündeki sultanların gururu, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, neslini peygamberin övdüğü Rum sultanı batıdaki kâfirlerin hidayete ermesi için bir çıra yaktı, o cihangirin ışığı batıyı aydınlattı ve doğuya yayıldı. Kâfirlerin zulmünü yeryüzünden kaldırdı. Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde [ayetin] manası, bu zamanda tam olarak zuhur etti. Peygamberin ve ailesinin hürmeti ve ihsanı ona ulaştı.

Beyit

Ey güneş gibi cömert kişi!

Miskinlerin hali sende açıktır

Burada bahsedilenler, onların durumuna göre bahsedilmiştir; yani onların hediyelerine göre.

On Altıncı Bâb Kalmuk Hakkında

(121 A) Her yıl Kalmuk'tan yirmi bin kişi gelir, bahşiş alır ve giderler. Onların hediyeleri; kaplan, aslan ve samurdan elde edilen [kürktür]. İnci şeklindeki tenkar onların bölgesinde bulunur. Oradan sarı nohut gibi susuz ve biraz pahalı şeyi çıkarırlar. Kalmuk sahrasında iki şehir olup, bunlardan birine Karakurum, diğerine Kunaravi derler. O iki şehirden her biri ticaret şehridir.

Ve o şehirlerin kuzeyleri karanlıktı.

Fasıl

Tibet ve Tibet Köpekleri Hakkında

Tibet bir kabiledir ve Hıtay dağlarında bulunurlar. Önceki bir Hıtay padişahı zamanında o dağlar onlara verilmiştir. Hıtay dağlarındaki Tibetliler ile [bir zamanlar]

Hıtay padişahlarından biri arasında düşmanlık ortaya çıktı ve [Tibetliler] kuvvetli bir ordu topladı. Onlar karşılıklı olarak dizildiler ve karşılaştılar. Aslana benzer bir köpek ortaya çıktı ve Hıtay padişahının önüne kadar geldi. Konuştu ve dedi ki: “Eğer sen bana kızını verirsen, ben o [Tibet] ordusunun padişahın başını sana getiririm.” Hakan bu köpekle [onun başını] getirmesi için anlaştı. O köpeğin kulaklarının bir kalkan gibi olduğu söylenir. Dediklerine göre; o köpek zıplayarak düşman saflarına ulaştı ve sıçradı, o ordunun padişahının kafasını koparıp, [Hıtay] padişahının önüne attı. Hıtay padişahı sözüne vefa göstererek kızını o köpeğe verdi. O köpek de kızı yanında götürerek dağlara ulaştı. O kızın o köpektan çocukları oldu. O köpek öldüğünde, o hakanın kızının çocuklarına hat verilmişti. [Hattı] Hıtay padişahının önüne getirdiler ve şöyle yazılmıştı: “Eğer durum böyle [köpek ölürse] olursa, bu çocuklar benimdir. Onun babasının emri neydi?” O topluluk hattı hakana verdiler ve durumundan bilgilendirdiler. Onlara[Çin hakanı] tarafından bahşişler verildi ve o Hıtay dağları [çocuklara] verildi. **(121 B)** Her yıl gelirler ve bahşişlerini alırlar. Bu zamanda da [bu anlaşma geçerli olup] her yıl gelirler ve türlü türlü kumaşlar alırlar. Kumaşların en güzelleri onlara verilir. Her yıl birkaç bin hanelik Tibetliye tahıl ve kumaş verilir. [Tibetliler] Hıtay’ın her tarafındaki dağlarda bulunurlar. Kanuna göre; her yıl gümüş, kumaş ve tahıldan [bir miktar] onlara verilir.

Tibetliler, Çin Hakanı’nın kızının ve o köpeğin neslinden gelen bir halktır. O türde köpekler, Hıtay sahrasının dağlarında ve evlerde yaşarlar. Tibetliler o köpeği Hıtay padişahına hediye olarak getirirler. Rum sultanının sarayında da vardır ve o köpeklere Rum’da [Anadolu’da] Sasani köpeği derler. Gerçekte onlar Tibet köpeğidir. Güzel ceylanları o köpekler avlar. Tibetlilerin hediyesi o köpeklerdir. Dağdan [çıkan] altın da Hıtay’a [götürülür].

Fasıl

Hindu Topluluğu Hakkında

Onların hediyesi fil olup, onlar bir kadın gibi [süslendirilirler]. Bizi, onların kadın gibi mi, yoksa erkek gibi mi [süslendirildiklerine] bakmak için götürmediler. Onları koruyanlar konuşmamıza fırsat vermediler.

On Yedinci Bâb

Hıtay Ülkesindeki Tarım Hakkında

Hıtay ülkesinin içinde yüz gün yol gittik. [Her yer] bitişik bir şekilde tarım [alanıydı]. Dağ, sahra, kumluk alanlardan taşları arabalarla topraktan çıkarıp öğütürler ve tarım yaparlar. [Tarım konusunda şu] seviyeye [ulaşmıştır]: Şehirlerdeki besi hayvanları, sahraya [otlatılmaya] gönderilmez. Daima evde bakılırlar. Halkın çoğunluğu, geçimini tarımdan sağlar. Şehirlerdeki besi hayvanları sahraya salınmaz.

Bitişik ağaçların gölgesinde, iki-üç ay yol gittik. Yolun iki tarafına padişah namına işaret konulmuştu. Hıtay ülkesinin tamamı bu şekildedir. Hıtay tarımının tamamı yağmur suyu ile [yapılır]. Eğer yağmur yağmazsa kıtlık ve pahalılık olur. Bunun bir çaresinin bulunması için padişahlıktan emir gelir. Herkesin bir aylık azıktan fazlasını satması emredilir. **(122 A)** Bütün halk; buğday, pirinç ve unun [fazlasını] satar. Eğer saklarsa katledilirler. Her ne satılmışsa, onlar defterlere kaydedilir. Eğer pahalılığı gideremezlerse, on gün boyunca emir verilir. Eğer [pahalılık] giderilemezse, fakir halka padişah ambarından azık verilir. Doymaları için şehre çağırılırlar. Eğer kuraklık giderilemezse -Allah korusun- ülkeye, herkesin yüz med buğday getirmesi ve satması emredilir. Bunun karşılığında [yüz med getiren kişiye] on asker verilir. Eğer iki yüz med buğday getirirse yirmi asker verilir. Eğer asker istemezse, ona yardımcı olacak bir hizmetli verilir. Eğer üç yüz med buğday getirirse, ona üç tane hizmetli verilir. Eğer dört yüz med buğday getirirse, ona dört tane hizmetli verilir. Bu şekilde tahıl getirildikçe insanlar aç kalmazlar. Diğerlerini de burada saymaya gerek yoktur. Hanbalık gibi muazzam şehirlerde, kıtlık ve pahalılıktan korktukları için [devlet görevlileri] bazen maaş almazlar. Eğer alırlarsa, gereken yapılır. Birkaç bin kişilik ordunun; gümüş, buğday, pirinç, kürk, su, arpa, saman, odun, yağ ve tuz [ihtiyacı] her ay padişah tarafından temin edilir. [Bu durumda] ticarete hiçbir şekilde ihtiyaç yoktur. Dünyanın her tarafından buraya [açlık sebebiyle] gelenlere de bu şekilde bunun gibi [ihtiyaçlar] verilir. Kanunlara bu türlü bağlı bir ülkeyi, Hıtay dışında görmedim ve kimse de gösteremez. Hırsız ve kanuna aykırı iş yapanı öldürürler. Haramiliği kimse gösteremez, çünkü yoktur. Bir

kimsenin sahra ve şehirlerde gittiği yolların hepsinde işaret vardır. Ülkenin tamamı akıl yardımıyla, kalemle [kanunla] korunmuştur.

Fasıl

Şehri ateşe vermek [yangında korumak için] üç şeye deva olmuştur. Birincisi şudur ki: Nöbetçiler ateş yakarak [inanları uyarak] korurlar. **(122 B)** [Herkes tetikte olması için] gece gündüz çan çalarlar, davul vururlar. İkincisi şudur ki: Gece gündüz her evde bir fıçı su hazır edilir. Bir kişi su fıçısını hazır etmezse, yangın durumunda -Allah korusun- ateş yayılır. Herkes o durumda ateşi söndürmek için fıçısını getirir. Ateşi söndüremezlerse, her pazar ve mahalle [birbirine bitişikse] yanar. [Yangın pazarın] diğer tarafına geçemez. Buna imkân yoktur. Çünkü her pazar ve mahalle ayrı ayrı olarak inşa edilmiştir.

Fasıl

İlginç Değirmen ve Odun

Hanbalıkta odun taştandır. Hıta'yın tamamında değirmeni ve altını taştan yaparlar. Eğer bir kimse [belirlenenden] yüksek bir değirmen yaparsa onu öldürürler. Kuralları değiştirmeye imkân yoktur. Onların değirmen kanun ve kurallarının benzeri dünyada yoktur.

İlginç Odun

Hanbalık'ta siyah bir dağ vardır. O taş odunları oradan elde ederler. [Halk] Padişah için odun ve sopa işinde çalışır. Burada birkaç bin kişi vardır. Bütün odun ve diğerlerinin [konusu] daha önce anlatılmıştı.

On Sekizinci Bâb

-Teşbihsiz- Hıtaş Kabesi Hakkında

Bu yapı, dört bin yıllıktır. Onun Şakmoni aleyhisselam zamanından kalma olduğunu söylerler. Halk onu tavaf etmek için gider. Onun yolunda değişik riyazetler yaparlar. Onların sonuncu riyazeti şudur ki: Uzun ve tozlu bir dağ vardır. Onun eteğine demirden bir adam gibi bir direk yapılmıştır. Bir kişi riyazet etmek isterse, onun ortasına bir ip bağlar. O direk bilezik gibi olur ve [o kişi] kendini beline doladığı ipe [kendini boşluğa doğru] bırakır. O direkte korku ve tireme ile bekler. Eğer aşağı veya yukarı bakarsa o kişinin gözü kararır. Eğer o kişi kırk gece bu şekilde uyumadan ve korkmadan beklerse, uçmakla müşerreflenir. **(123 A)** O direk dağın başında olduğunda, o kişi dağdan dağa uçar, nereye isterse gider. Eğer o kişi direkte duramaz, uyur ve korkarsa aşağı düşer ve parça parça olur. O uçan topluluğun cesedinden geriye ne deri, ne kemik kalır. O kişilerin içkisi çay bitkilerinden kaynatılmış mavi bir şerbettir. Daha önce onun öneminden bahsedilmişti.

Hikâye-i Manzume

Belemi ki kendisi ile ahit etmişti
 Dört yüz sene ibadet etsin
 O dört yüz kitap
 Ki hepsi tevhit hakkındaymış okumuş
 Dört yüz gündüz gece secde şeklindeymiş
 O gecelerden bir ağır gecede yüzünü topraktan kaldırmış
 Yaratıcıyı yüz sebep ile inkâr etti
 Ve güneşi Allah olarak bildi
 Yüzünü güneşe çevirmiş
 Ve ona secde etti
 Akıl ki sınırları aşarsa
 Belemi gibi imandan geçer

Aklın sağlık olmalı, övgü ve suçlamadan ayrı olması lazım

Eğer kendine basit bir akıl arıyorsan

Gerçi basit akıl nizamsızdır

Ama senin amacına yarar

Bunun gibi akıl tehlikeden uzaktır

Ama amacı çabuk bulur

O riyazet ehli; yemez-içmez, konuşmaz ve uyumaz. Kendilerini sopalarlar. Yaşamak için üç gece üç gündüz bir defa o bahsedilen şerbeti içerler ve tekrar hapis hayatına dönerler. O bahsedilen yolda yaşayanlardan bazıları da spor yaparlar. Pantolonlarını büyük bir iğne ile küçük deliklerle delmişlerdir. O bahsedilen yolda yaşamayı isterler. İzleyicilere kül avlusunu işaret ederler ve bakıldığında kül olurlar.

(123 B) On Dokuzuncu Bâb

Altın, Gümüş, Pul ve Kâğıdın Para Yerine Kullanılması Hakkında

Eğer herhangi bir şehirde pul bilinmezse, padişah tarafından kâğıtlara mühür vurulması ve pul yerine geçmesi emredilir. O mühürlü kâğıdın yapılması ve kullanılmasına dair bir korku vardır. Parçalandığından kullanılmaz.

Halk aciz olduğundan, buna razı olur. Pula ilgi göstermemelerine rağmen, tedavülde kalır. Saf altın ve gümüşten, sikke basmazlar ve akçe vurmazlar. Kalayı sıvılaştırıp dirhem elde ederler. Onlar, altının en düşük halindeki [paraya] yüz bin sir veya iki yüz bin sir derler. Her sir, on dirhem gümüş eder. Yüz bin sir buradaki yüz bin akçe gibidir. Onların erkeklerinin hepsi sarraf ve simyacı kişilerdir. Gümüşün on çeşidini yaparlar. Hepsinin kıymetini bilir ve tanır. Kadın-erkek, küçük-büyük herkes yerleşik yaşama uyum sağlamıştır. Hıta y ülkesinin tamamında, her bir köyün süslenmiş pazarı ve mahallesi vardır. [Top] Ateşlenebilen bir şeydir. Küçük-büyük herkes top barutu yaparlar ve onun nasıl ateşleneceğini bilirler.

Yirminci Bâb

Onların Kanuna Riayeti Hakkında

Kanun bakımından; baba oğuldan, oğul da anne ve babadan bir zerre kadar üstünlüğe sahip değildir. [Bir kimse] para ve elbise almak umuduyla gammazlık yaparsa, tereddütsüz öldürülmesine hükmedilir. Küçük veya büyük herkesin bir işi bir defada, bir sözü de bir defada yapma zorunluluğu vardır. Gerçekte bu ülkenin Müslüman olması [üstümüze] vaciptir. Eğer bir iş iki defada yapılırsa ona bunun suç olduğu söylenir ve kanun korkusundan [o kişiye] acıma gösterilmez.

Yirmi Birinci Bâb

Çin'in Resim Atölyeleri Hakkında

Çin ülkesinin bütün şehirlerinde, mahalle ve pazarlarında resim atölyeleri vardır. Bazıları acayip bir şekilde işlenmiş nakışlı ve muazzam bir görsele sahiptir. Hıtay ülkesinin tamamında, bölgelere yaraşır resim atölyeleri vardır. **(124 A)** Çin resim atölyeleri birkaç direvdir ve Onlar gayet ferah ve huzur veren yerler olup, ruha ve cana can katarlar.

Fasıl

Hanbalık'ta dünyanın her tarafından gelen elçiler için ayrı ayrı olmak üzere daha önce de bahsedilen üç toy vermişlerdi. O toyda değişik lezzetli yemekler ve rengârenk meyveler sofralara konmuştu. Grup grup hazır olunmuştu ve Hanbalık'ta oyuncuların hepsi kendi düzenine göre saf tutmuş ayakta bekliyorlardı. O esnada bellerinde yeşim kuşağı olan ve süslü bir erkek hizmetçi sarayın içinden ve bir ordu emiri de sarayın dışından halka toy vermek için geldiler. O iki kişinin tahetirevanlarını elli bin kişi taşıyordu ve oturdular. Yeşim kuşaklarını açtılar. Bellerine altından ve türlü türlü mücevherden oluşan kuşakları bağladılar ve oturdular. Eğlenmekle meşgul oldular. Misafirleri de eğlenceye davet ettiler. Çalgıcılar çalgılarını çaldılar, şarkıcılar dokunaklı şarkılarını söylediler. Söylenen şeylere uygun olarak çalgı çaldılar. Bu çalınanlara uygun hoş maniler söylediler.

Oyuncular grup grup gelip türlü türlü oyunlarını sergiledir. Çoğu [oyuncu] eğlenceden kendilerinden geçtiler ve izleyenler de kendilerinden geçmişti.

Beyt

İçki meclisinin içinde şarkıcılar gerekir

Ki onun ruhunun içindeki nağme göğe yükselsin

O esnada, aynı yaşta aynı boyda olan zülüflerini halka halka yapmış, kâkülleri **(124 B)** rengârenk, atlaslardan elbise giyen dokuz yaşında dokuz kız hizmetçinin hepsi usulüne göre geldi. Saz çalanların yanına oturdular. Oyunu düzenleyenler, dans edenler, hizmet edilen yere geldi. On iki şekilde dans ettiler. Yirmi dört şekilde oyunlarını sergilediler. O meclisten yüksek bir ses çıkıyordu. Oyunu düzenleyenler, çalgıcılar ve dans edenler [sahnedan] çıktı. O kız hizmetçilerden sonra, huri gibi hoş aynı yaşta dokuz tane on dört yaşında erkek hizmetçiler geldi. On iki şekilde oyunlarını sergilediler ve dans ettiler. O meclisin tadı tuzu oldular. Meclisin tamamının aklını başından aldılar. Onların canlılığı meclisin canlılığını arttırdı.

Fasıl

Hıtay ülkesinde üç şey vardır ki bunlar cennetteki gibidir. Biri hünnap olup gayet büyük ve tatlıdır. Sanki cennette [yetişen bir meyvedir]. İkincisi çiçektir. Nilüfer çiçeği ve haşhal çiçeği. Her biri küçük bir kâse gibidir. Yüz yapraklı ve yüz renklidirler. Sanki cennette [yetişen bir çiçektir]. O iki çiçek arasındaki farkı bulmak zordu. Yer ve yaprağına göre birbirinden ayırt edilebilirler.

Bir hünnap ceviz büyüklüğünde olup gayet tatlıdır. Hiçbir yerde iklimden dolayı onun gibisi yoktur. O hünnap, hazine şehrinde [Hanbalık'ta] boldur. Padişah için yetiştirilir. Hıtay hünnabını dünyaya hediye diye götürürler. [Buradaki] hünnap sanki cennette [yetişen bir meyvedir].

Hıtaylılar elbiseleriyle övünürler. Herbirinin iki-üç yüz elbisesi bulunmakta olup, bunları üç yıl boyunca giyerler ve [bu elbiseler] hâlâ yeni kalır. **(125 A)** Her bir ay birini giyerler. Üzerlerindeki on katlı elbisler gayet temizdir. Çalıştıklarında ellerini asla yemeğe vurmazlar. Elle [içinden yemek] yenebilen küçük çanakları ve küçük tabakları vardır. Tuzu sahraya dökerler, tuzun karın için iyi olmadığını

düşünüyorlar, fazla yemek yemezler ve şarap içmezler. Çay bitkileriyle kaynamış suyu içerler.

Ölü kaldırma ayinleri ve gelenekleri Müslümanlardaki gibi [tabutun içine] beş-altı tane savaş aleti koyarlar. Mesela [tabutu] kâğıttan gemi şeklinde yaparlar ve onun içine rengârenk çiçek koyarlar. Mesela kâğıttan minare gibi yaparlar ve onun içine çiçek koyarlar. [Cenazeyi] baştan sona süsleyerek gemi direğinden uzun bir minare yaparlar ve içine [cenazeyi] koyarlar. Altın işlemeli fil ve aslana benzer bir araba yaparlar [ve cenazeyi içine koyarlar]. Kâğıttan yapılan bu şeylerin eşi benzeri görülmez. Eğer biri bunları yapamazsa, ayda bir defa şehrin mahalle ve pazarlarında bu şeyler yapılarak yerine götürülür.

Bu kitapta bahsedilen her şeyin delili, işareti ve hikmeti söylenmiştir. Biz Hıtay'ın çevresinde -düşman bölgesi olan Kalmuk'ta-birkaç ay gittik. Burası insan yemekle meşhur bir yerdir. Onlar insan yiyendir ve onların köpekleri de onlardan üstündür. Tıpkı dinsiz, Kızılbaşlar gibi. Allah onlara lanet etsin. Dünyanın hiçbir yerinde Kızılbaşlar ve onlara tabi olanlar gibi bir kâfir topluluğunu ne gördüm ne de işittim. Yolumuz Tebriz'e düşmüştü. Sarimkürd, Kızılbaşlar ile savaş halindeydi. Onun oğlunu ve kardeşini bu dinsizler [Kızılbaşlar] esir almıştı. Sarimkürd'ün oğluna demişler ki: "Kebab meclisimiz var" [ye]. Ondan ilk lokmayı [Sarimkürd'ün] oğlu ve ona bağlı olanlar yemiştir. [Sarimkürd'ün] kardeşini canlı bir şekilde bir kazana atıp kaynatmışlar ve pişirmişler. [Daha sonra Kızılbaşlar] Müslüman çocukları, kedi ve köpekleri de yemiştir. Hesabını Allah'a verirler. **(125 B)** Ecdadı ve atalarını nebinin [Hz. Muhammed] övdüğü Sultan Selim Han Gazi'ye Hak-Teâla yardım ve kuvvet versin ki, o dinsizleri kahretsin, onların isimlerini yeryüzünden silsin, Muhammed şeriatını ihya etsin. Arapça bu duayı bu fakir edebilir, büyük bir ordu değil. Hıtaylıların düşmanı sahralı olan Kalmukar ve diğerleridir. Hıtay'ın bir aylık mesafesindeki bölgede onlar hâkimdir. Bundan dolayı [Hıtaylar] o bir aylık yola hendek kazmışlardır ve birkaç bin kişilik asker oraya, birkaç bin yıllık olan bir duvar [Çin Seddi] çekmişlerdir. Kalmukların demirden yapılma silahları olmamasına rağmen, [bu seddin] bazı kısımlarını bozmak için delikler açmışlardır ama Hıtaylılara herhangi bir zarar verememişlerdir. Çünkü [o seddin] her tarafında bulunan millerin gözcüleri ateş yakmışlardır ve halkı [uyarmışlardır]. Yani orada bulunan çiftçiler durumdan haberdar olmuşlardır. Kalmuklar Hıtay'a saldırdıklarında o hendekler içeriye girmelerini engellemiştir. Hıtay kaidesine göre her yer düşman olduğundan,

oradaki yolların sedlendirilmesi icab etmektedir. On gün boyunca [o seddi takip ettik] onun yanında gittik. Duvar ve hendek vardı. O dağlara ve sahraya doğru gidiyordu. Onun sonunu Allah bilir. Hıtay ordusunun işlerine şaşılacak şey yoktur. [o sed] Hıtay ordusunun şaşılacak işlerinden biridir. Hıtaylılar'ın dediğine göre; [bu iş] on iki bin senenin sonunda tamamlanmıştır. Hıtaylılar gece ve gündüzü [ayrı ayrı] hesaplamışlardır. Beş yüz yılı bin yıl, bin yılı bir asır, on iki bin asrı on iki bin yıl kabul ederler. **(126 A)** Aslında Hıtay bendi bin iki yüz yıllıktır. Onların her asrı bin yıldır ve bunun sonunda tamamlanmıştır. Hıtay on iki kısımdır ve her bir kısmı onların bin yılı ile tamamlanmıştır.

Hıtay'ın kurulması şu şekilde olmuştur:

Önceleri onlar [sayıca] çok azmış, dünyanın bir köşesinde yaşıyorlarmış. Kabil'in evlatları tarafından öldürülmesinden sonra onlar ne yapacağını bilememiş. Kabil'in evlatları dünyanın doğusuna gitmişler. Yeryüzünün sonuna ulaştıklarında orayı mesken tutmuş ve orada yaşamışlar. Yani dünyanın sonu Hıtay'dır. Oranın güneyi ve doğusu denizdir. Batı ve kuzey tarafı da sahradır. Dünyanın sonu olan Hıtay'da yaşadıkları için bir gün birleşme kararı almışlar. Düşmanın bölgelerine girememesi için bir yer inşa etmeye karar vermişler. Herkes bir şey söylemiş. Sonunda karar alınmış ve denmiş ki: “Bizim iki tarafımız su, iki tarafımız da kurudur. Kuru tarafta hendek ve duvar yapmamız gerekir ki, bizim halkımızı ötekiler öldürmesin ve halkımız düşmandan zahmet çekmesin. Bu [korumanın] Derya-ı Maşrık'ın kenarından başlaması gerekir. Onun boyunun üç aylık, enirinde bir aylık olması gerekir.” Onlara göre bir asır bin yıldır. O hendek ve duvarı yapmışlar. Orada ayrıca birçok şehir ve hisar yapmışlar. Ülkenin kendisini mamur etmişler. Oraya da birinci kısım demişler. İkinci asırda bunun gibi bir duvar ve hendek yapmışlar. Onun boyu ve eni Derya-ı Maşrık'a bitişikmiş. Buraya da ikinci kısım demişler. Buraya da birçok şehir ve hisar yapmışlar. Burası da Hıtaylılar'a göre bin yılda tamamlanmış. **(126 B)** Üçüncü kısmı da birinci kısım gibi yapmışlar ama birincisinden daha sağlamış. Başından sonuna kadar miller ve gözcüler varmış. Sahra halkı çok olduğundan, yine Hıtaylılar'a zarar veriyorlarmış. Dördüncü kısmı düşmandan geri almak istemişler. Orada kurulmak için birkaç yüz binlik ordu ile birkaç senede teşkilatlanmışlar, saltanattan ve pazardan birşey almaya ihtiyaçları kalmamış. Birkaç bin yıldır, bu zamana kadar aynı kanun kalmıştır.

Şehir kurmaya giden bir ordu gördüm. Birkaç bin arabalık fiçî, kürek, kazma, büyük çekiç taşıyorlardı. Top, tüfek ve mükemmel savaş aletleri ve birkaç binlik arabalar ile Kalmuk sahrasına giden [ordu] Kalmuk'u korkutuyordu. [Ordu] top ve tüfek [yardımıyla], Kalmuk'un dağda ve sahrada yaylak ve kışlak yaptığı sulu ve otlu bölgeyi kendi vatanı yapıyordu. Hıtay ordusu göç ederek kendi azığını taşıyor, hayvanlarını götürüp vatanlarını terk ediyorlardı. Hıtaylılar onların bu bölgeye tamah ettiklerini biliyorlardı. Kalmuk Hıtay'la savaşılamaz. Çünkü Kalmuk'un ok ve yay dışında savaş aletleri yoktur. Onların okları ve at nalları odundandır. Ayrıca onların kazanları da genellikle odundandır. Odun kazanda et pişirmek istediklerinde odun kazana su dökerler, at etlerini ve taşları, odun kazanın içine atarlar. Kaynamış at[eti] ve su pişer. **(127 A)** Buna da Tork-i Cuşi derler. Ham [et] yemek, Rum [Anadolu] dışında bir yerde yoktur. Pastırmayı ham yerler. Kalmuk elbisesi samur kürkündendir. Kışın onun postunun dış kısmından, yazın da postunun iç kısmından [bir elbise yapıp] giyerler. Türlü türlü kürkleri böyle giyerler. Yorgan ve yastıklarının hepsi kürktendir. Koyun kılından iplik ve iğne onlar arasında çok değerlidir. Bir iğneye bir koyun verirler. Kalmukların at, deve ve koyunları sayısızdır. Kalmuk yiyeceği olarak ceylan eti, sahra atı ve devesi boldur. Mal bakımından Kalmuk, Hıtay'a tamah etmez. Hıtaylılar, Kalmuk'un bir kısmını ele geçirmeye niyetlenmişlerdi. Bin kişilik ordu o bölgedeki sulak alanların olduğu yere gittiler. Onların müneccimleri küçük bir hisarın ve muazzam bir şehrin yapılmasını emrettiler. İki-üç yıldız saati boyunca çukur kazdılar ve birkaç bin fiçî suyu o topraktan duvara dökerek onu tamamladılar. Her şehrin muazzam olması için [etrafına] su dökülmüş [kuyu kazılmış] topraktan bir duvar çektiler. İki-üç gün boyunca burç ve surların tamamını bitirdiler. Oranın bendini işaretleyip içine gözcülük için asker koydular. Bu duvarların içinde, pazarlar, mahalleler, bölgeler, divanhaneler, gözcü kuleleri, yemhaneler ve diğerlerini yaptılar. Her topluluktan zanaatkârların birçoğu belirli günlerde bayındır hale gelen bu şehre doluşur ki daha önce bundan bahsedilmişti. Şehrin mahalle, pazar, hisar ve duvarlarının çabuk ve kolay bir şekilde yapılması şu nedenledir: O yapıların hepsi topraktandır. O insan görünümlü şaytan işli ordunun bir kaidesi de şudur ki: **(127 B)** Gece bitip gündüz olduğunda bir hisar veya bir şehir kurduklarında hiçbir [ordu] işi olmazsa [ordu tarafından yapılmamışsa] oraya işaret koymazlar. Mesela ordugâhın etrafını kazarlar. Eğer [bölgede] taş varsa, taştan bir duvarı ordugâhın etrafına çekerler veya bir taş yığını yaparlar ki izleri belli olsun. Asırlar sonra biri bunu görürse anlar ki: Hıtay

ordusu buraya ulaşmış burayı yer edinmiş. Korkunç vadilerde şehir kurmak, bir aylık veya iki aylık hendek kazmak ve duvar çekmek Hıtay ordusunun birkaç günlük işiydi. Deniz tarafından [bahsedilen] kısma kadar bir aylık yol vardır. Daha önce de bahsedildiği gibi Hıtay ordusu, Kalmuk'un ele geçirdiği kısımları iki- üç senede geri aldı. Üstelik şehirler, hisarlar ve hendekler yaptılar. Beş yüz sene Müslümanlar ve bin sene Hıtaylar her kısmın mamur olması için çalıştılar. Hıtay ülkesinin on iki kısmını açıkladık. On üçüncüsünü de kısaca özet geçtik. [Genel olarak] Hıtay ülkesi bu şekilde mamur edilmişti. Bu zamanda Kalmuk bölgesinin daraldığına dair bir haber geldi. Kalmuk'un Çin hanıyla savaş sebebi buydu. O savaş daha önce anlatılmıştı. Hıtay hanı bundan sonra Kalmuk'un saldırmamasını şart koşarak barıştı. Sahra halkı çok olduğundan her sene otlak alan nedeniyle grup grup savaş için geliyorlardı. Onların firkalarından ve savaşlarından bahsedecek olursam sözü uzatmış olurum.

İslam'ın koruyucusu ve büyük padişahının seferinin aciliyeti nedeniyle bazı [olaylardan] bahsedildi. Hıtaylıların dediklerine göre; başlangıçtan bugüne kadar bizim ülkemiz yok olmamıştır. Nuh Tufanı bize ulaşmamıştır. Bizim ülkemize kıyasla dünya harabe bir yerdir. Kayıt tutma dünyanın hiçbir ülkesinde, bizdeki gibi değildir ve onlar [bu işi] bilmezler. Gerçekten de ülkenin işlerinde onlar gibi kayıt tutan kimseyi görmedik ve duymadık. Kimse de gösteremez. Hıtay kanun koyucularından en düşüğü bile yemek yemez ve suç içmez. [sürekli çalışır] İşleri aksatmaktan ve terk etmekten korkar. Onların kanun koyucularının bir kişiyi kanuna uymayan bir şekilde öldürdükleri duyulmamıştır. Her bakımdan böyle bir şey asla olmaz. [hırsız] canını kurtaramaz. **(128 A)** Hıtay kanununun acayıplikleri açıklanabilenden çok fazladır.

Mesnevi

Gül solup mevsim geçince

Artık bülbülden maceralar işitemezsin.

Mecmuların özeti burada kemal oldu

Saki o zaman bizim kadehimizi doldur

Hikâye

Eflatun ki dünyanın âlim kişisidir
 Onun meziyeti başlangıçta şöyle idi:
 Altından türlü türlü şeyler çıkarıyordu
 Bakırı da bir şekilde çoğaltıyordu
 Beş sene olmuştu kayıp bir köşede
 Halkın saçından yumurta kabuğunu;
 Onu çoğalttı ve muteber bir hale getirdi
 Altın yapmak onun için kolay bir şeydi
 Toprak olan birşey bir anda altın oluverdi
 Bir gün dedi ki: “Ey gören gönül”
 Kendinde varlığını artırıyorsun
 Bugün başın saçı ve yumurtanın kabuğu gibi
 Kimya bakımından bu şekilde gönüllere ışık oldu
 Kendinde varlığını artırıyorsun
 Saç onun ruhundan artmış değil
 Yumurta kabuğu da onun canından artmadı
 Sen bu işi sadece beş yılda yaptın
 Gece gündüz uyumadan tedbir düşündün
 Eğer bu kimyanın sırrını çözselerdi
 Bu kimyanın yolunda iki âlem bir olurdu
 Senin yaptığın iş binlerce yıl kaldı
 Onun indinde halk dünyalık oldu
 Çünkü o kendi cevherinden bir kimya yapmıştı
 Ki onun nuru âlemi aydınlatmıştı
 Ay, ay oluncaya kadar mahvoldu

İlahi sır görünür oldu

Bin yıl o sır kaldı

Gece gündüz dertli bir iş oldu

Kış onla beraber ilaç oldu

Ki kendisinde baştan aşağı besmele vardı

Saçın kaynağı bir vücudun uzvu gibidir

Kış ki hastalığı bertaraf etmiştir

Diğer bir ilacın durumu belli değildi

(128 B) Yaz da onun hakkından besmele ile geldi

Döktün sen onun saçın endamından

Yazın günlerine sıcaklık verdin

Diğer bir ilaç da diğerlerine etki yaptı

Bu iş de altı yılda bir araya geldi

Onun mizacından sağlamlığından

Rutubet de düşmedi hiçbir yere

Eğer dünyada her ne faziletli ise

Var olan iki bin beş yüz sene önce olmuştu

Ansızın gitti Aristoteles

Sağlam mağaraları dağ gibi titretmişti

Bir ağaç onun altında bir çeşme gibiydi

Eflatun kaldı o sıcak yerde senelerce

İskender dedi ki: “Tek bir söz söyle”

Ki her nereye gitsem bu söz söylensin

Zamanın üstadı ona cevap verdi:

“Beni bu yüce makamdan azat et”

O yiğitler yiğidinin böyle cevap vermesi

Ki: “Ey Hüsrev bedenim çöplüğe dönüşmüştür

Gereğinden fazla yemek

Çöpe gider, başka yere gitmez

Karnım kurtuluş yeridir

Hasatta her zaman taze kamış hasat edilir”

İskender dedi ki: “Ey dünyanın yiğidi!

Sen bir zamanın asayişi gibisin”

Cevap verdi, hikmet sahibi akıllı kişi:

“Bizim birkaçımız uyku halindedir,

Diyemez ki; kaynak nedir ve nasıldır

Kendi ömrümüzü böbürlenmekle geçirmekteyiz

Çünkü her kan taze bir bedene can verir

Eğer zamanım rezillik ile geçerse bu bana haktır

Böyle yapmakla gönlün dili perişan olur

Böyle işten dağ toza dönüşür, yok olur

İskender ve akıllı Aristoteles

Birçok dertten dolayı beraber ağladılar”

Eğer sen kimyayı yok etmek isitiyorsan

Cahilsin, bilmiyorsun Eflatunu

Çünkü kimya altın ve şimşek yapmaktır

Başın saçını ve yumurta kabuğunu yapmaktır

(129 A) Gönül gözünü aç ve anlamaya çalış

Ancak böyle insanlar kimya yaparlar

Bu dünyada vefa ve muhabbet dışında bişey kalmaz

Yüreklerinde Allahın fazlı var

İsimlerinde sevgi var

II. HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI DEĞERLENDİRME

A. Giriş

Hıtaynâme Kahire Nüshası, sırayla; Allah’a övgü, Peygamber’e övgü, Halifelere övgü ve eserin hediye edileceği padişah olan Sultan Selim’e övgü bölümleri olan şiirlerle başlamaktadır. Ali Ekber Hıtayı Çin, Maçin Hıta ve Hoten’den ilginç ayin ve ilginç adetleri açıklamak için bu eseri Sultan Selim’e getirdiğini belirtmektedir. Bu madde Ali Ekber’in Çin’e yaptığı yolculuğun birinci sebebini oluştururken diğer madde de ise Ali Ekber tarafından; *Merhum Sultan Uluğ Bey, Üstad Mevlana Ali Kuşçu Şiri’yi; o ülkenin ilginç durumları hakkında; her ne görüldü ve bilinsin diye yazılsın diye Hıtay’a göndermişti*. İfadesi kullanılmıştır. Bu bölümdeki bilgilerin yeterince açık olmaması nedeniyle burada kastedilen anlaşılmamaktadır. Fakat Ali Kuşçu’nun bölge hakkında bilgi edinmek için Çin’e gönderildiği gibi Ali Ekber’in de bu söylemden hareketle Timurlu Devleti tarafından Çin hakkında bilgi toplaması için gönderilmiş olabileceği anlaşılabılır.

Eserin devamında mukaddime olarak belirtilen bölümde İran ve Turan’da dört Müslüman ülke olduğu ve bu ülkeler dışındakilerin Müslüman olmadıkları ve Müslüman olan ülkelerin ise Arabistan, Rum, Acemistan, Maverâünnehir oldukları belirtilmektedir. Devamında dünyanın kısımları bölümünde karaların Çin Denizi’ne doğru çekildiği ve geri kalan kısımların uçsuz bucaksız deniz olduğu söylenmektedir. Çin sınırları dışında kuzeydeki bütün alanın sahra olduğu, dünyanın güneyinde Hindistan’ın bulunduğu ve onun dışındaki alanın belki de deniz olduğu söylenmiştir.

İran ve Turan mesafesi hakkında olan bölümde gidilen yol güzergâhı hakkında bilgi verilmiş; “Buhara-Semerkand’ın doğusunda Bedehşan-Türkistan-Hoten doğusunda Keşmir-Çin Denizi’ne kadar Hıta ülkesi bulunur” şeklinde bir yol güzergâhı çizilmiştir. Çin Denizi’nin daha ilerisine dair bir bilgi yoktur. Çin Denizi’nden Hanbalık’a kadar olan mesafe yarım günlük uzaklıkta olarak zikredilmiş, Hanbalık’ın, Hıta ülkesinin başkenti olduğu belirtilmiştir.

Devamında Hıta ülkesi ve insanlarını öven şiirler yazılmıştır. Hıta ülkesinin güzellikleri ile esere başlandığı belirtilmiştir. Babların (bölümlerin) fihristi verilmiş, bölümlerin ne hakkında oldukları kısa kısa özetlenmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere eser 21 bölümden oluşmaktadır.

B. Birinci Bab (Birinci Bölüm)

1. Hitay Yollarının Durumu Hakkında

Bu bölüm bir mesnevi, bir de fasıldan, oluşmaktadır. Bölümde Çin diyarından İslâm coğrafyasına giden üç yoldan bahsedilmiştir. Bu yollar Keşmir, Moğolistan ve Hoten yollarıdır. Hoten-Keşmir arasındaki insanların çeşit çeşit oldukları (muhtemelen farklı ırklardan meydana geldikleri) belirtilmiştir. Moğolistan yolunun sulak ve bereketli olduğu fakat on beş günlük mesafesinin kurak olduğu söylenmiştir. On beş günlük mesafe dışında kalan alanın her neresi kazılırsa su çıkacağı ifade edilirken Emir Timur'un bu yolu kullandığı ve bu yol üzerine ordusu için kaleler yapılması emrini verdiği bilgisine yer verilmiştir.

Bu bölümdeki fasılda Ceyhun'dan Hitay'a güzergâhlar tanıtılmıştır. Esere göre Ceyhun'dan Hitay'a üç aylık mesafe vardır ve her menzil arası bir günlük mesafedir. Derbend-i Sekcu'ya gelindiğinde burada bir kale olduğu ve buradan itibaren birkaç aylık mesafenin hisarlarla çevrili olduğu söylenmiştir. Derbend-i Sekcu diye zikredilen yerin betimlemelerden Çin Seddi olduğu anlaşılmaktadır. Hisar üzerindeki milde gözcüler olduğu ve bu gözcülerin gelen düşmanı ateş yakarak bildirdikleri belirtilmiştir. Bu sayede bir aylık mesafeden gelen düşmanın bir günde bildirildiği ifade edilmiştir. Düşmanın kimliği ve tehlike durumları da yakılan ateş miktarıyla belirlenmektedir. Gözcülerin erzakı aylık olarak temin edilmektedir. Millerde görev yapan gözcüler donanımlı ve eğitilmiş askerlerdir. Millerdeki gözcüler hakkında daha ayrıntılı bilginin zından bahsinde anlatılacağı söylenmiştir. Buradaki ordunun birkaç yüz binlik olduğu, barut yapmayı bildikleri ve top ve tüfek kullandıkları tespit edilmiştir.

C. İkinci Bab (İkinci Bölüm)

Bu bölüm iki fasıl, üç ferd, bir mesnevi, bir tevhid, bir hikâye, bir attar, Onların Değişik Dinleri Hakkında, Çin Hakanı'nın Her Yıl Sarayından Çıkması, daha sonra ve bir ve licamie başlıklarından oluşmaktadır.

1. Onların Değişik Dinleri Hakkında

Bu başlıkta Çin hakanın İslâm dinine benzer bir inanış olan Şakmoni inancına sahip olduğu söylenmektedir. Şakmoni diye zikredilenin peygamber olduğu ve Muhammed dininin kardeşleri olduğu belirtilmektedir. Burada Şakmoni hem bir peygamber hem de Muhammed dini gibi bir inanç adı olarak zikredilmektedir. Naat bölümünde peygamber anlatılmaktadır. Çin Hakanı'nın Her Yıl Sarayından Çıkması başlığı altında Çin Hakanı'nın Müslüman olduğu vurgulanırken mescit yaptırdığı ve yılda bir defa burayı ziyaret ettiği söylenmektedir. Hakanın bu ziyaretten bir gün önce oruç tuttuğu bildirilmektedir. Bu ziyaret sırasında yapılan törenler, ordunun hareketleri, vezirler ve hizmetliler tasvir edilmektedir.

Bölümdeki tevhid başlığında Allah'ın koruyuculuğu ve büyüklüğü vurgulanmaktadır. Attar'dan başlığında zindan hayatı ve zindana atılmalarından bahsetmektedir.

Ferd başlığında zindan görevlileri ve askerler tasvir edilmiştir. Sıradan askerlerin silahlarının dahi altın kaplamalı olduğu söylenmiştir. Sultanın sağında ve solunda biner kişilik askerlerin olduğu ve hakanın dışarıda yanında bulundukları, onun önünde yürüdükleri belirtilmiştir. Devamında mescit önüne gelindiğinde askerlerin Allah'ın ismi önünde eğildikleri ifade edilmiştir. Bölümün mesnevi kısmında bir yakarış dile getirilirken devamında padişahın ağzından Allah'ın sıfatları zikredilmiş, Allah'ın yüceliği övülmüştür. Aynı bölüm içinde konu başlığına göre Hakanın mescitteki davranış ve yakarışları anlatılmıştır. Padişahın saltanatının, kuvvetinin bu yakarıştan kaynaklı olduğunun düşünüldüğü tespiti yapılmıştır. Hıtay ülkesinin düşmanlarının Hıtay ülkesi dışındaki sahralardan gelen putperestler olmasına rağmen Hıtay ülkesi dışındaki alanın hâkiminin hakiminin Çin Hakanı olduğu söylenmiştir. Şakmoni inancının bölgede hâkim mezhep olduğu ve hakanın Allah inancına sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bölümdeki hikâye başlığında Çin Hakanı ve emirleri arasında geçen bir konuşma ve sonucundaki değerlendirme geçmektedir. Bu konuşmaya göre emirlerin içlerinde yaşayan birkaç binlik Müslümanı yok etmek için hakana teklif götürdükleri hakanın ise bu teklifi reddettiği belirtilmektedir. Bu ret dolayısıyla hakanın gizli bir Müslüman olduğu, bu hakanın adının ise Kin Tay Han olduğu ifade edilmektedir.

Bölümün devamında Şakmoni peygamberin doğumu sırasındaki olağanüstülükler ve dinini tebliğ etmek için yaşadığı mücadele anlatılmaktadır.

D. Üçüncü Bâb (Üçüncü Bölüm)

1. Şehirler Hisarlar ve Onların Düzeni Hakkında

Bu bölüm iki fasıl ve bir beyitten oluşmaktadır. Bu bölümde şehirlerin ve hisarların durumu hakkında bilgiler yer almaktadır. Verilen bilgilere göre en küçük hisarda beş yüz aile kadar insan yaşamaktadır. On hisarın bir şehre bağlı olduğu ve ona Han denildiği, on Hanın bir şehre bağlı olduğu ve ona Şan denildiği, on Şanın bir şehre bağlı olduğu ve ona Ku denildiği, on Kunun bir şehre bağlı olduğu ve ona Kutay denildiği, on Kutay'ın bir şehre bağlı olduğu ve ona Cu denildiği, On Cu'nun bir şehre bağlı olduğu ve ona Denk-Cu denildiği, on Denk-Cu'nun bir şehre bağlı olduğu ve ona da Fu denildiği belirtilmiştir. Fu'nun kalabalık olduğundan söz edilmiştir. Hıtay kanunlarına göre, her bölgeye hisarların ve şehirlerin nasıl kurulduklarına dair bilgi almak için müfettişler görevlendirildiği ve eğer şehir kurmak için uygunsa padişaha haber vermeleri gerektiği ifade edilmiştir. Uygun görülen yerlerin ordu tarafından birkaç ayda kurulduğundan ve şehri kurmayı bitirdikleri tarihi de kaydettiklerinden söz edilmektedir. Yazılanlara göre ordu, şehri kurmadan önce planlamasını yapmakta sonrasında ise şehrin duvarlarını, surlarını ve burçlarını topraktan örmektedir. Bu sayede kurdukları şehirleri dışarıdan kimse görememektedir. Taş surlar betimlenmiş, buralarda ok atanların olduğundan söz edilmiştir. Devamında ahşaptan yapılan hisarların, topraktan yapılan burçlarında yine ok atanların olduğu hatta üzerinde de tahtadan bir ölçek olduğu ve buraya dikilen çubuğun tepesinde de bir bayrak olduğu anlatılmıştır. Kurulan bu yeni şehirde sonrasında padişah divanhanelerinin yapıldığı ve devamında da mahallelerin ve pazar yerlerinin, dükkan ve bekçi kulübelerinin belirli bir şehir planlamsı doğrultusunda yapıldığından söz edilmektedir. Hangi şehirde ne kadar aile yaşadığını kayıt altına alan yazmanların bulunduğu da bahsedilmektedir. Bu durum belirtilen dönem için Çin'de nüfus sayımına dikkat edildiğini de göstermektedir. Belirli gün ve aylarda her gruptan sanat erbabının şehre gelerek istedikleri her şeyi dükkânlardan ucuz fiyata alabildikleri hatta bunların yiyeceklerinin ve içeceklerinin padişah

tarafından karşılandığı anlatılmıştır. Buradan anlaşılan odur ki ülkede sanatçıya büyük önem verilmektedir. Mahalle, Pazar ve dükkânlardaki herkesin padişah için çalıştığı ayrıca eklenmiştir. Şehirde çalışan askerlerin her kapının tepesinde davul vurdukları, nöbetçilerin onlara eşlik ettikleri söylenmiştir. İlk gün sabaha kadar bir nöbetçinin davul çaldığı ve devamında beş nöbetçinin bu davul vurma âdetine on gün boyunca devam ettiği belirtilmiştir. Bu bölümde padişahlık divanhanelerinin hakkında da bilgiler verilmiştir. Her şehirden bilgin ve yazmanlara divanhane yapma izni verildiği ve bu şehirde emirin oturduğu yerin, divanhanelerin, hizmetçilerin, altınların ve tahılların padişaha ait olduğunu söylemesi dikkat çekmektedir. Yine güvenliğe önem verildiği, nöbet için gece gündüz nöbetçiler ayarlandığı bu nöbetçilerin sarhoş olmasının da yasak olduğu söylenmiştir. Padişahlık divanhanelerindeki mühimmatın çok iyi korunduğu ve orayı koruyanların korku içinde oldukları bunun da sebebinin yaptıkları hatalara göre ansızın rütbelerinden düşmeleri, hapsedilmeleri veya katledilmeleri gösterilmiştir yine burada bazı devlet görevlilerinin hatalarından ve suç işlemelerinden dolayı yargılandıkları, kadın ve kızlarının genelevlere düştükleri, oğullarının da askere alındıkları belirtilmiştir. Bu kanunlar hakkında yorum yapılmış ve onların kanunlarının ne derece keskin olduğu belirtilmiştir. Eserin genelinde de Hıtaylıların kanuna riayet ettikleri vurgusu hep ön plana çıkarılmıştır. Yazarın Hıtay ülkesini gezdikleri sıralarda asla çöllere uğramadıkları orada bulundukları bütün zamanları büyük ve süslenmiş şehirlerde geçirdikleri söylenmiştir. Yani yazara göre Çin'in baştan sona mamur bir ülke olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bulundukları şehirlerde her yolun bir kervansaraya çıktığı ve yol güzergâhlarına sayısız kervansaray yapıldığı kar yağması ve soğuk olması durumunda insanların buralara sığındıkları belirtilmiş bölge halkının düşmandan korktuğu yerlerde üstünde gözcülerin bulunduğu kalelerin inşa edildiği söylenmiştir. Kısacası Çin'de güvenli bir şekilde yolculuk yapılacabileceğini anlatmıştır.

2. Yamhaneler Hakkında

Bölümdeki ilk fasıl olan Yamhaneler Hakkında başlığı altında şehirlerde geliş gidişler için kaleler yapıldığı söylenmiştir. Bu kalelere elçiler ve ulakların geldiği ve onlara eğer at ve araba isterlerse buralardan temin edildiği, Hıtay emirlerinin ise gittiği ülkelerde bunlara ihtiyaç duymadıkları ve emirlerin atlarla değil bu konuda

görevlendirilmiş hizmetçiler tarafından tahtirevanda taşındığı anlatılmıştır. Bu durum Hıtaş emirlerine verilen değeri de ortaya koymaktadır. Onları taşıyan tahtarevan ve hizmetliler hakkında betimlemelerde bulunulmuştur. Gittikleri yerlerde padişah tarafından izin verilen yerlerde konakladıkları söylenmiştir ve bu konaklama sırasında onların hizmetkârlarına nasıl davrandıkları anlatılmıştır. Bir kişi Hanbalıkta bir yere gitmesi için görevlendirilmişse ona teçhizat verildiğı ve her şeyinin gizli tutulduğı belirtilmiştir. Eğer saraydan şehirlere hükümdarın geleceğini haber vermek amacıyla hizmetçi çıkarılacaksa bunun bir gün öncesinden belirlendiğı, onlar üzerine pay çıkarıldığı ve bu payların taşıdıkları mühürlü levha olduğı söylenmiştir. Yani bu levhalar bir nevi onların yetki belgesi yerine geçmektedir. Hizmet için gittikleri şehirlerin halklarının da bundan haberdar edilip kendilerini ona göre hazırlamaları için uyarılarda bulunulduğı belirtilmiştir. Şehir halkının hizmetçilerin görev yapacağı yerlerden hayvanlarını çekmeleri gerektiğı ve aksi takdirde bu durumun onların cezalandırılmalarına yol açacağından bahsedilmiştir.

Bölümün ikinci faslında hizmetçilerden önce şehre yazar ve âlimlerin geldikleri ve onların da padişah gibi saygı gördükleri anlatılmıştır. Onlar şehirden geçtikten sonra hizmetçilerin kendilerine verilen yönetim görevlerini yerine getirdikleri anlatılmıştır ve o hizmetçilerin şehirde bulundukları sırada suçların azaldığı, şehirde bir bolluk olduğı belirtilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki bu hizmetçiler bir nevi şehirlerde teftiş görevi üstlenmiştir.

Yamhaneler hakkındaki bilgiler bölümdeki ikinci faslın devamında anlatılanlara bakıldığında buradan anlaşılmaktadır ki yamhane diye kastedilen padişaha getirilen atlar için konaklama yerleridir. Atları getirenlerin bu noktalara ulaştıklarında taşıdıkları malların ve atların padişaha teslim edilmek üzere teslim alındıkları belirtilmiştir. Bu yamhanelerde bulunanların maaşlarını padişahın verdiği, diğer ihtiyaçlarının ve bunların nasıl giderildiğı konusunda bilgiler verilmiştir. Yamhanelerdeki görevlilerin çalışma sürelerinin beş yıl olduğı, bu süre dolduktan sonra yeni görevlilerin atandığı belirtilmiştir.

Yazar yüz gün boyunca Hıyat ülkesinde dolaştıklarını ve hiç aciz olmadıklarını söylemiştir. Yüz menzilde hep süslenmiş şehirlerle karşılaştıklarını ve kendilerine iyi bakıldığını belirtmiştir. Ayrıca yamhanelerdeki emirlere Hıtaş'daki hayırseverler tarafından her sene kırk dirhem gümüş verildiğı söylenmiştir. Ayrıca bu harç dışında emirlerin bir gelirinin olmadığı belirtilmiştir. Bölüm bir beyitle sona

ermiştir. Yamhanelerin de posta teşkilatı gibi ülke içerisinde düzenli bir örtüt olarak çalıştığı anlaşılmaktadır.

E. Dördüncü Bâb (Dördüncü Bölüm)

1. Şehirlere Bırakılan Ordu Hakkında

Bu bölüm 3 fasıl, 4 ferd, 1 attar ve 2 hikâyeden oluşmaktadır. Bölümde öncelikle kullanılan savaş aletlerinden söz edilirken bu aletlerin hepsinin demirden yapıldığı ve çok sağlam olduğu belirtilmiştir. Ayrıca askerlerin her birine ayda on kilo pirinç, on kilo buğday ve yirmi direm gümüş verildiği anlatılmıştır. Sonrasında atların durumundan bahsedilmiş, atlarının bakımını halkın ve pazar çalışanlarının yaptığı, günde iki defa devlet tarafından atlara arpa ve saman gönderildiği ayrıca atlardan biri telef edilirse atın sahibine sopa vurularak cezalandırıldığı ama bu kişiye cezasından sonra devlet tarafından yeni at verildiği anlatılmıştır. Burada ordunun sahip olduğu atların bakım görevinin önemli kısmının halka devredildiği dikkat çekmektedir.

2. Ordugâhta Onların İdmanı ve Hıtay Ülkesinde, Han-balık'ın dışında Olan Birkaç Binlik Ordu

Bu bölümde öncelikle ordunun her gün yaptığı idman anlatılmıştır. Bütün ordunun her seher vaktinde ata bindikleri, savaş aletlerinin tamamını süsledikleri, iki saf şeklinde dizilip birbirlerine saldırdıkları, birbirlerini ne öldürmekten ne de sakat bırakmaktan çekinmedikleri bilgisi verilmiştir. İdmanlar sırasında topuz ve mızrak kullandıkları belirtilmiştir. Yetmiş kabilenin her gün bu idmanı tekrarladığı bilgisi bulunmaktadır. Sonrasında Hıtay ordusunun nasıl topladığı anlatılmıştır. Bir emir gelmesi durumunda yıldız saatinde, idman alanında, elli bin kişinin silahlarıyla ve ata binmiş vaziyette hazır bulundukları anlatılmıştır. Emirlerin derecelerine göre saf saf dizildiği ancak emirlerin atlarına hizmetlilerin baktığı belirtilmiştir. Ordunun işi olmadığı zamanlarda ise şehir, hisar, mahalle, pazar, nöbetçi evleri, karakollar, divanhaneler ve yamhaneler kurduğundan söz edilmiştir. Ordunun şehir kurmayı tamamladığı takdirde yazmanların halkı şehre kaydettiği anlatılmıştır. Ayrıca boş

olan askerlerin Hıta   ülkesinin   vresinde   kur kazdıkları anlatılırken hiçbir Hıta  lının bo  a zaman geçirmediği vurgulanmıştır. Bunlara ek olarak ise İ  l  mın Hıta  ylılara uygun olduğu, Onların İ  l  mı seçtikleri takdirde veli olacakları söylenmiştir. Bu kısıma göre ordunun günlük idamanlarına bakıldığında, bu idmanların gerçek silahlarla yapılmasından ve idmanlarda öldürme ve yaralamanın su   olmadığı bilgisinden hareketle orduyu sürekli olarak savaşa hazır tuttıkları ortaya çıkmaktadır. Yine ordunun boş bırakılırsa fitne çıkarabileceği endişesiyle sürekli çalıştırılması da günümüz askeri sistemlerini anlamak adına önemli bir ipucu vermektedir.

Bölümün ferd kısmında her sabah başkentteki bütün emirlerin ve ordunun, padişahın divanında hazır olduğu ve hiçbir gün tatil olmadığı anlatılmıştır. Her şehirde beş binden elli bine kadar asker olduğu ve gece gündüz şehri beklediklerinden söz edilmiştir. Bir   nceki fasılda da anlatıldığı gibi orduya emir gelmesi durumunda, bir saat içinde silahlarıyla birlikte hazır bulundukları ve hiçbir nedenden dolayı gecikmedikleri bilgisi yer almaktadır.

3. Onların Ordularının Dereceleri ve İşaretleri

Bu başlık altında ordunun safları anlatılmıştır. Ordudaki her on kişide tu   olduğu ve her otuz kişide çadır,     tu  , bir kı  ıl sancak olduğu söylenmiştir. Bu durumda bin kişide kırmızı bir bayrak, tu  , k  s ve borazan; elli bin kişide beş bin tu  , iki bin sancak, elli kı  ıl bayrak ve bütün bayraklardan büyük sarı bayrak olduğu belirtilmiştir. Elli bin kişilik bir orduda bulunanlar ise şöyle sıralanmıştır; elli k  s, elli borazan, elli çift senc, k  s ve kebr, beş bin top arabası, elli bin tüfek. Bunların ise Hıta   ülkesinin on iki kısmından her birinde olduğuna değinilmiştir. Orduda kullanılan sembollerin o an orada yer alan asker sayısı hakkında bilgiler verdiğini ortaya çıkarmaktadır.

Ordunun Emirlerinin Dereceleri

Bu bölümde ordunun dereceleri anlatılmıştır. On kişinin başına   i-Cen, Yüz kişinin başına Bay-Hu, on bin kişinin başına Cu-Hu, yirmi bin kişinin başına Yan-Semzen, otuz bin kişinin başına Semzen, kırk bin kişinin başına Yan-Zen-Ben, elli bin kişinin başına Zen-Ben dinildi  ı belirtilmiştir. Savaş sırasında elli bin kişilik ordunun başında     kişilik mir-i muazzam bulunduğu ve bunlardan birincisine Toy-Ken,

ikincisine Du-Tang, üçüncüsüne ise Zen-Ben dendiği anlatılmıştır. Verilen bilgilere göre birinci mir-i muazzam olan ve güç sahibi olan Toy-Ken'in görevleri; padişahın sarayından sorumlu olmak, padişahın oğlunun yerinde oturmak, hakan yokken vekilliğini yapmak, şehirlerin korumasını yapmış. Ayrıca âlimlerin ve yazmanların ona tabi olduğu bilgisi de bulunmaktadır. İkinci Mir-i muazzamın görevleri; ülkenin bir kısmının divanından sorumlu olmak, hazinelere ve hesap işlerine bakmak, hapis olanların durumuna bakmaktır. Bunlara ek olarak bütün emir ve yazmanların ona tabi olduğu ve padişahın malının israf olmasını engellemek için karısının ve çocuklarının olmadığı bilgileri yer almaktadır. Bu kısımda Mir-imuazzam'ın hesap işlerinden sorumlu olduğu için padişahın malının paylaşılması adına evlenmesinin yasak olması dikkat çekmektedir. Üçüncüsüne ise mir-i leşker denildiği ve ordunun emiri olduğu bilgisi verilmiştir. Mir-i leşker'in görevleri; ordunun korunması ve hesap işleridir. Ek olarak onun çocuklarının olduğu ve onlara rütbe verildiğinden söz edilmiştir. Devamında ordunun çok savaşmadığı çünkü Hitay'a saldırmaya kimsenin cesaret etmediği anlatılmıştır. Bunun nedeninin ordunun boş durmayarak ülkeyi hep koruduğu, hendek kazdıkları, hisar yapmaları, mil kurmaları hatta şehir yapmaları olduğu düşünülmektedir. Sonrasında Hitaylıların savaşının çok sert olduğu, savaş durumunda ordunun önüne ve arkasına hendek kazdıkları, yollara arabalar koydukları, arabaların önüne yığınak yaptıkları, savaşa topla başladıkları, yedi yüz bin askerin sekiz yüz bin tüfeği olduğu, savaş aletlerinin her zaman yenilendiği ayrıca bütün askerlerde eksiksiz bulunduğu anlatılmıştır. Burada ayrıca Müslümanların Hitaylılar'a yardım ettiği ve Hitaylıların onları savaştırmaya teşvik ettiği bilgisi verilmiştir. Verilen bilgilere göre savaş sırasında Müslümanların Hitaylılara saldırılarını beklediği halde saldırmamaları için Kalmuk padişahı Esen-Tişî İslâma küsmüştür.

Bu bölümün hikâye kısmında kıpçak sahrası hakkında bilgiler vererekten; ilk olarak Kıpçak sahrasının boyunun yedi ay, eninin ise üç ay olduğu anlatılmıştır. Bu sahrada yaşayanların Tatar, Özbek, Tutmak, Uygur, Moğol, Kalmuk, Tibet, vd. olduğu belirtilmiştir. Bu sahranın Derya-ı Maşrık'tan Kaf Dağı'na kadar uzandığı ve bir köşesinin de Kalmuk'a birleşik olduğu belirtilirken oradan da Kaf'a uzandığı söylenmiştir. İskender'den önce oranın Kaf ehli tarafından başka isimlerle bilindiği ve bu isimlerin; Zağ-i Seran, Seg-i Soran, Morğ-i Soran, Ester-i Soran, Şehr-i Zenan olduğu belirtilmiştir. İskender'in o yola sed çektiği ve bu bu seddin beyaz topraktan

olduğu söylenmiştir. Bu toprağa tenkar dendiği ama aslının daned olduğu söylenmiştir. Bu toprağın sarı nohut gibi bir bitkiden oluştuğu anlatılmış, pahalılığı ve kıymeti nedeniyle inciye benzetilmiştir. Sonrasında bu kısmın eteğinde yedi yüz bin kişilik Kalmuklu olduğu, Kalmuk emiri olan Esen-Tişi'nin yüz bin kişi ile birkaç aylık yol mesafesindeki eyaleti ele geçirdiği ve Kalmuk hanını esir ettiği bilgisi bulunmaktadır. Bu durumun devamında Kalmuk emirinin Tibetistan'ı, Uyguristan'ı ve Moğolistan'ı da feth ettiği ve Hıtay tarafına yöneldiği bilgisi verilmiştir. Hıtay ordusu ile 845 yılında karşılaştıkları, Hıtay ordusunun bu duruma hazırlıklı olduğu, ancak savaşın çok uzun sürmediği, altı yüz bin Kalmuk ordusunun yedi yüz bin kişilik Hıtay ordusunu yendiği hatta Hıtay hanını esir ettiği ama sonrasında serbest bıraktığı anlatılmıştır. Verilen bilgilere göre Hıtaylılar'da savaştan kaçmanın cezası ölümdür. Sonrasında Hıtaylılar'ın öncüsünün öldürüldüğü ya da kaçmış olabileceği ihtimalinden söz edilmiş, ordunun ise dağılmış vaziyette olduğu anlatılmıştır.

Yazara göre bir süvarinin ve binlerce Zerdüşt askerinin siyahi bir orduyu yenmesi mümkün olmamaktadır. Hıtay kanunlarına göre kaybedilen bir savaş sonrasında bütün ordunun öldürülmesi gerektiği vurgulanırken Hıtaylılar için toprağın ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Devamında Kalmuk'ta iki önemli şehrin olduğundan söz edilmiş, bu şehirlerden birinin adının Karakurum diğerinin ise Kunaravi olduğu söylenmiştir. Bu şehirlerde tüccarların yaşadığı, şehirlerin dışında da göçebe halkın olduğu belirtilmiştir. Çin Hakani'nin esir olduğu sırada tüccarların Karakurum şehrinde olduğu, Kalmuk emirinin Çin Hakani'nin şehirli oldukları için misafir ağırlamayı daha iyi yapacaklarını düşünerek tüccarlara emanet ettiği anlatılmıştır. Esir hükümdara taht yaptıkları, onu kebaplarla, pilavlarla, meyvelerle, sebzelerle, şerbetlerle beslediklerinden söz edilmiştir. Daha sonra da Kalmuk emirinin kızını Çin hakaniyle evlendirerek onu damadı yaptığı anlatılmıştır. Ayrıca Kalmuk emiri tarafından Hıtay ülkesine bir elçi gönderilerek durum izah ettirilmiş ve Çin Hakani'nin tekrar tahta geçirilmesi istenmiş ancak Çin emirlerinin buna karşı çıkmış ve kendilerine yeni hakan seçtiklerini söylemişlerdir. Kalmuk emirinin bu cevaba karşılık Hıtay'a savaş ilan edeceği tehditinde bulunması üzerine Hıtay emirlerinin daha önceki savaşı kaybetmiş olmalarından dolayı korktukları ve yeni hakanı tahtan indirmek için plan yaptıkları anlatılmıştır. Hıtaylılar'ın bu planı gerçekleştirip yeni hakanı hizmetçileriyle birlikte hapsedtikleri söylenmiştir. Sonrasında Kalmuk'tan gelen hakanı kabul ettikleri, onu tekrar takta geçirdikleri ve

ona Cam-Çin-Hahan dedikleri anlatılmıştır. Devamında onun hakanlık yaptığı zamanda Müslümanlara büyük saygı duyulduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca bu dönemde Çin-Hahan'ın oğlu Kin-Tay Han' ın padişah olduğu ve kanun çıkardığı belirtilmiştir. Kanuna göre Hıtaylıların savaşa gitmemesi gerektiği, düşman kuvvetli ise barışa yanaşmaları gerekmektedir. Bu hususa genel olarak bakıldığında da Çinlilerin savaşa çok eğilimli olmadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sayesinde bin yıldan ülkenin harap olmadığı söylenmiştir. Sonrasında Hıtay emirlerinin saflara göre dizildiği ve bu safların önemli olduğu vurgusu yapılarak kimsenin emirlerine hizmet etmediği ifade edilmiştir. Hıtay emirlerinin hizmetlilerini şehirde zengin olarak bilinen Salğun'dan aldığı söylenmiştir. Bunun sebebi olarak da bir emirin mir-i muazzam olmasının yaklaşık bir asır sürdüğü, emir görevden alındığında ise kimsenin kalmadığı gösterilmiştir. Bu bölümde son olarak Hıtay halkının tamamının defterlere kaydedildiğinden, defterde kayıtlı her vatandaşın ise devlet için çalıştığından bahsedilmiştir.

F. Beşinci Bâb (Beşinci Bölüm)

1. Şehirlerde Bulunan Kaynaklar; Altın, Gümüş, Kumaş, Pamuklu Kumaş, Pirinç, Buğday, Arpa, Hünnap, Fındık, Saman, Germadar, Saman ve OdunHakkında

Bu bölüm bir ferdden oluşmaktadır. Saman ve odun kaynaklarının durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Ülkenin her tarafının dağlık olduğu belirtilirken saman yığınlarının bu dağlardan toplandıkları ve bu saman yığınlarının üzerinde çalışan işçilerin aşağıdan çok küçük göründükleri ifade edilmiştir. Dağlar Süleyman Divanı'na benzetilmiş dağların her birinde altı ayda bir birkaç bin kişilik ordunun beklediği söylenmiştir. Ayrıca ordunun atlarının da ihtiyaçlarının bu dağlardan temin edildiği ifade edilmiştir. Odun için haftada bir defa bu dağlara gelindiği ve ordunun ihtiyaçlarının bu şekilde karşılandığı söylenmiştir. Bu dağlarda yetiştirilen tahılların şehirde padişahın ambarlarında toplandığı belirtilmiştir. Her yıl hasadı yapılan ürünlerin orduya üç yıl boyunca yettiği ve kaynaklarının tamamının altı ayda tükendiği anlatılmıştır. Altın, gümüş ve rengârenk atlasların padişaha götürüldüğü ve bunlardan elbiseler yapıldığı söylenmiş, Hıtay şehirlerindeki kalelerin hepsinde

mahzenler olduğu ve bu mahzenlerin girişinde ve çıkışında nöbetçilerin durduğu, o kaynakların içinde tutuklu bulunanların kaynaklara asla dokunmadığı da belirtilmiştir.

G. AltıncıBâb (Altıncı Bölüm)

1. Çin Hakanı'nın -O Süleymani olduğunu Söylese de- Cemşidi Tahtı ve Tacı ve Onun Güçlü Ülkesi Hakkında

Bu bölüm beş fasıl, üç hikâye, üç mesnevi, şiir, ferd, beyt, iraki ve ezderya-ı ebrar başlıklarından oluşmaktadır. Bölümün ilk faslının altında yer alan Çin Hakanı'nın sarayı hakkında; başlığında saraya ait detaylı bilgiler verilmektedir. Çin Hakanı'nın sarayının güçlü surlarla çevrilmiş olduğu ve içerisinde bahçe, bostan, bağ, resim koleksiyonları ve divanlar olduğu söylenmiş, sarayın içerisinde hizmetlilere ait evler olduğu ve hizmetçilerin sayıları hakkında bilgiler verilmiştir. Sarayın içerisinde yaşlı kadınlardan oluşan hizmetçilerden bahsedilmiş bu kadınların Çin kanunlarını bildikleri ve saraya hizmetçi kızları seçtikleri anlatılmıştır. Bölümün ferd başlığı altında ebeveynlerinin vermesi halinde güzel yüzlü ve endamlı çocukların hizmetçi yapıldıkları anlatılmıştır. Bu hizmetçilerin öncesinde sarayın dışında tutuldukları ve sarayın içindekilere hizmet ettikleri onları saray içerisinden evlat olarak kabul edenler olursa sarayın içindeki hizmetçilere dâhil edildikleri söylenmiştir. Bu çocuklar ayrıca saraya alındıkları zaman Çin kanun ve kurallarını öğrenmeleri için eğitim gördükleri de anlatılmıştır. Bölümün ikinci faslında hizmetçilerin sınıfları anlatılmıştır. Her hizmetçi tabakasının yaptıkları işe göre sınıflandırıldıkları belirtilmiştir. Bu sınıflamaya göre birinci tabakada olan hizmetliler bağ ve bostanların bakımı ile ilgilenmektedir. İkinci tabakadaki hizmetçiler hat çıkarmaktadırlar. Üçüncü tabakada olan hizmetçiler ise divanlarda bulunurlar, hatları özetlerler ve hakana sunmakla görevlidirler. Devamında bu hatların hizmetçilerle hakan tarafından nasıl değerlendirildikleri anlatılmaktadır. Hıtay ülkesinin on iki kısmının her birinde yer alan sarayın içinde ve dışında seçkin divanlar olduğu, saray içerisinden gönderilen hatların saray dışındaki divanlara getirildiğini anlatılırken kapalı ve mühürlü olan bu hatların sarayın içinde oturan önemli üç emirin bunları çözme yetkisinin olduğu söylenmiştir. Dördüncü tabakada

on iki tabakadan oluşan kız ve erkek hizmetçiler bulunmaktadır ve onların kılık kıyafetleri tasvir edilmiştir. Bu tabakadaki hizmetçilerin nasıl göründükleri ve kıyafetleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Beşinci tabaka Çin ülkesinin hazinesinin hizmetçileri hakkındadır. Bu hazinenin içindekiler hakkında bilgiler verilmiş, hazinede altın, gümüş, mücevher, ipek kumaş, renkli Hıtay atlasları, bakır, pamuklu kumaş vb. olduğu söylenmiştir. Ayrıca bu tabakada aslanlar, panterler, kaplanlar, vaşaklar, çok kıllı ve heybetli Tibet köpeklerinin bulunduğu da söylenmektedir. Bu kıllı ve heybetli Tibet köpeklerinin aslanlarla kıyaslandığına, bu köpeklerin Anadolu'ya gönderildiğine ve Anadolu'daki Rumların da onları Sasani köpeği diye adlandırdığına değinilmiştir. Altıncı tabaka tek cümleyle anlatılmış, o cümlede de saraydaki evlerde yaşayan on iki bin kız olduğu söylenmiştir. Yedinci tabakada Çin Hakanı'nın kendi ailesi olduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca yedinci tabakada belirli ve birbirine bağlı şekilde yedi kale bulunduğu, bu kalelerin üzerinde yedi hisar yer aldığı ve bu hisarların üzerinde de bin gözetleme kulesi olduğundan söz edilmiştir. Her gözetleme kulesinde de on kişi olduğu ve dolayısıyla Çin Hakanı'nın sarayını on bin kişinin koruduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Bu askerlerin demirden silahları olan kişiler oldukları ve tahtın korumalığını yaptıkları söylenmiştir. Sarayın kare şeklinde olduğu ve on bin gözetleme kulesinden oluştuğu bilgisine yer verilmiştir.

Her gözetleme kulesinde bulunan korumaların zırhlı, demir silahlı, süslü oldukları, gece gündüz uyumadıkları, durmadan davul çaldıkları ve ateş yaktıkları söylenmiştir. Buna ek olarak acayip sopalarla çalınan bir çalgı aletinden bahsedilmiştir. Çin ülkesinde tutulan nöbetlere ne kadar önem verildiği anlatılmıştır. Her sarayın dört tarafında kapılar olduğu, bir kapının yedi tane geçiş noktasının bulunduğu, her hisarın duvarında da ayrıca bir geçit yer aldığı söylenmiştir. Bu kapı ve geçitlerin çok sağlam yapıldığı, hakanın da buradan hazineye gittiği, belirtilen kapı ve geçitlerin dışında arabalar olduğu ve hazineye ulaşılması için bu arabaların her daim hazır bekletildiği anlatılmıştır. Divanlarda hazırlanan hatların dışarıya bu geçitlerden çıkarıldığı, tek taraflı kapı ve geçitlerin divana çıktığı söylenmiştir. Senede bir ya da iki kez hakan ve herkesin acayip şekilde süslendikleri söylenmiştir. Geçişlerin beş çift kapıdan yapıldığı, bunlardan üçünün ortada ikisinin yanlarda bulunduğu ve ordu komutanlarının bu yollardan divana geldikleri belirtilmiştir. Ortada olan üç kapının padişaha ait olduğu ve orayı padişahın ailesinin ve eşlerinin

kullandıkları belirtilmiştir. Devamında ise kapıların ölçüleri ve şekilleri hakkında bilgiler verilmiştir. Her geçişin dışında ve her kapının önünde bir hisar yapıldığı, hisarın üç tarafında kapıların bulunduğu söylenmiştir. Kapı ve geçişlerin aydınlatılmasından, süslenmesine ve bunların güzelliklerine yer verilmiştir. Sabah erken saatlerde hakan sarayka gelir diye gece yarısından itibaren bütün kalem ve ilim erbabının hazır bulunduğu ifade edilmiştir. Divan ehli olan herkesin hakan geldiğinde eğer hazır olarak olmazlarsa suç işlemiş sayılacaklarından ve tutuklarak hapse gönderileceklerinden bahsetmiştir. Yazarın orada bulunduğu sırada böyle bir hadise yaşandığı ve divanda hazır bulunmayanların tutuklandığı bilgisine de yer verilmiştir. Çin halkının sarayda uyulan adaplardan hareketle ne kadar edepli oldukları ve onların benzerinin olmadığı ifade edilmiştir.

Çin Hakani'nın önünde bulunan bin kişilik asker gruplarından bahsedilerek onların korkusuz oldukları vurgulanmıştır. Devamında ise Hıtay padişahının hizmetinde sarayı gece gündüz koruyan görevli sayısının elli bin kişi olduğu ve onların nöbet vakitlerinin belirlendiği, o vakitlerde gecikme veya erteleme yapılamayacağı ifade edilmiştir. Hakan divana geldiğinde altından yapılmış iki kızıl fener, sandalye, leğen ve ibriği hazır halde bekleten bir gruptan bahsedilmiş, bu grubun hakan saraydan dışarı çıktığı vakitlerde onun tahtını taşıdıkları söylenmiştir.

Sarayın dördüncü geçişinde bir tane kös olduğu ve etrafında elli bin kişinin beklediği belirtilmiş, bunların ise çalgı çaldıkları ve kös vurdukları söylenirken ayrıca kös vurmanın onları sakinleştirdiği ifade edilmiştir. Kösün önüne kümbet gibi bir çan asıldığından ve kös vurulurken bu çanın da çalındığı söylenmiş dört yüz hizmetlinin çanı çalmak için görevli olduğu, bu çan çalındığında Hanbalık şehrinin tamamında çanın sesinin duyulduğu ifade edilmiştir. Hakan tahtına oturduğunda çanın altmış dokuz kez çalındığı ve tam tahta oturduğunda da bir defa çalınarak çanın tam yetmiş defa vurulduğu belirtilmiştir. Çin Hakani'nın tahtının karşısında bulunan büyük demir kapı açıldığında çan ve kös sesinin duyulduğu ve bu sayede Çin Hakani'nın tahta oturduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir. Devamında felahenlerden bahsedilmiş ve onların bir şeyler atmak için yapıldığı ve şekillerinin yılan benzediği belirtilmiştir. Felahenlerin toplam on sekiz adet olduğu ve kapılar ve geçişler açıldığında her taraftan gelen elçiler ve ordu komutanlarının Çin Hakani'nın yüzünü gördükleri söylenmiş, felahenlerin de bu sırada bir defalığına etkin hale getirildiğinden söz edilmiştir. Faslın devamında hakanın sahrayı gezip görmek

istediğinde veya ava çıktığında halkın tamamının dükkânlarını kapattıkları ve gizlendikleri anlatılmıştır. Hakanın bu av veya sahra gezisindeyken attan düşmesi durumunda padişahlıktan azledileceği belirtilirken saltanatının da onun çocuğuna kalacağı söylenmiştir. Hıtay şehirlerinin birçoğunda padişah çocuklarının yaşadığı saraylar olduğu belirtilmiş Onların saraylarının çok süslü olduğu ve bulundukları şehirlerde genelevlerin yerini belirledikleri ve zamanlarının çoğunu genelevlerde geçirdikleri anlatılmıştır. Şehirlerde hangi padişah çocuğu daha çok kabul görürse onun tahta geçeceği söylenmiştir.

Bölümün üçüncü faslında Çin hakanı divana gelmek istediğinde onun beraberindekilerin çaldıkları çalgılardan bahsedilmiştir. Bu çalgıların bazılarının sadece saraya mahsus olduğu ve saray dışında çalınamayacağı söylenmiştir. Bu fasılda Çin Hakanı'na ziyaret edenler hakkında da bilgiler verildiği, İslâm ülkelerinden gelenlerin daha ön planda tutuldukları vurgulanmıştır. Bu ziyaret sırasında gelen misafirlerin saf saf konumlandıkları ve padişahın onlara karşı tutum ve davranışlarının nasıl olduğu anlatılmıştır. Ziyaret sırasında hakanın sağ tarafında ordu komutanları, ve ilim erbabı, solunda ise kalem erbabı, arkasında da saray erbabının olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu ziyaretler sırasında orada bulundurulan hayvanlardan bahsedilmiş; filler, kızıl ayaklı ve kızıl gagalı Belh kargası ve diğer türlü türlü kuşların hakanın huzurunda bulundurulduğu da belirtilmiştir. Bu kuşların hiçbir şekilde kavga etmedikleri, bunun nedeninin de bir büyüden kaynaklı olduğu ifade edilmiştir. Bu kuşların nasıl kontrol altında tutulduğuna dair bilgiler verilmiştir. Faslın devamında bir hikâyeye anlatılmıştır. Hikâyeye divanda hakanın sağ tarafında hazır olan komutanlardan birinin kemerinin çözülmesi ve yere düşmesi hakkındadır. Bu olayda hakanın komutanı affettiği anlatılmakla birlikte kös-i adl vurmanın ne demek olduğu ve devamında neler yapılacağı anlatılmıştır.

Hikâyeye başlığından sonra farklı diller bilen komutanlardan bahsedilmiştir. Bu farklı dil bilen komutanlardan yedisinin Müslüman olduğu söylenmiştir. Elçilerin o komutanlar aracılığıyla Çin hakanıyla konuşabildikleri anlatılmıştır. Hakanın elçilerle ne şekilde görüştüğü de burada anlatılmıştır.

Bölümün dördüncü faslında Çin Hakanı'nın ayda iki defa divana gelmekten muaf olduğu, üç defa gelmemesi durumunda ise kanunu çiğnemiş kabul edilip görevinden azledileceği ve onun çocuklarının da suçlu sayılacağı söylenmiştir. Halk

ve komutanlar bir defa suç işlediklerinde, hakan ise üç defa suç işlediğinde cezalandırılır şeklinde ifade edilmiştir.

Fas'ın devamındaki “Daha Sonra” başlığında komutanların ve padişah çocuklarının neden hakana karşı gelemedikleri anlatılmıştır. Bütün ordunun ve halkın hakana ait olduğu ve bu defterlerde kayıtlı Defter kayıtlı olduğu, kayıtlı olanlar dışında kimsenin Hıy ülkesinde bulunamayacağı anlatılmıştır. Kanuna itaat etmemek gibi bir düşüncenin olamayacağı için herkesi kurallara uyduğundan bahsedilmiştir. Onların tarihleri ve kanunlarının dört bin yıllık olduğu, kıtlık ve veba gibi salgın hastalıklar görmedikleri ifade edilmiştir. Çin ülkesinin on iki kısımdan oluştuğu ve on iki kısım için ayrı ayrı mühürler bulunduğu, mühürlerin ne şekilde olduğu ve neyden yapıldığı anlatılmıştır. Çin Hakanı'nın bir çocuğu olursa, bir rüya görürse veya bir şeyden korkarsa Çin ülkesinin on iki kısmında bulunan suçluların salıverilmesi emrini verdiği de söylenmiştir. Ayrıca Hıy ülkesinin her şehrinde derecelerine göre yapılmış divanların olduğu ve bu divanların hakana bağlı kişiler tarafından yaptırıldığı, komutanların divanda üç kişilik bir heyet şeklinde oldukları, bunların; hâkim, emin ve divan oldukları söylenmiştir. Hepsinin birbirinden korktukları ve gambazlıktan çok çekindikleri ifade edilmiştir. Aynı şekilde sarayın divanlarındaki kız ve erkek hizmetçilerin de gammazlık konusunda birbirlerinden korktukları söylenmiştir. Sarayın iç divanhanelerindeki düzenin on iki kısımdan oluştuğu, divanhanelerde müfettişlik yapan birer kız olduğu, Hıy ülkesinin on iki kısmından her birini bu kızların kayıt altına aldığı, bu kız müfettişlerin sağında ve solunda iki erkek hizmetçi olduğu ve o hizmetçilerin mürekkep, kalem ve defter taşıdıkları ifade edilmiştir. Devamında ilim ehlinin ve kalem ehlinin durumunun da aynı olduğu söylenmiştir. Çin ülkesinin gelir hesabını on iki divanda bulunan kız müfettişlerin tuttuğuna değinilmiştir.

Bölümün beşinci ve sonuncu faslı olan başlıkta Hıy ülkesinin on iki kısmının kaydının sarayın dışında bulunan altı komutanın elinde olduğu söylenmiştir. Kaydedenlerin kanun kaydını; kumaş, gümüş, altın kaydını; pirinç, buğday, arpa, hünnap, ceviz, gerdar, odun ve saman kaydını; ordunun kaydını; Hıy ülkesinin şehirlerinin, hisarlarının, yamhanelerinin ve divanhanelerinin kaydını; hapishanelerin kaydını tuttıkları bilgisi verilmiştir. Bu kayıtların kız müfettişlere teslim edildiği ve bu kayıtları kız müfettişlerin hakana özet olarak sundukları belirtilmiştir. Hat bakma vakitlerinin asla geciktirilmediği ve ertelenmediği vurgulanmıştır. Geciktirildiği ve

ertelendiği durumda bunun suç kabul edileceği söylenmiştir. Bu kurulan düzen sayesinde onların ülkesinin birkaç bin yıldır bozulmadığı ifade edilmiştir.

Bu bölüme genel olarak baktığımızda Çin sarayında köklü bir âdap ve edep örgüsünün olduğu, bu kuralların muhtemelen çok uzun yıllara dayanan gelenekler sonucunda oluştuğu, bu kuralların sadece sarayda bulunanları ve dışardan gelenleri değil aynı zamanda hükümdarı da kapsadığı açıktır. Bu türden oturmuş kurallara köklü devlet geleneği olan milletlerde rastlanması beklenen bir durumdur..

H. YedinciBâb (Yedinci Bölüm)

1. Hıtay Zindanlarının -Allah korusun- Hakkında

Bu bölüm, üç Fasil, bir şiir bir de Başımıza Gelenler, başlığından oluşmaktadır. Bu başlık altında Hanbalık'taki iki zindandan bahsedilmiştir. Biri Şin-bu diğeri İse Gin-bu'dur. Gin-bu'nun ağır suçlular için bir hapisane olduğu ve oradan kurtulmanın zor olduğu, Şin-bu ise daha hafif suçlular için düşünülmüştür ve buraya gelenlerin sağ salim çıkabildikleri bir hapsane olduğu belirtilmiştir. Her iki zindana düşenler de kadın erkek olarak ayrı ayrı yerlerde tutulmuşlardır. Hapishanelerde suçların ağırlığına ve çeşidine göre de kısımlandırma vardır. Ayrıca her şehirde o şehrin adını taşıyan zindanlar da yapılmıştır ve her zindanın suç hücrelerinin olduğu söylenmiştir.

Bölümün ilk fasıl başlığında zindanların tasviri yapılmış, görevlileri anlatılmış ve ne şekilde çalıştıkları konusunda bilgiler verilmiştir. Hıtay'ın on iki kısmı gibi zindanların da on iki kısma ayrıldığı söylenmiştir. Suçlular hakkındaki kayıtların titizlikle tutulduğu, bunların yaş gruplarından cinsiyetlerine ve işledikleri suçlara göre listelendiği anlatılmıştır. Sadece suçu işleyen değil kabilesinin de suçlu kabul edildiği bir sistem olduğu belirtilmiştir.

Başımıza Gelen, başlığı altında Hıtay'da iken yaşadıkları bir hadise anlatılmaktadır. O hadiseye göre içlerinden birinin hakanın huzurunda kavga ettiği ve bu sebeple kendilerinin de suçlandığı ve cezalandırıldıkları anlatılmaktadır.

Bölümün ikinci fasıl başlığında her sabah açılan hakanın divanının önüne Çin ülkesinin bütün komutanlarının grup grup geldikleri ve hesap verdikleri

anlatılmaktadır. Bağ ve bostanlardaki zindan eminlerinin işledikleri suçlara göre suçluları divan önüne getirdikleri ve orada işkence uyguladıklarından bahsedilmektedir. Devamında ise ülkesine ihanet edenlerin bu meydanda cezalandırıldıkları anlatılmaktadır. Kendilerinin zindanda bulundukları sırada türlü türlü işkencelere şahitlik ettikleri söylenmektedir. Divanın önünde toplanan suçlu grupları hakkında hakanın bilgi almak için bulunduğu değinilmiştir. Bu sayede kurtuldukları bilgisi verilmiştir. Meydanda suçluların uğradığı işkencenin ayrıntılarıyla anlatıldığı görülür. Ayrıca bu zindanların içinde ne kadar suçlu bulunduğu da anlatılmaktadır. Bölümün devamında Hanbalık'ın etrafındaki divanhanelerde suçlular hakkında hatlar tutulduğu anlatılmıştır. Bu hatların Hıtay yazısı ile yazıldığı ve zindanlardaki müftülerin bu yazılara bakarak zindanlardaki suçluları değerlendirdikleri anlatılmaktadır. Kendileri için yazılan hattı bir müftünün kendilerine okuduğunu ve onların aslında suçsuz olduklarını fakat arkadaşlarının bir Tibetliyi döverek öldürdüğü için onların da suçlandığını söylediği anlatılmaktadır. Müftünün kendileri için tuttuğu kaydı Çin hakanına götürdüğü ve Tibetliyi dövenin hakanın kararıyla hapsedildiği ve diğerlerinin salıverildiği anlatılmaktadır. Burada tutulan kayıtların hakana ulaştırılmasıyla ve hakanın kararıyla bölük bölük salıverildiği anlatılmaktadır. Ayrıca birçok suçlunun ülkenin yol, kale, bina yapımı gibi hizmetlerinde çalıştırıldıkları anlatılmaktadır. Uzun süre işkenceye dayanamayacakların bu hizmetler için seçildiği söylenmektedir. Hapishanedeki hükümlülere ne şekilde davranıldığına, onların yeme-içmelerine ve hangi şartlarda bu zindanda yaşadıklarına dair bilgiler de ayrıntılı olarak verilmektedir.

Bölümdeki üçüncü fasıl başlığında hakanın katline kanaat getirdiği suçluların durumu anlatılmaktadır. Hıtay Hakanı'nın kendisine tapan cahillerden razı olmayıp onların da katlini emrettiği söylenmektedir. Katledilecekleri hakanın ne şekilde belirlediği ve birden fazla onayladığı da belirtilmektedir. Binlerce kişinin nasıl katledildiği anlatılırken kılığın bile bu duruma sebep olduğu, hatta bu nedenle toplu katliamların gerçekleştiği anlatılmıştır. Katledilen insanların ibret olsun diye parçalarının sergilendiğinden bahsedilmiştir.

I. Sekizinci Bâb (Sekizinci Bölüm)

1. Kış Mevsiminden Çıkarken Hıtay Halkının Yılda Bir Defa Bayram Düzenlemesi Hakkında

Onların yılbaşlarının kış mevsiminin sonuna denk geldiği anlatılmaktadır. Çin ülkesinin tamamında bu dönemde bir ay kutlama yapıldığı anlatılırken Çin Hakanı'nın divanında emirlerinin renkli kıyafetler giydiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca o emirlerin Çin hakanından izin isteyerek sarayın önünde sıra sıra oturdukları anlatılmaktadır. Bu dönemde başka ülkelerden elçilerin ve halkın misafir olarak ülkeye geldiğinden ve emirlerle birlikte sarayın önünde oturduklarından da bahsedilmiştir. Çin Hakanı'nın ise süslü tahtında oturduğundan söz edilmiştir. Burada herkesin eğlenceyle meşgul olduğuna değinilirken bu eğlencelerin yılda bir kez yapıldığı bilgisi verilmiştir. Farklı ülkelerden gelen elçilerin padişahın divanına götürüldüğü hatta padişahın mutfağının gösterildiği bahsi yer almaktadır. Mutfakta çalışan aşçıların bazısının Müslüman bazısının ise kâfir olduğu söylenmiştir. Sarayın üçüncü bendinden, divangahın bir tarafında padişahın oğlunun yer aldığı, yılda üç kez hakanın divanında tören yapıldığı ve bu törende oğluyla birlikte halkın da hazır bulunduğu anlatılmaktadır. Padişahın oğlu güneş ve aya benzetilerek betimlenmiştir.

Hıtay hükümdarının oğlunun babasının ölümünün üzerine tahta geçmesinin ardından rüyasında Hz. Muhammed'i gördüğü, uyandığında ise hücre duvarında yeşil yazıyla yazılmış kelime-i şهادeti gördüğü söylenmektedir. Sonrasında Hıtay emirleri tarafından saraya Müslüman bir âlimin saraya getirildiği ve Çin Hakanı'nın bu olay sonrasında Müslüman olduğu zikredilmektedir. Onun gibi birinin Çin ülkesine hakan olarak gelmediği belirtilmiştir.

J. Dokuzuncu Bâb (Dokuzuncu Bölüm)

1. Hıtay Ülkesinin On İki Kısım Hakkında

Bu bölüm bir beyitten oluşmaktadır. Burada Çin ülkesinin on iki kısımdan oluştuğu anlatılırken her bir kısım hakkında tek tek bilgi verilmiştir.

Birinci kısmın adı Şengsi'dir. Bu kısmın şehirleri; Kencanfu, Kencu, Sucu ve Denku olup, bu şehirlerde misk bulunduğu, diğerlerinde ise misk olmadığı fakat ışgın otu bulunduğu anlatılmaktadır. Işgın otu bulunan şehirler; Culanfu, Kelanfu ve Hananfu'dur. Bu şehirlerden başka bir yerde ışgın otunun olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca bu şehirlerin en az Tebriz kadar kalabalık olduğu belirtilmiştir.

İkinci kısım olarak geçen bölgenin adının Menizestan olduğu belirtilmiştir. Nam-tai acayip lades kemikleri, altın, gümüş vb. maddelerden yapılmış eşyalarıyla ünlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu şehrin bir dönem Çin'in payitahtlığını yaptığı söylenmektedir. Bu kısmın bir şehri de Çarpange şehri olduğu aynı zamanda burada piyade arabası yapımının bilindiği ve bu arabalarla her şeyin taşındığı anlatılmaktadır. Önceki Çin padişahlarının ve yöneticilerinin taht ve taçlarının hala bu şehirde korunduğu belirtilmektedir. Hicri 840 yılına kadar bu şehrin başkent olduğu ve bu yıldan itibaren Hanbalık'ın inşa edildiği ve ülke yönetiminin oraya taşındığı bilgisi de verilmektedir. Bunun sebebi olarak da düşmanları olarak kabul ettikleri Kalmuklar'ın Hanbalık tarafında olması gösterilmiştir.

Üçüncü kısımda Çin'in başkenti olan Hanbalık işlenmiştir. Şehrin bir uçtan bir uca uzunluğu verilmiş ve bu uzunluğun ise 2 mil olduğu belirtilmiştir. Hanbalık'ın etrafına güvenlik amacıyla çukur kazındığı söylenirken bu çukurun suyla doldurulduğu ve zaman zaman da bu suların taşıdığı ve bir nehir boyutuna geldiği, suları takip ederek Çin Hakanı'nın sarayına ulaşıldığı belirtilmiştir. Hıtaylılar Hanbalık'a başkent anlamında Day-du demişlerdir. Buranın yer altı kaynaklarından bahsetmiş, en çok çıkarılan madenin gümüş olduğu ve sulak bir alan olduğu anlatılmış, madenlerin Hanbalık'ın Di-tung şehrinde bulunduğu ifade edilmiştir. Zencefil, haşhaş ve Çin biberinin bu şehirde yetiştirildiği bilgisine yer verilmiştir.

Dördüncü kısımda anlatılan şehir Hiza'dır. Bu kısma ait şehirler Hui-cu ve Salar-fü'dür. Bu bölümde krem ve ilaçların çok olduğu söylenmiştir. Bölgede karabiber, uzun biber, arpa ve buğdayın yetiştirildiği,

tuzun kıymetli olduğu belirtilmiştir.

Beşinci kısımda bahsedilen şehre Fu-ken-sı derler. Bu şehrin ince ketenleri ve renkli kumaşları ile ünlü olduğu belirtilmiştir.

Altıncı kısımda Lem-sin şehri anlatılmıştır. Bu şehir porseleniyle ünlüdür. Porselenin yapıldığı kilin nasıl yapıldığı bu bölümde ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.

Ayrıca yapılan porselenlerin niteliklerine, değerlerine ve nerelerde kullanıldıklarına da değinilmiştir.

Yedinci kısımda Hıtay ülkesinin on iki kısmından biri olan Hın-say ve Kelali Hın-say şehirleri anlatılmaktadır. Anlatılanlara göre Hın-say'ı on beş kişi görmüştür ve orayı gören bir kişinin yaşadıkları anlatılmıştır. Şehrin çok büyük olduğu belirtilmiştir.

Sekizinci Kısım: Sekizinci kısımda Yü-nan şehri anlatılmıştır. Yü-nan şehrinin konumu ve iki tarafının deniz olduğu betimlenmiştir. Şehrin baştanbaşa iki aylık yol uzunluğunda olduğu belirtilmiş ve buradan denize nasıl ulaşıldığı anlatılmış ayrıca denize kadar uzanan surdan bahsedilmiştir. Bu surun farklı hakanlar döneminde yapıldığına değinilmiştir. Buradaki denizden inciler çıkarıldığı anlatılmaktadır. Bu şehirde inci, yakut, piruze taşı gibi mücevherlerin gayet ucuza satıldığı belirtilmiştir.

Dokuzuncu Kısım: bu kısımda Kav-li şehri anlatılmıştır. Şehrin mülki bir yer olduğu ve refah seviyesi yüksek bir şehir olduğundan bahsedilmiş ayrıca tüccarlarının zengin olduğu bilgisi verilmiştir. Hakanın hediye ettiği değişik kumaş ve renkli atlaslar bu şehirde üretilmiştir. Ayrıca Kavlistan diye adlandırılan şehirden gelen malların tamamının altın ve ketenden oluştuğu söylenmiştir.

Onuncu kısım: bu kısımda Cava şehri anlatılmaktadır. Cava'nın bir liman şehri olduğu, Mekke ve bütün Hind limanlarından bu limana gelindiği belirtilmiştir. Ayrıca Hıtay'ın bütün limanlarının Cava'ya bağlandığı söylenmiştir. Bir nevi ticaret merkezidir.

On birinci kısım: kısımda Hotan şehri anlatılmaktadır. Hıtay ülkesi sınırında olduğu belirtilmiştir. Yazar İslâm'ın buraya değin yayıldığını ifade etmiştir. Hotan'da iki nehrin olduğu, birine Akkaş, diğerine Karakaş denildiği söylenmiştir. Karakaş nehrinden yeşil ve siyah yeşim taşı, Akkaş nehrinden ise beyaz yeşim taşı çıkarıldığı anlatılmıştır. Bu nehirlerin taşıdığı dönemlerde kıyıya vuran yeşim taşlarının toplandığı söylenmiştir. Bu taşlardan büyük olanlarının padişaha verildiği ve hizmetlilerin bu taşları saklayıp korudukları anlatılmaktadır. Hıtay mallarının hiçbirinin yeşim taşıyla yapılmadığı da belirtilmiştir.

On ikinci kısım: Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri de Yıl-an-fu'dur. Maşrık denizinin kıyısında ve Hıtay ülkesinin uç kısmında olduğu belirtilmiştir. İki

şehri olduğu, birisine Wan-si diğerine Wan-don dendiği belirtilmiştir. Bunların büyük Hıtay şehirleri olduğu ve buradaki malların şeker ve nişşeker olduğu söylenmiştir. Bölgenin gayet sıcak olduğu da ifade edilmiştir.

K. Onuncu Bâb (Onuncu Bölüm)

1. Sohbet, Toy ve Onların Düzeni Hakkında

Bu bölüm bir fasıl, üç beyt, bir eyzen ve bir rubaiden oluşmaktadır. Bu başlık altında Hıtay'daki sohbet ve toy meclisleri hakkında tasvirler yapılmıştır. Onların toy ve sohbet meclislerinin eşi ve benzerinin olmadığı vurgulanmıştır. Süsleme ve sunumların şaşasından bahsedilmiş, çalınan çalgıların türleri ve çalgıcıların yeteneklerine kadar birçok ayrıntı işlenmiştir. Bu eğlence meclislerinin nerelere kuruldukları ve hangi tür içki ve gıdaların tüketildiğine dair bilgiler verilmiştir. Bir benzetme yapıp dünyaya kâfirlerin bahçesi denilirken orasının da Hıtay ülkesinin toyları olduğu söylenmiştir. Devamında üzümün Çin şehirlerinde meze olarak kullanılmadığı ve şarapların üzümünden değil de pirinçten yapıldığı ifade edilmektedir. Hıtay ülkesi hakanının sarayının bahçesindeki kümbetten bahsedilmiş, bu kümbetin on kapılı olduğu ve Çin ülkesinin on iki bölgesinden getirilen şarabın konulduğu kümbetin dört yerinden bu şarapların akıtıldığı belirtilmiştir. Dünyanın her yerinden gelen insanlara bu şaraptan tattırıldığından ve bu şarabı içenlerin şişmanladığından söz edilmiş bunun nedeninin ise şarabın pirinçten yapılmış olduğundan kaynaklandığı bilgisi verilmiştir.

L. On Birinci Bâb (On Birinci Bölüm)

1. Genelev ve Genelev Kadınları

Bu bölüm üç fasıl, üç beyt, iki mesnevi ve Gülşen-i Raz'dan oluşmaktadır. Bölüm başlığı altında genelev kadınları ve genelevler hakkında bilgi verilmiştir. Hıtay ülkesinde genel evlerin yaygın olduğu görülmektedir. Bazı şehirlerde beş yüz hane, bazı şehirlerde bin hane, bazı şehirlerde ise yüz bin hane olduğu söylenmiştir. Genelevlerde çalışan kızların emir diye bahsedilen suçlu komutanların kızları olduğu

anlaşılmaktadır. Emirlerin kızları geneleve alınırken oğullarının da orduya alındıkları, bunun dışında en düşük rütbedeki suç işlemiş komutanların kızları ve kadınlarının da genelevde çalıştığı belirtilmektedir. Bir örnek verilerek; Man diye bahsedilen bir hanın itibarını kaybettiği bunun muhtemelen padişahın emrini uygulamamasından cinayet, ihanet veya genelevlere gitmesi dolayısıyla olduğu belirtilmiştir. Bu türden suçların kötü kabul edilip onların ticari bir mal olmalarına, hapse düşmelerine veya öldürülmelerine neden olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bölümdeki ilk fasılda yağmur duası geleneğinden bahsedilmiş hangi şartlarda ve kimlerin yağmur duasına katıldığına dair bilgiler verilmiştir. Bölümün genelevler hakkında bilgi vermesinden hareketle yağmur duasının da genelev kadınları tarafından yapıldığı ifade edilmiştir. Bir bölgeye yağmur yağmazsa oradan padişaha hat gönderildiği ve bu hattın bölgeye mevsimsel olarak ne kar kar yağdığı, ne kadar yağmur yağdığı bilgisinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Haberi alan Hıtay Hakani'nın vakit geçirmeden emirlerine yağmur duası için hat gönderdiği belirtilmiştir. Devamında yağmur duasını genelev kadınlarının yaptığı belirtilmiştir. Hıtay kadınlarının yağmur duası yaptıkları yerlerin manastırlar olduğu söylenmiştir. Eğer duaya rağmen yağmur yağmazsa onların günah ehlinin kadınları oldukları ve suçlu olduklarının onaylanması olarak kabul edilerek hapse atıldıkları ve katledildikleri söylenmektedir.

Bölümde yağmur duasının ne şekilde yapıldığına dair bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerden hareketle kadınların manastırdaki putların önünde saatlerce yakarışları ve duaları anlatılmaktadır. Muhtemeldir ki öleceklerini bilen kadınlar can korkusuyla kendilerini paralarcasına yakardıkları ve akıllarını yitirmiş bir şekilde çalgılar eşliğinde dans ettikleri anlatılmaktadır. O derece canhıraş bir şekilde yakarmaktadırlar ki saatlerce hatta günlerce bir şey yemedikleri için açlıktan binlercesinin öldüğünden bahsedilmektedir. Bölümde ülkedeki ucuzluğu da değinilmiş, bir dirhem gümüşe yetmiş pul verildiği bir dirhem pula da bir kâse yemek verildiği söylenerek ülkedeki ucuzluk hakkında örnek verilmiş, halkın bu refahtan kaynaklı bir şekilde paralarını genelev kadınlarına harcadıkları belirtilmiştir. Bölümdeki diğer fasılda emirlerin eşlerinin tasviri de yapılmıştır. Onların gayet edepli ve kapalı oldukları belirtilirken hepsinin pembemsi suratlı, nergis ve siyah gözlü, beyaz tenli, neşeli, zarif, tatlı dudaklı ve hazır cevap oldukları söylenmiştir. Emirlerin kadınlarının ne kadar iffetli oldukları, bir yere gitmek istediklerinde kapalı

tahtirevanla gittikleri bu sayede onların boylarını ve yüzlerini kimsenin göremediğinden bahsedilmektedir. Hıtay şehirlerinin pazarlarında bu süslü tahtirevanların sayısız olduğu söylenmektedir. Eserin yazarı tarafından Hıtay'ın geleneklerinin bizim geleneklerimize benzediğine değinilmektedir. Devamında da kadın ya da erkek olsun herkesin beyaz tenli ve siyah gözlü olduğu, sarı ve kebut gözlü birinin bu diyarda hiç görülmediği ifade edilmiştir.

Bölümün üçüncü faslında cinlerin halkın üzerindeki etkisinden bir hikâye anlatılarak bahsedilmiştir. Ayrıca cinlerden ne kadar korktukları vurgulanmıştır.

M. On İkinci Bâb (On İkinci Bölüm)

1. Acayip Sanatlar ve Rigrizanlar Hakkında

Bu bölüm iki fasıl, üç beyt ve bir ferdden oluşmaktadır. Burada arpadan bir çukur suret yapıldığı, içinin boş olduğu ve yüz adet altının onun içinde dövülebildiği anlatılmaktadır. Bunun bir sanat olduğu ve sadece Hıtay'da görüldüğü ayrıca dünyada eşi benzeri olmadığı belirtilmiştir.

Hıtaylılar'da ilginç tedavi yöntemleri olduğundan söz edilmektedir. Bu bölümdeki ilk fasılda cerrahi işlemler yaptıkları ve bu işlemleri nasıl yaptıkları anlatılmaktadır. Bu bilgilerin ardından Çin ülkesine giden birinin her gün farklı şeyler görmesinin mümkün olabildiği söylenmiştir.

2. Onların Gayet Önem Verdikleri Yıldız İlmi Hakkında

Bu ilmi bilen dört kişinin sarayın birinci tabakasında hapsedildiği bilgisi verilmiştir. Her birinin bağ ve bostanlar için kışın sonunda ve yazın başında çıkarımlar yaptıkları, her birinin ayrı ayrı takvim çıkardığı fakat bu dört takvimin birbiriyle uyduğu ve tek bir takvim haline getirildiği anlatılmaktadır. Sonrasında bu takvimi padişaha sundukları ve padişahın bu takvimi on tane kâğıda yazdırdığı bilgisi bulunmaktadır. Takvimi ipekten bir kâğıt üzerine yazdıkları ve bir yüzünü boş bıraktıkları belirtilmiştir. Takvimi bilirkşi yazdığında on tane, on kişi yazdığında yüz tane, yüz kişi yazdığında bin tane, on bin kişi yazdığında yüz bin tane kopyası

olduğu söylenmektedir. Bunun sonucunda ise kısa süre içerisinde hazinede ihtiyaç duyulan takvim âdetine ulaşıldığına değinilmiştir.

Daha sonra bu takvimlerin hakanın emirleri tarafından şehirlere dağıtıldığı bilgisi verilmiştir. Çin Hakanı'nın yıllık bahşişlerini bu takvimlere yazdırdığı ve tüm halkın bu takvime göre hareket etmesi gerektiği anlatılmaktadır.

N. On Üçüncü Bâb (On Üçüncü Bölüm)

1. Kanun Koyucuları, Onları Ne Sebeple Kaydettikleri, Hıtay'ın Ne Olduğu, Bir Kadının Birkaç Sene Padişahlık Yapması

Bu bölüm bir fasıl ve bir hikâyeden oluşmaktadır. Burada Hıtay'ın kanunlarının Bucin Gozin isminde bilge bir kişi tarafında yazıldığı ve kanun yazma teklifinin o kişinin kendisi tarafından geldiği söylenmiştir. Bu dönemin kükümdarının Hıtay dağlarının eteklerinde heykeli olan Lu-zi adında bir kadın olduğuna, onun yanında da eşek şeklinde bir put daha bulunduğuna, iki heykelin de taştan yapıp tıraşlandığı ve put olarak dağın eteğinde bulunduğu bilgisine yer verilmiştir. Cinsel ilişkiye girmiş durumda yapılan bu iki putun aralarında ise ayakları ve kulakları eşeğin ayak ve kulakları şeklinde olan yeni doğmuş bir erkek çocuk heykeli bulunduğundan bahsetmektedir. Anne ise çocuğu iki eliyle tutmuş; bir elinde kağıt, diğer elinde sopa şeklinde betimlenmiştir. Kağıtta “öldürmek, sürmek, vurmak” yazılı olmasından dolayı bilge kişilerin buradan Hıtay kanunlarının öldürmek, sürmek ve vurmak üzerinden yazıldığını ve bu üç şeyin Bucin Gozin tarafından belirlenip kanunlaştırıldığını ifade etmişlerdir. Bucin Gozin'den sonra kanun yazılmadığını belirtmişlerdir. Halkın ise Bucin Gozin'in kanunları nasıl belirlediğini öğrenmek istedikleri, sonrasında Bucin Gozin'in bir defteri olduğunu öğrendikleri ve bu defteri bulmak için oğluna sordukları anlatılmaktadır. Oğlunun ilk başta defterin nerede olduğunu söylemek istemediği, daha sonra sopayla dövülerek babasıyla birlikte gömdüğü bilgisini edindikleri anlaşılmaktadır. Mezarı açtırarak deftere ulaşan halkın defterin üzerinde defteri ilk bulanın öldürülmesi gerektiği yazısına istinaden Bucin Gozin'in oğlunu öldürdükleri bilgisi yer almaktadır. Bu anlatılanlardan her kim olursa olsun kanunlara aykırı davranan birine acınmadığı ve kanunların kimse tarafından görülmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu

hikâyeden hareketle Çin kanunlarının oluşturulmasının tarafsızlık ilkesine dayandırıldığı da anlaşılabilir.

O. On Dördüncü Bâb (On Dördüncü Bölüm)

1. Hattathaneler Hakkında

Bu bölüm bir fasıldan oluşmaktadır. İlim öğreten bütün kurumların ülkenin her yerinde olduğuna ve bunların sadece yönetim tarafından kurulup idare edilebileceğine değinilmiştir. Bu da eğitimin devlet eliyle tek merkezden yapıldığını göstermektedir.

Hattathanelerde yetiştirilenlerin kalem ehli ve emiri olduğu, kanunları öğrenmenin, belirlemenin ve yazmanın onlara ait olduğu belirtilmektedir. Burada Hıtay ehli olan herkesin gece ve gündüze göre kısımlara ayrılarak çalıştığı, bu duruma padişahın bile karışmadığı hatta aynı durumun padişah için de geçerli olduğu bilgisi verilmiştir. Üstelik bu ehil kişilerin padişahın gerektiğinden fazla uyuduğu zamanlarda onu uyandırmaya dahi yetkisi olduğu anlatılmaktadır. Bu durum hem padişahın hem de Hıtay ehli kişilerin devlet işlerine verdiği önemi göstermektedir.

P. On Beşinci Bâb (On Beşinci Bölüm)

1. Dünyanın Her Tarafından Buraya Gelen Halk Hakkında

Hıtay'a gelen ilk halkın karadan geldiği söylenmektedir. İslâm coğrafyasından gelenlerin bir elçi nezaretinde geldiği anlatılmaktadır. Köy veya şehirlerden gelenlerin ise padişahın subaşı, hizmetlisi ya da hocası olduğu söylenmektedir. Ulufecilerin buralardan gelenlerden ulufe almadığı fakat gelenlerin beraberinde at, elmas, yünlü dokuma, yünlü giysi, kürk, inci, aslan, pars ve vaşak gibi hediyeler getirdiklerinden bahsedilmektedir. Yük hayvanlarının özellikle de atların en değerli hediyeler oldukları, bunların orduya gönderildikleri belirtilirken, atların aralarından en iyilerinin seçilerek padişaha gönderildiğini anlatmışlardır. Padişahın atlarının her yüz menzilde bir on iki hizmetkârı olduğu, bunlardan üçünün

önde, üçünün arkada, üçünün sağda, üçünün ise solda atlara eşlik ettiği anlatılmaktadır. Atın sağında ve solunda gidenlerin sopalarının başlarına işlemeli fenerler taktığı söylenmiş fakat nedeni açıklanmamıştır. Muhtemelen gece yolu aydınlatmak amacıyla olabilir. Önde giden üç kişinin ise atın koruyucusu olduğu ifade edilmiştir. Aslanın on ata karşılık geldiği, pars ve vaşağın da aslanın yarısı kadar değeri olduğu belirtilmiştir. Bunlara karşılık ulufe verdiklerinden ama aslan için verilen bahşişin otuz sandık kadar mala eşit geldiğinden söz etmişlerdir. Her sandıkta bin çuval kumaş olduğu ve bunlarla birlikte hedef tahtası, zıhlı elbise, Hıttay çanağı, tarım aleti bıçak ve iğnenin olduğu da anlatılmaktadır. Bu verilen bahşişlerin hepsinin Çin hakanı tarafından her Müslümana verildiğine değinilmiştir. Çin hakanlarının yukarıda bu bahsi geçen döneme yani yaklaşık bin yıllık tarihi geçmişlerine kadar kâfir oldukları fakat bu dönemde yaşayan Çin Hakanı'nın ise Müslüman olduğu bahsi yer almaktadır. Çin halkının Hz. Âdem'in oğlu Kabil'in neslinden geldiğine inandıkları anlatılırken Çin Hakanı'nın Hz. Peygamberi rüyasında gördüğü, peygamberin Çin Hakanı'nın kalbini yıkadığı, hakanın duvarda yeşil yazıyla kelime-i şhadetin yazılı olduğunu gördüğü ve böylece Müslüman olarak uyandığı rivayet edilmektedir. Çin Hakanı'nın bu durumu saraydakilere ve halkına açıkladığı ve saraydakilerin çoğunun Müslüman olduğu bilgisi yer almaktadır. Ancak halkın bu duruma şaşırarak ve padişahın kanunlara uymayarak atalarının inançlarına aykırı davrandığını düşündükleri için birçoğunun ilk olarak bu durumu hoş görmedikleri anlatılmaktadır. Daha sonra ise Çin halkının bazılarının padişaha olan saygısından, bazılarının ise korkusundan islama geçtikleri açıklanmaktadır. Çin halkı için padişahın çok kıymetli olduğunu ve sözünün geçtiğini buradan anlamak mümkündür. Bu bölümde ek olarak Yavuz Sultan Selim'in islamiyeti yayma hususunda batıyı etkilediği, buradan da doğuya doğru yayıldığı vurgusu yapılmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in çokça övüldüğü yer de bu bölümde yer almaktadır.

R. On Altıncı Bâb (On Altıncı Bölüm)

1. Kalmuk Hakkında

Bu bölüm iki fasıldan oluşmaktadır. Bu bölümde her yıl Hıtay'a Kalmuk'tan binlerce kişinin geldiği söylenmektedir. Hediye olarak kürk ve inci getirdikleri anlatılmaktadır. Ayrıca Kalmuk'un iki önemli şehirden oluştuğuna ve bu iki şehrin de ticaret şehri olduğuna değinilmiştir.

2. Tibet ve Tibet Köpekleri Hakkında

Tibetlilerin Hıtay dağlarında yaşayan bir kabile olduğu belirtilmektedir. Bu dağı Tibetlilere daha önceki Hıtay padişahının verdiği de ifade edilmektedir. Anlatılanlara göre Hıtay padişahlarından biri ile Tibetliler arasında belirtilmeyen bir zamanda anlaşmazlık çıkmış ve iki taraf karşı karşıya gelmiştir. Bu karşılaşmada Hıtay padişahının karşısına aslana benzeyen bir köpeğin çıktığı, padişahla konuştuğu ve padişahın kızını istediği rivayet edilmektedir. Hatta padişahın kızını vermesi karşılığında ona Tibet ordusunun başındaki padişahı öldürüp başını ona getireceği vaadinde bulunmuştur ve bu vaadi gerçekleştirmiştir. Hıtay padişahı da sözünde durup kızını bu köpeğe vermiştir. Hıtay dağlarına çıkan bu köpeğin kızı da yanında götürdüğü ve ondan çocukları olduğu anlatılmaktadır. Köpek öldükten sonra hakanın çocuklara sahip çıktığı, onlara bahşişler verdiği söylenmektedir. Öyle ki Hıtay dağlarının bu çocuklara bırakıldığı, her yıl en iyi kumaşların onlara verildiği açıkça belirtilmektedir. Bunlarla birlikte tahıl ve gümüş de verildiği hatta bu durumu aralarındaki akrabalık bağından dolayı kanunlaştırdıkları anlatılmaktadır. Hıtaylılar Tibetlilerin Çin Hakanı'nın kızı ile aslana benzeyen köpeğin soyundan geldiğine inanmaktadırlar. Köpeklerin ise Hıtay dağlarında yaşadıklarından, ve bu köpeklerin padişaha hediye olarak verildiği vurgulanmaktadır. Bu köpeklerden Yavuz Sultan Selim'in sarayında da olduğu fakat orada adının Sasani köpeği olarak bilindiği söylenmekteyse de aslında bunun Tibet köpeği olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Tibetlilerin dağdan çıkan altınları Hıtay hakanına götürdüğü bilgisi de bu bölümde yer almaktadır.

Burada verilen bilgilere bakarak araladındaki akrabalık efsanesini ve hediyeleşmelerin de göz önünde bulundurulduğunda Çin-Tibet ilişkisinin, Çin-

Kalmuk ilişkisine göre daha iyi düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Çin'in sahradan gelen baş düşmanlarından birisi olarak Kalmuklar görülmektedir.

3. Hindu Topluluğu Hakkında

Burada Hinduların sadece filleri süsleyip hediye olarak getirdikleri ve fillere ilgili kimsenin konuşmasına müsaade etmedikleri anlatılmaktadır.

S. On Yedinci Bâb (On Yedinci Bölüm)

1. Hıtay Ülkesindeki Tarım Hakkında

Bu bölüm iki fasıldan oluşmaktadır. Hıtay'ın neredeyse tamamının tarım alanı olduğu belirtilmiştir. Hıtaylıların geçim kaynağının büyük bir bölümünü tarımın oluşturduğu, sulamanın ise tamamen yağmurun yağmasına bağlı olduğunu ve yağmurun yeterli olmadığı zamanlarda ise kıtlık ve pahalılık olduğu söylenmektedir. Bu duruma çare olarak padişahın tüm halka bir miktar tarım ürününü satmasını emrettiği anlatılmaktadır. Bu miktarın yaşanan kıtlığa göre de değiştiği belirtilmektedir. Kıtlık durumunda Hanbalık şehrinde yaşayanların korkudan maaş bile almadıkları belirtilirken ordunun masraflarının da padişah tarafından karşılandığına değinilmiştir. Kıtlık döneminde ülkeye dışarıdan gelenlerin ihtiyaçlarının padişah tarafından karşılandığı söylenmektedir. Kanunlarına oldukça bağlı oldukları anlatılan Hıtaylıların kanun dışı hareket eden kimseye acımadıkları bu bölümde de açıkça ifade edilmiştir.

2. İlginç Değirmen ve Odun

Hanbalık'ta odunun taştan meydana geldiği, burada değirmen yapmanın da belli kuralları olduğu, kimsenin gereğinden yüksek değirmen yapmasının imkânı olmadığı söylenmektedir.

3. İlginç Odun

Hanbalık'ta siyah bir dağ olduğundan ve eserde siyah taş diye anlatılan ancak bunun taş kömürü olduğunu anladığımız kömürü buradan elde ettiklerinden bahsedilmiştir. Bu işi binlerce kişinin padişah için yaptıklarından söz edilmiştir.

T. On Sekizinci Bâb (On Sekizinci Bölüm)

1. Teşbihsiz- Hıta Kabesi Hakkında

Bu bölüm bir hikâye-i manzumeden oluşmaktadır. Yapının dört bin yıllık olduğuna, Şakmoni zamanından kalmış olduğuna ve etrafında tavaf ettiklerine değinilmiştir.

U. On Dokuzuncu Bâb (On Dokuzuncu Bölüm)

1. Altın, Gümüş, Pul ve Kâğıdın Para Yerine Kullanılması Hakkında

Herhangi bir şehirde pulun bilinmemesi durumunda padişahın kâğıtlara mühür vurduğu ve onun da pulun yerine kullanıldığından bahsedilmiştir. Halkın aciz olduğundan ve kâğıt pula ilgi göstermesine rağmen kullanmaya mecbur kaldığından, kalayı ve gümüşü işlemeyi iyi bildiğinden söz edilir. Saf altın ve gümüşten sikke yapılmadığından da bahsetmekte ancak bunun sebebini açıklamamaktadır. Bu durum eserin geri kalanından anlaşıldığı üzere altını alma ve kullanma yetkisinin padişaha ait olmasından kaynaklanıyor olabilir. Erkeklerin de sarraf ya da simyacı oldukları anlatılmaktadır. Her yaştan insanın top barutu yapabildiğinden ve bunu ateşleyebildiğinden bahsedilmiştir.

V. Yirminci Bâb (Yirminci Bölüm)

1. Onların Kanuna Riayeti Hakkında

Hıtayıllarda kanun önünde herkesin eşit olduğu vurgulanmaktadır. Hırsızlığın kanunda cezasının ölüm olduğunu belirtilmektedirler. Yapılan işin büyüklüğünün veya küçüklüğünün önemli olmadığını, her işin sadece bir defada yapılması gerektiğinin onların kanunlarında oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bir işin bir defada yapılmamış olması suç sayılmakta ve kanun önünde kimseye acımadıklarından söz etmişlerdir.

Yani kanunda ne yazılmışsa istisnasız olarak herkesin gereğini yerine getirmesi gerektiği, aksi takdirde ayırım yapılmaksızın cezaya tabii tutulacağı anlaşılmaktadır.

Y. Yirmi Birinci Bâb (Yirmi Birinci Bölüm)

1. Çin'in Resim Atölyeleri Hakkında

İki fasıl, bir beyt, bir mesnevi ve bir hikâyeden oluşmaktadır.

Çin ülkesinin bütün şehirlerinde, mahalle ve pazarlarında resim atölyeleri olduğundan, bunların bazılarının acayip bir görsele sahip olduğundan ve insanın içini ferahlattığından bahseder.

Hanbalık'a dünyanın her yerinden elçiler geldiğine ve bu elçilere ziyafet verildiğine değinilmiştir. Elçilere toy vermek için sarayın içinden süslü bir erkek ehizmetçi ve dışından da bir ordu emirinin geldiğini, o iki kişinin tahtırevanını elli bin kişinin taşıdığını anlatmaktadır. Önceki bölümlerde de görüleceği üzere sarayda hizmetçi olarak tarif edilen kişinin aslında hükümdarı temsil eden ve yönetme yetkisi de olan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Eserde elçiler için verilen toyda çeşitli çalgılar, şarkılar ve gösteriler eşliğinde eğlenildiğinden de bahsedilmiştir.

Hıtay'da yetiştirilen üç özel bitkiden söz edilmiştir.. Bunlardan ikisi Nilüfer ve Haşhal çiçeği, üçüncüsü de yazarın tadından övgüyle bahsettiği hünnap diye

adlandırılan bir meyvedir. Hünnapın Hanbalık'ta bolca olan tatlı bir meyve olduğu ve özellikle de padişah için yetiştirildiğine değinilmiştir.

Ölülerini Müslümanlarınkine benzer yöntemle defnettikleri anlatılmaktadır. Tabutu kâğıttan gemi ve minare gibi yapıp cenazeyi içine koyduklarından ayrıca bu tabutları çiçeklerle süslediklerinden bahsedilmiştir.

Bu kısımda Hıtay'ın Kalmuk'a düşman olduğu bilgisi de yer almaktadır. Onların insan yemekle meşhur olduğunu söylemektedirler ve onları bu yönüyle Kızılbaşlara benzetmektedirler. Kızılbaşların insanları yediklerini bile söylemiştir. Hıtayların düşman oldukları Kalmuklulara karşı bir aylık yola hendek kazıp üzerine duvar ördükleri belirtilmiştir. Bahsedilen bu duvarın ise muhtemelen Çin Seddi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu kısımda müellifin Kalmuklar'a ilişkin fikirlerinin Hıtay'da anlatılanlardan da etkilenmiş olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Hıtay'ın on iki kısım olduğu ve dünyanın sonunun Hıtay olduğu söylenmiştir. Hıtaylılar ülkelerinin hep var olduğuna hatta Nuh Tufanından bile etkilenmediğine inanmaktadırlar. Hıtaylılar tarih yazıcılığı konusunda dünyanın en iyisi olduklarına inandıkları, işlerini yaparken aksatmaktan korktukları için vaktinde yerine gitirdiklerine değinilmiştir. Ayrıca ülkede kanuna aykırı bir şekilde hiçkimsenin öldürüldüğünün duyulmadığını da belirterek kanunların doğru uygulandığına vurgu yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA

I. HITAYNÂME NÜSHALARININ KARŞILAŞTIRMALARI

A. Hitaynâme Kahire Nüshası ve Süleymaniye Nüshası Karşılaştırma

Kahire nüshasında “*Hitaynâme*”ye “*Gülşen*” adlı farsça bir şiirle başlanmıştır. Akabinde “Seyyid-i Enbiyaya Naat” başlığı altında peygambere övgüde bulunan mısralar, sonrasında “*Menakıb-ı Cehar Yar*” başlığı altında dört halife ve peygamberimizin sahabelerinden bahsedilmiştir. Daha sonra Sultan Selim’e övgülerde bulunulmuştur. Ali Ekber, Kahire nüshasında daha sonra bu çalışmayı Sultan Selim’e sunduğunu şu ifadeler ile anlatmıştır: “İlginç olayları [bu kitapta] toplamının nedeni şudur ki: Gazilerin korucusu İslâm’ın hükümdarı Sultan Selim Han b. Bayezid Han’ın huzuruna dünyanın her yerinden ilginç hediyeler geliyor. Bu fakir de; Çin, Maçin Hita ve Hoten’den ilginç ayin ve ilginç adetleri açıklamak için bir hediye getirdi.” Fakat elimizdeki nüshada bu kısım atlanarak Sultan Uluğ Bey’in Ali Kuşçu’yu Hitay coğrafyasında olup biteni anlamak için gönderdiği kısma geçilmiştir. Bahsi geçen kısım her iki nüshada da bulunmaktadır. Fihrist kısmında hem Süleymaniye nüshası hem de Kahire nüshasının 21 babdan oluştuğuna dair bölüm başlıkları verilmişse de babların detaylı açıklamasına geçildiğinde Süleymaniye nüshasının 20 bölümden oluştuğu, yani bir bölümün eksik olduğu anlaşılmıştır.

Hıtaynâme'nin Süleymaniye ve Kahire nüshaları arasındaki bölüm içerikleri hakkındaki tespitlere göre: *Mukaddime başlamadan önceki bölüm* başlığında bulunan son beyit Süleymaniye nüshasında bulunmamaktadır. İki nüshada da bulunan *Peygambere Övgü* başlığında Süleymaniye nüshasında olan son dört beyit Kahire nüshasında bulunmamaktadır. Her iki nüshada da bulunan *Sultan Selim Han* hakkındaki bahiste geçen son altı beyit Kahire nüshasında bulunmamaktadır. İki nüshada da bulunan bu bahiste *şiiirlerden* sonra gelen *daha sonra* başlığı Süleymaniye nüshasında bulunmamaktadır. Hem Kahire, hem Süleymaniye nüshasında bulunan *ferd* başlığından sonra gelen *hikâye* başlığı Kahire nüshasında yer almamaktadır.

Birinci Bab: Hıtay yolları ve bu yolları çevreleyen duvardan ve çok sayıda gözcü bulunmasından dolayı düşmanlar ile ilgili istihbaratın bir aylık süreden bir güne kadar indiğinden bahsedilmiştir. Bahsi geçen bilgiler ve arada yazılı mesnevi her iki nüshada da aynıdır. Bölüm içerikleriyle ilgili tespitlere göre ise; Süleymaniye nüshasında bulunan *Mukaddime* başlığı Kahire nüshasında *Daha sonra* başlığı şeklindedir. İki nüshada da bulunan *İran ve Turan* hakkındaki bölümde geçen *fasıl* başlığı Süleymaniye nüshasında bulunmamaktadır. Süleymaniye nüshasında Kahire nüshasından farklı olarak *İran ve Turandan* sonra *beyit* başlığı yerine *hekimi rast yer* almaktadır.

İkinci Bab: Ali Ekber, Çinlilerin değişik dini inançları olduğundan ve Şakmoni inancına sahip olduklarından bahsedilmiştir. Ali Ekber burada bahsi geçen Şakmoni'nin bir peygamber olduğunu düşündüğü için eserde bu şekilde anlatmıştır. Ayrıca Çin Hakanının sarayında tanrıyı tasvir eden putların bulunduğunu ve bunların mücevherler ile donatıldığını ifade etmiştir. Bahsi geçen bilgiler her iki nüshada bulunmaktadır. Fakat Süleymaniye nüshasında bir fasıl geçerken kahire nüshasında iki fasıl bulunmaktadır. Bölüm içerikleriyle ilgili tespitlere göre ise; Kahire nüshasından farklı olarak Süleymaniye nüshasında *tevhit başlığı* yerinde *bustan bulunmaktadır*. İki nüshada da bulunan *attardan* başlığında Süleymaniye nüshasında son cümle bulunmamaktadır. Kahire nüshasında *Le camii* başlığı Süleymaniye nüshasında *Le moallife* şeklindedir.

Üçüncü Bab: Bu bölümde Şehirler hisarlar ve onların düzeni hakkında bilgiler yer almaktadır. Hisarlar içerisinde iç içe geçmiş toplumsal yapıyı, buradaki

pazar yerlerini, yamhane adı verilen yerleri ve hükümdarın emrindeki hizmetçilerin uyması gereken kuralları her iki nüshada aynı şekilde anlatmıştır. Fakat konu bitiminde Kahire Nüshasının “*Beyt*” olarak aldığı kısmı Süleymaniye nüshası “*Ferd*” olarak almıştır. Bahsi geçen bu kısımlar bab sonlarında yazılmış küçük beyitlerdir.

Bölüm içerikleriyle ilgili tespitlere göre ise; Kahire Nüshasından farklı olarak Süleymaniye nüshasında ikinci başlık, *fasıl* yerine *daha sonra*’dır.

Dördüncü Bab: Bu kısımda şehirlere bırakılan ordu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Buna göre harpte kullanılan silahların tamamının demirden yapılmış olduğu, askerlerin her birine erzak olarak ayda on kilo beyaz pirinç, on kilo buğday ve yedi dirhem gümüş verildiği, bunların atlarının bakımını pazar ve mahalledeki halkın üstlendiğin, orduların derecelerin ve bunlar için kullanılan işaretler anlatılmıştır. Bunların dışında askerlerin idman yaptıkları zamana, ve bu idmanlar esnasında birbirlerini yaralamaktan çekinmediklerine değinilmiştir. Ayrıca savaş durumlarında ordunun ne şekilde toplandığı ile ilgili de bilgilere yer verilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus ise Ali Ekber’in “Hıtayılar hiçbir zaman boşa zaman geçirmezler. Gece ve gündüz devlet dilencilere yardım eder. Hıtay’ın bu prensip ve kurallarının benzerini dünyada hiç kimse gösteremez. Eğer onlar, -abartısız- onlara uygun olan İslâm dinine girerlerse, Allah’ın yardımıyla hepsi veli olurlar.” İfadesidir. Süleymaniye ve Kahire nüshalarında verilen bilgilere baktığımızda; Süleymaniye nüshasında orduların dereceleri ve işaretleri kısmından sonra *mesnevi* başlığı altında bir şiire tesadüf edilmiş ve sonrasında ordunun *emirlerinin dereceleri faslı*, onların *savaş kuralları faslı* ve akabinde bir *hikâye* kısmı yer almaktadır. *Hikâye* kısmında Kıpçak sahrasından bahsedilmiş fakat giriş ve kullanılan cümleler diğer nüsha ile tamamen aynı değildir. Süleymaniye nüshasında iki kez *ferd* başlığı kullanılmışken Kahire nüshasında bir kez kullanılmıştır. Süleymaniye nüshasında geçen *Beyitler* Kahire nüshasının bazı kısımlarında *Ferd* olarak geçmektedir. Ayrıca Süleymaniye nüshasındaki *attar* başlığı Kahire nüshasında *mesnevi* şeklindedir.

Beşinci Bab: Şehirlerde Bulunan Kaynaklar; Altın, Gümüş, Kumaş, Pamuklu Kumaş, Pirinç, Buğday, Arpa, Hünnap, Fındık, Saman, Germadar, Saman ve Odun Hakkında bilgiler verilmiştir. Bahsi geçen bilgiler her iki nüshada da aynıdır.

Altıncı Bab: Çin Hakanı’nın, O Süleymani olduğunu Söylese de, Cemşidi Tahtı ve Tacı ve Onun Güçlü Ülkesi Hakkında bilgi verilmiştir. Bu babda verilen

kısımlar birbirinden farklılık göstermiştir. Süleymaniye nüshası; *Çin Hakanı'nın Sarayının Hakkında, Ferd, Kenzü'l-Hakayık, Hikâye, Mesnevi, Fasil, Derya-yi Ebrar'dan, Mesnevi, Hikâye, Mesnevi, Fasil* şeklinde verilmiş fakat içerik olarak verilen bilgiler Kahire nüshasıyla aynıdır. Bölüm içerikleriyle ilgili farklılıklar ise; Kahire nüshasından farklı olarak Süleymaniye nüshasında *Hikaye* başlığında ikinci mısra ve *fasıl* başlığı bulunmamaktadır. Süleymaniye nüshasındaki *Kenz'ul hakayık* başlığı Süleymaniye nüshasında *mesnevi*'dir. Kahire nüshasında *ferd* başlığından sonra *fasıl* başlığı geçerken bu başlık Süleymaniye nüshasında bulunmamaktadır. Her iki nüshada da bulunan *mesnevi* başlığındaki son üç beyit Süleymaniye nüshasında bulunmamaktadır. Kahire nüshasında *hikâye başlığından* sonra *mesnevi* başlığı ve *makale* başlığı gelmektedir. Kahire Nüshasında bulunan *Irakî* başlığı Süleymaniye nüshasında bulunmamaktadır.

Yedinci Bab: Bu bölüm Çin zindanları ve burada mahkûm olanların durumları ile ilgili bilgi vermektedir. Her iki nüshada aynı bilgiler vermiştir.

Sekizinci Bab: Bu bölümde kış mevsimi biterken Çin halkının düzenlediği bir bayram hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde arada bir *şiire* de yer verilmiştir. Bu şiir Süleymaniye nüshasında *Kenzül Hakayık* Kahire nüshasında *Bahar sıfatları* şeklinde geçmiştir. Fakat içerik tamamen aynıdır.

Dokuzuncu Bab: Bu bölümde Hitay ülkesinin on iki kısmı hakkında bilgiler verilmiştir. Yazar bu kısımları tek tek açıklamış ve buradaki izlenimlerini anlatmıştır. Son kısımda yine bir şiir yazılı fakat daha önce de ifade edildiği gibi Süleymaniye nüshasında *Kenzül Hakayık*, Kahire nüshasında *Beyt* olarak isimlendirilmiştir.

Onuncu Bab: Bu bölümde Çinlilerin düzenleri, sohbet ve toyları hakkında bilgiler yer almaktadır. Bölümdeki farklılıklar ise; Süleymaniye nüshasında *kenz'ul hakayık* başlığı yerine *beyit* başlığı yer almaktadır. Kahire nüshasında *kenz'ul hakayık* başlığında son üç beyit bulunmamaktadır.

On Birinci Bab: Bu bölümde Çin'de bulunan genelevler ve buradaki kadınlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bölüm içeriğindeki farklılar ise; Kahire nüshasından farklı olarak Süleymaniye nüshasında *beyit* başlığı *şiir*'dir. Süleymaniye nüshasında *gülşeni raz* olarak geçen başlık Kahire nüshasında *beyit* başlığı şeklindedir. İki nüshada da geçen *gülşeni raz* başlığındaki birinci ve ikinci mısranın yerleri

Süleymaniye nüshasında farklıdır. Kahire nüshasında *gölşeni raz* başlığından sonra *beyit* başlığı gelirken bu başlık Süleymaniye nüshasında bulunmamaktadır.

On İkinci Bab: Çinlilerin icra ettiği tuhaf sanatlar ve yetenekleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca Astroloji alanında ileri seviyede olduklarını ve bu konuda yapılan çalışmaları her iki nüshada da görmekteyiz. Bölümdeki farklılar ise; Süleymaniye nüshasında geçen *mesnevi* başlığı Kahire nüshasında *beyit başlığıdır*. Kahire nüshasından farklı olarak *fasıldan* sonraki *beyit* başlığı Süleymaniye nüshasında *fert* başlığı şeklindedir. Süleymaniye nüshasında *fert* başlığının içeriği Kahire nüshasından farklı olarak *şiiir*'dir. Süleymaniye nüshasında *beyit* başlığı Kahire nüshasından farklı olarak *kıtaa*'şeklindedir.

On Üçüncü Bab: Bu bölümde; “*Kanun Koyucuları, Onları Ne Sebeple Kaydettikleri, Hıtay’ın Ne Olduğu, Bir Kadının Birkaç Sene Padişahlık Yapması*”, başlığı altında, zamanında Hıtay’ın kadın hükümdarı kanun yapma hususunda yetersiz kalınca Hıtay kanun koyucusu ve yazıcısı Bucin Gozin isminde biri “*İzin verirsiniz Hıtay kanunları ben belirleyeyim ve ben yazayım*” demiş ve kanunları yazmıştır. İki nüsha karşılaştırıldığında bu bölümde geçen Süleymaniye nüshasındaki *Hikâye* kısmı Kahire nüshasında on sekizinci Bab’da yer almaktadır.

On Dördüncü Bab: Bu bölümde “*Hattathaneler Hakkında*” başlığı altında Çin’deki okullardan bahsedilmiş ve bunların devlet eliyle kuruldukları burada kalem ehli kişilerin muallimlik yaptıkları ve devlet dışında özel teşebbüsle okul açılmayacağı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bahsi geçen bilgiler iki nüshada da aynı olmakla birlikte Süleymaniye nüshasında *Fasıl* başlığı bulunmamaktadır.

On Beşinci Bab: Bu bölümde dünyanın çeşitli yerlerinden Çin’e gelen halklarla ilgili bilgi vermektedir. Bu bölümde iki nüshada da içerik neredeyse aynıdır fakat Süleymaniye nüshasında sonda yer alan *beyit* başlığı bulunmamaktadır.

On Altıncı Bab: Bu bölümde yazar Kalmuk ve Hindu topluluğu ve Tibet köpekleri hakkında bilgiler vermektedir. Bölümdeki farklılıklar ise; Kahire nüshasında geçen *fasıl* başlığı Süleymaniye nüshasında *daha sonra başlığı* şeklindedir. Süleymaniye nüshasında bu bölümün sonundaki son üç satır Kahire nüshasına göre eksiktir.

On Yedinci Bab: Yazar Hıtaý ülkesinin tarımı ile ilgili bilgiler vermiştir. Bahsi geçen bölüm ve verilen bilgiler iki nüshada aynıdır.

On sekizinci Bab: Bu bölümde Süleymaniye nüshasında, “*Çinde altın, gümüş, pul ve kâğıdın para yerine kullanılması*” ile ilgili bilgi verilmişken Kahire nüshasının on sekizinci babında “*Teşbihsiz- Hıtaý Kabesi Hakkında*” başlığı vardır. Burada Çinlilerin tapınakları, tapındıkları putlar ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu kısımda Süleymaniye Nüshasına göre daha detaylı bilgiler verilmiştir.

On dokuzuncu Bab: Süleymaniye nüshası Çinlilerin kendi kanunlarına riayeti ile ilgili bilgi verirken Kahire nüshası ise, Süleymaniye nüshasının on sekizinci bölümünde verilen *Çinde altın, gümüş, pul ve kâğıdın para yerine kullanılması* başlığını taşımaktadır.

Yirminci Bab: Bu bölüm Süleymaniye nüshasında “*Çin’in Resim Atölyeleri Hakkında*” başlığı altında Çinin resim atölyeleri tanıtılırken; Kahire nüshasında Süleymaniye nüshasının on dokuzuncu bölümünde bilgi verilen “*Çinlilerin kendi kanunlarına riayeti*” başlığı yer almaktadır. Süleymaniye nüshasında *Yirminci Bab* başlığı Kahire nüshasında *On Dokuzuncu Bab* diye geçmektedir.

Yirmi Birinci Bab: Bu bölüm Kahire nüshasında “*Çin’in Resim Atölyeleri Hakkında*” başlığıyla verilmiştir. Fakat Süleymaniye nüshasında Yirmi Birinci Bab bulunmamaktadır. Kahire nüshasındaki yirmi birinci bab bölümünün içeriği Süleymaniye nüshasının 20. babında geçmektedir. Süleymaniye nüshasında başlık olarak yirmi birinci bab yer alamamakla birlikte, Kahire nüshasının 21. Babında yer alan bilgilerin Süleymaniye nüshasının 20. Babındaki bilgilerle örtüşmüş olması nedeniyle bu kısımda, Kahire’nin 21.ve Süleymaniye’nin 20 babları karşılaştırılmış olup, buna göre; Süleymaniye nüshasında fasıl başlığında ilk üç satır eksiktir. Kahire nüshasından farklı olarak Süleymaniye nüshasında *fasıl* başlığından son cümle eksiktir. Süleymaniye nüshasında ikinci fasılda dördüncü satırdan sonraki altı satır eksiktir. Süleymaniye nüshasında ikinci Fasılda onuncu satırdan sonraki yedi satır eksiktir. Süleymaniye nüshasında üçüncü Fasılda dördüncü satırdan sonra üç satır eksiktir. Süleymaniye nüshasında üçüncü Fasılda son cümle eksiktir. Süleymaniye nüshasından farklı olarak Kahire nüshasında Mesnevi başlığındaki beyitler bulunmamaktadır. Süleymaniye nüshasındaki *Hikâye* başlığındaki beyitler Kahire nüshasının sonuna eklenmiştir. Kahire nüshasında ikinci Mesnevi başlığı ve beyitleri

Süleymaniye nüshasından eksiktir. Süleymaniye nüshasında Kahire Nüshasındaki yirmi birinci bölümü oluşturan içerikte ilk otuz bir satır Kahire nüshasından eksiktir. Süleymaniye nüshasında Kahire nüshasındaki yirmi birinci bölümü oluşturan içerikte bulunan üçüncü Satırdan sonra yirmi yedi satır Süleymaniye nüshasında eksiktir. Bu eksik olan bölümlerde Kızılbaşlar konusu işlenmiştir. Dolayısıyla Süleymaniye nüshasında nerdeyse sadece başlık olarak verilen Kızılbaşlar (Sarimkürd) hakkında verilen bilgilerin eksik olduğu görülmektedir.

B. Lin Yih Min'in Türkçeye Çevirdiği Hıtainâme Nüshasının Kahire Nüshası ile Karşılaştırılması ve Tespitleri

Lin Yih Min tarafından 1967 yılında doktora tezi olarak çalışılan ve Türkçeye çevrilen eserde diğer nüshalara nazaran daha fazla bilginin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise Lin Yih Min'in Çin kaynaklarını gözeterek bu eseri değerlendirmiş olmasıdır.

Lin Yih Min'e göre uzak doğu ile ilgili Seyahatnameleri olan Gabriel Ferrant ve İslâm Ansiklopedisinde Çin maddesini oluşturan Martin Hartmann, Ali Ekber Hıtaî hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Avrupalı araştırmacıların ise Hıtaynâme'den eserin Türkçe tercümeleri vasıtasıyla haberdar olduklarını belirtmiştir. Bu tespiti Lin Yih Min'den daha sonra eseri değerlendiren İrec Afşar da doğrulamaktadır. O'nun tespitine göre de özellikle Fransız araştırmacılar eserin İstanbul'daki nüshalarını temel alarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca İstanbul'daki nüshalar yine İrec Afşar'a göre Hıtainâme'nin Süleymaniye nüshası çevirileridir.

Lin Yih Min'e göre bu eser üzerinde en çok duran isim Paul Kahle'dir. Fakat o da eserin ilmi kıymetini belirtmenin dışına çıkamamıştır. Eserin önemini en iyi belirten Zeki Velidi Togan olmuştur. Eserin içeriği hakkında yeteri kadar araştırma olmadığını da belirtmiş ve bu sebeple yeniden tetkik edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.

Lin Yih Min de Ali Ekber'in Çine giden üç yoldan bahsettiğini ancak Çin'e giderken bu yollardan hangisini kullandığı hakkında bilgi olmadığını belirtmiştir. Fakat tahminde bulunarak Marco Polo'nun kullandığı Hoten yolunu kullanmış olabileceğini söylemiştir.

Lin Yih Min, Ali Ekber'in en çok dinler üzerinde durmasının sebebini de O'nun Müslüman olmasından kaynaklı olduğuna dayandırmıştır. Ali Ekber'in dinler konusunda yanlış bilgiler verdiği özellikle Ming Hanedanının İslâm'a yakın olduğu şeklindeki bilginin yanlış olduğunu belirtmiştir. Lin Yih Min'e göre bu hanedan Budist'tir.

Lin Yih Min, Ali Ekber'in Çin'e gittiğini varsayarak Çin coğrafyası ve idari teşkilatını iyice tetkik etmemesi ya da kulaktan duyarak yazması sebebiyle birçok yanlışlık yaptığını belirtmiştir. Bunu da örneklerle açıklamıştır. Bu örneklerden bir tanesi Yün-nan eyaleti hakkındadır. Ali Ekber'in Yün-nan eyaletinin iki tarafının deniz olduğu yönündeki verdiği bilginin yanlış olduğunu, şehrin dört tarafının da kara olduğunu belirtiyor.

Lin Yih Min'nin tespitine göre Ali Ekber, Çin Devleti'nin on iki kısımdan meydana geldiği hakkında verdiği bilgilerin Çin geleneğine göre on iki sayısının değerinden ortaya çıkmış olmasıdır. Fakat Lin Yih Min'e göre Çin Devleti'nin on beş kısımdan meydana geldiğini o dönem Çin kaynakları göstermektedir şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Lin Yih Min'nin tartışmalı bir başka tespitine göre Çin'in başkenti konusudur. Ali Ekber'in Ming sülalesinin başkenti olarak zikrettiği Hanbalık ve Day-du şehirlerinin Moğollar dönemine ait oldukları ve Ali Ekber'in bunu muhtemelen o dönem seyyahlarından duymuş olduğunu söylemektedir.

Lin Yih Min'e göre Ali Ekber'in Çin ordusu ile verdiği bilgiler abartılı ve yanlıştır. Lin Yih Min bunu da askeri unvanları yazarak kanıtlama yoluna gitmiştir.

Lin Yih Min'e göre Ali Ekber'in Çin kanunları ve adaleti konularında yazdıkları da abartılıdır. Lin Yih Min, Çin kanunlarının aile temel olarak oluşturulduğunu belirtmiştir.

Lin Yih Min, yukarıda sayılan hataların yanı sıra Ali Ekber'in birçok konuda doğru bilgi verdiğini de söylemiştir. Bu konular ise; adalet davulu, porselenler, tarım ürünleri, ticaret, saray hayatı vb. konular hakkındadır.⁶⁵

Kahire nüshası ile değerlendirilen babların içeriklerinin çoğunlukla uyduğu görülmektedir. Sadece sıralamada farklılıklar vardır. Ayrıca değerlendirmesi yapılan

⁶⁵ Lin Yih-Min, a.g.e, ss. 1-22.

eser Hıtainâme Süleymaniye nüshası olduğu için bab sayısı yirmidir. Hıtainâme Kahire Nüshasında on sekizinci babda anlatılan Hıtay Kabesi hakkındaki bölüm Lin Yih Min'in değerlendirdiği nüshada bulunmamaktadır.

C. İrec Afşar'ın Hıtainâme Adlı Eser Hakkında Değerlendirmeleri

İrec Afşar, Hıtainâme adlı eserin Kahire nüshasını esas alarak çeviri yaptığını, bu eserin Paris'teki nüshasını gördüğünü ve Süleymaniye nüshasından küçük farklarla eksik olduğunu belirtmektedir. Ahmet Taşağıl tarafından İslâm Ansiklopedisi Hıtâynâme maddesinde bu bilginin doğrulandığı görülmüştür (Taşağıl, 1998: 404-405). Daha sonra İstanbul'daki nüsha hakkında bilgi vermiş, bu nüshanın 609 yılında Derviş Ahmet tarafından yazıldığını ve 110 sayfa olduğunu söylemiştir. Süleymaniye nüshasının ise 610 yılında yazıldığını, yazarının belli olmadığını, Farsça nesih yazı türünde yazılmış olduğunu ve İstanbul'da bulunduğunu ifade etmiştir. Devamında Paris'teki nüshanın da 610 yılında yazılmış olan Süleymaniye nüshasıyla aynı içerikte olduğunu ve Fransa Millet Kütüphanesi'nde yer aldığı bilgisini vermiştir. Paris'teki nüshanın sonunda Hasan Tebrizi isminin yer aldığını belirten yazar bu ismin İran'daki Şeyh Hasan Tebrizi olmasının muhtemel olabileceğini söylemiştir.

İrec Afşar, Şarl Schefer tarafından Fransızcaya çevrilen nüshanın Süleymaniye nüshasıyla aynı olduğunu ve buradan sadece 1. , 7. ve 15. Babların alındığını belirtmiştir. Schefer'in bu bölümleri Aşer Efendi ismiyle bilinen birinin İstanbul'daki eserinden aldığını belirtmiş, bunu da Fransız Beluse'nin söylediğini yazmıştır. İrec Afşar ise bu nüshayı İstanbul'da bulamadığını da belirtmiştir.

Lin Yih Min tarafından 1967 yılında doktora tezi olarak çalışılan ve Türkçeye çevrilen eser Tai-Pei'de yayımlanmıştır. Bu çeviride diğer nüshalardan daha fazla bilginin yer aldığı belirtilmiştir.

İrec Afşar'a göre Hıtainâme Sultan III. Murad döneminde Hüseyin Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserin adı ise Kanunname-i Çin-Hıta'dır. Bu nüshadan birinin de Paris Milli Kütüphanesinde yer aldığı belirtilmiş olup, nüshanın Osmanlıca nestalik yazı türünde yazıldığı ifade edilmiştir. Yazarının belli olmadığı söylenen bu eserin 149 sayfa olduğunu, giriş bölümündeki şiirlerin ve metinlerin asıl nüsha olan Farsça nüshasındaki şiirlere ve metinlere benzemediğini, Sultan Murad

adının bu çeviride yer aldığı ve bu eserin Sultan Murad için yazıldığı belirtilmiştir. İrec Afşar da Lin Yih Min gibi eserin içerisindeki yer, unvan, şahıs vb. isimleri düzeltme gereği duymuştur. Yine bu çevirinin İstanbul'daki nüshalar gibi yirmi bölümden oluştuğu bilgisi verilmiştir. Bölümlerin içerisinde yer alan, hem din ismi hem de peygamber ismi olarak ifade edilen Şakmoni'nin yaşadığı dönemin Osmanlıca nüshada ve Farsça nüshada farklı olduğu yazar tarafından vurgulanmıştır. Ayrıca dönemin Çin hakanı olarak bahsedilen Kin-Tay Han hakkında Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Türkçesine çevirdiği eser dışında Osmanlı Türkçesi ile yazılan diğer nüshalarda bilgi olmadığı söylenmiştir. Hüseyin Efendi'nin çevirisini yapmış olduğu nüshanın diğer nüshalardan farklı olmasının nedenleri arasında, tercümanın bilinenden farklı bir nüsha kullanmış olması ve çeviriyi yapan tarafından fazla bilgiler eklenmiş olabileceği gösterilmektedir.

İrec Afşar'ın Tespitleri

Yazar, Ali Ekber'in yazmış olduğu eserin Kahire nüshasıyla Süleymaniye nüshasını karşılaştırmış ve karşılaştırmının sonucunda gördüğü farkları açıklamıştır. Bunlar:

1. Kahire nüshasının giriş bölümünde Ali Ekber'in adının geçmediği belirtilmiştir.
2. Eser'in Hüseyin Efendi tarafından Türkçeye çevrilen halinin Farsça asıl nüshanın 39. Sayfasından başladığı söylenmiştir. Ancak yaptığımız araştırma sonucunda Hüseyin Efendi tarafından Türkçeye çevrildiği iddia edilen nüshanın Ayasofya müzesinde bulunan Osmanlıca nüshasından farklı bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu nüsha Süleymaniye 610 nüshasından alınmadır.
3. Kahire nüshasında bir cümleyle bu nüshanın Sultan Selim için yazıldığı söylenmiştir.
4. Ali Ekber'in 1500 yılında Çin'e gitmiş olabileceği belirtilmiştir.
5. İrec Afşar, Kahire nüshasının tahlilini yaparak Ali Ekber'in Çin'e gitmediğini söylemiş ve bunu kanıtlamak amacıyla yaptığı tespitlere yer vermiştir.

6. Ali Ekber'in Hıtainâme'sinde Pekin'in Hanbalık (Daydu, Ta-Tu) olduğu söylenmiş ve bu ismin Moğollar döneminden kaldığını ifade etmiştir. Ali Ekber'in eseri yazdığı dönemde Daydu adının kullanılmadığı bilgisini vermiştir.

7. Ali Ekber'in yazdığı şehir isimlerinin Moğollar dönemine ait bir Seyahatnameden alınmış olabileceği söylenmiştir.

8. Ali Ekber'in yaşadığı dönemlerdeki olayları gerçeğe yakın ya da doğru bir şekilde anlattığı söylenmiştir.

9. Ali Ekber'in eserde verdiği bilgilerin Moğollar dönemine ait bir Seyahatnameden alınmış olabileceği ya da Çinli bir arkadaşından Çince kitapları tercüme ettirerek elde etmiş olabileceği varsayımında bulunmuştur.

10. İrec Afşar, Hıtaynâme'nin hiçbir nüshasında Ali Ekber'in Çin'de gezdiği şehirlerin isimlerini söylemediğini belirtmiştir.

11. Saray hakkında verilen bilgilerin doğru olduğu fakat saraya Çinli birisi dışında yabancıların giremediği belirtilmiş bu nedenle de Ali Ekber'in Çin'e gitmemiş olabileceği bilgisi verilmiştir.

12. İrec Afşar, Ali Ekber'in kullandığı kaynağın belli olmadığını ancak yazarın Gıyaseddin Nakkaş'ın Seferatname'sinden ya da Ali Kuşçu'nun yazdığı Çin Seyehatname'sinden(?) yararlanarak Hıtainâme'yi yazmış olabileceği tespitinde bulunmuştur.⁶⁶

İrec Afşar'ın Kullandığı Kaynaklar

H. L. Fleischer. , *Breichteveder Kgl. Sachs. Gesellschaft derWissenschaften*. Bd. III. Leipzig: ss. 317-327.

J. Fr. Zenker. – Das chinesisches Reich nach dem türkischen Khatiname. ZDMG. 15 (1851): 785-805.⁶⁷

Ch. Schefer. – Trois chapitres du Khitay Nameh, text Persan et traduction Française, *Melanges Orientaux*. Paris, 1883. pp 29-84.

⁶⁶ İrec Afşar, *Hıtaynâme*, Merkez-i Esned-i Ferhengi Asiya, Tahran, 1978, ss. 8-18.

⁶⁷ İrec Afşar, a.g.e. , s. 18.

L'ouvrage de Seyfi Celebi, Historien Ottoman du XVI Siecle. Edition Critique' traduction et commentaire par Zoseph Matuj Paris 1968. 232 p.

H. L. Fleischer. –Über das türkische Chatai-nâme. Keleinere Schriften. Leipzig 1888. Band III: 214: 225.

E. Blochet. – Catalogue des manuscrits persants de la Bibliotheque Nationale. Vol. I.

F. Taeschner-Geographische Literature der osmanen ZDMG. 77 (1923) :

P. E. Kahle. – Eine islamische Quelle über China um 1500. Das Khietay Name des Ali Ekber. Acta Orientalia. 12 (1933) : 91-110.

P. E. Kahle: Islamische Quellen yum chinesischen Poryellan. ZDMG. 88 (1934) : 1-46.

P. E. Kahle. – China as described by Turkish Gedraphers from Iranian sources. Proceeding of the Iran Society. Vol. 2 London 1940.

Z. V. Togan. – Tarihte usul. Istanbul. 1950. p. 269.

P. E. Kahle. – Türk Coğrafyacılarının Tasvirine Göre Çin. Islâm Tetkikleri Enstitusu Dergin: Vol. II Part 1 (1956): 89-96.

Z. V. Togan, Ali Ekbar. Islâm Ansipklopedisi. I (1962): 318-319.

Lin Yih-Min, Ali Ekber'in Hıtaynâme-adli eserinin Cin kaynak-lari ile mukaycse ve tenkidi. Doktora Çalışması. Tai-Pei, 1967. 351 p. (Afşar, 1978: 12-15).

II. SEYAHATNÂMLER VE HITAYNÂME'YE GÖRE ÇİN

A. Çin'e Giden Yollar

İpek yolu, Avrupa, Ortadoğu ve Çin arasında ilk çağlardan bu yana ticaret yolu olarak kullanılan yolun adıdır. İpek Yolu ismi ise ilk defa XIX. Yüzyılda kullanılmıştır. İpek Yolu, sadece bir yol güzergâhını tasvir için değil, birden fazla ticaret yolu hattını tanımlamak için de kullanılmıştır. Bu yola Çin'den Avrupa'ya kadar taşınan ipekten dolayı bu isim verilmiştir. Bu yol dönemin birçok devletinin elde etmek uğruna mücadele ettiği önemli bir güzergâh olarak görülmüştür.⁶⁸ İpek yolu güzergâhı doğuda Çin'den batıda Roma'ya kadar uzanmaktadır. Yolun ana duraklarını Hindukuş Dağları, Hindistan, Güney İran ve Kuzey Avrasya Bozkırları oluşturmaktadır. Sadettin Eğri'nin Hitây Sefâretnâmesi ve Kanunnâme-i Çin ü Hitây'da İpek Yolu İzlenimleri, adlı makalesinde Orta Asya ticaret yolları hakkında Peikiou'nun raporundan aktardığına göre:

“bu yollar üç koldan oluşuyor ve tâli yollarla birbirine bağlanıyordu:

- 1. Çin sınırından başlayan ve Gobi çölünden geçen kuzey yolunun eriştiği ilk meskûn nokta; o zamanki adı Igu olan Hami (Komul) idi. Yol buradan kuzeye yönelip Bar gölüne komşu dağları ve bugünkü Çungarya'yı geçiyor, Balkaş gölü civarında Thie-le (Töles) Uygurlarının topraklarına, sonra da Türkuya (Türk) Hakani'nin yurduna ulaşıyordu. Daha sonra ise batı yönünde uzanarak Talaş (Taraz) nehri üzerinden aynı adı taşıyan Gahre varıyordu.*
- 2. Orta yol Turfan, Kara-şar ve Kuça'dan sonra güneyde Tianjin dağları boyunca uzanıp Kâşgar'ın batısında Terek Boğazı'nı geçiyor, Fergana ve Üsrüşene üzerinden Soğd'un ticaret merkezleri olan Semerkant ve Buhara'ya yöneliyordu. Buradan ise güneybatıya sarkıp Merv'den sonra da Sâsânî İmparatorluğu'na varıyordu.*
- 3. Üçüncü yol Türk hakanlığının güney kısmında ilerliyordu. Bu yolu izleyen kervanlar, Hoten ve Yarkent'e kadar Lob gölünün güneybatısından geniş bir çölü hiç konaklamadan geçmek zorunda idiler. Ardından Pamir'in yüksek*

⁶⁸ Muhammed Emin Koçak, “Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiği: İpek Yolu”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, Ocak/January 2019, s. 38.

yaylalarını, Bedahşan ve Tohâristan'ı aşırıp Bamyân ve Gazne boğazlarından Hindistan'a ulaşırlardı."⁶⁹

Ali Ekber Hıtaî Hıtaynâme'deki Çin'e giden yollar hakkında bahsinde yukarıda anlatıldığı gibi üç yol güzergâhından bahsetmiştir. O'nun yol tasvirine göre bu yolların tamamı karayoludur. Bu yolları da Keşmir yolu, Moğolistan yolu, Hoten yolu olarak sınıflandırmaktadır. Kendisi hangi yoldan gittiğini söylememekle birlikte Hıtaynâme'de ilk bahsettiği şehir olan Keşmir'den yola çıkarak Keşmir yolunu kullandığı söylenebilir. Fakat Ali Ekber buradan Hoten'e geçtiğini söylemiş ve bu yolu tasvir etmiştir. Lin Yih Min "Ali Ekber'in Hıtaynâme Adlı Eserinin Çin Kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi" adlı çalışmasında Ali Ekber'in yol güzergâhının belli olmadığını söylemiştir.⁷⁰ Eserde yol hakkında sulak ve verimli bir yol olduğu ve neresi kazılırsa su çıktığı belirtilmiştir. Burada bahsedilen yol Keşmir-Hoten arasındır. Hoten, Keşmir şehrine göre daha doğudadır. Ali Ekber, diğer yolları da görmemesine rağmen tanıtmış ve özellikleri hakkında yazdığı eserin birinci babında bahsetmiştir. Bu bölümde anlatılan yol güzergâhları anlatırken muhtemeldir ki Gıyaseddin Nakkaş'ın eseri olan Hıtaî Seferâtname'sinden yararlanmış. Ya da Ali Ekber Çin'e daha öncesinde gitmiş olabileceği ve diğer yolları da görmüş olma ihtimali de vardır. Gıyaseddin Nakkaş, Herat'tan çıktığı yolculuğun rotalarını: Semerkand, Taşkent, Sayram, Eşbere, Moğolistan ve Sekçu olarak belirtmiştir.⁷¹ Bu yol güzergâhı Ali Ekber'in Tanımlamasına göre Moğolistan yoludur. Yol hakkında yapılan tasvirlerde uyumaktadır.

XIII. yüzyılda Çin'e giden Marco Polo'nun yol güzergâhı Venedik'ten başlayıp Anadolu, Irak, Afganistan, Horasan, Pamir ve Oradan da Kaşgar'a ve Çin'e ulaşan yoldur.⁷² Ali Ekber'in gruplandığı yol sırasına göre Marco Polo Hoten yolunu kullanmıştır.⁷³ Bu yolun Ali Ekber'in kullandığı yolla kesişen noktaları vardır ki bu noktalardan biri Keşmir'dir. O dönemde tacirler deniz yolculuğundan korktukları için özellikle kara yolunu kullanmışlardır. Bu dönemde en güvenilir yollar karayolu olarak görülmüş seyyah ve tacirler kara yolu güzergâhlarını tercih etmişlerdir. O dönemde Çin'e ilk kez deniz yolunu kullanarak ulaşmaya çalışan

⁶⁹ Sadettin Eğri, a.g.m, s. 412.

⁷⁰ Lin Yih-Min, a.g.e, 1967. s.3.

⁷¹ Muhaddere N. Özerdim, a.g.m, s. 349.

⁷² Marco Polo, a.g.e, İstanbul 1979. ss. 174-194.

⁷³ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 3.

seyyah Arap gezgin İbn Batuta olmuştur. İbn Batuta yaklaşık olarak Marco Polo'dan elli yıl sonra deniz yoluyla Çin'e ulaşmıştır.⁷⁴

B. İnanışlar

Ali Ekber'e göre Çin hakanın İslâm dinine benzer bir inanış olan Şakmoni inancına sahip olduğu söylenmektedir. Çin Hakanı'nın her yıl sarayından çıkması başlığı altında Çin Hakanı'nın İslâmiyet'le benzer bir inanışa sahip olduğu vurgulanırken mescit yaptırdığı ve yılda bir defa burayı ziyaret ettiği söylenmektedir. Hakanın bu ziyaretten bir gün önce oruç tuttuğu bildirilmektedir. Ayrıca Şakmoni diye zikredilenin peygamber olduğu ve mensuplarının Muhammed dininin kardeşleri olduğu belirtilmektedir. Hatta Şakmoni inancının bölgede hâkim mezhep olduğu ve hakanın Allah inancına sahip olduğu da ifade edilmiştir. Burada Şakmoni hem bir peygamber hem de Muhammed dini gibi bir inanç adı olarak zikredilmektedir. Ali Ekber bu bahiste Çin'de İslâm dininin saygı gören bir din olduğunu ve ülkede çok sayıda Müslüman olduğunu söylemektedir. Hıtay'ın düşmanlarının Hıtay ülkesi dışındaki sahalardan gelen putperestler olduğu belirtilmiştir. Bu bölümde Şakmoni peygamberin doğumu ve dinini tebliğ etmek için yaşadığı mücadele anlatılmıştır. Buna göre:

“Şakmoni'nin peygamber olduğu söyleniyor. O, anasından doğduğunda yedi adım yürümüş. Güller açtığında, reyhanlar görüldüğünde Şakmoni söze gelip, halkı Hakk'a davet etmiş ve halk onu öldürmek istemiş. Dağ'da bir işaret görünmüş. Dağ açılıvermiş ve o da taşın içine girmiş. Taşta bir canlanma olmuş. Şakmoni peygamber aleyhisselam o taşın içinde yaşamış ve ibadetle meşgul olmuş. Kâfirler, Şakmoni oradan çıktığında onu öldürmeyi planlamışlar. Şakmoni orada bir müddet kaldıktan sonra, oradan bir aslan şeklinde çıkmış ve onlara saldırmış. Halk ondan kaçmış. Onların arasında kalan Şakmoni bir müddet ayrılmış ve kaybolmuş. Bir müddet sonra tekrar ortaya çıkmış ve halkı [dinine] davet etmiş. Ondandır geriye anlatılmış birçok hikâyeye vardır. Sonunda halk onun dinine girmiş ve onun kitabını kabul etmişler. Onun kuralları ile yaşamışlar. Bu zamandan o zamanına kadar dört

⁷⁴ İbn Batuta'nın Çin güzergâhı hakkında bkz; Battûta İbn, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004. s. 671.

bin sene geçmiştir ve onun inancı tahrip olmuştur. Bir kısmı puta, bir kısmı ateşe, bir kısmı güneşe, bir kısmı aya ve bir kısmı da ineğe tapmıştır.”

Burada bahsi geçen ve Şakmoni inancı olarak tanıtılan din aslında Budizm’dir. Budizm, MÖ VI. yüzyılda Kuzey Hindistan’da görülmeye başlanan, Siddharta Gautama Sakyamuni’nin (Budda) Hindu çok tanrıcılığına, Brahmin isimli Hindu din adamlarının otoritelerine, kast sistemine ve karma doktrinine karşı çıkması sonucu ortaya çıkmış bir din olarak tanımlanmıştır.⁷⁵ Şakmoni ya da Şakyamoni adı ise Nepal’in verimli Terai bölgesinde yaşamış bir klan adı olan Şakyalardan gelmektedir. Buna göre Gotama Buda’ya Şakyalı ya da Şakya oğlu anlamında *Şakyamuni* denmiştir.⁷⁶ Şakmoni, Sakyamuni yani Buda’nın öğretilerini temel alan bir inanıştır. Bu inanış hakkında birçok rivayet bulunmaktadır.

“Rivayetlere göre Buda, Tusita adı verilen cennette “yüce varlık” olarak yaşamını sürdürürken, ıstırap içinde kıvranan insanların haline acımış ve onları bu durumdan kurtarmak için insan bedenine girip yeryüzüne inmeye karar vermiştir. Kendisi için uygun bir anne adayı arayan Buda, Kraliçe Mahamaya’da karar kılmıştır. Mahamaya, hamile kalmadan önce gökyüzünden ışık saçarak inen ve hortumunda Lotus (nilüfer) çiçeği taşıyan beyaz bir filin geldiğini ve sağ tarafından karnına girdiğini rüyasında görmüştür. Onun rüyasını yorumlayan kâhinler, Mahamaya’nın rüyasının bir erkek çocuğa delalet ettiğini, onun doğuracağı çocuğun ise ilerde dini önder veya etkili bir hükümdar olacağını belirtmişlerdir. Mahamaya vakti geldiğinde Lumbini adı verilen korulukta acı çekmeden çocuğunu doğurmuştur. Doğumuyla birlikte tabiat canlanmış ve etrafta çiçekler açmıştır. Yeryüzündeki ve gökyüzündeki tanrılar sevinçlerini göstermek için etrafa şekerli çay dökmüştür. Bu esnada Buda, sağ eliyle cenneti sol eliyle de dünyayı göstererek konuşmuş, tabiatla olağanüstü olaylar yaşanmıştır. O, doğar doğmaz yürümüş, doğuya, batıya, kuzeye ve güneye doğru yedi adım atmıştır. Sakyamuni Buda, yedi günlük olduğunda annesi Mahamaya hayatını kaybeder. Onu aynı zamanda teyzesi olan üvey annesi Mahaprajapati büyütür. Sakyamuni Buda sarayda yaşadığı için çocukluğunda ve gençliğinde rahat bir hayat geçirir. O, on altı yaşında Koliyas kralının kızı Prenses

⁷⁵ Ali Osman Kurt, Dursun Ali Aykut, *Dinler Tarihi*, Ed. Hasan Özarslan, MEB, 2018, s. 92.

⁷⁶ Hajime Nakamura, *Budha*, Çev. Zeynep Seyhan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 16.

Yasodhara (kuzeni) ile evlenir ve bu evlilikten Rahula adında bir erkek çocuk sahibi olur. Sakyamuni Buda ilk defa yirmi beş yaşında sarayın dışına çıkar ve babasıyla birlikte çiftçilerin düzenlemiş olduğu bahar karşılama festivaline katılır. O, bu festival esnasında çiftçilerin sürdüğü topraktan bazı böceklerin ortaya çıktığını, kaçmaya çalışırken kuşların onları yakaladığını ve yediğini görür. Bir canlının yaşamak için mücadele ederken, öldüğüne; bir diğerrinin ise karnını doyurup yaşamını sürdürmek için onu öldürdüğüne şahit olur. Bir kenara çekilen ve olayları düşünen Sakyamuni Buda, hayatın bu acı yönünden çok etkilenir. Babası durumu fark edince kâhinleri çağırır, onlardan oğlunun durumu ile alakalı ne bildiklerini veya geleceği hakkında ne gördükleri söylemelerini ister. Rivayete göre gelen kişilerin arasında Aziz Asita da bulunmaktadır. Aziz Asita, genç prensi görünce “Nihayet o büyük insan göründü” diye çığlık atar. Diğer kâhinler de prensin gelecekte dini bir şahsiyet olacağına hükmederler. Bu durumdan ve oğlunun hayatından endişe eden Kral Suddhadana, kâhinleri saraydan uzaklaştırır. Buda bir süre daha sarayda yaşadıktan sonra, yaklaşık olarak yirmi dokuz yaşındayken, saraydan ayrılır ve altı yıl boyunca münzevi bir hayat yaşar.”⁷⁷

Burada anlatılan rivayetler semavi dinlerin doğuşunda anlatılanlarla benzerlik göstermektedir. Şakmoni'nin bir mucize sonucu yarılan taşın içine girmesi ve orada korunması, Yunus peygamberin balığın karnında saklanması,⁷⁸ Zekeriya peygamberin ağaç kovunda saklanması,⁷⁹ Musa peygamberin asası ile denizi ikiye ayırması,⁸⁰ İsa peygamberin babasız doğumu⁸¹ vb. birçok rivayetle benzerliği dikkat çekmektedir.

Lin Yih Min'in, Ali Ekber'in Müslüman olması hasebiyle Çin'deki dinler üzerinde özellikle durduğunu belirtmiştir. Çin'de inançlar konusunda hiçbir kısıtlama olmadığı ve herkesin inancının gereklerini özgürce yerine getirebildiklerini

⁷⁷ Hüsamettin Karataş, Sakyamuni Buda'nın Tarihsel Kişiliği ve Öğretisinin Yeni Bir Din Haline Geliş Süreci, *Dini Araştırmalar*, Ocak - Haziran 2013, Cilt: 16, Sayı: 42, ss. 131-132.

⁷⁸ Osman Kabakçılı, Hz. Yunus Kıssasında İşari Anlamlar, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar-2011 Cilt:10 Sayı:36, s. 371.

⁷⁹ Mahmut Aydın, "Zekeriyyâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya> (14.01.2020), s. 249.

⁸⁰ Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musa--peygamber> (14.01.2020).

⁸¹ *Kur'an*, Meryem 19/17-19.

belirtmiştir. Ayrıca Lin Yih Min, Çin’de Ali Ekber’in belirttiği gibi çok sayıda Müslüman olmadığı görüşünü de ifade etmiştir.⁸²

Süleyman el-Tâcir, Doğu’nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri adlı eserde Çin’deki İnanışların putperestliğe benzediğini söylenmiştir.⁸³ Yine bu dönemde de Çin’de Müslümanların varlığına değinmiştir.

Marco Polo ise Çin’de Müslümanların ve Hristiyanların azınlıkta olduğunu ve Çin halkının çoğunluğunun Budist olduğunu, neredeyse Çin bahsi geçen her bölümde anlatmıştır.⁸⁴ Ayrıca Natigay adında bir tanrıdan söz edilmekte, ona da Allah dedikleri söylenmiştir. Bir şey istemek için bu tanrıya dua ettiklerinden de bahsedilmiştir.⁸⁵

İbn Batuta, din bahsinde Ali Ekber’le benzer görüşlere sahip olmakla birlikte, Ali Ekber’den farklı olarak Hanbalık şehrinde gelip geçici olanlar dışında hiç Müslüman olmadığını belirtmiştir. Ayrıca özellikle Zeytun şehri bahsinde burada Müslümanlara ait bir mahalle kurulduğunu söylemiştir. Ali Ekber ile benzer şekilde İslâmiyet’in ve Müslümanların Çin’de saygı gördüğünü ifade etmiştir.⁸⁶

Hıtaynâme’nin Süleymaniye nüshasında olmayan, Hıtay Kabesi hakkındaki bölümdür. Bu bölümde dört bin yıllık bir yapıdan söz edilmiş ve Şakmoni peygamber zamanından kalmış olduğu, halkın bu yapının etrafında döndüğü belirtilirken değişik şekillerde ibadet ettikleri de söylenmiştir. Ayrıca bu yapının içinde yaşayan insanlar olduğu ve burada nasıl ibadet ettikleri de anlatılmıştır. Bu bahis İslamda tasavvuf inancındaki çile doldurmaya benzemektedir. Gıaseddin Nakkaş da benzer bir tapınaktan söz etmektedir. Bu tapınakta çok sayıda put olduğu belirtilmekte ve oranın sakinleri hakkında bilgiler verilmektedir. İnsanların burayı ziyaret ettikleri ve bu yapıyı tavaf ettikleri anlatılmıştır.⁸⁷

Defterdar Seyfî Çelebi eserinde Çin hakkında bilgi verdiği Faslı Evvel kısmında Çin halkının kâfir olduğunu ve puta taptığını belirtmiştir. Bu bilgi dışında bölgede İslâmiyetin de yaygın bir din olduğu ve Müslümanların çok olduğu söylenmiştir. Seyfî Çelebi’de Ali Ekber’in Hıtaynâme’sinde anlatıldığına benzer şekilde Çin Hakani’nin Hz. Muhammed’i rüyasında görmesi ile ilgili bir kıssa anlatmıştır. Bu

⁸² Lin Yih-Min, a.g.e. ,ss. 3-4.

⁸³ Süleyman el-Tâcir, *Doğu’nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, 2018, s. 23.

⁸⁴ Marco Polo, a.g.e. , ss. 129-130.

⁸⁵ Marco Polo, a.g.e. , ss. 148-149.

⁸⁶ İbn Batuta, a.g.e. , ss. 673-683.

⁸⁷ Gıaseddin Nakkaş, a.g.e. , ss.56-57.

kıssada rüyasını halka anlattığı ve bundan etkilenip Müslümanlığı seçenlerin olduğunu da ifade etmiştir. Seyfi Çelebi bu olay sonucunda Çin'deki Müslümanların sayısının arttığını belirtmiştir.⁸⁸ Bu bilgilerden hareketle Defterdar Seyfi Çelebi'nin eserini yazarken Ali Ekber'in eserinden yararlanmış olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Seyfi Çelebi, Ali Ekber'in Çin kabesi olarak belirttiği yer hakkında da bilgiler vermiştir. Buna göre: hanbalık şehri içinde bir kilise vardır ve burası puta tapanlarca kutsal kabul edilir. Putperestler yılda bir defa burayı ziyaret ederler.⁸⁹

Bölgede İslâmiyet ve Müslümanlar hakkında verilen bilgiler abartı olarak görülse de İslâmiyet'in bölgede yayıldığı dönem ve Müslüman misyonerlerin çalışmalarından Müslümanların azımsanmayacak kadar çok olduğu açıktır. Bunun sebepleri arasında Moğol etkisi, tacirlerin bölgeye yoğun ilgisi ve Müslüman tacirlerinde bölgede ticaret yapmaları gösterilebilir.

C. Çin'in Şehirleri, Hisarları ve Düzeni

1. Şehir ve Hisarların Düzeni

Hıtaynâme'de şehirlerin ve hisarların durumu ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. *Verilen bilgilere göre en küçük hisarda beş yüz aile kadar insan yaşamaktadır.* Bu cümleden hareketle şehirler surla çevrilmiştir. Bu bölümde şehirleri çevreleyen hisar ve hanların onluk sisteme göre düzenlendiği anlaşılmaktadır. Şehirlerin oldukça düzenli oldukları ve şehir içine yapılan evlerin de bu düzeni bozmayacak şekilde inşaa edildiği görülmektedir. Ali Ekber, bu han ve hisarları küçükten büyüğe şu şekilde adlandırmıştır:

On hisarın bir şehre bağlı olduğu ve ona Han denildiği, on Hanın bir şehre bağlı olduğu ve ona Şan denildiği, on Şanın bir şehre bağlı olduğu ve ona Ku denildiği, on Kunun bir şehre bağlı olduğu ve ona Ku-tay denildiği, on Ku-tay'ın bir şehre bağlı olduğu ve ona Cu denildiği, On Cu'nun bir şehre bağlı olduğu ve ona Denk-Cu denildiği, on Denk-Cu'nun bir şehre bağlı olduğu ve ona da Fu denildiğini belirtmiştir.

⁸⁸ Defterdâr Seyfi Çelebî, a.g.e. , ss. 27.

⁸⁹ Defterdâr Seyfi Çelebî, a.g.e. , s. 31.

Lin Yih Min, Ali Ekber'in bu sırayı şaşırdığını Ding-co, Ku-tay ve Ku'yu fazla yazdığını belirtmiştir. Bunun sebebi olarak da halktan duyduklarını yazması ya da bu sıralamayı iyi anlayamamasından kaynaklı olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰

Hıtaynâme'de Şehirlerin ordu tarafından birkaç ayda kurulduğundan bahsedilmiştir. Şehirlerin kurulmadan önce nasıl yapılacağını şehirde nelere yer verileceğinin planlandığını belirtmiştir. Bu plana göre; Dükkân ve bekçi kulüpleri de şehir planlamalarında yer alır. Burada kullanılan bekçi kulüpleri ifadesinden şehirlerin korunmasına büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Kurulumuna başlanan şehrin içini, dışarıdan kimsenin göremeyeceği şekilde taş duvarlarla çevrelendiği ifade edilmiştir. Ayrıca kurulmaya başlanan şehirde bilgin ve yazmanlara divanhane yapma izni de verilmiştir. Ali Ekber'e göre; *Bulundukları şehirlerde her yolun bir kervansarayaya çıktığı ve yol güzergâhlarına sayısız kervansaray yapıldığı, kar yağması ve soğuk olması durumunda insanların buralara sığındıkları belirtilmiş, bölge halkının düşmandan korktuğu yerlere üstünde gözcülerin bulunduğu kalelerin inşa edildiği söylenmiştir.*

Gıyaseddin Nakkaş da Hıtay şehirlerinin bir düzen dâhilinde kurulduğunu belirtirken Ali Ekber'den farklı olarak şehirlerin korunması için bekçilere gerek olmadığını söylemiştir. Gıyaseddin Nakkaş burada düşman korkusundan ziyade ülkede hırsızlık olmadığı için bekçilere gerek olmadığına dikkat çekmiş olmalı. Yine şehirlerin dört köşe olarak kurulduğunu, kale ve surların geniş bir karargâh oluşturduğunu ve şehirlerin giriş kapıları üzerinde kiremitlerle örtülü bir köşk yapıldığını belirtmiştir. Şehirlerin dört kapısı olduğu ve her kapının üzerinde bir köşk olduğunu söylemiştir.⁹¹

Süleyman el-Tâcir, Doğu'nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri adlı eserinde; Çin coğrafyasını çok geniş anlatmasa da şehirlerden oluştuğu ve bu şehirlerin çok büyük olduğu bilgisini vermiştir. Çin hükümdarının iki yüzden fazla büyük şehri olduğu, her büyük şehre bağlı küçük şehirlerin bulunduğu, bunların da ayrı ayrı hükümdarlar ve yanlarında bulunan gulamlar tarafından yönetildiği belirtilmiştir. Ayrıca her şehrin dört kapısı olduğu, her kapıda beşer tane câdim (boru), on tane davul bulunduğu ve bunların birlikte

⁹⁰ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 5.

⁹¹ Gıyaseddin Nakkaş, *Hıtay Seferatnamesi*, Haz. Betül Mutlu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. , III-6. Dizi-Sayı 2, Ankara, 2013. s. 10.

çalındığı anlatılmıştır. Süleyman el-Tâcir'e göre bunların çalınması o şehrin hükümdarına itaat edildiğini göstermektedir. Bu aletlerin çalınmak suretiyle zaman belirlemek için de kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu bilgilere ilâveten Çin ülkesinde büyük nehirlerin olduğu da ifade söylenmiştir.⁹²

Marco Polo'nun şehirler ve hisarlar hakkında verdiği bilgiler Hıtaynâme'yle benzer şekildedir. Polo'ya göre; Kubilay Han'ın bölge bölge, şehir şehir hanlar kurduğunu, bu hanların belirli bir plan üzerine bütün ayrıntıları düşünülmüş şehir yöneticileri ve idarecileri aracılığıyla kurulduğu anlatılırken, hanların hem posta teşkilatı için hem de konaklama için kullanıldığı ifade edilmiştir.⁹³

İbn Batuta da şehirlerin bir düzen dâhilinde kurulduğundan ve her şeyin düzenli ve planlı bir şekilde yapıldığından bahsetmiştir. Yollar üzerine yapılan hanlardan ayrıntılı olarak bahsetmiş, bunların aynı zamanda karakol ve kervansaray özelliği taşıdıklarını belirtmiştir. Bu hanların işleyişine dair bilgiler vermiş, bir yolcunun dokuz aylık mesafeyi güvenlikten tereddüt etmeden geçebileceğini söylemiştir. Bu hanlara gelen kişilerin kayıtlarının tutulduğunu belirtmiş, yol güzergâhları üzerine kurulan şehir ve hanların sadece konaklama değil aynı zamanda yolcuların yiyecek gereksinimlerini de karşıladıklarını ifade etmiştir.⁹⁴

Ali Ekber Hıtaynâme'de şehir ve hisarların düzeni hakkındaki üçüncü bab (bölüm)'in devamında Yamhaneler başlığı adı altında, posta teşkilatı ve tutulan kayıtları hakkında bilgiler vermiştir. Şehirlerde geliş gidişler için kaleler yapıldığı ve bu kalelere elçiler ve ulakların geldiği, onlara eğer at ve araba isterlerse buralardan temin edildiği söylenmiştir. Bu hanlarda teftiş görevi yapan memurların olduğu da belirtilmiştir. Bu yamhanelerde çalışanların maaşlarının padişah tarafından verildiği, yamhanelerdeki görevlilerin çalışma sürelerinin beş yıl olduğu, bu süre dolduktan sonra yeni görevlilerin atandığı belirtilmiştir. Bu hanlara gelip gidenlerin kayıtlarının tutuldukları ve onlar hakkında merkeze bilgi verildiği söylenmiştir. Burada anlatılan ve yamhane şeklinde tanıtılan hanların bir nevi bilgi toplama ve posta teşkilatı özelliğinde olduğu da anlaşılmaktadır.

⁹² Süleyman el-Tâcir, a.g.e. , ss.27- 36.

⁹³ Marco Polo, a.g.e. , ss. 129-130.

⁹⁴ İbn Batuta, a.g.e. , ss. 673-674.

2. Çin'in Bölümleri

Ali Ekber'e göre Çin ülkesi on iki kısımdan oluşmaktadır. Lin Yih Min ise dönemin Çin kaynaklarını mukayese ettiğini ve Ali Ekber'in belirttiği on iki sayısının Çin kültüründe önemli kabul edildiği için bunu kullanmış olabileceğini söylemiştir. Lin Yih Min'e göre ise Çin on beş bölümden oluşmaktadır.⁹⁵

Marco Polo Katay (Çin)'ın Ali Ekber ile benzer şekilde on iki kısımdan oluştuğunu söylemiştir. Her bölgenin bir vali tarafından yönetildiği belirtilmiştir. Marco Polo gezip gördüğü eyaletleri ve şehirleri bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır. Her bölgenin yaşam tarzı, dili, dini, kaynakları vb. birçok konu üzerinde durmuştur. Ali Ekber'in verdiği şehir isimleri ile Marco Polo'nun verdiği isimler çoğunlukla uyuşmamaktadır.⁹⁶

Birinci kısmın adı Şengsi'dir. Bu kısmın şehirleri; Kencanfu, Kencu, Sucu ve Denku olup, bu şehirlerde misk bulunduğu söylenmektedir. İbn Batuta da burada bahsi geçen Kencanfu şehri hakkında bilgi vermiştir. O'na göre bu şehrin dört büyük suru olduğu ve bu surlar arasında farklı sınıflarda insanların yaşadıkları anlatılmıştır.⁹⁷ Diğerlerinde ise misk bulunmadığı fakat ışgın otu bulunduğu anlatılmaktadır. Işgın otu bulunan şehirlerin; Culanfu, Kelanfu ve Hananfu'dur. Bu şehirlerin en az Tebriz kadar kalabalık olduğu belirtilmiştir.

İkinci kısım olarak geçen bölgenin adının Menizestan olduğu belirtilmiştir. Nam-tai acayip lades kemikleri, altın, gümüş vb. maddelerden yapılmış eşyalarıyla ünlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu şehrin bir dönem Çin'in payitahtlığını yaptığı söylenmektedir. Bu kısmın bir şehrinin de Çarpange şehri olduğu aynı zamanda burada piyade arabası yapımının bilindiği ve bu arabalarla her şeyin taşındığı anlatılmaktadır. Önceki Çin yönetici ve padişahlarının taht ve taçlarının hala bu şehirde korunduğu belirtilmektedir. Hicri 840 yılına kadar bu şehrin başkent olduğu ve bu yıldan itibaren Hanbalık'ın inşa edildiği ve ülke yönetiminin oraya taşındığı bilgisi de verilmektedir. Bunun sebebi olarak da düşmanları olarak gördükleri Kalmuklar'ın Hanbalık tarafında olması nedeniyle onlara karşı daha iyi tedbir almak amacını taşıdığı gösterilmiştir.

⁹⁵ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 6.

⁹⁶ Marco Polo, a.g.e. , ss. 74-194.

⁹⁷ İbn Batuta, a.g.e. , s. 677.

Üçüncü kısımda Çin'in başkenti olan Hanbalık işlenmiştir. Lin Yih Min bu şehrin isminin Moğollar döneminde kullanılan isim olduğunu, Ali Ekber'in eski başkent olarak zikrettiği Nam-ta'i adının ise Nam-king olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸ Ali Ekber ise bu şehrin bir uçtan bir uca uzunluğunu vermiş ve bu uzunluğun ise iki mil olduğunu belirtmiştir. Hanbalık'ın etrafına güvenlik amacıyla çukur kazıldığını, bu çukurun suyla doldurulduğunu, zaman zaman bu suyun taşarak bir nehir haline geldiğini, bu suları takip ederek Çin Hakanı'nın sarayına ulaşabileceğini belirtmiştir. Ali Ekber'e göre; Hıtaylılar Hanbalık'a başkent anlamında Day-du demişlerdir. Day-du diye bahsedilen yerin Kubilay Han'ın yönetimi döneminde iç karışıklıklar nedeniyle Hanbalık şehrinin ikiye ayrıldığı ve o dönemde şehrin doğu kısmına verilen ismin ise Tay-du olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁹ Ali Ekber burada şehrin adı olarak ikisinin de kullanıldığını belirtmiştir. Buranın yer altı kaynaklarından bahsetmiş, en çok çıkarılan madenin gümüş olduğu ve burasının sulak bir alan olduğu anlatılmış, madenlerin Hanbalık'ın Di-tung şehrinde bulunduğu ifade edilmiştir. Zencefil, haşhaş ve Çin biberinin bu şehirde yetiştirildiği bilgisi verilmiştir.

Dördüncü kısımda anlatılan şehir Hiza'dır. Bu kısma ait şehirler Hui-cu ve Salar-fü'dür. Bu bölümde krem ve ilaçların çok olduğu söylenmiştir. Bölgede karabiber, uzun biber, arpa ve buğdayın olduğu anlatılmıştır. Bölgede tuzun kıymetli olduğu belirtilmiştir.

Beşinci kısımda bahsedilen şehre Fu-ken-sı derler. Bu şehrin ince ketenleri ve renkli kumaşları ile ünlü olduğu belirtilmiştir.

Altıncı kısımda Lem-sin şehri anlatılmıştır. Bu şehir porseleniyle ünlüdür. Porselenin yapıldığı kilin nasıl yapıldığı bu bölümde ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Ayrıca yapılan porselenlerin niteliklerine, değerlerine ve nerelerde kullanıldıklarına da değinilmiştir.

Yedinci kısımda Hıtay ülkesinin on iki kısmından biri olan Hın-say ve Kelali Hın-say şehirleri anlatılmaktadır. Anlatılanlara göre Hın-say'ı on beş kişi görmüştür ve orayı gören bir kişinin yaşadıkları anlatılmıştır. Şehrin çok büyük olduğu belirtilmiştir.

⁹⁸ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 7.

⁹⁹ Marco Polo, a.g.e. , ss. 91-92.

Sekizinci Kısım: Sekizinci kısımda Yü-nan şehri anlatılmıştır. Ali Ekber Yü-nan şehrinin konumu belirtmiş ve iki tarafının deniz olduğu betimlenmiştir. Lin Yih Min ise bu bilginin yanlış olduğunu ve bu eyaletin dört tarafının kara olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰ Hıtaynâme’de şehrin baştan başa iki aylık yol uzunluğunda olduğu belirtilmiş ve buradan denize nasıl ulaşıldığı anlatılmış ayrıca denize kadar uzanan surdan bahsedilmiştir. Bu surun farklı hakanlar döneminde yapıldığına değinilmiştir. Buradaki denizden inciler çıkarıldığı anlatılmaktadır. Bu şehirde inci, yakut, piruze taşı gibi mücevherlerin gayet ucuza satıldığı belirtilmiştir.

Dokuzuncu Kısım: bu kısımda Kav-li eyaleti anlatılmıştır. Lin Yih Min’in Kore olarak bahsettiği bu eyaletin, Ming Hanedanlığı döneminde Çin’in bir eyaleti olmadığını belirtmiştir.¹⁰¹ Şehrin mülki bir yer olduğu ve refah seviyesi yüksek, varlıklı bir şehir olduğundan bahsedilmiş ayrıca tüccarlarının zengin olduğu bilgisi verilmiştir. Hakanın hediye ettiği değişik kumaş ve renkli atlaslar bu şehirde üretilmiştir. Ayrıca Kavlistan diye adlandırılan şehirden gelen malların tamamının altın ve ketenden oluştuğu söylenmiştir.

Onuncu kısım: bu kısımda Cava şehri anlatılmaktadır. Cava’nın bir liman şehri olduğu, Mekke ve bütün Hind limanlarından bu limana gelindiği belirtilmiştir. Ayrıca Hıtay’ın bütün limanlarının Cava’ya bağlandığı söylenmiştir. Bir nevi ticaret merkezidir. Lin Yih Min’in verdiği bilgiye göre Ming hanedanlığı döneminde Çin’in Cava adında bir eyaleti yoktur. Mutemelen Ali Ekber, Cava’yı Çin’in bir eyaleti zannetmiştir diye de eklemiştir.¹⁰² İbn Batuta da Cava’dan ayrı bir ülke olarak bahsetmiştir. Orada yetişen ürünler hakkında bilgiler vermiştir. Burada ticarete çokça kullanılan Çin altınlarına da değinmiştir.¹⁰³

On birinci kısım: Hıtaynâme’de bu kısımda Hotan eyaleti anlatılmaktadır. Lin Yih Min Hoten’in de Ming döneminde Çin’in bir eyaleti olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁴ Ali Ekber ise, şehrin Hıtay ülkesi sınırında olduğunu, İslâm’ın buraya değin yayıldığını ifade etmiştir. Yine eserde Hotan’da iki nehrin olduğu, birine Akkaş, diğerine Karakaş denildiği söylenmiştir. Karakaş nehrinden yeşil ve siyah yeşim taşı, Akkaş nehrinden ise beyaz yeşim taşı çıkarıldığı anlatılmıştır. Bu nehirlerin taşıdığı

¹⁰⁰ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 6.

¹⁰¹ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 7.

¹⁰² Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 6.

¹⁰³ İbn Batuta, a.g.e. , s. 659.

¹⁰⁴ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 7.

dönemlerde kıyıya vuran yeşim taşlarının toplandığı söylenmiştir. Bu taşlardan büyük olanlarının padişaha verildiği ve hizmetlilerin bu taşları saklayıp korudukları anlatılmaktadır. Hıtay mallarının hiçbirinin yeşim taşıyla yapılmadığı da belirtilmiştir.

Hoten'in Hıtay sınırında olduğu bilgisi Hıtay'a giden yol güzergâhı üzerinde olmasına bakarak da doğru kabul edilebilir.

On ikinci kısım: Hıtaynâme'ye göre Çin ülkesinin on iki kısmından bir diğeri de Yıl-an-fu'dur. Maşrık denizinin kıyısında ve Hıtay ülkesinin uç kısmında olduğu belirtilmiştir. İki şehri olduğu, birisine Wan-si diğesine Wan-don dendiği belirtilmiştir. Bunların büyük Hıtay şehirleri olduğu belirtilmiş ve buradaki malların şeker ve nişşeker olduğu söylenmiştir. Bölgenin gayet sıcak olduğu belirtilmiştir.

Defterdar Seyfi Çelebi eserinde Çin'in otuz bölüme ayrıldığını, her bölümünde bir beylerbeyi olduğunu ve on sancak beyinin de bu beylerbeyinin hizmeti altında olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵

3. Posta Teşkilatı

Ali Ekber Hıtaî'nin anlattıklarından Çinlilerin posta teşkilatına çok önem verdikleri anlaşılmaktadır. Çin'de şehir ve kaleler yapılırken posta teşkilatı için de zemin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ali Ekber'in "Yamhaneler" diye anlattığı kısım posta teşkilatı için bir nevi han gibi kullanılan konaklama yerleridir. Bu konaklama yerlerinde insanlar, hayvanlar ve araçların her türlü ihtiyacının karşılanması için imkânlar sunulmuştur. Ali Ekber'e göre posta teşkilatı memurları yollarına hiçbir şey almaz ve yalnız giderlerdi. Posta duraklarında onların her türlü ihtiyaçları ücretsiz olarak sağlanırdı ve bu duraklarda görevli olanların maaşları Çin Hakanı tarafınan ödenirdi.

Marco Polo'nun Çin bahsini anlatılırken en çok üzerinde durduğu konulardan biri de posta teşkilatı sistemidir. Kubilay Han'ın kurdurduğu hanların hem posta teşkilatı için hem de konaklama için kullanıldığı bilgisi verilmiştir. Hanların yaklaşık otuz kilometrede bir kurulmuş olduğu ve bir atla en fazla otuz kilometre gidildiği söylenirken daha sonra hanlarda bu atların değiştirilebileceği ve postacı memurun da

¹⁰⁵ Defterdâr Seyfî Çelebî, a.g.e. , s. 26.

ihtiyaçlarını karşılayabileceği anlatılmıştır. Posta teşkilatında görevli kişilerin bütün ihtiyaçlarının şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanmak zorunda olduğu ve bu ihtiyaçların başında at ve gıda geldiği bilgisi yer almaktadır. Şehirlerin ve hanların güvenliği için görevlendirilen müfettişler olduğu, bu müfettişlerin hanları da teftiş etmekle sorumlu oldukları ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Lin Yih Min, buradaki müfettişlere Hsün-fu dendiğini, Ali Ekber'in bunu bilmediği ve onlardan hep elçi olarak bahsettiğini belirtmiştir.¹⁰⁷

İbn Batuta Hanlardaki sistem hakkında yolcuların yollar üzerinde konaklaması için yapıldığı, buraların askerler tarafından korunduğu ve ayrıca güvenlik amacıyla yolculara eşlik eden askerlerin de bulunduğunu ifade etmiştir. Bu hanlara gelen kişilerin kayıtlarının tutulduğu ve onların güvenlikleri için akşamları hanların kapılarının kapatıldığı söylenmiştir. Sabahları handa konaklayan yolcuların teyit edildiği ve bir başka hana gidene kadar gözetildikleri de vurgulanmıştır.¹⁰⁸

Çin ve dönemle ilgili incelenen bütün kaynaklarda şehir, han, hisar ve posta teşkilatları hakkında bilgi verilmiştir. Bölgeyi anlatan kaynakların bu konuda verdiği bilgilerin neredeyse aynı olduğu görülmektedir.

D. Çin Ordusu

Hıtaynâme dördüncü bab (bölüm)'nda geçen *Ordugâhta onların idmanı ve Hıta y ülkesinde, Han-balık'ın dışında olan birkaç binlik ordu* başlığında ordunun her sabah yaptıkları talim anlatılmış, bu talimlerde bile ölmekten korkmadıkları söylenmiştir. Hanbalık dışında olan bu ordunun savaş talimleri dışında şehirlerin kurulmasında görevlendirildikleri ifade edilmiştir.

Aynı bölümdeki *Onların Ordularının Dereceleri ve İşaretleri* başlığında ordunun safları hakkında bilgiler verilmiştir. *Ali Ekber'e göre: Ordudaki her on kişide bir tuğ ve her otuz kişide bir çadır, üç tuğ, bir kırmızı sancak olduğu söylenmiştir. Bu durumda bin kişide kırmızı bir bayrak, tuğ, köş ve borazan; elli bin kişide beş bin tuğ, iki bin sancak, elli kırmızı bayrak ve bütün bayraklardan büyük sarı bayrak olduğu belirtilmiştir. Elli bin kişilik bir orduda bulunanlar ise şöyle*

¹⁰⁶ Marco Polo, a.g.e. , s. 134.

¹⁰⁷ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 17.

¹⁰⁸ İbn Batuta, a.g.e. , s. 673-674.

sıralanmıştır; elli kös, elli borazan, elli çift senc, kös ve kebr, beş bin top arabası, elli bin tüfek. Bunların ise Hitay ülkesinin on iki kısmından her birinde olduğuna değinilmiştir.

Ordunun Emirlerinin Dereceleri hakkında ise Ali Ekber; *On kişinin başına Şi-Cen, Yüz kişinin başına Bay-Hu, on bin kişinin başına Cu-Hu, yirmi bin kişinin başına Yan-Semzen, otuz bin kişinin başına Semzen, kırk bin kişinin başına Yan-Zen-Ben, elli bin kişinin başına Zen-Ben* dinildiğini belirtmiştir. Savaş sırasında elli bin kişilik ordunun başında bulunana üç kişili mir-i muazzam olduğu ve birincisine Toy-Ken, ikincisine Du-Tang, üçüncüsüne ise Zen-Ben dendiğini anlatmıştır. Lin Yih Min Ali Ekber'in burada verdiği bilgilerin karışık ve yanlış olduğunu ifade etmiş bunun sebebi olarak da bu bilgilerin hayali ya da eski bir kaynaktan okunmuş olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹

Ali Ekber Çin ordusunun çok savaşmadığını söylemiş bunun sebebi olarak da Hitay'a saldırmaya kimsenin cesaret etmediğini belirtmiştir. Çin ordusundan korkulmasının nedenini de ordunun boş durmayarak sürekli çalışmalarına bağlanmıştır. Sonrasında Hitaylıların savaşının çok sert olduğu, savaş durumunda ordunun önüne ve arkasına hendek kazdıkları, yollara arabalar koydukları, arabaların önüne yığınak yaptıkları, savaşa topla başladıkları, yedi yüz bin askerin sekiz yüz bin tüfeği olduğu, savaş aletlerinin her zaman yenilendiği ayrıca bütün askerlerde eksiksiz bulunduğu anlatılmıştır.

Hanbalık'ta anlatılan ordu bahsinde Hitay padişahının hizmetinde sarayı gece gündüz koruyan görevli elli bin kişi olduğu ve onların nöbet vakitlerinin belirlendiği, o vakitlerde gecikme veya erteleme olmadığı söylenmiştir. Hanbalık'ta Çin Kaan'ının en yakınında hem onun hizmetkârı hem de koruması olan 12 000 asker, yine Hanbalık'taki ordugâhta 20 tümen Mogol askeri ve 80 000 atlı asker olduğu bilgisi verilmiştir.¹¹⁰

Ali Ekber, Hitay kanunlarına göre kaybedilen bir savaş sonrasında savaştan kaçmanın cezasının ölüm olduğunu, bu konuda gerekirse savaştan kaçan bütün ordunun öldürülmesi gerektiğini vurgularken Hitaylılar için toprağın ne kadar önemli

¹⁰⁹ Lin Yih-Min, a.g.e. ,ss. 8-9.

¹¹⁰ Ordunun toplam sayısı hakkında doğrudan bilgi verilmemiştir. Hanbalık'taki ordunun sayısı hakkında bkz. Charles Schefer, *Trois Chapitres du Khitay Namèh*, Imprimerie Nationale, Ernest Leroux, Paris, 1883, pp. 31-66.

olduğunu belirtmektedir. İbn Batuta ve Marco Polo Seyahatnamelerinde şehirler ve hisarların yapımında çalışan ordu dışında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Marco Polo'nun verdiği bilgiler çoğunlukla Moğollar hakkındadır. Tatar askerlerinden oluşan bu ordu hakkında birçok bilgiye yer veren Marco Polo, ordunun savaşa nasıl hazırlandığı, ne giydikleri, silahlarının ne olduğu ve hangi düzende olduklarına dair birçok bilgi vermiştir. Marco Polo'nun verdiği bilgilerden Moğolların da Türkler gibi hafif silahlar kullandıkları ve çoğunlukla atlı olduklarını söylemiş, en yaygın savaş taktiklerinin de yine Türklerinkine benzer şekilde vur kaç taktiği olduğuna dair bilgiler vermiştir.¹¹¹ Marco Polo'ya göre Çin'de Tatar ordusundan korkulmaktadır. Bu ordu herhangi bir yerden geçerse oranın halkı saklanmaktadır.¹¹² İbn Batuta, Kaan'ın amcaoğluyla savaşını ve öldürülmesi sürecini anlattığı bölümde Kaan'ın beraberindeki ordu hakkında bilgi vermiştir. Bu bahis içinde Kaan'ın beraberindeki ordu hakkında on bin atlıdan oluştuğunu, bu atlı grubun başındaki kişiye de Emîr-i Tûmân dendiğini ve hükümdarın özel birliklerinden oluşan ehl-i dıhleti (seçkin iç askeri)'den oluşan elli bin piyadenin olduğunu söylemiştir.¹¹³

E. Çin'de Tarım ve Kaynaklar

Hıtanâme'de tarım ve ülkedeki kaynaklar kısmında Hıtay'ın neredeyse tamamının tarım alanı olduğu, Hıtaylıların geçim kaynağının büyük bir bölümünü tarımın oluşturduğu, sulamanın tamamen yağmurun yağmasına bağlı olduğunu ve yağmurun yeterli olmadığı zamanlarda ise kıtlık ve pahalılık olduğu söylenmektedir. Lin Yih Min, buradan hareketle Ali Ekber'in tarım çalışmalarını basit bir şekilde anlattığını ifade etmiştir.¹¹⁴ Bu duruma çare olarak padişahın tüm halka bir miktar tarım ürününü satılmasını emrettiği anlatılmaktadır. Bunlar dışında Ali Ekber Genelevler bahsinde burada bulunan kadınların kıtlık dönemlerinde yağmur duasına çıkarıldıklarını ve duaları kabul omaması yani yağmur yağmaması durumunda bu kadınların öldürüleceklerini bildikleri için daha bir içten canhıraş bir şekilde yakardıklarını anlatmıştır. Hanbalık'ta siyah bir dağ olduğundan ve odun olarak kullanılan siyah taşın buradan elde edildiğinden bahsedilmiştir. Lin Yih Min, Ali Ekber'in siyah taş olarak anlattığı şeyin aslında taşkömürü olduğunu söylemiştir.

¹¹¹ Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, s. 60.

¹¹² Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, s. 46.

¹¹³ İbn Batuta, a.g.e. , s. 680.

¹¹⁴ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 14.

Bunu sebebi olarak Ali Ekber'in kömür madenini bilmemesinden kaynaklı olduğunu söylemiştir.¹¹⁵

Ali Ekber'e göre ülkedeki saman ve odun kaynakların durumu şöyledir: Şehrin her tarafı dağlık olduğundan saman yığını herhangi bir dağdan toplanır. O ordunun atlarının ihtiyacıları bu dağlardan temin edilir. Odun için haftada bir defa olmak üzere dağa gelinir, odun alınır ve orduya verilir. Pirinç, buğday ve arpa herbir şehirde padişahın anbarlarında toplanır. Üç yıl boyunca; pirinç, un, buğday, et, araki, odun, hünnap, fındık, ceviz, germadar orduya verilir. Altı yılda bir bu kaynaklar biter. Altın, gümüş ve rengârenk atlaslar padişaha gider ve bunlardan elbise yapılır. Hıtay şehirlerinin hisarlarının hepsinde mahzenler vardır. Bu mahsenlerdeki altını asla kullanamazlar. Çin ülkesinin ambarlarında ise suçlular çalıştırılır.

Ali Ekber Çin'in her bölgesindeki kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Farklı bölümlerde farklı kaynak ve ürünlerden bahsetse de Çin'in on iki kısmı bölümünde hem şehirleri tanıtmış hem de bu şehirlerdeki kaynaklardan bahsetmiştir. Eserde adı geçen ürünler şu şekildedir: Misk, ılgın otu, altın, gümüş, zencefil, haşhaş, Çin biberi, karabiber, uzun biber, arpa ve buğday, inci, yakut, piruze taşı, değişik kumaş ve renkli atlaslar, yeşil ve siyah yeşim taşı, keten, kemha, pirinç, tafta, kömür (siyah taş), porselen vs. birçok ürün ve bulundukları şehirler zikredilmiştir. Çin Porseleni üzerinde çokca durulmuş, porselen yapımı aşamaları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Lin Yih Min, Ali Ekber'in Çin'deki gümüş hakkında verdiği bilginin yanlış olduğunu, Ali Ekber'in dediği gibi Çin'deki gümüş stoğunun dünyadaki gümüş stoğunun dörtte birine eşit olduğu yönünde verdiği bilginin doğru olmadığını, bu bilginin Çin'de o dönemde kullanılan gümüş paraların bol olmasından kaynaklanmış olabileceğinden bahsetmiştir.¹¹⁶ Süleyman el-Tâcir ise dokuzuncu yüzyılda yazdığı eserde Çinlilerin parayla alışveriş yaptıklarını ve bu paranın bakırdan yapıldığını belirtmiş bu paralara da fels dendiğini söylemiştir.¹¹⁷ Buradan anlaşılmaktadır ki Çin'deki paraların yapıldığı maddeler de zamanla değişmiştir.

Ali Ekber Çin'de şarapların pirinçten yapıldığı ve bunu içenlerin şişmanladığını söylemiştir. Marko Polo da benzer şekilde şarabın pirinçten yapıldığı

¹¹⁵ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 8.

¹¹⁶ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 8.

¹¹⁷ Süleyman el-Tâcir, a.g.e. , s. 27.

ve çok lezzetli olduğu bilgisini vermiştir.¹¹⁸ Diğer seyahatnamelerde de Çin'de şarabın üzüm yerine pirinçten yapıldığı bilgisi yer almaktadır. Marco Polo'da Ali Ekber gibi Çin'de tarımın çok önemli olduğunu ve ekilebilecek her yerin ekildiği bilgisini vermiştir. Bu Seyahatnamelerden yüzlerce yıl önce de Çin'de tarımın benzer olduğunu Süleyman el-Tâcir'de belirtmiştir. O'na göre; Onlar pirinci çok tüketmektedir. Hayvan eti (domuz eti dâhil) hatta insan eti yediklerini de belirtmiştir. Ülkede meyve yetiştiriciliğinin olduğu, elma, erik, şeftali, kayısı, turuncgiller, nar, ayva, armut, muz, şeker kamışı, karpuz, incir, üzüm, hıyar, ıgde, ceviz, badem, fıstık, çam fıstığı, Hindistan cevizi gibi birçok meyvenin yetiştirildiği ve hurmanın yok denecek kadar az olduğu bilgisi de verilmiştir. Aynı zamanda Süleyman el-Tâcir Çinlilerin şarabı bilmediklerini ve pirinten yapılan bir içki olduğunu bu içki dışında pirinçten sirke, murabba vs. şeyler yaptıklarını da belirtmiştir. Süleyman el-Tâcir, bu ürünler dışında halkın giysilerinde yaş ve mevsim farkı gözetmeden ipek kullandıklarını söylemiştir. Çin'de çok çeşitli hayvanların olduğu, bunlar arasında iki hörgüçlü develerin bulunduğu belirtilmektedir¹¹⁹. Süleyman el-Tâcir, eserinde miskin yapımını detaylı bir şekilde anlatmış ve Çin Devleti için miskin ticarî anlamda da önemli bir yere sahip olduğundan ve miskin keçilerden elde edildiğinden söz etmiştir.¹²⁰

Marco Polo'da kömür için siyah taş demiştir. Bu taşın hamamlarda yakacak olarak kullanıldığı ve Hıtay'da çokca bulunduğunu belirtmiştir. Pirinçten yapılan şaraptan ve ayrıca ipekten de bahsetmiş, Hanbalık'ı ipek dokuyan şehir olarak tasvir etmiştir. Bunlar dışında atlardan, geyiğe benzer bir hayvandan elde edilen miskten ve Çin'deki hayvanların çok büyük olduğundan bahsetmiştir.¹²¹

İbn Batuta, Çindeki ürünler hakkında ipek, porselen, yakacak olarak kullanılan sarı toprak, meyve bahçeleri, Sarı Nehir etrafındaki ekili alanlar ve ülkedeki hayvanlar hakkında bilgiler vermiştir. O'da Marco Polo gibi ülkedeki hayvanların ebatlarının büyüklüğünden bahsetmiştir. Özellikle deve kuşu büyüklüğünde horozlar oldukça ilgisini çekmiştir.¹²²

¹¹⁸ Marco Polo, a.g.e. , s. 139.

¹¹⁹ Süleyman el-Tâcir, a.g.e. , s. 23.

¹²⁰ Süleyman el-Tâcir, a.g.e. , s. 57.

¹²¹ Marco Polo, a.g.e. , ss. 91-92.

¹²² İbn Batuta, a.g.e. , ss. 673-674.

Defterdar Seyfi Çelebi, eserinde Çin'de İpeğin çok olduğunu ve halkın giyiminde hep ipek kullandığını söylemiştir. Altın ve gümüşün çokça bulunduğunu ve yeteri kadarını kullanımda tutup geriye kalan madenleri kapattıklarını ifade etmiştir. Yeşim taşının ise bir nevi paratoner olarak evlerin çatılarında kullanıldığını ve bu taşın Kaşkar'dan geldiğini belirtmiştir.¹²³

F. Çin Hakanı'nın Sarayı

Hıtaynâme'de Çin Hakanı'nın sarayının güçlü surlarla çevrilmiş olduğu ve içerisinde bahçe, bostan, bağ, resim koleksiyonları ve divanlar olduğu söylenmiştir. Ali Ekber Çin Hakanı'nın sarayının yedi kaleden oluştuğunu belirtmiştir. Bunun bir düzen dâhilinde olduğunu ve her bölümde farklı statülerde hizmetkârların yaşadığını ifade etmiştir. Lin Yih Min ise bu bahiste geçen yedi kalenin altı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yabancıların saraya giremediklerini ve dolayısıyla Ali Ekber'in, iç kısımlarını görmüş olamayacağını söylemiştir.¹²⁴ Bu konu daha önce de açıklandığı üzere Ali Ekber'in bir yabancı ya da tüccar değil, elçilik görevlisi olarak saraya girmiş olabileceği yönünde bir kanaat oluştuğunu belirtmiştik.

Ali Ekber yedi kaleden, tabakalar olarak bahsetmiştir. Bunlar: Birinci tabaka, bağ ve bostanların bakımından sorumlu olanlar, İkinci tabaka, hizmetçiler ve hat çıkaranlar, üçüncü tabaka divanlarda bulunan hatları özetleyen ve hakana sunanlar (Sarayın iç divanhanelerindeki düzeni on iki kısımdan oluşmaktadır.), dördüncü tabaka on iki kısımdan oluşan kız ve erkek hizmetçiler, beşinci tabaka Çin ülkesinin hazinesinin hizmetçileri, altıncı tabaka saraydaki evlerde yaşayan on iki bin kız ve yedinci tabaka Çin Hakanı'nın kendi ailesinden oluşmaktadır. Bu bölümler ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

İbn Batuta'da Ali Ekber Gibi Çin Kaan'ının sarayının yedi bölümden oluştuğunu ifade etmiştir. Fakat bu bölümlerde yaşayanların farklı oldukları görülmektedir. İbn Batuta'nın sınıflandırdığı bölümlerde: Birinci kapıda kapıcıların başı Kutvâl oturmakta ve kapının sağ ve sol tarafında perdedâriye denilen köşkün girişini koruma görevini üstlenen köleler, ikinci kapıda ıspâhiye (sipâhiyan) denilen okçular, üçüncü kapıda nîzedâriye mızraklı askerler, dördüncü kapıda tıgdâriye

¹²³ Defterdâr Seyfi Çelebî, a.g.e. , ss. 31-32.

¹²⁴ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 14.

(kılıçlı kalkanlı askerler), beşinci kapıda divan-ı vizâret (vezirler meclisi), altıncı kapıda candâriye (özel muhafız alayı) ve onların büyük başkanı, yedinci kapıda fityân (hizmetçi delikanlılar) oturmakta şeklindedir.¹²⁵ Buradan anlaşıldığı üzere bölüm sayıları eşittir ama içerikler uyuşmamaktadır.

İbn Batuta'nın hoş, güzel ve büyük olarak anlattığı Çin Hakanı'nın sarayı hakkında Gıyaseddin Nakkaş; ihtişamlı ve süslü saraydaki heykeltraşlığı ve doğramacılığı anlatarak bunu Horasan'daki ustaların yapmaya kadir olmadığını söylemiştir.¹²⁶

Hıtaynâme'de sarayın içindeki yedi kale üzerinde yedi hisar bulunduğu ve bu hisarların üzerinde de bin gözetleme kulesi olduğu söylenmiştir. Her gözetleme kulesinde de on asker olduğu ve sarayı on bin askerin koruduğu belirtilmiştir. Her gözetleme kulesinde bulunan korumaların zırhlı, demir silahlı, süslü oldukları ve gece gündüz uyumadıkları ifade edilmiştir. Ayrıca bu bahsedilen korumaların durmadan davul ve zil çaldıkları, ateş yaktıkları söylenmiştir. Ali Ekber buradaki bahiste en çok divanlar üzerinde durmuş on iki kısım olarak belirttiği divanları uzun uzadıya anlatmıştır.

Defterdar Seyfi Çelebi eserinde Çin Hakanı'nın sarayı hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre: Hakanı'nın sarayını kırk bin askerin koruduğunu, bu askerlerin yedi bölüğe ayrıldıklarını ve her gün nöbet değişimi olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷

Ali Ekber saray içindeki köşkler hakkında da bilgiler vermiş, her köşkün dört tarafında kapılar olduğunu, bir kapının yedi tane geçiş noktası bulunduğunu, her hisarın duvarında da ayrıca bir geçiş kapısı olduğunu söylemiştir. Kapı ve geçişlerin aydınlatıldığından, süslendiğinden ve bunların güzelliklerinden bahsetmiş, gece yarısından itibaren bütün kalem ve ilim erbabının hazır olduğunu ve sabahtan önce hakan saraya gelir diye hazır bulunduklarını ifade etmiştir.

Saray bahsinde kös vurma geleneğinden bahsedilmiştir. Sarayın avlusunda büyük bir kös olduğundan, kösün önüne kümbet gibi bir çan asıldığından, kös vurulurken çanın da çalındığından bahsedilmiş, dört yüz hizmetlinin bu çanı çalmak

¹²⁵ İbn Batuta, a.g.e. , s. 682.

¹²⁶ Gıyaseddin Nakkaş, a.g.m. , s. 12.

¹²⁷ Defterdâr Seyfi Çelebi, a.g.e. , s. 30.

için görevli olduğu belirtilmiştir. Bu çan çalındığında Hanbalık şehrinin tamamında çanın sesinin duyulduğu ifade edilmiştir. Hakan tahtına oturduğunda çanın altmış dokuz kez çalındığı ve tam tahta oturduğunda da bir defa daha çalınarak çanın tam yetmiş defa vurulduğu belirtilmiştir. Çin Hakanı'nın tahtının karşısında bulunan büyük demir kapı açıldığında çan ve kös sesinin duyulduğu ve bu sayede Çin Hakanı'nın tahta oturduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir.

Saraydaki ziyaretçi ağırlama şekilleri ve bu ağırlama töreninde uygulanan protokolden söz edilmiştir. İslâm ülkelerinden gelenlerin daha ön planda oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca bu ziyaretler sırasında orada bulunduran hayvanlardan bahsedilmiş; filler, kızıl ayaklı ve kızıl gagalı Belh kargası ve diğer türlü türlü kuşların hakanın huzurunda bulundurulduğu belirtilmiştir. Muhtemeldir ki burada bulunduran hayvanlar Çin Hakanı'nı güçlü göstermek içindir.

G. Çin Zindanları

Ali Ekber, Hitay'ın on iki kısmı gibi zindanların da on iki kısma ayrıldığını söylemiştir. Hapishanelerde kayıtların titizlikle tutulduğunu, suçluların yaşlarına, cinsiyetlerine ve işledikleri suçlara göre sınıf sınıf ayrıldıklarını ve bunların kayıtlarının titizlikle tutulduğunu anlatmıştır. Sadece suçu işleyen değil kabilesinin de suçlu kabul edildiği bir sistem olduğu belirtilmiştir. Ali Ekber zindan bahsinde hapishanelerden oldukça ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Bu bölüm hakkında verilen bilgiler ve yargılama kısımları Fransız araştırmacı Schefer tarafından bir araştırmasında kullanılmak üzere doğrudan alınmıştır.¹²⁸

Zindan bahsinde *başımıza gelen* başlığı altında yaşadıkları bir hadise anlatılmaktadır. O hadiseye göre içlerinden birinin hakanın huzurunda kavga ettiği ve bu sebeple kendilerinin de suçlandığı ve cezalandırıldıkları anlatılmakta ve bu sayede hapishaneler hakkında geniş bilgiler verdiği anlaşılmaktadır.

Zindan bahsinde her sabah açılan hakanın divanının önünde Çin ülkesinin bütün komutanlarının grup grup geldikleri ve hesap verdikleri anlatılmaktadır. Bu bilgidен hareketle Çin Hakanı'nın zindandaki suçlular hakkında dönem dönem bilgi aldığı anlaşılmaktadır. Kendilerinin de bu uygulama sayesinde kurtulduklarını da belirtmiştir. Ayrıca zindanlarda yapılan işkencelere dair de bilgiler vermiştir.

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Schefer, a.g.m. , ss. 38-45.

Zindanların içerisindeki bahçelerde, zindan emirleri için yapılan bağ ve bostanlarda bulunan zindan emirlerinin suçluları işledikleri suçlara göre divan önüne getirdikleri ve orada işkence uyguladıklarından bahsedilmektedir. Ülkesine ihanet edenlerin de sarayın meydanındaki divanda cezalandırıldıkları anlatılmaktadır. Ali Ekber zindanda bulundukları sırada türlü türlü işkencelere şahitlik ettiklerini söylemiştir. Hanbalık'ın etrafındaki divanhanelerde suçlular hakkında hatlar tutulduğu anlatılmıştır. Bu hatların Hitay yazısı ile yazıldığı ve zindanlardaki müftülerin bu yazılara bakarak zindanlardaki suçluları değerlendirdikleri anlatılmaktadır. Kendileri için yazılan hattı bir müftünün kendilerine okuduğunu ve onların aslında suçsuz olduklarını fakat arkadaşlarının bir Tibetliyi döverek öldürdüğü için onların da suçlu sayıldığını söylediği anlatılmaktadır. Müftünün kendileri için tuttuğu kaydı Çin hakanına götürdüğü ve Tibetliyle kavga ederek o kişiyi öldüren arkadaşlarının hakanın kararıyla üç yıl sonra öldürülmek üzere hapsedildiği ve kendilerinin de salıverildiği anlatılmaktadır. Hakana verilen malumatlar sonucunda bazı suçlu gruplarının toplu olarak affedildikleri de söylenmiştir. Ayrıca birçok suçlunun ülkenin yol, kale, bina yapımı gibi hizmetlerinde çalıştırıldıkları ve özellikle uzun süre işkenceye dayanamayacakların ve cezası az kalanların bu hizmetler için seçildiği söylenmektedir. Hapishanedeki hükümlülere ne şekilde davranıldığına, onların yeme-içmelerine ve hangi şartlarda bu zindanda yaşadıklarına dair bilgiler ayrıntılı olarak verilmektedir.

Zindan bahsinde Hitay Hakanı'nın kendisine tapan cahillerden razı olmayıp onların da katlini emrettiği söylenmektedir. Katledilecekleri hakanın ne şekilde belirlediği de anlatılmaktadır. Binlerce kişinin nasıl katledildiği anlatılırken kitleğin bile bu duruma sebep olduğu, hatta bu nedenle toplu katliamların gerçekleştiği ifade edilmiştir. Katledilen insanların ibret olsun diye parçalarının sergilendiğinden de bahsedilmiştir.

H. Çin'de Bayram ve Şenlikler

Hitaynâme'de Çin'de yeni yılın kutlandığı ve yılbaşının kış mevsiminin sonuna denk geldiği söylenmiştir. Çin ülkesinin tamamında bu yılbaşı kutlamalarının bir ay sürdüğü anlatılırken, bu kutlamalar esnasında Çin Hakanı'nın divanındaki emirlerin renkli kıyafetler giydiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca o emirlerin Çin

hakanından izin isteyerek kutlamalarda sarayın önünde sıra sıra oturdukları anlatılmaktadır. Bu dönemde başka ülkelerden elçilerin ve halkın misafir olarak ülkeye geldiğinden ve emirlerle birlikte sarayın önünde oturduklarından da bahsedilmiştir. Çin Hakanı'nın ise süslü tahtında oturduğu anlatılmıştır. Burada herkesin eğlenceyle meşgul olduğuna değinilirken bu eğlencelerin yılda bir kez yapıldığı bilgisi verilmiştir. Marco Polo'da Ali Ekber gibi yılbaşı kutlamalarından bahsetmiş, bu bölüm oldukça benzer nitelikte anlatmıştır. Yeni yılın Şubat ayında kutlandığı ve bu bayrama beyaz bayram adı verildiğini belirtmiştir.¹²⁹ Lin Yih Min, Hıtaynâme'de bayramlar bahsinde anlatılanları doğrulamıştır. Fakat bu bölümde anlatılan yılbaşı ziyaretlerinde tüccarların saraya giremeyeceklerini belirterek Ali Ekber'in saraya girdiği bilgisinin doğru olmadığı iddiasını yinelemiştir.¹³⁰ Sarayın üçüncü bendindeki divangahın bir tarafında padişahın oğlunun yer aldığı, yılda üç kez hakanın divanında tören yapıldığı ve bu törende oğluyla birlikte halkın da hazır bulunduğu anlatılmaktadır.

Hıtaynâme'de Hıtay'daki sohbet ve toy meclisleri hakkında bu meclislerin eşi ve benzerinin olmadığı belirtilmiştir. Süsleme ve sunumların şaşasından bahsedilmiş, çalgıcıların çaldığı şarkılardan yeteneklerine kadar birçok ayrıntı işlenmiştir. Bu eğlence meclislerinin nerelere kuruldukları ve hangi tür içki ve gıdaların tüketildiğine dair bilgiler verilmiştir. Bir benzetme yapıp; dünyada kâfirlerin bahçesi denilen yerin Hıtay ülkesinin toyları olduğu söylenmiştir. İbn Batuta, bu toy ve şenlikler hakkında bilgiye Büyük bey Kurtay başlığında değinmiştir. Bu kısımda şenliklerde çalınan müzik, yapılan hokkabazlık gösterileri ve kurulan zengin sofralar hakkında bilgiler vermiştir.¹³¹

I. Çin'de Sanat

Hıtaynâme'nin on ikinci babında ilginç sanatlar ve rigrizanlar başlığında; *Arpadan bir suret yapılmıştır, bir çukur gibi. Onun içi boştur ve yüz adet altın onun içinde dövülür. Yüz yaprak bir bir parça gibi olur. Ona gaze-i zerrin derler. O asla yapışkan değildir. Bu sanat Hıtay'a özgüdür. Onlara göre yeryüzünde kimse bunun gibi güzel bir şeyi gösteremez. Kızıl altının (hacmi) bir avuç içi kadardır. Diğer taş*

¹²⁹ Marco Polo, a.g.e. , s. 106.

¹³⁰ Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 18.

¹³¹ İbn Batuta, a.g.e. , s. 680.

değirmeni, kumaş dikiçileri anlatmaya kalemin dili eksik kalır. Şeklinde bir fasıl bulunmaktadır. Bu fasılda anlatılan tam olarak anlaşılammamakla birlikte Ali Ekber tarafından bu anlatılan sanatın Çin dışında bir yerde görülemeyeceği vurgulanmıştır. Devamında Hıtaylıların rigrizanlar (ilaç ve tedavi yöntemleri) hakkında bilgi verilmiş, yapılan bir ameliyat anlatılmıştır.

Bir sanat olarak üzerinde en çok durulan konulardan birini resim oluşturmaktadır. Eserin birçok bölümünde bahsi geçse de ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Altıncı Bab (Bölüm)'da Çin Hakanı'nın resim koleksiyonları olduğu bilgisi verilmiştir. Sekizinci Bab'da da resim atölyeleri konusuna sadece bir benzetme ile değinilmiştir. Bu benzetmede divan önünde duran askerlerin renki kıyafetlerinden dolayı resim atölyeleri gibi olduğu belirtilmiştir. *Çin'in ülkesinin bütün şehirlerinde, mahalle ve pazarlarında resim atölyeleri vardır. Bazıları acayip bir şekilde işlenmiş nakışlı ve muazzam bir görsele sahiptir. Hıtay ülkesinin tamamında, bölgelere yarasır resim atölyeleri vardır. Çin resim atölyeleri birkaç direvdir ve Onlar gayet ferah ve huzur veren yerler olup, ruha ve cana can katarlar.* Buradan resme ne kadar önem verdikleri bilgisine ulaşılmaktadır. Lin Yih Min'e göre Çinliler resmi çok severler. Lin Yih Min, Ali Ekber'in söylediğinin aksine her yerde resim atölyeleri olmadığını belirtmiş, Çinlilerin evlerini ve yaşadıkları yerleri süsledikleri resimleri Ali Ekber'in sergi zannettiğini, Çin'in her yerinde resim sergisi olması ihtimalinin olamadığını söylemiştir.¹³² İbn Batuta'da Çin'de resim sanatının ne kadar gelişmiş olduğunu çarşıda gezdikleri sırada kendi resimlerinin gizlice çizilmesini anlatarak vurgulamış, ülkeye gelen yabancıların ve suçluların da bu sayede tespit edildiğinden bahsederek, Çin Hakanı'nın resme çok önem verdiğini belirtmiştir.¹³³ Yüzyıllar önce Süleyman el-Tâcir'de Çinlilerin sanatla ilgilendiklerini ve özellikle resim konusunda çok iyi olduklarını yazmıştır.¹³⁴

Sanat konusunda başka bir bahiste porselenler hakkındadır. Ali Ekber'e göre;

“porselenler bembeyaz ve incedir. Porselen kaplar üzerine dört mevsimin bitki ve hayvanlarının resimleri işlenirdi. Porselen ustaları da sanatlarını nesilden nesile miras olarak aktarırdı. O porselenlerin durumu şöyledir: Kil yapımı miras olarak kalır, babadan oğula geçer. Bu iş yaprak ve

¹³² Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 177.

¹³³ İbn Batuta, a.g.e. , s. 672.

¹³⁴ Süleyman el-Tâcir, a.g.e. , s. 44.

kamışın hasat [mevsime göre] hasat edildiği gibi, mevsime göre yapılır. Kış ve bahar mevsiminde çalışılır. Yani dört mevsimde, dört türde ve dört grup ayrı ayrı çalışır. Karmaşık bir şekilde çalışılmaz. Daha önce de söylendiği gibi kili üç havuzda saf hale getirirler. Birinci havuz düşük seviyede bir kil yapılır ve ondan yapılanlar da o kalitede olur. Yani ikinci havuzda olan orta seviyede, üçüncü havuzda olan üst seviyede ürün çıkarır. Hıtay demirinden on demirden hokkayı bir tane kürenin içerisine koyarak pişirirler ve on bin sir yani yüz bin direm gümüşe satarlar. Müşteriye küreyi kapalı olarak, şansına ne gelirse-kırık veya sağlam-satarlar. Şib-iKab padişahın alametidir. Bazı porselenler bin dirhem gümüşe satılır. Bu cinsler pek bulunmaz. Bazılarını altın karşılığı satarlar. Porselenin üç özelliği vardır ki, diğer mücevherlerde bunlar bulunmaz. Birincisi; onun üstüne atılan pis her ne varsa temizlenir. İkincisi; porselen asla eskimez. Üçüncüsü; hiçbir şey onu çizmez. Bu bakımdan elmasa benzer. Onda yemek pişirmek ve içki içmek, daha kaliteli olur. İçine ve dışına; ateşte ve güneşte pişirilerek işlemeli tasvirler görünür.”

Lin Yih Min de porselen hakkında Ali Ekber ile aynı bilgileri vermiş, anlatılanları doğrulamıştır¹³⁵. İbn Batuta¹³⁶ ve Marco Polo¹³⁷ da Çin’le ilgili bahislerinde porselen yapımını benzer şekilde anlatmışlardır.

Hıtaynâme’de sanat olarak nitelendirilebilecek bir diğer bahis de hattatlar ve hattathanelerle ilgilidir. Hıtaynâme’nin on dördüncü babında Hattathanelerde yetiştirilen kişilerin kalem ehli ve emiri olduğu bilgisi yer almaktadır. Kanunları öğrenmenin, belirlemenin ve yazmanın onlara ait olduğu belirtilmektedir. Burada Hat ehli olan herkesin gece ve gündüze göre kısımlara ayrılarak çalıştığı, bu duruma padişahın bile karışmadığı bilgisi verilmiştir. Üstelik bu ehil kişilerin padişahın gerektiğinden fazla uyuduğu zamanlarda onu uyandırmaya dahi yetkisi olduğu anlatılmaktadır. Bu durum hem padişahın hem de Hıtay ehli kişilerin devlet işlerine verdiği önemi göstermektedir. Gıyaseddin Nakkaş da Çin’de hat sanatının gelişmişliği ve hattatların ne kadar ehil olduklarına vurgu yapmıştır¹³⁸.

¹³⁵ Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 8.

¹³⁶ İbn Batuta, a.g.e. , ss.673-675.

¹³⁷ Marco Polo, a.g.e. , s. 117.

¹³⁸ Gıyaseddin Nakkaş, a.g.m. , s. 12.

Şenilklerdeki ve bayramlardaki müzikli eğlencelerden bahsedilirken çalgılar ve isimleri hakkında bilgiler verilmemiştir. Davuldan Kös olarak bahsedilmiş ve eğlence ve insanları uyarmak amacıyla kullanıldığı hakkında birçok yerde bahsedilmiştir. Özellikle saray bahsinde kös vurma hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Defterdar Seyfi Çelebi de eserinde kös vurma ile ilgili bilgiler vermiştir.

Ali Ekber Hıtaylıların tarih yazmak konusunda da iyi olduklarını belirtmiş, dahası onların çalışma ve kayıt tutma konularında oldukça titiz davrandıklarını da anlatmıştır. İbn Batuta Kayıt tutma konusunda gemilere binen insanlar ve yüklenen eşyalar dâhil olmak üzere herşeyin kaydının tutulduğundan bahsetmiştir.¹³⁹

J. Çin Kanunları

Hıtaynâme’de Hıtay halkının kanun önünde eşit olduğu vurgulanmaktadır. Hırsızlığın kanun önünde cezasının ölüm olduğu belirtilirken, yapılan işin büyüklüğünün veya küçüklüğünün önemli olmadığı, her işin sadece bir defada yapılması gerektiğinin kanunlarında oldukça önemli görüldüğü, bir işin bir defada yapılmamış olmasının ise suç sayıldığı ve kanun önünde kimseye imtiyaz gösterilmediği belirtilmektedir.

Gıyaseddin Nakkaş ise Hıtaylıların yasa ve yönetim biçimlerinin olgunluğa ulaştığını söylemiştir. Hıtay’da vali ve zabıtların hiç kimseye suçundan dolayı ceza verip öldürme yetkilerinin bulunmadığı, suçlunun işlediği suçların bir tahta parçasına yazılarak Pekin’e gönderildiği söylenmiştir. Ceza sistemlerinde idamın olduğu söylenirken bu kararın ancak padişahın divanında oy birliği ile alınabileceği belirtilmiştir.¹⁴⁰

Yukarıda anlatılanlara ve Gıyaseddin Nakkaş’ın belirttiklerine paralel olarak Süleyman el-Tâcir de dokuzuncu yüzyılda yazdığı eserinde benzer ifadeler kullanmıştır. O’na göre Çin ülkesinde adalet önemli bir yer tutmaktadır. Hükümdarın hep sarayında olduğu ve sadece adalet konusunda aksama durumunda saray dışına çıktığı belirtilmiştir.¹⁴¹ Suçların cezalarının anlatıldığı bölümde hırsızlığın cezasının ölüm olduğu da belirtilmiştir.¹⁴² Ali Ekber’de buna paralel şekilde ceza hükmüne Çin

¹³⁹ İbn Batuta, a.g.e. , s. 672.

¹⁴⁰ Gıyaseddin Nakkaş, a.g.m. , s. 10.

¹⁴¹ Süleyman el-Tâcir, a.g.e. , s. 56.

¹⁴² Süleyman el-Tâcir, a.g.e. , s. 41.

Hakanı'nın karar verdiğini belirtmiştir. Hapishane bahsinde uzun uzadıya bu kanun uygulamalarını anlatmış ve bunun için kurulan divanlardan bahsetmiştir. Ayrıca Ali Ekber, Çin'de suçun bireysel olmadığına ve suçluların yakınlarının da bundan etkilendiği hakkında birçok bilgi vermiştir. Genelevler bahsinde burada çalışan kadınların birçoğunun suç işleyen emirlerin karıları ve kızlarının ceza olarak burada çalıştırıldığından bahsedilmiştir. Hapishane bahsinde başlarından geçen olayda kendi gruplarından birinin kavga etmesi ve kavga ettiği kişiyi öldürmesi nedeniyle grubun tamamının suçlu sayılması da bu örneklerden biridir. Lin Yih Min, Çin'in yönetimini Moğol asıllı hanedanlıktan geri alan Ming Hanedanlığının mükemmel sayılacak kanunlar yaptığını belirtmiş, Ali Ekber'in verdiği bilgilerin ise abartılı olduğunu belirtmiştir¹⁴³.

Defterdar Seyfi Çelebi'nin eserinde kanun bahsi hakkında bilgi verilmese de adam öldürenin dahi ölümle cezalandırılmadığı fakat ölene kadar hapsedildiği belirtilmiştir¹⁴⁴.

Marco Polo Seyahatnamesinin birçok yerinde kanunlardan ve onların uygulamalardan söz edilse de bu kanun ve uygulamalar genel olarak Moğollarla (Tatar) ilgilidir. Ancak bu dönemde Çin, Moğol egemenliği altında kaldığı için mesela posta teşkilatı gibi bazı konularda birbirlerinden etkilendiklerini söylemek de yanlış olmayacaktır. Polo'ya göre Tatarlar istedikleri kadar kadınla evlenebilirdi. Fakat bir erkeğin eşini aldatması ise onursuz bir davranış olarak görülürdü. Ayrıca Polo'ya göre baba ölürse oğlu öz annesi dışında babasının dul kalan bütün eşleriyle, erkek kardeşi ölürse onun eşiyle evlenebileceğini ve öz kız kardeşiyle evlenemeyeceğini de belirtmiştir.¹⁴⁵ Marco Polo, bu uygulamalar dışında Tatarlar için geçerli olan yasalardan söz etmiş, hırsızlık yapanın çaldığı eşyanın değerine göre cezalandırıldığını ve işlediği suçun cezasının dokuz katını ödeyebilen kişinin sopa ve ölümden kurtulacağını belirtmekle birlikte at çalan bir kişinin ise cezasının ölüm olduğunu ve karnına kılıç sokularak idam edildiğini de söylemiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 11.

¹⁴⁴ Defterdâr Seyfî Çelebî, a.g.e. , s. 30.

¹⁴⁵ Marco Polo, *Geziler Kitabı*, ss. 58-59.

¹⁴⁶ Marco Polo, *Geziler Kitabı*, ss. 60-61.

K. Çin’de Kullanılan Paralar

Herhangi bir şehirde pulun bilinmemesi durumunda padişahın kâğıtlara mühür vurduğu ve onun da pul yerine kullanıldığından bahsedilmiştir. Halkın kağıttan yapılan pula ilgi göstermediğinden ancak hükümdara karşı aciz oldukları için kullanmak zorunda kaldıklarından söz edilir. Saf altın ve gümüş genellikle hükümdara teslim edildiği için halkın bunları pek kullanmadıkları, erkeklerinin de sarraf ya da simyacı gibi altın ve gümüşü işlemeyi iyi bildikleri anlatılmaktadır. Lin Yih Min, Ali Ekber’in Çindeki paraların çoğunun gümüş olduğuna bakarak dünyada üretilen gümüş miktarının dörtte birisinin Hitay’da olduğuna ilişkin bilgisinin yanlış olduğunu belirtmiştir¹⁴⁷.

Marco Polo para konusunu oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Hanbalık bahsinde, şehirde Kubilay Han tarafından bir darphane kurulduğu söylenmiş, sözü edilen darphanede para basımı ile ilgili uzman kişilerin çalıştırıldığı ve para basımı için burada kullanılan malzemeler anlatılmıştır. Dut yaprağının para basımında önemli olduğu, dut ağacının kabuğu ile odunu arasında bulunan sağlam ve ince bir madde olduğu, bunun da kâğıda benzediği, bu malzemenin bazı kimyevi maddeler kullanılıp yumuşatılarak bir çeşit kâğıt ürettikleri bilgisine yer verilmiştir. Bu paranın çeşitli boyutlarda ve dikdörtgen şeklinde olduğu da söylenmiş, para üzerine Kubilay Han’a ait olan kırmızı bir mührün basıldığı belirtilmiştir¹⁴⁸.

İbn Batuta’da Marco Polo’nun verdiği bilgiler ile neredeyse aynı bilgileri vermiş, paraların kâğıttan yapıldığını ve üzerine Çin Hakanı’nın mührünün basıldığını söylemiştir. Ayrıca elinde gümüş ve altın para olanların bu paraları çarşı ve pazarlarda harcayabilmeleri için kâğıt paraya dönüştürmeleri gerektiğinden bahsetmiştir¹⁴⁹.

L. Zindanlar

Ali Ekber’in Hitaynâme’de ayrıntılı olarak anlattığı zindanlar bahsi dönem Seyahatnamelerinde neredeyse hiç konu edilmemiştir. Ali Ekber’in burada verdiği bilgiler başlarına gelen bir olay nedeniyle yaşadıklarına ve uyduklarına dayanarak kendisi tarafından aktarılmıştır. Bu olayın bir kısmı şu şekilde ifade edilmiştir:

¹⁴⁷ Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 8.

¹⁴⁸ Marco Polo, a.g.e. , ss. 120-121.

¹⁴⁹ İbn Batuta, a.g.e. , s. 671.

Biz on iki kişiydik, Çin Hakanı'nın huzuruna Hanbalık'a gitmiştik. Bizim grubumuzdaki cahillerden biri, Tibetli gruptan biri ile dövüştü. İçimizden birinin dövüşmesi nedeniyle, suçsuz bir topluluğu [bizi] bağlayıp, zindana attılar. Allah'ın inayeti ile bizi misafir [olduğumuz için] sopalamadılar, işkence etmediler ve cezalandırmadılar. Bizim gibi masum bir grubu götürdüler ve Hitay ülkesinin on iki kısmından biri olan Duşengsi bölümünden bir bölüme attılar. Oraya gittiğimizde bizi; altın, gümüş ve dünyalık var mı yok mu diye yokladılar. Onların kanunu bu şekildedir. Oraya gittiğimizde, bizi on iki Hitay kısmının olduğu yerlere götürdüler. Yollardan geçerek, zindanın derin bir tabakasinda kaldık. Oraya vardığımızda, çeşitli suçluları sorgulamak için, iki katlı türlü türlü hücrelerin yapılmış olduğunu gördük. Her hücrede üç tane emir oturuyordu. Biri önde ve diğerleri yandaydı. Öndeki, sorgulama yapan kişiydi ve reisti. Onun sağında oturan kişi, emindi. Onun solundaki kişi ise divan [kâtip]'idi. Hepsi önemli kişilerdi. Onlar sorgulama bakımından gayet bilgili ve saygın kimselerdi. [İçinde] emirlerin olduğu, iki katlı hücreler kanuna göre yapılmıştı. Emirler için o hücrelerde; bağlar, bahçeler ve bostanlar yapmışlardı. Meydanların ve ağaçların altında onlar vakitlerini eğlenmekle geçiriyorlardı.

Ali Ekber bu bilgiyi verdikten sonra zindanda bulundukları sırada şahit olduklarını anlatmıştır. Zindandan kurtulmalarının ise kendileri hakkında yazılan hatların okunması vesilesi ile suçsuz olduklarını fakat gruplarından birinin kavga etmesi ve kavga ettiği kişiyi öldürmesi nedeniyle kendilerinin de suçlu sayıldıkları ve hatta bunun için üç medlik darı cezası ile cezalandırıldıklarını kavga eden kişinin ise suçlu kabul edilip üç yıl hapis yattıktan sonra idama hüküm verildiği belirtilmiştir. Lin Yih Min ise bu olay için kavga gibi hafif suçların sonucunda kişinin aile veya akrabalarının suçlu sayılmadığını belirtmiştir.¹⁵⁰ Bu olay kavga edenlerden birinin ölmesi dolayısıyla önemli kabul edilmiş olabilir.

Bu bölümle içeriğini oluşturan Çin'deki zindanlar konusuna dönem seyahatnamlerinde rastlanmamıştır. Defterdar Seyfi Çelebi ise on altıncı yüzyılın sonunda yazdığı eserinde zindan olarak zikretmese de adam öldüren bir kişinin kalede hapsedildiğini ve ölene değin orada tutulduğunu belirtmiştir¹⁵¹. Fransız

¹⁵⁰ Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 120.

¹⁵¹ Defterdâr Seyfi Çelebî, a.g.e. , ss. 30.

araştırmacı Charles Schefer, Ali Ekber'in zindanlar bahsinde anlattıklarından yola çıkarak ayrıntılı bir makale kaleme almıştır.¹⁵²

M. Genelevler

Ali Ekber'e göre Hitay'ın bütün şehirlerinde genelev kadınları, çalışanları ve genelevler için ayrılmış yerler bulunmaktadır. Burada bulunanların çoğunluğunun suçlu veya suçlu yakınlarından oluştuğu belirtilmiştir. Çok ayrıntılı anlatılan bu bahis Lin Yih Min tarafından da doğrulanmıştır. Lin Yih Min'e göre de Ming Sülalesi kaynakları suçluların yakınlarının genelevlerde çalıştırıldığı bilgisini doğrulamaktadır.¹⁵³

Marco Polo ülkede hiç genel ev olmadığını söylemekle birlikte Çin'e bağlı bir eyalet olan Kaindu halkının ilginç bir geleneğinden bahsetmiştir. Marco Polo'nun utanç verici diye belirttiği bu geleneğe göre; bölgede yaşayanlar gelip geçen misafirlere eşlerini, kızlarını ve kız kardeşlerini vermektedirler. Evin reisi dışarıdan biri geldiğinde kadınlarını ona bırakıp evden gider. Marco Polo'nun deyiimiyle yabancıyı *evin efendisi* yapar. Marco Polo, bu geleneğin bölge halkının inancının bir gereği olduğunu da belirtmiştir.¹⁵⁴

Süleyman el-Tâcir'in IX. yüzyılda yazdığı eserde belirttiğine göre genelev tabiri kullanılmasa da burada çalışanların yaptığı işi resmî olarak yapanların olduğu bilgisini vermiştir.¹⁵⁵ İbn Batuta'ya göre ise ülkede cariye çok kolay bulunabilirdi ve ucuzdu.¹⁵⁶ Bu konu ile ilgili dönem seyahatnâmelerinde başka bilgiye rastlanmamaktadır.

N. Astronomi

Ali Ekber'e göre Çin Hakanı'nın sarayında yıldız ilmini iyi bilen kişiler bulunmaktadır. Bu kişilerin gelecek hakkında bilgiler verdikleri ifade edilmiştir. Yıldız ilmi bilenlerce oluşturulan takvim sayesinde mevsimler belirlenmiştir. Ayrıca ambar kayıtlarından hazine düzenine kadar bu takvimlerin kullanıldığı anlatılmıştır.

¹⁵² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Charles Schefer, a.g.m. ss. 31-66.

¹⁵³ Lin Yih-Min, a.g.e. ,s. 147.

¹⁵⁴ Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, s. 114.

¹⁵⁵ Süleyman el-Tâcir, a.g.e. , s. 42.

¹⁵⁶ İbn Batuta, a.g.e. , s. 673.

Bu takvimlerin yazıldığı maddelerden bahsedilmiş ve çoğaltılıp şehirlere gönderildiği söylenmiştir.

Marco Polo da yıldız ilmi ve takvim hakkında bilgi vermiştir. O'na göre; dönem Çin'inde yıldız falcısı ve kâhinler bulunmaktadır. Gezegenlerin hareketlerinden bir yıl içinde neler olacağı hakkında bilgiler verdikleri belirtilmiştir. O yıl için belirledikleri öngörülerini yazdıkları ve sattıkları ifade edilmiştir. Ön bilgisi doğru çıkanların ünlendikleri de söylenmiştir.¹⁵⁷ Marco Polo yazdığı Seyahatnamede Çin'deki Moğol dönemini anlatmaktadır. Sihir ve büyü ile ilgili anlatılanlar da Moğol ordusu üzerinden şekillenmiştir. Moğol ordusunun Cengiz Han'dan gelen bir geleneğine göre savaş öncesinde fal bakıldığına ilişkin bilgi verilmiştir. Buna göre Cengiz Han falcılarına iki ordudan hangisinin kazanacağını göstermelerini istemiştir. Bu falcıların savaş öncesi yeşil bir boruyu ikiye ayırarak bir parçasına Cengiz Han'ın diğer parçasına da düşman olan Ung Han'ın adını yazdıkları ve kimin kazanacağını bu yolla tahmin ettikleri anlatılmıştır.¹⁵⁸

Dönem seyahatnâmelerinde Marco Polo haricinde bu konuyla ilgili bilgiye rastlanmamıştır.

O. Misafirler

Ali Ekber bu konu hakkında Hitay'a gelen ilk halkın karadan geldiğini söylemiştir. İslâm coğrafyasından gelenlerin bir elçi eşliğinde geldiğini belirtmiştir. Lin Yih Min de bu bilgiyi doğrulamıştır.¹⁵⁹ Ülke içinden köy veya şehirlerden başkente gelenlerin padişahın hizmetlisi ya da hocası olduğunu ve bu kişilerden vergi alınmadığını belirtmiştir. Başşehre veya saraya gelenlerin Hakan'a hediyeler getirdikleri anlatılmış ve getirilen hediyeler hakkında bilgi verilmiş, özellikle atların değerli hediyeler arasında oldukları, büyük bir özenle korundukları ifade edilmiştir. Bu bölümde Müslümanların yoğun olarak ülkeye geldikleri vurgulanmıştır. Bunun sebebi olarak İslâmiyet'in bu bölgeye kadar yayılmış olması, Müslüman tüccarlar ve İslâm misyonerlerinin çalışmaları gösterilebilir.

¹⁵⁷ Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, Yol Yıncılık, II. Baskı, İstanbul, 2017, ss. 102-103.

¹⁵⁸ Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, s. 56.

¹⁵⁹ Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 159.

Dönem seyahatnâmelerine bakıldığı zaman konuyla ilgili bir başlık bulunmasa da misafirlerle ilgili olarak bilgiler verilmiştir. Marco Polo, Moğlolistan seyahati sırasında yol güzergâhındaki bir kabilenin kötü bir geleneğini anlatarak; misafirlerin herhangi bir evde kalabileceğini ve misafir geldikten sonra evin erkeğinin konukları rahat ettirmek için evden ayrıldığını ifade etmiş ve bu geleneğin daha sonra yasaklandığını belirtmiştir.¹⁶⁰ Ancak bu anlamda Çin'e ilişkin bir bilgi vermemiştir. İbn Batuta da Müslüman tacirlerin Çin'de ne şekilde ağırlandıkları hakkında bilgi vermiştir. O, Çin'e gelen tacirin bir Müslüman bir ailenin yanında kalırsa ev sahibinin tüccar için harcadığı kadar onun malına el koyduğunu, handa kalırsa han sahibinin ücretini almak koşuluyla tacir adına istediği herşeyi temin ettiğini belirtmiştir. Ayrıca tacirin bir yere yerleşirken bütün malının sayıldığı, oradan ayrılırken de eksik çıkması halinde bunun konakladığı yerin sahibi tarafından karşılanmak zorunda olduğu ifade edilmiştir. Bu konaklama sırasında misafir isterse ona cariye tahsis edildiği de belirtilmiştir.¹⁶¹

P. Kadın Hükümdar

Ali Ekber bu konuda *Luzi Hatun* adlı bir kadın hükümdardan bahsetmektedir. Onun döneminde kanunların Bucin Gozin adında bir bilge kişi tarafından belirlendiği anlatılmıştır. İlim bakımından bilge biri olduğu padişah kanun yazmada yetersiz kaldığında ona başvurduğundan söz edilmiştir. Bu kişinin belirlediği kanunun üç şeye dayandığı bu üç şeyin ise; *Öldürmek, sürmek, vurmak* olarak belirlendiği ve kanunun buna göre temellendirildiği belirtilmiştir. Lin Yih Min'e göre burada kadın hükümdar diye anlatılan Lu-zi Hatun Han hanedanının kurucusu Han Kao-tsu'nun karısıdır. Burada kanun koyucu diye anlatılan Bucin Gozin'nin kim olduğu bilinmemektedir¹⁶². Bu kadın hükümdarla ilgili dönem seyahatnameleri taranmış fakat herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹⁶⁰ Marco Polo, a.g.e, s. 49.

¹⁶¹ İbn Batuta, a.g.e. , s. 673.

¹⁶² Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 154.

R. Tibet ve Tibet Köpekleri

Ali ekber'e göre Tibet bir kabiledir ve Hıtay dağlarında yaşamaktadırlar. Onların aslana benzer bir köpekten türediklerine geldiklerine dair efsanevi bir hikâye anlatılmıştır.

Lin Yih Min, Tibetlilerin menşeleri hakkında efsanelerin çok olduğunu belirtmiştir. Çin Kaynaklarında Tibetlilerin köpekten geldiğine dair başka bir efsaneden bahsetmiştir. Lin Yih Min'in Çin kaynaklarından aktardığı bu efsaneye göre:

“Şakyamoni öldükten sonra ruhu bir maymunun ruhuna çevrilerek gökten Tibet'e inmiş ve bir kara dağa sığınarak orada riyazete başlamış. O sırada aynı dağda bir kadın dev varmış. Bu dev ona âşık olmuş. Dev de bir maymuna çevrilmiş. Dev şakyamoni ile evlenmek istemiş. Fakat Şakyamoni bunu reddetmiş. Bu sebeple kadın dev kızarak Şakyamoni'ye şöyle demiş: Eğer benimle evlenmezsen bir erkek dev ile evleneceğim ve çok küçük devler doğacağım. Böylece Tibet, bir dev dünyası olacak. Bütün hayvan ve bitkileri yenecek. Şakyamoni bunu duyunca merhametle bu kadın dev ile evlenmiş. Sonra altı çocuk doğurmuş.”¹⁶³

İbn-i Batuta Tibetlilerin Türklere benzediğini belirtmiştir.¹⁶⁴ Ali Ekber'in Çin'in bir bölümü gibi anlattığı Tibet'ten; İbn-i Batuta, Himalaya dağlarının geçilerek gidilen ve Çin'den ayrı bir bölge olarak bahsetmiştir¹⁶⁵. Marco Polo Tibet'in ikiye ayrıldığını birinin Moğollar tarafından talan edildiğini ve burasının asıl Tibet olmadığını belirtmiştir. Asıl Tibet'in ise zengin ve mamur olduğunu, talan edilen yerdeki halkın oraya göç ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Tibetlilerin hepsinin Budist olduklarını ve hırsızlıkla ün yaptıklarını söylemiştir. Marco Polo da Tibetlilerin yaşayışlarını ayrıntılı olarak anlatmıştır. O'na göre Tibetliler hayvancılıkla uğraşmaktadırlar, bu hayvanların postlarını kıyafet olarak kullandıklarını ve başlıca gıdalarının da et olduğunu söylemiştir¹⁶⁶. Ming sülalesi döneminde Tibet ve Çin arasında keskin bir sınırın olmadığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Ali Ekber muhtemelen Tibet'i Çin'in bir bölgesi olarak görmüştür. Sonraki dönemde ise Çinlilerin Tibetlilerden korunmak için önlem aldıkları anlaşılmaktadır. Bu bilgiyi veren Defterdâr Seyfî Çelebi'ye göre Tibet diye bir vilayet

¹⁶³ Lin Yih-Min, a.g.e. , ss. 161-162.

¹⁶⁴ İbn Batuta, a.g.e. , s. 652.

¹⁶⁵ İbn Batuta, a.g.e. , s. 566.

¹⁶⁶ Marco Polo, a.g.e. , s. 180.

vardır ve onların hayvanlarının Hıtay'a girmemesi için hendek kazılıp içi su ile doldurulmuştur.¹⁶⁷

S. Çin Seddi

Ali Ekber, Hıtaynâme'de Hıtaylılar'ın kendilerini korumak için bir duvar inşa ettiklerini anlatmaktadır. Bu duvarın dört aşamada yapıldığı söylenmekte ve yapım evreleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu duvarın yapımına deniz kenarından başlandığı, duvarın üç aylık yol uzunluğunda ve bir aylık yol genişliğinde olduğu belirtilirken duvarın kenarına hendekler kazıldığından da söz edilmiştir. İlk aşamada neredeyse bin yıllarını bu hendekleri kazarak geçiren Hıtaylılar'ın duvarın iç kısımlarına hisarlar ve şehirler inşa ettikleri söylenmektedir. Yine bin yıl sürdüğü belirtilen ikinci aşamada da üç aylık bir mesafede sur ve hendek yapıldığı belirtilmiştir. Üçüncü aşamada duvar yapımının devam ettiği fakat o dönemde kuzeyde çölde oturan düşman kavimlerin sayılarının arttığını belirtmiştir. Ali Ekber'in Çin'in düşmanları olduğunu söylediği halk hakkında Lin Yih Min bunların Kalmuklar olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸ Dördüncü aşamada kuzeyde çoğalan kavimlere karşı önlemler alındığı belirtilmiştir. Ali Ekber, Çinlilerin bu sayede mamur ve bayındır olduklarını ifade etmiştir.¹⁶⁹ Ali Ekber Hıtaynâme'nin 21. babında aslında Hıtay bendinin bin iki yüz yıllık olduğunu söylüyor. Bu hesaba göre Çin Seddi MS.300'lü yıllarda yapılmış olmalı. Bu tarih Hunlar'ın o bölgede etkin olduğu dönemle de uyumaktadır. Yani bu hesaplama Çin Seddi'nin Türklere karşı yapıldığı düşüncesini de desteklemektedir. Bunun dışında Çin Seddi hakkında dönem seyahatnamelerinde neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Defterdâr Seyfî Çelebî, eserinde Kalmuklar'la ilgili bölümü teşkil eden birinci fasıl sonunda Tibetlilere karşı savunma için hendek kazıldığı ve suyla doldurulduğu, Kalmuklulardan korunmak için ise duvar örüldüğü bahsine yer vermiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Defterdâr Seyfî Çelebî, a.g.e. , s. 32.

¹⁶⁸ Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 178.

¹⁶⁹ Lin Yih-Min, a.g.e. , s. 173.

¹⁷⁰ Defterdâr Seyfî Çelebî, a.g.e. , ss. 31-32.

T. Kalmuklar

Hıtaynâme'nin bir konusu da Kalmuklar hakkındadır. Kalmuklar Moğol kavimlerinin bir araya gelmesiyle oluşan Oyratlar içindeki Torguutları ifade etmektedir. Kalmuk adı ise Ruslar ve Türkler tarafından bütün Oyratları ifade etmek için kullanılmıştır. Kalmuk adının menşei konusunda birçok teori ortaya atılmıştır. Uygur Kağanı Moyun Çor'a ait bir yazıda *Kalmısı* şeklinde kullanıldığı bu yüzden *Kalan* dendiği, Fergana'nın eski halkından dolayı *Kalmug* şeklinde kullanıldığı, İran'a gelmeyen Moğollara bu ismin verildiği, Çinlilerin XV. yüzyılda Moğolları sürmesi dolayısıyla Karakurum ve Kalmukta kalanlar için söylendiği veya Rus Moğollarına bu ismin verildiği gibi Kalmuklarla ilgili birçok varsayım yapılmıştır. Kelime olarak anlamına bakıldığında ise Müslüman olmayan putperest Moğolları ifade etmek için Kalmak anlamında kullanıldığı, karışık anlamında kullanıldığı ve bunun sebebinin de Oyratların oluşturduğu konfedere yapıdan kaynaklandığını ifade eden görüşler de bulunmaktadır.¹⁷¹

Moğolların batı kolunu oluşturan ve en güçlü dönemlerini XVI. yüzyılda yaşayan Kalmuklar hakkında Hıtaynâme'nin birden fazla yerinde bahsedilmiştir. Hıtaynâme Kahire nüshasının giriş bölümünde Dünyanın kısımları hakkındaki bahiste Kalmuk hakkında bir coğrafi bölge olarak bahsedilmiştir. Birinci Bab'da Kalmukların kâfir oldukları söylenmiştir. Dördüncü babda ordunun emirlerinin dereceleri bahsinde Esen Tişi adında bir Kalmuk padişahından ve İslâm'a küskün olmasından söz edilmiştir. Devamında Kalmukların yaşayışları ve onların şehirleri hakkında bilgiler verilmiştir. On altıncı babın konusunu ise Kalmuklar oluşturmıştır. Bu bölümde Kalmuklar'dan Çin'e getirilen hediyelerden bahsedilmiştir. Kalmuklar hakkında en ayrıntılı bilgiler ise yirmi birinci babda verilmiştir. Bu bölümde Kalmuk'ta yapılan birkaç aylık seyahat anlatılmıştır. Aynı bölümde bölümde dikkat çeken ayrıntı ise Kalmuklar'dan bahsederken değinilen Kızılbaşlar konusu olmuştur. Onların insan eti yedikleri söylenmiştir. Bu bahsin devamında Kalmuklardan Çinlilerin düşmanı olarak bahsedilmiş ve onlara karşı alınan önlemler hakkında bilgiler verilmiştir.

Defterdâr Seyfî Çelebi, Türkistan ve Uzak Doğu'yu anlattığı Seyahatnamesinde Kalmuklardan ve onlara karşı alınan önlemlerden kısaca

¹⁷¹ Oktay Berber, "Kafkasya'da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar", *Yeni Türkiye*, S. 72, 2015, ss. 363-365.

bahsetmiştir. Seyfî Çelebi, Kalmuklara karşı içi su ile doldurulmuş bir hendek kazıldığı ve önüne de hisar yapıldığından söz etmiştir.¹⁷² Ali Ekber Hıtaî'ye göre Kalmukların savaş aletlerinin sadece ok ve yay olduğu, onların samur kürkü giydikleri; at, deve ve ceylan eti yedikleri; deve, at ve koyunlarının sayılarının çok olduğu vurgulanmıştır. Son olarak ise Çinlilerin Kalmuklular üzerine yaptıkları sefer hakkında bilgi verilmiştir. Burada dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise eser tamamlanırken Çin'in on iki bölgesinin anlatıldığı ve on üçüncüsünün de özetlendiği söylenmiştir. Buradan Çin'in on iki bölgeden fazla olduğu yalnızca anlatılan kısımların sayısının on iki olduğu şeklinde de düşünülebilir.

Lin Yih Min, Hıtaynâme'deki Kalmuk bahsinden hareketle Ali Ekber'in Hıtaynâme Adlı Eserinin Çin Kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi, adlı çalışmasında Kalmukların tarihini anlatmıştır. Ali Ekber'in verdiği birçok bilgiyi değerlendiren Lin Yih Min, Kalmuklar hakkındaki bölümler üzerine değerlendirmede bulunmamıştır.¹⁷³

¹⁷² Defterdâr Seyfî Çelebî, a.g.e. , s. 32.

¹⁷³ Kalmukların tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Lin Yih-Min, a.g.e. , ss. 179-211.

SONUÇ

Geniş bir coğrafi sahaya yayılmış olan Çin'in tarihi hakkında en eski bilgilere arkeolojik kalıntılardan ulaşılabilmektedir. Bu kalıntılar, ağırlıklı olarak ülkeyi neredeyse iki bölüme ayıran Sarı Nehir etrafında bulunmuştur. Ülkenin geniş bir sahaya sahip olması tek merkezden yönetilmesini güçleştirmiştir. Uzun süreli yönetim dönemlerinin az olduğu ülkeyi geçmişten günümüze birçok farklı hanedanlık yönetmiştir. XVII. yüzyıla kadarki dönemde Çin hakkında birçok seyahatname yazılmıştır. Bu seyahatnameler arasında doğrudan Çin'e yapılanların yanı sıra, Çin'in sadece bir durak noktası olarak görüldüğü seyahatler sonucu yazılan seyahatnameler de olmuştur. İncelenen seyahatnameler, o dönemde Çin hakkında merak edilenler için aydınlatıcı birer kaynak oluşturmuştur. Çin hakkında ilk örneklerini dokuzuncu yüzyılda gördüğümüz seyahatnameler, yazıldığı dönemlerin özelliklerini anlatmakla birlikte, seyyahların bölge halklarından aldıkları bilgiler neticesinde de önceki dönemler hakkında da bilgi verme yoluna gitmişlerdir.

Çin kaynakları dışında Çin hakkında bilgi içeren seyahatname türünün en eski örneğini IX. yüzyıl Çin'i hakkında bilgi veren Süleyman el-Tâcir'in gezi notlarından oluşan eseri oluşturmuştur. Bu döneme kadarki süreçte ülke yönetiminde sırayla Xia Hanedanlığı, Shang Hanedanlığı, Chou Hanedanlığı, Ch Sülalesi, Han Sülalesi, Sui Hanedanlığı, Thang Sülalesi, Beş Sülale, Sung Hanedanlığı bulunmuştur. Çin'in İslâmiyet'le tanışması da Thang Hanedanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Süleyman el-Tâcir'in gezi notlarından oluşan eserini 852 yılında yazdığı görülmektedir. Çinlilerin İslâmiyet'le tanışmaları Arabistan Yarımadası ile ticari ilişkilerin devamı niteliğinde olmuştur. Marco Polo'nun neredeyse hiç değinmediği İslâm dininden ve Müslümanlardan bütün seyyahlar bahsetmişlerdir.

Çin, X. yüzyılın ikinci yarısından XIII. yüzyıla kadar *Sung Hanedanlığı* tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde Çin hakkında herhangi bir seyahatname yazılmamıştır. XIII. yüzyılda ise özellikle Moğol Kökenli *Yüan Hanedanlığı* dönemini anlatan Marco Polo Seyahatnamesi yazılmıştır. Moğollar ülke yönetimine kendi soylarından olanları getirmişler ve ülkede bir düzen oluşturmak için birçok çalışma yürütmüşlerdir. O dönemki Çin ülkesinin en büyük özelliklerinden birini teşkil eden ve birçok seyahatnameye konu olan posta teşkilatının temelini oluşturmuşlardır.

Çin'in XIII. yüzyılın ikinci yarısından XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Moğol asıllı Yüan Hanedanlığı tarafından yönetilmeye devam ettiği dönemde (1368) bir dizi isyan sonucunda *Ming Sülalesi* Çin yönetimini ele geçirmiştir. *Ming Hanedanlığı* dönemi Çin'in Çinli kimliğine yeniden kavuştuğu dönemi temsil etmiştir. Bu dönem Çin'i hakkında bilgi veren seyahatname İbn-i Batuta'nın eseri olmuştur. İbn-i Batuta'nın eseri Marco Polo'dan sonra Uzak Doğu hakkında bilgi veren en ayrıntılı seyahatname olmuştur. Çin tarihinin en uzun dönemlerinden birini oluşturan Ming Hanedanlığı dönemi aynı zamanda Çin'in ülke dışına açıldığı ve diğer milletlerle kültürel etkileşime girdiği dönemi de temsil etmektedir. Bu dönemde neredeyse her alanda reformlar olmuş, kanun alanında ise köklü bir sistemin temeli atılmıştır.

XIV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Çin'de yönetime gelen *Ming Hanedanlığı* XVII. yüzyılın ilk yarısının sonuna kadar ülkeyi yönetmeye devam etmiştir. Ming Hanedanlığı'nın yönetimde olduğu dönemde Çin'le ilgili seyahatname tarzında üç eser daha yazılmıştır. Bunlar: *Hıtây Sefâretnâmesi*, *Hıtaynâme* ve *Defterdâr Seyfi Çelebî Seyahatnamesi*'dir. *Hıtay Sefâretnâmesi* ve *Hıtaynâme*'nin aynı Çin Hanedanlığı döneminde yazılması ve anlatılan bazı konularda benzerlik olması araştırmacılara *Hıtay Sefâretnâmesi*'den daha sonra yazılan *Hıtaynâme*'nin, *Hıtay Sefâretnâmesi*'nden ya da daha önce yazılmış başka bir eserden alınmış olabileceği izlenimini vermiştir. Nasıl ki aynı dönemi ilgilendiren iki Seyahatname olan *Hıtaynâme*'nin *Sefaretnâme*'den alındığı söylenmişse Seyfi Çelebî'nin de eserini yazarken *Hıtaynâme*'den yararlanmış olabileceği söylenmiştir.

Ming Hanedanlığı dönemi seyahatnameleri arasında incelediğimiz *Hıtaynâme*'nin Çin hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren seyahatname olduğu anlaşılmaktadır. Bu seyahatnamenin başkasından mı alındığı ya da başka bir seyahatnameden esinlenilerek mi yazıldığı hakkında kesin kanaatlere ulaşmak

amacıyla yapılan araştırmalar neticesinde birçok tespiti ulaşılmıştır. Hıtaynâme'deki her konu başlığından hareketle Hıtaynâme'nin yazıldığı dönemin öncesinde ve sonrasında yazılan seyahatnameler karşılaştırılarak bu konular aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Hıtaynâme'de olup dönem seyahatnamelerinde olmayan ya da dönem seyahatnamelerinde olup Hıtaynâme'de olmayan birçok konu tespit edilmiş ve onlar hakkında da bilgiler verilmiştir. Her seyahatnamede olduğu gibi Hıtaynâme'de de gidiş yollarından, konaklanan yerlere ve çevresinde nelere şahit olunduğuna kadar birçok konuda bilgiler verilirken aynı zamanda bölgede yaşayan halk ve onların yaşayışları, inanışları, geçim kaynakları ve düşmanları gibi birçok konu hakkında da bilgiler verilmiştir.

Hıtaynâme'nin çevirisine geçilmeden önce eserin hangi edebi tür sınıfına girdiği tespit edilmiş ve bu alanda yazılan benzer eserler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu eserlerin yazıldığı dönemde Çin'in genel durumu araştırılmış ve o dönemler aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ulaşılan kaynaklar ve Hıtaynâme'nin içeriğini oluşturan konuların benzerlikleri ve farklılıkları hakkında bilgiler verilmiştir.

XVII. yüzyıla kadarki zaman zarfında araştırdığımız seyahatname türünde yazılmış eserler arasında Çin hakkında en çok malumata Ali Ekber'in Hıtaynâmesi'nde rastlanmaktadır. Hıtaynâme Farsça yazılmıştır ve yazıldığı dönem olan XV. ve XVI. yüzyılın dil özelliklerini göstermektedir. Eserin Farsça yazılması döneme hâkim olan dilin Farsça olmasından ileri gelmektedir. Bu sebeplerden dolayı eserin Kahire nüshası önce Türkçeye çevrilmiş daha sonra günümüz dil özelliklerine yaklaşması için değerlendirme yoluna gidilmiştir. Eserde anlaşılmayan konular değerlendirme yapılarak giderilmeye çalışılmıştır.

Hıtaynâme'nin birden fazla nüshası olması dolayısıyla bu nüshalara da ulaşılması gerekli görülerek, yaptığımız araştırmalar sonucunda elde ettiğimiz eserin Farsça yazılı olan Kahire ve Süleymaniye nüshalarının yanı sıra Ayasofya Müzesi'nde bulunan Osmanlı Türkçesinde yazılmış olan nüsha birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Anlaşılan odur ki aynı eserin nüshaları arasında farklar bulunmaktadır. Buna sebep olarak da aktaranın dönem dili hakkında yetersizliği gösterilebileceği gibi anlaşılmayan noktaların aktarılmamış olabileceği de söylenebilir. Karşılaştırmaların yanı sıra yakın dönemde Hıtaynâme hakkında yapılan araştırmalar üzerinde de durulmuş, eser hakkında araştırmacıların tespitleri incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonrasında birçok

konunun sadece Hıtaynâme'de yer aldığı ve özgün olduğu da dikkat çekici bir başka unsuru oluşturmaktadır. Bu araştırmacılar arasında eserin başka Seyahatnamelerden alındığı fikrini savunanlardan hareketle adı zikredilen eserler incelenmiş ve Hıtaynâme'nin içerdiği konular ile benzerlikleri ve farklılıkları açısından karşılaştırılmıştır. Eserin içeriğini, dönemini ve müellifini aydınlatmada bu araştırmacıların verdiği bilgiler oldukça fayda sağlamıştır.

Eserin Kahire nüshası bablara göre düzenlenmiş olup ayrıca müellif tarafından bir sayfa numarası verilmemiştir. Ancak süreç içerisinde eser üzerinde çalışma yapan araştırmacılar veya kütüphane görevlileri tarafından varaklar üzerinde elle numaralandırma yapılmıştır. Muhtemelen elektronik belge haline getirirken bazı sayfaların ise birden fazla kopyalandığı görülmüştür. Bu bakımdan eser Kahire nüshası içerisinde Ali Ekber'in verdiği babların fihristine ve varaklar üzerindeki numaralandırmaya göre dizayn edilerek derlenmiş, tekrar eden sayfalar ise çıkarılmıştır. Ayrıca elimizde bulunan Kahire nüshasının yaklaşık iki sayfa eksik olduğu anlaşılmış olup, bu eksik sayfalar eserin nüshalarının değerlendirilmesi ve karşılaştırılması esnasında İranlı araştırmacı İrec Afşar'ın Kahire nüshası değerlendirmesinden oluşan çalışmasından yararlanılarak tamamlanmıştır.

Hıtaynâme XVI. yüzyıl Çin'i ve öncesindeki dönem hakkında verdiği bilgilerle önemli bir kaynak değerindedir. Eserde farklı bir ülkede ve farklı bir dilde araştırma yapan bir araştırmacının kendi dil ve kültüründen etkilerin olması sebebiyle isim ve unvanların farklı aksettirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum dönemin bütün Seyahatnamelerinde görülebilen bir aksaklıktır. Sonuçta seyyahlar görüp duydukları ne varsa aktarmak niyetinde oldukları için bu durum üzerinde vakit harcamamışlardır.

Sonuç olarak XVII. yüzyıla kadar olan süreci anlatan Çin konulu seyahatnameler, Çin tarihi kaynakları ve Hıtaynâme, Çin'in kültür ve medeniyeti hakkında da önemli bilgiler edinmemize yardımcı olmuştur. Bu kaynaklar ve seyahatnamelerden; Çin porseleni, Çin sarayı, Çin'deki inanışlar, insanların yaşayış biçimleri, gelir kaynakları, sanatları vs. birçok konunun ortak olduğu tespit edilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında Hıtaynâme diğer eserlerden farklı olarak, Çin hakkında dönem itibarıyla bilinmeyenleri en ayrıntılı şekilde aktarması bakımından oldukça değerli bir eserdir. Çin'le ilgili bilgi veren birçok kaynağın aksine Hıtaynâme Çin'deki yaşamı en ince ayrıntısına kadar işlemiştir. Ming Hanedanlığı'nın yönetime gelmesiyle yeniden şekillenen ülkenin bütün kurumları

Hıtaynâme’de oldukça geniş bir şekilde anlatılmıştır. Ming Hanedanlığı döneminde yeniden oluşturulan kanunlar Hıtaynâme’nin en önemli konularından birini oluştururken Çin hakkında dönemi anlatan kaynaklarda neredeyse hiç rastlanmayan birçok ilginç konu da Hıtaynâme’de yer almıştır. Hıtaynâme’de kanun bahsi genel olarak iki başlıkta yer alsa da neredeyse eserin her bölümünde Çinlilerin kanuna riayetleri vurgulanmıştır. Oluşturulan kanun düzeninin sonucu olarak eserde zindanlar bahsine de oldukça ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Hıtaynâme’de Çin’le ilgili ilginç konuların en ayrıntılısını genelevler bahsi oluştururken Çin Seddi’nden Tibetlilere, Kalmuklardan kadın hükümdar bahsine ve İslâm’la benzeşen inançlara kadar çok sayıda konuya da yer verilmiştir. Eserde Tibet köpekleri bahsinde anlatılan efsanevi olayların yanı sıra Ali Ekber’in bizzat şahit olduğunu söylediği olaylara birlikte yer verilmiştir. Bu yönüyle bölge halkından işitilen ve doğrudan gözlemlenenlerin de eserde bir arada anlatıldığı anlaşılmıştır.

Ali Ekber eserinde başından geçen veya şahit olduğu çok sayıda olaya ve şahit olmasının mümkün olamayacağı yapımı binlerce yıl süren Çin Seddi, Çin’e ulaşan birçok yol güzergâhı, efsaneler ve binlerce yıllık geleneklerden de bahsetmiştir. Dolayısıyla şahit oldukları ve olamayacakları göz önünde bulundurulursa Ali Ekber Hıtaî’nin eserini yazarken Çin medeniyetini anlatan herhangi bir seyahatnameden yararlanmış olması veya eserini yazarken gittiği bölgelerdeki insanlardan duydukları üzerinden bilgiler vermiş olması da neredeyse tüm seyyahların başvurmuş olabileceği yöntemler arasındadır. Dönemi ve Çin’i araştıran araştırmacıların üzerinde en çok durdukları konu olan Ali Ekber Hıtaî’nin Çin’e gidip gitmediği tartışmalarının eserin değerinin anlaşılabilmesi için bir kenara bırakılıp Hıtaynâme’nin dönem Çin’i hakkında verdiği bilgilerin değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Ali Ekber sadece dönem Çin’inden bahsetmemiş, önceki dönemler hakkında da bilgiler vermiştir. Hıtaynâme’de geçen konuların birçoğu dönem seyahatnameleri ile ortak olduğu gibi birçoğu da özgün niteliktedir. Hıtaynâme’yi Çin’i anlatan diğer seyahatnamelerden ayıran en önemli fark da Çin hakkında verdiği özgün konulardan kaynaklıdır.

KAYNAKLAR

- AFŞAR İrec, *Hitaynâme, Merkez-i Esned-i Ferhengi Asiya*, Tahran, 1978.
- AK Mahmut, “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, İstanbul, 2004.
- ASİLTÜRK Baki, “Kültürlerin Tanınması ve Seyahatnameler”, *Kültür*, Kış 2008/2009.
- ASİLTÜRK Baki., *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2000.
- ATSIZ N., *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler I*, MEB Yay., İstanbul, 1971.
- AYDIN Bilgin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Seyahatnameleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XL, İstanbul, 2012.
- AYKUT Sait, *İbn Battûta Seyahatnâmesi - I. Cilt / Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, Özgün adı: Rihletü İbn Battûta = Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfar, Çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut, Kitap editörü: M. Sabri Koz, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul, 2015.*
- BERBER Oktay, “Kafkasya'da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 72, 2015.
- BROOK Timothy, “The Troubled Empire: China in the Yuan and Ming Dynasties”, Massachusett: *Belknap Press of Harvard University Press*, 2010.
- CLARE Sheridan, *Sade Türk Kahvesi*, Çev. Zeynep Güden, İstanbul, Arion Yayınevi, 2004.

- CLİVE Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Alfa Yayınları 2181, İstanbul, 2011.
- COŞKUN Menderes, *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, İstanbul, 2007.
- COŞKUN, Menderes., *Bosnalı Muhlis'in Manzum Hac Seyahatnamesi Delilü'l-Menâhil ve Mürşidü'lMerâhil*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007.
- DARDESS John W., "The Transformations of Messianic Revolt and the Founding of the Ming Dynasty", *The Journal of Asian Studies*, Vol. 29, No. 3 May, 1970.
- DEMİRCAN Abdurrahman, *Arap Edebiyatının Seyahatname Türü ve Seyahatnameler, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimler Anabilim Dalı Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı Yüksek lisans Tezi*, Van, 2010.
- EBERHARD Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, T. Tarih Kurumu, Ankara, 1942.
- EBERHARD Wolfram, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- EBERHARD Wolfram, *Çin Tarihi*, TTK, Ankara, 2007.
- EBERHARD Wolfram, *Eski Çin Kültürü ve Türkler*, Çığır, Ankara, 1941.
- EĞRİ Sadettin, Hıtây Sefâretnâmesi ve Kanunnâme-i Çin ü Hıtây'da İpek Yolu İzlenimleri, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/2 Spring 2012, p.411-422, Ankara/Turkey.
- FOWLER Jeaneane D. - FOWLER Merv, *Chinese Religions: Beliefs and Practices*, Sussex Academic Press, 2008.
- GEMİ Ahmet, Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin, *Doğu Araştırmaları*, Sayı: 16, 2016/2.
- GIYASEDDİN Nakkaş, *Hıtay Seferatnamesi*, Haz. Betül MUTLU, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. , III-6. Dizi-Sayı 2, Ankara, 2013.

GÖKYAY Orhan Şaik, “Türkçede Gezi Kitapları”, *Türk Dili Dergisi*, (1 Mart 1973)”, Yıl 22, C. XXVII, S.258. , 1973.

GRACE Ellison, *İstanbul’da Bir Konak ve Yeni Kadınlar-İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat*, Çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

HATİBOĞLU İbrahim, “Rihle”, *Diyanet İslâm Aksiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul, 2008.

İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İNAYET Alimcan, “Divanü Lûgat-it Türk’te Geçen Çin ve Maçin Adı Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 2/4 Fall 2007.

İNAYET Alimcan, *Divanü Lûgat-İt-Türk’te Geçen “Çin” ve “Maçin” Adı Üzerine*, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Cilt. I, Çeviren Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları: 521, Ankara, 1998.

İPEK Selahattin, “Güneş Hep Arkada”, *Keşkül (Sufî Gelenek ve Hayat) Dergisi*, Nisan/Haziran-2005.

KABAKÇILI Osman, Hz. Yunus Kıssasında İşari Anlamlar, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10 Sayı:36, Bahar-2011.

KAHLE Paul E., “Türk Coğrafyacılarının Tasvirine Göre Çin”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II/1 (1956-57).

KAHLE Paul E. “China as described by Turkish Gedraphers from Iranian sources”, *Proceeding of the Iran Society*. Vol. 2 London, 1940.

KARATAŞ Hüsamettin, “Sakyamuni Buda’nın Tarihsel Kişiliği ve Öğretisinin Yeni Bir Din Haline Geliş Süreci”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 42, Ocak - Haziran 2013.

KINGLAKE Alexander William, *Doğu Hasreti*, Çev. Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Tercüme Eserler Dizisi, Ankara 1982.

- KİRİLEN Gürhan, “16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı ve Çin Arasındaki Diplomatik ve Kültürel İlişkiler”, *ICANAS* 38, 22, 223-230. (Tam Metin Bildiri/)(Yayın No:1487477), 2007.
- KOÇAK Muhammed Emin, “Moğollar Zamanında Ticaretin Beşiğı: İpek Yolu”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, Ocak/January 2019.
- KOZ M. Sabri, *İbn Battûta Seyahatnâmesi* - I. Cilt / Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Kültür Merkezi, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ Fuat, *Millî tettebbüler mecmuası*, kitabıyat tenkidi, Cilt II, sayı 5. İstanbul 1331.
- Lin Yih-Min, *Ali Ekber'in Hıtaynâme Adlı Eserinin Çin Kaynakları ile Mukayese ve Tenkidi*, Şinasi Tekin Collection, Tai-Pei, 1967.
- Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, çev. Filiz Dokuman, C.I, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1979.
- Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, Yol Yıncılık, II. Baskı, İstanbul, 2017.
- NAKAMURA Hajime, *Budha*, Çev. Zeynep Seyhan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- OK Betül, İbn Batuta Seyahatnamesi: Sosyolojik Bir Çözümleme, *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016.
- ÖZERDİM Muhaddere N. , “Acaib-Ül-Letaif (Hıtay Sefaretnamesi) İle Çin Kaynakları Arasında İlgı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 3 1-4, Ankara, 1950.
- ÖZERDİM N. Muhaddere, *Acaib-ül-letaif isimli Hıtay sefaretnamesi*, Nevadiri eslaf külliyyatı, Adet 6. Kader matbaası, Dersaadet 1331.
- ÖZMEN İbrahim-Abdulkadir Buluş, "Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (Mı)?", *Medeniyet ve Toplum*, Cilt 1 Sayı 1, 2017.
- PLETCHER Kenneth, *The History of China*, Britannica Educational Publishing, 2011.

- Ray Huang (çev. Attila Sönmez), *Çin Tarihi Bir Makro Tarih Yaklaşım*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- SCHEFER Charles, “Trois Chapitres du Khitay Namèh”, *Imprimerie Nationale*, Ernest Leroux, Paris, 1883, pp. 31-66.
- SHİCK İrvin Cemil (Haz.), *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri, “Türk” İllerinde Esaret Anlatıları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- Song Limeng, “Luca Pacioli Zamanında Çin’de Muhasebe” (çev. Aydan Çelenk Üstün), *Muhasebe ve Finans Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 2012.
- Süleyman el-Tâcir, *Doğu’nun Kalbine Seyahat Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, 2018.
- ŞEKER Fatih Mehmet, “Türklerin İslâmlaşmasında ve Batılılaşmasında Seyahatlerin Rolü”, *Kültür*, Kış 2008/2009.
- TAN Nail, *Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler*, 1995, İstanbul.
- Tao-Chang Chiang, "Historical geography in China", *Progress in Humran Geography*, 29, 2, , Taiwan, pp. 150., 2005,
- TAŞAĞIL Ahmet, “Hitâyname” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998.
- TAŞAĞIL Ahmet, “Karahıtaylar”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 24, İsam, İstanbul, 2001.
- TAŞAĞIL Ahmet, *Çin Kaynaklarına göre Eski Türk Boyları: M.Ö. III M.S. X*, TTK Yay. Ankara, 2004.
- TAYLOR Romeyn, “Social Origins on the Ming Dynasty 1351-1360”, *Monumenta Serica*, Vol. 22, No. 1 1963.
- TOGAN Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, 1. Cilt. 2. Baskı (1981; metin).
- TOGAN Zeki Velidi, *Türk Coğrafyacıların Tasvirine Göre Çin*, Paul Kahle, Çev. Cevat Eren, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1957.
- TOGAN, Zeki Velidi, “Ali Ekber”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.1, MEB Basımevi, İstanbul, 1950.

TWITCHETT Denis C. , LOEWE, Michael *John King Fairbank*, The Ch'in and Han Empires 221 B.C.-A.D. 220, not 2.

Vi An Lu, Ming Hanedanı Döneminde Osmanlı-Çin İlişkileri ve İklim Değişiklikleri, *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018.

WADE Geoff, "Ming China and Southeast Asia in the 15th Century: A Reappraisal" , *Asia Research Institute Working Paper Series* No. 28, Singapore, 2004.

WADE Geoff, "Ming China and Southeast Asia in the 15th Century: A Reappraisal," Asia Research Institute, *Working Paper Series*, No. 28, National University of Singapore, July 2004.

YAZICI Hüseyin, "Seyahatname", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

YULE Henry, Cathay and the Way Thither, Vol.1, London: *The Hakluyt Society*, 1915.

ZEYLAN Derya, Tarih-i Çin Maçın Adlı Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük, 2019.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ÇANDARLIOĞLU Gülçin, "ÇİN", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Cin--Ulke#2-Tarih> (27.02.2020).

<https://www.raremaps.com/gallery/detail/47168/china-atlas-novus-atlas-sinensis-a-martino-martinio-so-i-blaeu-martini/>

<https://www.martinomartinicenter.org/martino-martini>.

<https://www.erfgoedleiden.nl/schatkamer/bladeren-door-blaeu/bekijk-deatlasblaeu/?page=1&filterAction&mode=gallery&view=horizontal/>

<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/blaeu1655bd6/0209/thumbs>.

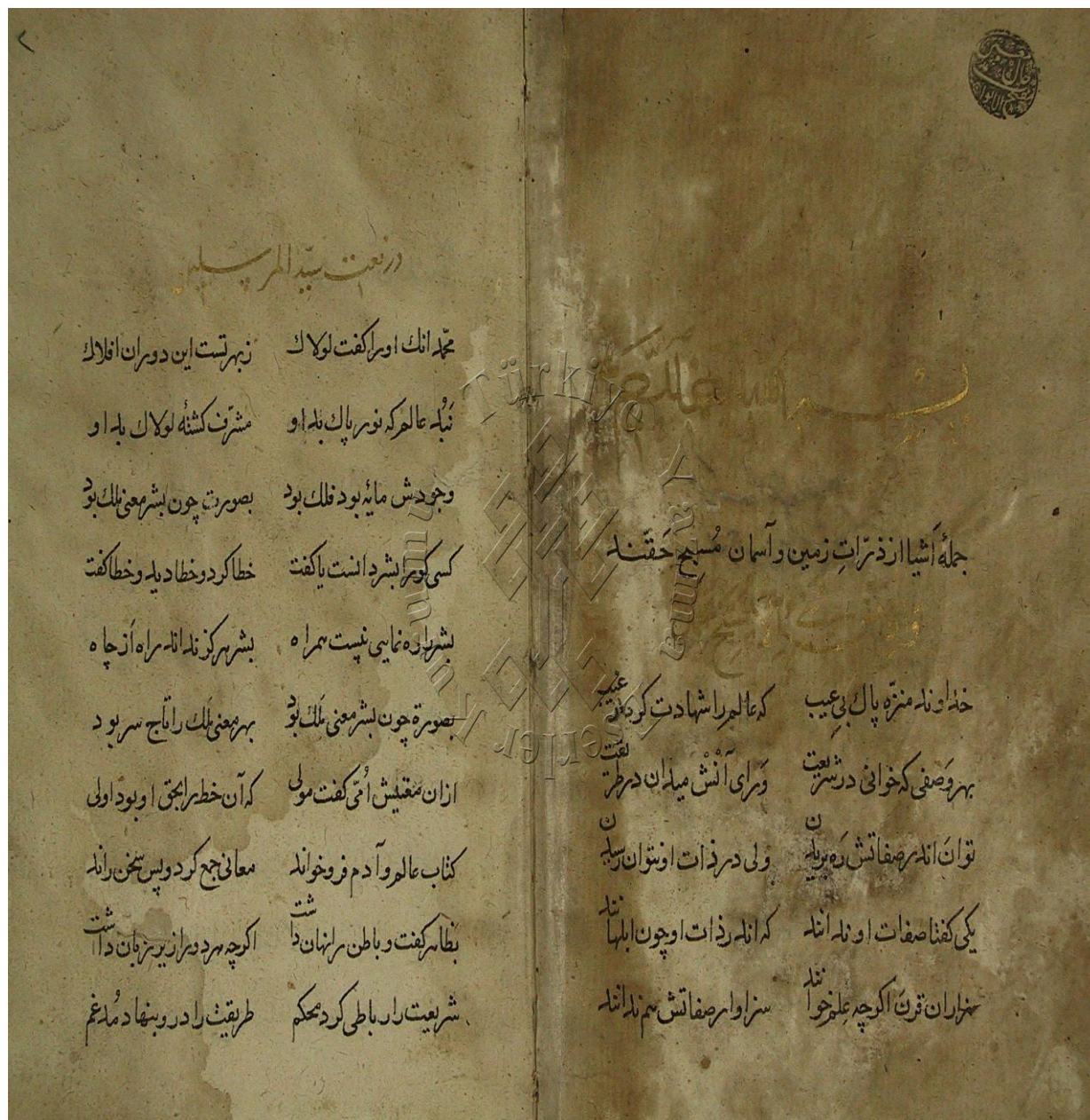
<https://www.timeturk.com/her-sey-allah-i-tesbih-eder/haber-1071508>,
09.07.2020).

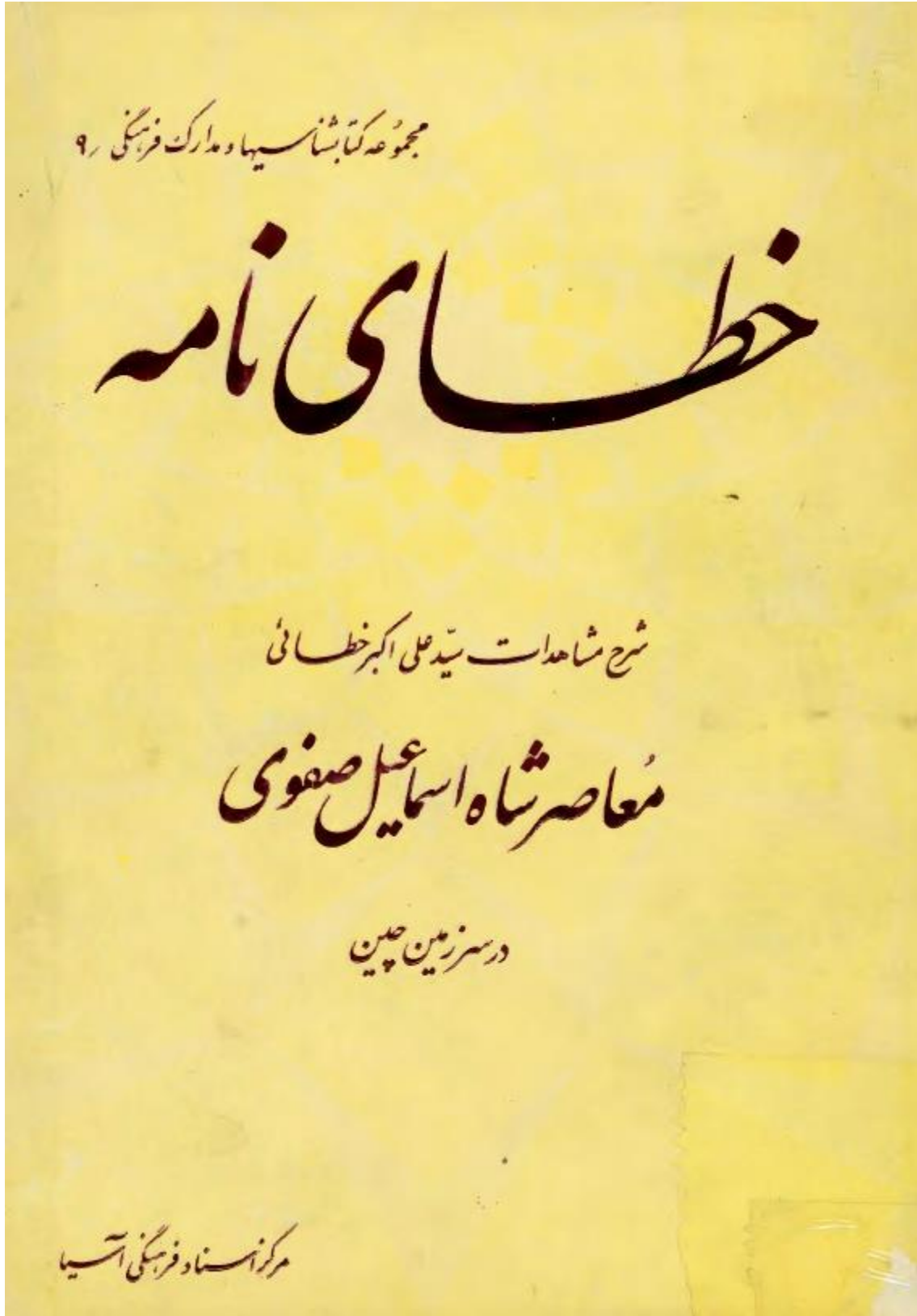

EKLER

EK 1. HITAYNÂME SÜLEYMANİYE (REİS'ÜL KÜTTAB MUSTAFA EFENDİ 610) NÜSHASI
SAYFA ÖRNEĞİ

EK 2. HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI (İREC AFŞAR) SAYFA ÖRNEĞİ

EK 3. HITAYNÂME AYASOFYA NÜSHASI SAYFA ÖRNEĞİ

EK 4. HITAY SEFÂRETNÂMESİ (SEFERNÂME-İ ÇİN) SAYFA ÖRNEĞİ

سفرنامہ چین

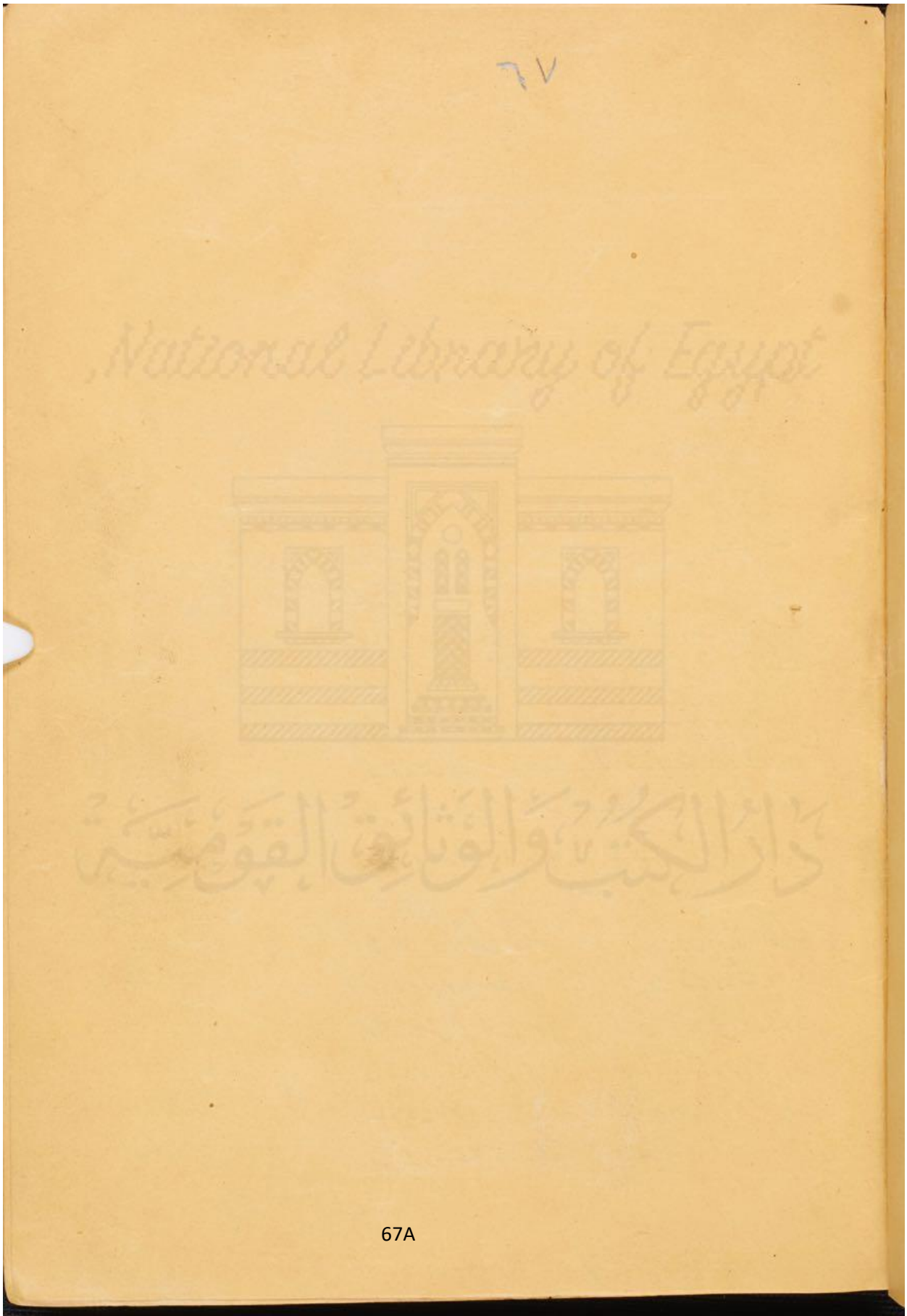
۱۹۱۹ء تا ۱۹۲۲ء

یعنی مضمون و محصل روزنامہ خواجہ غیاث الدین (نقاش)
ایچی بالینغز میرزا بن شاہرخ میرزا بن امیر تیمور گورگان کہ
حافظ ابرو در زبده التوازیخ درج نموده

دیباجہ

سفرنامہ چین جو آئندہ صفحات میں شائع کیا جا رہا ہے۔ ایک روزنامہ چینی ہے۔ جو
خواجہ غیاث الدین نقاش نے مرتب کیا۔ خواجہ مذکور کو یالینغز میرزا بن سلطان شاہرخ
بن امیر تیمور گورگان نے اپنے باپ شاہرخ میرزا اور اپنے بھائیوں کے ہمراہ
۶ ذیقعدہ ۸۲۲ھ = ۲۳ نومبر ۱۴۱۹ء کو روانہ چین کیا تھا۔ حقیقت میں یہ ایک جماعت
ایچیوں کی تھی۔ جو اپنے نوکروں اور تاجروں کو ملا کر جو ان کے نوکروں میں شامل
ہو گئے تھے۔ چار سو آٹھ آدمیوں پر مشتمل تھی۔ جیسا اوپر مذکور ہوا۔ ان ایچیوں میں
زیادہ تر سلطان شاہرخ جانشین تیمور اور اسکی اولاد کے ایچی تھے *
شاہ رخ کو ممالک اطراف میں ایچی بھیجنے کا بہت شوق تھا۔

EK 5. HITAYNÂME KAHİRE NÜSHASI

جملة اشیا از ذرات زمین و آسمان مسبح حق اند
 و ان من شیئی الا یسبح بحمده ترکا من کلام صاحب

کلشن
 خداوند منزله پاک بی غیب که عالم را شهادت کرد از غیب
 به وصفی که خوانی در شریعت در آیتش سیدان در طریقت
 توان اندر صفاتش ده بریدن ولی در ذات او نتوان رسیدن
 یکی کفایت صفات او ندانند که اندر ذات او چو اهلها نهند
 هزاران قرن اگر چه علم خوانند سزاوار صفاتش هم ندانند
 بدانند در صفاتش ده نیابند بکلی سوی دانش چون شتابند

نعت سید انبیا

محمد آنکه او را گفت لولا که ز بهر تست این دورا افلاک
 بنود عالم که نور پاک بود او مشرف گشته لولا که بود او
 از آن معنیش امی گفت مولا که آن خط را بحق او بود اولی
 کتاب عالم و آدم فرو خواند معانی جمع کرد و بس سخن راند
 بنظر هر کفایت باطن را نهاد اگر چه هر دو در زیر زبان داشت
 شریعت را باطنی کرد محکم طریقت را در مدغم

حقیقت را میان هر دو نهاد
چو آتش در میان شک و پولاد

مناقب چهار یار

مصطفی و مرتضی هر دو یکیت
در ابوبکر و عمر خود کی شکست
سراحمد بود عثمان در جهان
احمدش گفتار رفیق در جهان
مصطفی و مرتضی و یاوران
جمله را حق دان و بر خیز از میان
کر علی بود و در کرد صدیق بود
جان هر یک غرقه تخفیف بود
چون صحابه غرق توحید آمدند
نی چو توبی رو بتقلید آمدند

در مدح مخترع السلاطین سلطان سلیم خان زاد الله تعالی عمره و سلطنته

مدح دیگران بجا در خود آید در شهر یار اسلام پناهی را که
جه پاكش ممدوح و مذکور سید انبیا شده باشد که هم نام
من پادشاهی فتح اسلام قسطنطنیه بکند گفت عین خیر فضل
بس م سلطان روم را بر همه سلاطین روی زمین
زاد الله تعالی عمره و سلطنته الی یوم القرار

بیت

نوی ای علم تو بر فوج فواید سرور
نوی ای حکم تو در موج شداید لشکر
نه در اقوال تو یک ذره خطایسته عقل
نه در افعال تو یک ذره دلال دیده
نیست از هیبت تو ظلم ستم نه
نیست با نعمت تو از و اهل حرمت
بر سر راه وجود تو فلک کرده مقام
در کین گاه حسود تو اهل حسنه مغر
نصرت دین نوی ای برت فضلت منصور
عصمت حق نوی ای آیت عتد مظهر
مملکت را بنود از تو نوی تر خسرو
مکرمت را بنود از تو سخی تر سرور

بعده سبب جمع ساختن آن و قهای غریب این بود که هر
کس بدرگاه خسرو اسلام بنام غارسی الحقی والدین **سلطان**
سبیم خان ابن بایزید خان از اطراف و جوانب عالم
تحفه های غریب می آیند این فقیر کم بضاعت نیز از ملک
چین و ماچین خطا و ختن بیان رسوم غریب و آیین عجیب
تحفه آوردم **فرد**

پیش شاهان تحفه باید نفیس مرد بی تحفه نباشد جز حبس
صاحب کلشن در تیش جام جم گوید
یکی جم نام و قتی پادشاه بود که جامی داشت گان کیتی نما بود
بصنعت کرده بودش چنانست که پیدامی شد از وی هر چه میخواست
چو و قتی تیره جام از رنگ بودی شه کیتی از ان دلشک بودی
بفرمودی که دانایان آن فن بگردندی بفعلش باز روشن
چو روشن کشتی آن جام دل افزای نمودی سر چه بودی در سمه جامی
حکیمی گفت جام آب بود آن بنج گفت اسطلاب بود آن
دگر یک گفت بود اینینه راست چنان روشن که میدید آنچه میخواست
بفدر علم خود گفتند بسیار ولی آن نشد این کار دشوار
بسی گفتند سر نوعی ازینها بنود آن جام جم جز نفس دانا
چو نفس تیره روشن کرد انسان نماید اندر و افاق یکسان
جو ان کشت اندر نفس کامل شود بر کل موجود است شامل
ز چرخ و انجم و وز چارار کان نموداری بود بر نفس ان
حقیقت دآن اگر چه ادم است او جو عارف کشت خود جام جم است او
بداری دوست گفتی پیر خود باش تحسین نفس خود را اینک بشناس

۶۹

که اندر وی به بینی هر دو عالم ز راه صورت از معنی بیکدم
رهت علم است اگر تو نیک دانی چو ذوق قرین کردی کردی بدانی

بنی آدم کرده بس شریفند

شریفند و لطیفند و ظریفند

بعد: دیگر باعث آن بود که الف بیک سلطان مرحوم استاد
مولانا علی قوشچی شیرازی بخطای فرستاد و ک آن خود را
گفت هر چه بینید و بدانید بنویسید که تمام اوضاع آن ملک
از بنجیاست

اگر با کافران چین و ماچین در افتی به که باین نفس پر کین
نفل کفر کفر نیست قلندر از دیده گوید حفا که از بنجیاست
این مرغ ضعیف ناطق است از برای بشت سیدان زمان
ای کرده شهنشاه رسالت حق خطا در وزیر احسان و تمنای عطا
چون است دلت بمرکز عدل محیط زان صورت جیف را خطی خواند خطا
مقدمه: در بیان آنکه در ایران و توران چهار مملکت
مسلمیت در میان دنیا همه باقی کفار اند در دور او و آنچه
ممالک مسلمیت اول ملک عربستان دوم ملک روم
سیم ملک عجمت این جمله در ملک ایران است و یک
پاره در ملک توران آن ماوراء النهر است و هر چه
ملک عجم است یعنی عراق و خراسان و توران است
و اکثر او به آب و علف و آنچه زمین ماوراء النهر است
زمین فرح بخش و پر آب و علف و همه باغ و بستان
و گشت کار ماوراء النهر با آب روان است و همه بیلاخ
تا سرحد خطای و خطای خود تمام ذراعت است

متصله تا کنار دریای مشرق **فصل** در بیان تقسیم دنیا هر چه
 کوهاست و شهرها در میان دنیاست کشیده راست
 تا کنار دریای مشرق و جانب شمال دنیا کشیده همواره
 صحراست بی کوه و بی شهر الا کوه قاف کناری از دریا
 برآورده کوشه او به خورای قلماق متصل شده میگویند سد
 اسکندر اینجا است و از آن راه پیش از زمان اسکندر
 اهل قاف می آمده اند از کروه مرغ سدان و زراغ سران
 داشته سران و سک سران و شهر زنان و امثال
 اینها از آن راه که آمده اند شهرها که در آن راه است
 صورتهای ایشان را ساخته اند قاعده خط است هر کوی
 که از هر راه بیایند صورت آن کرد هر ا در دیرها
 آن راه بکشند مثل آنکه صورت رسم در آن راه که رفته
 و تا اینجا گرفته و وفات کرده صورت او را کشیده اند در
 ماسوای اینجا صورت او نیست و جانب جنوب دنیا
 هند است و همه جزایر او را بمن احاطه کرده است
 بلکه تمام دنیا را احاطه کرده **فصل** در بیان فاصله ایران
 و توران در نهایت شرقی ملک بجم آبیت انرا همچون
 خوانند این رود غربی او را ایران خوانند و طرف
 شرقی او توران و اینچنین ممالک توران است آن رود
 همچون است اول بخارا و سمرقند و شرقی اینها بدشت
 ترکستان است و طرف شرقی بدشت کشمیر و طرف
 شرقی ختن ترکستان و طرف شرقی کشمیر و ختن و
 ممالک خط است تا کنار دریای مشرق و از آن

۷۰

روے دریا جز نیست و آن دریا نیم روزه راه در کن رخن
بالغ و خان بالغ پای تحت خطاست **بیت**

بس که شندی صفت روم و چین جز و بیا ملک ثنایه بین
تا همه دل بینی بی حوص و بخل یا همه جان بینی بی کبر و کین
پای نه و چرخ بر زیر قدم دست نه و ملک بر زیر بکین
زرنه دکان ملکی زیر دست جو نه و اسب فلکی زیر زین
تقدس و تعالی آفرید کاریرا که طرف مشرق را بملک
چین بیاراست و چندین هزار لعلتان چینی را در اطراف
و جوانب آن شهر و از گوشه و کنار خانه چینی بجلوه آورده
آنکه خود را می نماید از رخ خوبان چو ماه

میکند از دیده عشاق بر خوبان نگاه

سبحان الله ان علمی که علم مملکت داره بر قلم بایشان
داده از زمان ادم تا این زمان کسی خوابه در و نگرده
و نیز خطایان میگویند که طوفان نوح بمانز سیده و
طاعون در آن ملک بنا شد و قحطی و قیمتی را علاج
کند و بقای ایشان از فرات بسبب نگاه داشت
قانون است تا بحدیکه خاقان چین نتواند یک سر
موه از قانون تجاوز کردن بیان کرده شود

بجامه

خطای نامه را آغاز کردم	در کج منحنی باز کردم
سخن گویم از خوبان خطایه	بنا شد کارشان جز در بارگاه
به سمین بران نیک فرجام	به به مو محلق نازک اندام
به چشمان نرگس رو چون گل	به باریک میدان و موی سبیل

سمه خورشید روینا پرے زاد بنشد مثل شان در آدمی زاد
همه شیرین لبان با سلاحت
همه طوطی مقال اندر فصاحت

باب اول در بیان راههای خطای و دور ملک خطای
خندق و دیوار بودن و میلهای متصله و دید بانان متعدد
و یک ماهه راه جز دشمن در یک روز یافتن و غائب
انکه از کدام کرده بودن از یک ماهه راه در یک روز بداند
و در خورد ان دشمن براق بکنند گفته آید **باب دوم**
در بیان دینهای مختلف ایشان و دین محمد علیه السلام
از همه دینها بهتر بودن در پیش ایشان سم اگر چه برین
دین نیستند اما خواهان دین محمد اند زیرا که سید انبیارا
با صلاح خطایان بهترین آدمیان گویند و خود را در دین
شکمون میدارند و شکمون بنام پیغمبر بوده میگویند و خارق
عادات که ازو منقول است گفته شود **باب سیم**
در بیان شهرها و حصارها که ساخته اند و می سازند و ریب
محل و بازارها و پاس خانها و پاسبانان و دیوان خانها
پادشاهی گفته شود **فصل** در بیان یام خانها که از برای
اسبان جدا و از برای آرابه جدا ساخته اند و می سازند
و از برای آینه و درنده منفعتها که در و میا کرده اند
گفته شود **باب چهارم** در بیان لشکرها که در آن
شهرها می باشند و ورزش کردن آن لشکرها که در
سپاسی کر و تیمار اسبان و برد و ام در ملازمت
امرای خود حاضر بودن و بمراتب تابع بودن و منصل

آن عسکرها را بکار داشتن وقواعد وقانون ایشان
 در حرب گفته شود **باب پنجم** در پستان خزینها که
 در آن شهرها نهاده اند از زر و نقره و کرمه دار و غناب
 و نقدی تا بحد گاه و بزم در دخل و خرج او و هر چیزی که
 از پادشاه است احسن اقمه بودن از اطلهها
 ملون و کمر پاس و نقد و غیره و هر شش سال دوره آن
 خزینها تمام شدن **باب ششم** در بیان تحت و سلطنت
 و نشان و مهرهای او و سزای دیوان او و دیوان
 خانهای ایران بیرون سزای دیوان خانهای
 پادشاهی درون سزای و خادمان و دختر خانها که
 با کمرهای ششم اختصار خط میکنند در دیوان خانهای
 درون سزای **فصل** و چند هزار بودن دختران
 و خادمان در سزای و ضبط کردن آن دختران ملک
 خطیرا از درون سزای و ضبط کردن خادمان
 ملک خطیرا از بیرون سزای و چند هزار بودن
 لشکرها که در بارانگاه میدارند و چند هزار پاسبان
 در دور سزای او و چند تو بودن سزای او و درهای
 عجیب و در بندهای غریب و کوس عدل او **باب هفتم**
 در بیان زندان او از برای زنان جدا و از برای
 مردان جدا و مهمات زندان بر همه امور ملکی پیش
 ایشان مقدم است زیرا که کار خون همه جا عظیم است
 و پیش ایشان عظیم تر **فصل** در بیان برانگیخته که در
 زندان مهمات می پرسند و دیوان خانها و باغچهها

و بستانها که در زندان است شهسایت نامش زندان
 و چون ملک ایشان دوازده قسم است زندان نیز
 دوازده فرقه است و جایهای مجوسان و در صند و قما
 آدم را جس کردن و بانواع اهل جرمش گفته شود **فصل**
 در بیان مهندسان قانون ایشان و بانواع قتل و قصاص
 صورت دادن ایشان **فصل** در بیان تقیض
 خاقان چین بنفس خود سال یک بار سر خونبار
 تا سال زیر که امروز کشتی را بعد از سه سال بکشد
 و چندین هزار آدم را در تمام خطای در یک روز
 قتل کند و آن روز منتشر شده است بحساب نفیسم
 و سه های مقتولان را هر یک در صند و قجه جدا گانه
 کردن سال یک بار کرده کرده دفع کردن زندانیان
 سه ساله گفته شود **باب هشتم** در بیان سال
 یک بار عید کردن چینیان در تحویل **جله دس** و سالی
 یک بار در آن روز دعوت و توی دادن خاقان
 بر امر و لشکر خاصه را و ایچیا نرا که از اطراف
 و جوانب عالم آمده اند و در آن توای خاقان بر تخت
 از درها پیکر نشینند و بر بنم تختی نشینند و با آوازها
 و سازها عزیمت عیش و نوش کردن و خلق را
 در نظر خود بر سر شیرها نشاندن **باب نهم** در بیان
 دوازده قسم بودن ملک خطای و نام هر قسم چیست
 چه متاع حاصل شود مثل مشک در بوند و غنچه
 و دروید و باقوت زر و نفوذ و غیره **باب دهم**

۷۲

در پیاں توی و تعظیم عیش و نوش در میان در خنان که
 سر و برایشان هم اغوش شده باغچه‌های روان الوان
 بالوان عرقها و میها که از برج سازند و درخت خورشهای
 ایشان موزون شایخه بندگی کرده و نعمتها و کلهای که
 مخصوص آن ممالک است و مثل امنیت او در ماسوای
 او نیست گفته شود **باب یازدهم** در پیاں خرابایان
 و اسنفا مخصوص جرابایان بودن تعلق دار پادشاه
 و کس پادشاهی و وزیر پادشاهی بخوابت نارفتن و کس
 که زر با بخا تلف میکنند و عاقبت ایشان گفته آید و باز
 گریهای ایشان در دوازده مقام نقص کردن و سازهای
 عجیب نواختن و با آوازهای غریب خواندن و معلم خانها
 سازند با و خاندانها و در سن باز و خوابان او **فصل**
 در پیاں خوابان عقیقه و ستیزه بودن و همه سیاه
 چشم و زکس چشم سرخ و سفید بودن و لطافت اندام
 خوابان ایشان دیوانه و مصروع نابودن در آن ملک
 و اثر جن بطریق تسخیر بودن **باب دوازدهم**
 در پیاں بازیهای عجیب و علاجهای غریب و توب بازی
 و صورت بازیها بر عکس ممالک دیگر **فصل** در پیاں
 آنکه علم نجوم پیش ایشان بنایت معتبر است و کاملاً
 آن بنحان در حفظ بودن سالها و محل تقویم خنیر را
 بر تقویم کردن و بعینه وقت و ساعات نگاه داشتن
 و از برای نصیحت عام و عبرتها و مناعها علامت
 نهادن و شعر و معنی چیست آن گفته شود **باب**

سیزدهم در بیان مقنن خطای و سبب انجمن ضبط
 کردن خطای چه بود و چند سال زنده پادشاه بودن
 و هنوز اثر سراد بنای او و صورت او بودن **باب**
چهاردهم در بیان خطاط خانها و مدرسه نقل کفر
 کفر نیست و معلّم خانها و شب و روز پیش هم ایشان
 مقوم بودن بخصیص از برای پادشاه که ساعتی
 اذان قسمت نتواند تجاوز کردن اگر چه در خواب
 بود بیدار کنند و اگر نه پادشاه خود خادمان خود
 گناه کار بود زیرا که از قانون تجاوز کردن
 رسم نیست گفته شود **باب پانزدهم** در بیان
 مردمانی که اطراف مزب بیایند یعنی از ممالک
 اسلام از راه خشکی در آیند و بسند در آمدن
 ایشان و پیشکش ایشان از اقمشه و جواهر و سبک
 و شیر و یوز و سیاه کوش و تعظیم کردن خطایان
 مرانیها را در جایش گفته شود **باب شانزدهم** در بیان
 قلمی بنوبت هر سال بیت هزار کس در آمدن
 و پیشکش آوردن و بخشش گرفتن و مناعی که
 از ایشان حاصل شود و نام شهرهای ایشان و
 تنگوار روی زمین ایشان بودن و در و مر و آرید
 و دیدن **فصل** در بیان بت و سکان بت و اصل
 اذان سک بودن و پیشکش ایشان و معاش ایشان
 از پادشاه خطای بودن بیان شود **فصل** در بیان مردمان
 از شرق هند می آیند و پیشکش ایشان و فاش خبرن ایشان

۷۲

مذکور شود **باب نهم** در بیان ذراعت و محظی
 و قیمتی و آتش شهر را سوختن علاج کردن ایشان
 و عجایب اسباب و هیزم ایشان **باب دهم**
 قلندر از دیده گوید نقل کفر کفر نیست در بیان کعبه
 ایشان و پرواز کردن حاجیان ایشان ددم داری
 و از راه ذکر دم زدن اهل ریاضت ایشان و پاپاس
 از مرد وزن بچه طریق بودن و بت پرستی کار جهلا
 بودن پیش اهل دانش ایشان و کفار مشرق را
 میل تمام با سلام بودن چه از شهر و صحرا
 گفته شود **باب نوزدهم** در بیان زر و نقره و پول
 و کاغذ بجای پول خرج کردن و صراف بودن زن
 و مرد و همه شهر و شهر نشین و بیت المال و آنچه
 ساختن رسم زن و آتش بازی عاست **باب**
بیستم در بیان قانون و قواعد نگاه داشتن
 و یک سخن را دوبار گفتن و یک کار را دوبار فرمودن
 نیست اگر دوبار گفته شود و یا فرموده شود انتقام
 کنند از ترس قانون رحم بر یکدیگر نکنند تا بجای که
 پدر بر پسر و پسر بر پدر و مادر روی بنهند **باب**
بیست و یکم در بیان نگار خانه چینی و تکلف در
 پوشش و بسیار بودن جامها و کاغذ بر بهنگ عجایب
 و غرائب و در برداشت موزه رسوم آیین ایشان
 بیان کرده شود **بیست**
 این چهار را چون زن و ان خوب رو

خوشتن آراید اندر چشم شو
 مرد را می پرورد اندر کنار
 مکر و شیوه ینماید به شمار
 چون بیاید خفته شورانا کهان
 زود کرد آند اهلکش در زمان
 بر تو بادا ای عزیز نامور ۱۱ کز چنین مکاره باشی با خذر
باب اول در بیان راههای خطای از دیار اسلام
 از جانب خشکی سه راه است یکی راه کشمیر دوم راه
 مغلستان سوم راه ختن و آنچه راه ختن و کشمیر است همه
 مردم بمردم است پراست و علف الا دران سرپانزده
 روزه کم آب و کم علف الا در هر منزل بکادند بقدر مردیا
 پیش آب بدر آید و بعضی جای یک بدس که بکادند آب
 بدر آید و آنچه راه مغل است یعنی ملک جفتی است
 راه تنگ است بر بنهور از ان راه قصد رفتن کرده است
 و فرموده که در هر منزلی قلعه ساخته اند و در هر قلعه
 چند هزار لشکر تعیین کرده که ذراعت بکنند و غلج
 سازند و چون لشکر بران راه برود تنگی نکشد گویا
 عرش و فانکرده و چون اجلش رسیده تحس کرده که ما
 همچون کافران خطای و ایغور و قلماق و نبت را کدشته
 تیغ بر ممالک اسلام کشیدیم گویان درین حسرت جاداده

مشو

انکه عالم داشت در زیر نیکین
 این زمان شد نوتیا زیر زمین

۷۴

آنکه بر چرخ فلک خونریز بود
 گشت در خاک کد ناچیز بود
فصل دوازدهم همچون تاسعه خطای سه ماه ۱۵۱ است
 یعنی هر روز یک منزل تا بدر بند سکود درین در بند
 قلعه ساخته اند بغایت مضبوط از طرف بیرون این
 قلعه خندق بریده و دیوار زده و بار و کشیده چند
 ماهه راه بدور خطای و ابتدای هر منزل شهر و حصار
 بودن ازین جاست همچنین ابتدای میلها نیز از اینجا است
 و در بلندی دپستی در کوه و صحرا همه بر یکدیگر نمایان
 و دید بانان متعدد بر سر آن میلها نشسته از طرفی که
 دشمن پیدا شود اگر روز باشد دود بیندازند و اگر
 شب باشد آتش بردارند بر سر میلها یک ماهه راه
 جزه دشمن در یک روز برود عجب آنکه با آتش بداند که
 کدام گروه و چه سپاه اند زیرا که اگر دشمن از
 طرف مشرق باشد یک آتش بردارند و اگر از طرف
 شمال بود دو آتش بردارند و اگر از طرف دیگر
 بود سه آتش بردارند مثل هذا قوت لایموت دید بانان
 از پادشاهیت ماه بماه کیفیت حال دید بانان در میان
 زندان گفته شود و دیگر شب در روز میلها را بنوبت
 پاس میدارند و جوس میکردانند و جو یک میزنند و آن
 میلها را بغض نیست الا بنزد بانها رسن شیو می آیند
 و بالا میروند اگر دشمن بیاید بایشان کار نتواند کرد
 زیرا که آب و توشه و اسباب حرب حاضر دارند

از امثال سنگ و تفک و تفک بر می اندازند با تش مقدار
 چهار انگشت خوب او و پیکان بر آن زهراب داده
 و هم خورد و بزرگ آن ملک و اروی توب بازند و آتش
 باز را دانند گفته شود و چند بار صد هزار شکر که استند
 همه تفک اندازند و نیز توب اندازی بدانند و با همه سلاح
 آراسته و وزرش کرده کیفیت در زرش ایشان در جایش
 گفته شود **باب دوم** در بیان دهنای مختلف
 ایشان هر آن چیز که اعتقاد خاقان چین است آنست که
 خدا را بیکانگی بدانند و خود را در دین شکوه میدارند
 منقول است که او پیغمبر بوده است و حضرت محمد را علیه
 السلام بنام شین چین بخوانند یعنی بهترین آدمیان
فصل و در درون سرای خاقان صورت
 سرور عالم را ساخته اند و بانواع جواهر مرصع و آن
 صورت بر تخت رزین نشسته و لوح سیمین بر کنار
 آن صورت نهاده و اندر آن لوح چندین هزار نقطه
 سیاه نمایان و آن صورت نظر بر آن لوح دارد
 اگر شخصی در اینجا در آید آن لوح دست بمشابه دعا
 بردارد فقطها که بر روی آن لوح است محو گردد
 و باز چون دست فرو گذارد چندین نقطه بی عدد در ظهور
 آید و حال آن صورت تمثیل است بر آنکه چون سید
 انبیا دست بدعا بر آورد در آن همه نقطه های سیاه
 عصیان از نامه اعمال امت محو شد و چون دست
 از دعا بر گرفت چندین هزار امت پریشان روزگار در عنت

۷۵

نامه اعمال خود را باز سیاه کردند و خاقان ابا مهیار
شرفیش بآن صورت خانه مذکور در آید و سری بطریق
تعمیم فروزارد و از برای تعظیم آن صورت بکیش خود ختم
و دعوت فرماید

بعثت او سرکونی بنان	امت او بهترین امتان
جو آمد بر زمین آن صدر عالم	بطفلی در سجود افتاد حلقه
بریده نایق پیدا شد ز پرده	زما در زیر آمد خسته کرده
گفت یارب اسم ازاد کن	جمله را در حشر تو دلشاد کن
گفت بخشیدم تمام امت	بلکه جمله از کمال حرمست
مصطفی آمد یقین فرجهان	تاج دار پادشاه جاودان

فصل و در پرودن شهر خانبالغ خاقان چین مسجد ساخته
خاصه از برای عبادت خود در سالی یک بار محل قتل
زندانیان بران برود و در آن مسجد صورت نیست
و در دیوار قبله آن مسجد آیه های کلام احد است و اسمای
اعظم نوشته اند بخط مسلمانان و بخط خطای واضح کرده
چون قصد طواف آن مسجد بکنند چند روز پیش ازان
روزه بگیرد و روزه دار بر تخت روان بنشیند و چندین هزار
شکر پیاده همه غرق آهن و مسیح و تیغها بر کشیده و بر سر
دوش نهاده پیش پیش خاقان چین میروند و قطار
پیلازا اراهای رزین بسته اند و در روی اراهای
معقنای ملبس با طلسمهای ملون پوشش کرده اند
و آراسته پیش پیش خاقان چین میکشند العلم غنده
کما پیش قرب هزار سازنده بود که سازهای عجیب و غریب

می نواختند و صف کشیده بودند از جیب و راست تحت
خاقان و خاقان با خاصه کبان خود که تحت او برداشته
بودند در میان صف سازند می رفتند و سازها
می نواختند که از خوشی او هر نفس خان و تن را الواع
میکرد و خادمان مسلمان دو کس بودند که بر اسبان
سوار پیش پیش تحت می رفتند از غایت عظمت و
حرمت اسلام و باقی امرا و وزرا همه پیاده بودند
و چون خاقان با این همه بختل چون بان مسجد مذکور
برسد خاقان چین صایم و سرو پا برهنه از تحت قروز
آید و روی نیاز بدرگاه بی نیاز بر استانه مسجد بمالد

توحید

کری که هر که آزدش سربافت بهر در که اچ غرت نیافت
سر پادشاهان کردن فراز بدرگاه او بر زمین نیاز

من عطار

من درین زندان آهن مانده باز زار زوی آب حضم بگذار
خویش را سازم چون سودایی بروم هر جای چون هر جای
چون بدست آرم زاب زندگه سلطنت دستم دهد در بندگی
و مقدار چهار هزار مردمان عادی بودند که در غایت بلند
دلکی شجاعت و پهلوانی خطایان آنها بر ما عرضه میکردند
و مفاخرت مینمودند **فرد** چند هزارش بود مردان اینچنین
یک بیک بگزیده بود از ملک چین عادیان جمله جیه و جوشن
زارند و پوشیده و خودهای مرصع بر سر نهاده سرتاقم در آن
و پولاد مرصع مشرق شده با همه اسلحه جنگ آراسته و ازین

۷۶

جمله عادیان مذکور هزار و هفتصد تنهای زر اندود بر مثال تخت دکان
 عطاران بر کردن نهاده و پیش پیش خاقان می رفتند و با هیبت
 و سباست هر چه تمام تر و هزار از آن عادیان مذکور مسیح همه
 کمرهای زر اندود بصورت سر آدم بردوش نهاده و در عقب
 تحت خاقان می رفتند با صلابت تمام و از آن عادیان مذکور
 مسیح هزار از چپ و هزار از راست و سنجهای نقش بردوش
 نهاده و در غایت سطرهای و از نوک سنجهای ایشان فانوسهای
 رنگا رنگ آویخته و در آن مسجد چون در آید و بلفظ خطای
 سلام بکنند و سری با سماء الله فرور آرد و روی بجانب آینههای
 کلام الله بایستد و پای راست بر بالای پای چپ بنهد و
 بر یک پای بایستد و بنا لهای زار بنالد و بزاری زار بزند
شعر نالم اورا نالما خوش آیدش وز دو عالم ناله و غم بایدش
 باش چون دولاب نالان چشم تر تا زبان جانت بر رویه حضر
 و بگریه و بگوید الهی تو دانایی و تو بینایی و تو مرا بر سر خلق
 پادشاهی دادی و قتل این مقدار خلق در امر من نهاده
 و من بقدر وسع خود احیاط کردم شرط آن بجای آوردم
 دیگر تو دانستی **فرد** کدام باکناه و کدام بی کناه
 منم سنده حیران درین چاه چاه کاشکی صد چاه بودی چاه فی
 خوش چینی بود می و شاه سنی بود می محمود کلخن تاب من
 تا نمادم اندرین غراب من در جهنم چند انکه جان می یافتی
 در جهنم محمود کلخن یافتی آن زهمت بود کاش شاه بلند
 انشی در پادشاهی او نکند خسر ویرا چون بسی حسرت آیدید
 صد هزار آن ملک صد چند آن بدید

حق که چهار جهاندار آمده است سلطنت او را سزاوار آمده است
 کدای درش خاقان چین در آن مسجد مذکور از آن مقولات
 مذکور بگوید و اظهار عجز و افتقار نماید و ناله‌ها و گریه‌های دزار بکند
 و دزارهای دلسوز جان کداز هر زمان تازه بتازه نماید از
 صبح تا بیکاه شام در آمد در سجود دهند و بهمان طریق سر بسجود
 نهاده ناله‌ها و زاری‌ها با سوز و نیاز جان کداز دم بدم زباده
 کند راست تا صبح جاشت و بعه از جاشت از مسجد
 بیرون می‌آید بصد نیاز از برکت ریاضت ملکش بر شمش
 حقیر شده و دار و گیر او را در نظر آتش رونق نمانده و اثر
 ریاضت در چهره او ظاهر همچون هلال ضعیف و نحیف شده
فرد عشق هر لحظه برو چون زور کرد **عشق** شاه‌ی شیردل را مور کرد
بعده و چون بصد عجز و ضعف و نیاز بیرون آید و افطار بکند
 و بر تخت سلطنت بنشیند و بهمان آیین که آمده و اگر دو بهمان
 طریق برود و در گویش شهر و سر خود بنهد مثلاً کسی که تمام رگو زمین
 را حکومت داشته باشد آن مقدار تجل نواند نمود و خود اعتقاد خاقان
 چین و خلق او بر آنست که تمام رگو زمین در حکم اوست و خلق چین را
 اعتقاد بر آنست که سوائه ممالک ایشان شهر در عالم نباشد و در خطا
 نام این ممالک ندانند از برای آنکه خطای را رسم نیت از خطای
 برایه و ممالک عالم را ببیند و بداند سوائی ایشان شهر بودن را
 و نیز همچون اعتقاد کرده اند که سوائی ملک ایشان همه عالم صحراست
 و در فرمان خاقان است چون اکثر آینه‌ها دشمن خطا صحرا بیابان این
 جهت همه عالم را صحرا و صحرا بیابان دانند و خاقان چین خود را
 خدا پرست و در دین شکوه می‌دارند و حکیم مذهب است و بت

پرستی کار جهلا است کویان در کتا بهاس مذکور است و همه امرای
 ایشان نیز طریق اعتقاد همین است زیرا که پادشاه پیش
 ایشان اعلم ممالک بودن شرط است و امرای ایشان نیز شرط
 است که عالم باشند در دین خود و در علم سباق یعنی در ضبط
 امور ملکی **حکایت** امرای خطای پیش خان خطای خطا در
 آورده اند که چندین هزار خانه دار مسلمان مخلوط است
 در میان مردم مثل علف بیکانه در میان کندم شود که
 اینها را پاک سازیم و دیگر اینها مال نمیدهند خاقان چین
 جواب فرموده یکی آنکه پدر آن مادرین کار هیچ تصرف
 نکرده اند ما چگونه تصرف کنیم و دوم آنکه ما را حکم بر
 ظاهرا ایشان است باطن ایشان را چه کار دآر بسم
 و سیم آنکه کاش مایا را هم نصیب شود همچنان مسلمان
 شویم از بعضی حرکات خاقان فهم میشود که مسلمان خفیت
 و از ترس زوال مملکت نتواند ظاهر کردن زیرا که ملک
 او را بر سوم قانون کافر صبط کرده اند و بدین
 پادشاه چین خوانام این زمان کین طای خان
 او مسلمانان را بغایت دوست داشتی و هفت بر مسلمان
 از زمان سابق تا این زمان صاحب منصب بوده اند
 و می باشند و دیوانخانهای آن ایران مسلمانان بر سائر
 امرای خطای مقدم ساخته و جماعتی از خادمان مسلمان
 میخوانند بدانکه پیش او در همه ایام پنج وقت بانگ نماز
 بگویند و جامها بطریق مسلمانان بپوشند و دستارها بر سر ببنند
 و در نظر خاقان چین نماز گذاردن بغایت خوش آید و دین مسلمانان را

بخطای دین پاکیزه خوانند و خطایا را بلکه همه کفار مشرقرای
 مبل تمام است باسلام و بان قانون که خطای را ضبط کرده اند
 ایشان میکنند این طریق و دین شکویند و شکویند را میکنند
 پیغمبر بوده است و در آن چین که از مادر زاییده هفت قدم
 راه رفت و در هر قدم او کلمات شکفت و دریا چین بردمید و با خلق
 در سخن آمد و بخدای دعوت کرد و خلق قصد کشتن او کردند و او
 اشارت بر کوه کرد کوه بشکافت داد در دل سنگ و کوه انعام
 یافت و سنگ بر طور بلور طراوت پیدا کرد و شکویند پیغمبر علیه
 السلام در میان سنگ مینمود که بعبادت مشغول بود و کافران
 پاس آن میداشتند که چون بیرون آید بکشند و او بعد از آمدن
 برآمد بصورت شیر و بران خلق حمله کرد و آن خلق از او
 در میدند و او از میان ایشان بدر رفت و مدتی ناپیدا
 بود و بعد از آن باز بظهور آمد و خلق را دعوت کرد و از
 بسیاری خارق عادات منقول است و عاقبت آن خلق
 بدین او درآمدند و کتاب او را قبول کردند و شریعت او در
 عمل آمدند این زمان از تاریخ او چهار هزار سال گذشته است
 او دین او را یغیه داده کروای بت پرست و کردای آتش پرست
 و کردای آفتاب پرست و کردای ماه پرست و کردای کوساله
 پرست و کردای یهود و زرتشت در زمان سابق رفته اند و اینجا
 باشیده این زمان بسیار اند و قانون خطای برانست که
 از اطراف و جوانب عالم از هر کوه که بیایند و گویند که ما خدای چین
 گفته آمدیم و درین دیار می باشیم گویند میگذارند اگر اید در و باشند
 و اگر در اول حال باین سند نیایند و سند تجارت و ایچی بیایند ننگ ازند

ابدی درو باشند لاشیه گروه مسلم نیز بسیارند
 پادشاه خطایرا گویان رفته اند و ابدی درو مانده
 و در یک شهر که کبخیان فو کوبند سی هزار خانه وار
 سلمان دارد و درو مشک زرچه حاصل میشود و از هر
 گروه که در خطای برای باشند در ایند از ایشان
 هرگز مال نگیرند بلکه منصب و بخشش از پادشاهی
 بدهند و خاقان چین در خانای چهار جامع ساخته
 از برای مسلمانان از پادشاهی نور سجد ساخته
 اند در ممالک خطای از برای مسلمانان و از برای
 هر طائفه در زمان سابق جایهای عبادت از پادشاهی
 ساخته اند این زمان نیز بهمان قانون است و هر
 گروه را نشانه و علامتها و دیرهای جداگانه از پادشاهی
 ساخته اند

و بحامه

چون بملک چین روی از نیک ذات

صد هزاران خلق بینی جمله مات

فرقه های مختلف بی حد دروست

هر دای راده روی دیگر دروست

هر یکی گوید که اسلام این راست

هر که جوید غیر این را کمر هست

ان یکی گوید که اسلام این بود هر که جوید غیر این بی دین بود

باز بعضی حکمتی در ساخته در حکمت را چنین پرداخته

باز بعضی راه خود کرده بیان از ره تقلید داده صدشان

باز بعضی بت پرست بی خبر پیچ از راه و دور از راه بر

سر بر از راه بیدار آمدند از ره حق کور و کمر اه آمدند
 سر بر چون کافر که شدند در ره توحید او بی ره شدند
 باز بعضی مؤمنان ره شدند از طریق راه حق آگاه شدند
 باز بعضی داله و خیر شدند اندران در یابی پایان شدند
 کز تو اندر راه حق عاشق شوی
 راه حق را آن زمان لائق شوی

بعد و هر کس بهر دین که هست دین دیگر از دشمن
 ندارند و با ایشان عداوت ندارند. بتخصیص آن همه
 دینها مسلمانی را پسندند و هر کس به دین محمدی در آید
 و دیگران او را منع بکنند بلکه پسندند و ترغیب کنند
باب سیم در بیان شهرها و حصارها و ترتیب
 آن انجنانست که در حصار ادنای ایشان پانصد
 خانه دار کس است و هم ازین ره حصار تابع شهریت
 که نام آن نام اوین دده بن تابع شهریت که نام او
 او شن و دده شن تابع شهریت نام او کو و ده کوتایع
 شهریت که نام او کوتای و دده کوتای تابع شهریت
 که نام او جو و دده جو تابع شهریت دنگ جو و ده دنگ
 جو تابع شهریت که نام او فو و فو عبادت از مهر جامع
 است و در قانون خطای است که در هر قلم رو امین
 و مفتش که آشته اند که دائم در تفیش و پرسش اند
 که کجا توان حصار ساختن و یا شهر ساختن و
 چون جای مناسب که یا نقد خط نویسد به پادشاه
 و آن خط چون به پیش پادشاه برسد و در حوزد

آن خط پادشاه لشکر تعیین میکند از برای شهر ساختن
 و در چند گاه سازند و در کدام روز و در کدام ماه تمام
 شود و باین حکم لشکر بیایند و کار کنند و شهر را مربع
 طرح بیندازند و دیوارهای او را از خاک بسازند و همه
 برج و باروی او را بسازند و درون او را و بیرون او را
 بیندازند و همه تراندازها را در چلهای منقش و در روی
 بار و سنگ نودهای طوب در جیده بصورت میل
 در روی بار و واز روی باروی حصار نمایان و در هر
 کرد برج حصار جو به بر مثال ترکشی بس بلند نشایند
 و بر کمران جو به کینه گذرانند و در نوک آن جو به
 شنوک نشایند و آن علامت اعلام و بنیه است بر خلق
 که هر روز بکینه حاصل سازند و بشنوک خرج خود سازند
 تا معاش توایند کرد و بعد از آن طرح دیوان خانها
 پادشاهی و طرح محلهها و بازارها را بیندازند و چو لها
 و دکانها و عیش خانها همه این جمله را طرح بیندازند
 و در دیوار او را بسازند و بپوشند اگر کسی در بندها
 برود محلهها را و حو لها و دیوان خانها را این همه را
 توان شماریدن زیرا که بغایت بترتیب ساخته اند
 و مردمای را که بسر قلم از شهر ما نوشته اند از برای
 آن چند هزار خانه و از هر شهری چه مقدار و از
 اهل هر صنعت کرده کرده در کدام ماه و در کدام روز
 شهر پر شده و از هر جنس که طلبند همه دکانها پر شده
 اما چون خلق شهر پر شدند و محله و خانه و بازار قرار

گرفتند و حویلیها و دکانها و خانهها را از پادشاهی به بها
 ارزان بایشان بفروشدند و آنکه قوت خریدن ندارد
 بکرایه ارزان بایشان بدهند از برای آنکه همه شهر
 و محله و حویلی و دکان و خانه و بازار همه از پادشاهی عثمان
 کرده اند و لشکر درو کار کرده اند و در بالای هر دروازه
 جبل نهاده اند و پاسبانان موکل کرده اند اول شب تا صبح
 بنوبت پاس می نوازند و در پنج پاس روز میشود و پاسبانان
 در بازار محله در همه جای ده ده اند و بنوبت پاس میدارند
 و جوس میکردانند و جو بک میزنند و باج گذار از پاس
 خانه و پاسبانان خالی نیست اما دیوانخانههای پادشاهی
 از آن قبیلست که در هر شهری چه مقدار از اهل قلم و از
 اهل علم صاحب منصبی که است دیوان خانه در خورد
 او پادشاهی عمارت کرده اند و در هر شهری بمبری که
 منصب داده اند جای باشش او و دیوان خانه او
 و خدمتکاران او و ذر و غله او همه از پادشاه است
 و از برای ضبط چه نوع مهمی که تعیین کرده اند شب
 در روز در پی آنست از جهت شغل ضبط مملکت در قانو
 حطایان نه سیر است نه شکار و نه شرب الا در وقت
 طعام خوردن دوسه پیاله بکار برند مست و لای عقل شدن
 در قانون ایشان گناه است و در ضبط مهمات چنان
 ترسان و لرزان اند که ناگاه بنا داکه برو نکته بگردند که
 از منصبش بیفتد و مجبوس و قتل برود نوعی گناه باشد که
 زن و دختر او در خوابات بنشینند و بران او لشکر

شوند هرگز روی مادر و خواهر نبینند و نام نشان ایشان کم شود
 و خاندان خراب آست و قانون ایشان درین مرتبه نازک
 است و باریک و پر هول و زیاده از سه ماه در درون خطا
 راه رفتیم هر روز مادر شهر بود معظم و یا در حصاری که
 از همه چیز آراسته بود و هرگز منزل مادر صحرا واقع نشد
 و نه شب و نه روز در صحرا منزل نکردیم الا همه پیوسته
 شهر بود و در هر مابین منزلین ده غرضولیت بطریق
 کاروان سواران نیز از پادشاهی ساخته اند اگر بر فی
 یاسر تمایه سخت شود اینجا در آیند و حصار زواید را
 حساب نیست و اکثر چنانست که در جایها که از دشمن
 بر خوف باشد مردم منعم قلعه بامیل که دید بانان برو
 توانند بودن میپارند و خط بیادشاهی میدارند و
 عرض حال او بیادشاه معلوم میشود و در خور و کار او
 باو منصب میدهند یا بخشش اگر منصب زیاده شود
 بخشش نیست و اگر بخشش دهند منصب فی و هر ساله
 بخشش بدهند باعزایا منصب را ترقی بدهند **فصل** در بیان
 ایام خانها که در آن شهدا و قلعه ها ساخته اند و می
 سازند از برای آینده و رونده مثل ایچیان و اولانچیان
 بیایند و حکم و نشان بیارند و اگر اسب و آدم خواهند
 بدهند و اگر ارا به خواهند بدهند و هرگز امرای خطا
 و خطایان بهر ملک و مملکت که بروند ایشانرا اسبان
 و کسان خود بناشند و هر چند بر معظم باشد کس خود
 یکی دارد یا دو الا در هر منزله همه تنعم و تجل او و

و اساس و از پادشاهی حاضر و هرگز امرای حظای براسب
 نمیشد و بار خود برارایه بار نمکند الا در محف بنشینند
 و قرب پنجاه کس محف، او را برداشتن را بنوبت
 متعین اند و کرد و ای کرزهای طلا و نقره بر پشت بسته
 و کرزهای زر اندود بقدر سنجاق در دست بر هوا بر
 داشته پیش پیش او میروند و کرد و ای تیغها علی بر شمال
 تحته دکان عطاران زر اندود و سیم اندود و بر سر
 دوش نهاده از پیش و پس میروند و کرد و ای سنجقهای
 رنگا رنگ و فانوسهای رنگا رنگ از نون سنجقها در
 آویخته از چپ و راست او میروند اگر در راه
 شب شود و آن فانوسها را روشن کنند و در
 روشنایی او بروند عرض و مقصود تجلست و اگر نه
 در شب در راه مانند محال است و باین حشمت
 محف، او را می برند منزل بمنزل و صند و قهای رخت
 او هر صندوق را دو کس از جوب آویخته و بگردن
 برداشته و پیش پیش او دو آئینه می برند و باین
 تجل بهر منزل که برسد در حوزد منصب او دیوانخانه
 از پادشاهی ساخته اند و اینجا فروز آید و جامه
 خوابها از پادشاهی از اطلس منقش و پردپاس
 منقش از پیش تحت منقش آویخته و نیم تحت منقش
 دیگر بیرون در ایوان آن سرائ نهاده و همه
 اسباب معاش و عشرت او را حاضر ساخته و همه
 خدام و خدمتکاران آن دیوانخانه در پیش او حاضر

۸۱

استاد و همه امرای آن شهر مرتبه مرتبه در خورد مراتب
و منصب خود بدیدن او بیایند از برای آنکه از پیش
پادشاه می آید و یا میرود درین هر دو لازم نفعیم او
و بهر منزل که برسد جنزبان منزل دیگر بفرستند که
ایچنین کس باچنین مرتبه آمده و می آید و آن مردم
در خورد آن کس براق بکنند و آن شخص آن
همه بخل ملک خطیرا بکرد و کار و حکومت که با و
متعلق است بسازد و بکند و بهمان بخل و اگر در بهمان
دستور آمدن میرود تا خانبلاغ و چون بنیم روزه
خانبلاغ برسد همه رخت خود بکرایه بارابه بار کند
و آن دار و کبر او همه پنهان شود و خود با سرت
یا مرکبی بکرایه بشهر در آید زیرا که قانون چنانست
و در خانبلاغ هر چند میر معظم است یک سوار میکرد
الاخادمان خواهد که از سراسر ای بر آید از برای
مهمی پای او بر آید یک روز پیشتر و این پای لو حیت
منقش که در دکانی حکم می نویسند و بیرون میفرستند
آن روز که ازین پایها بر آید همه شهر خبردار شود
همه کس سک و مرغ و خوک خود را بر بندند
و همه شهر را برو بند و پاک سازند و راهها را
پادشاهی عمارت کنند و ازین پایها خادمان
معتبر را می باشد یعنی بان درجه رسیده که مملکت
تواند ضبط کردن چون آن خادم بر آید همه شهر
واقف باشند و پیش از بر آمدن آن خادم از سر

همه مردمان و خدمتکاران او که از بر سر خدمت خادمان
 سرآمی متعین اند حاضر شده کرده کرده جماعتی همه لباسهای
 پاک پوشیده و کمرهای زر اندود در سر دوش نهاده
 که در سر سنجقها تعبیه کرده و لباسهای منقش پوشیده
 چو ماقهای زر اندود بقدر سنجقها و آن چو ماقهار در
 دست گرفته و گردنهای لباسهای زر بفت پوشیده
 و تیغهای زر اندود بر دوش نهاده و گردنهای گیرندها
 چو بها و بندها و زنجیرها همه حاضر ساخته و منتظر ایستاده
 تا چه فرماید و گردنهای تحت روان مزین با طلسمهای
 ملون بر آراسته و برداشته ایستاده اند بر در
 سرآمی پادشاه و چون آن خادم از سرآمی برآید
 بر آن تحت روان نشیند و گردنهای از آن ملازمان
 بیک ساعت بخومی بهیچ تمام پیش از او رفته اند
 و مردم آن راه و بازار آمدن آن خادم جزدار شده
 همه گریخته و پنهان شده و اگر کسی و یا کسی یا مرغ
 و خوک در نظر او آید و انکس را و یا صاحب آن حیوانات
 را حاضر سازند بفرمایند هفتاد جوب بزنند و جوب
 بکنند از جهت آنکه قانون نمک نداشته اند **فصل**
 و اگر از بن خادمان حکومت مملکت میرفته باشند
 با آن اسب و نخل مذکور بهر منزل که برسد و یا بهر
 شهر که در آید همه اهل قلم و اهل علم همه پیش و
 از او بیایند و تعظیم تمام بشهر در آرند و چه نوع پادشاه
 را و حکم پادشاه را تعظیم حرمت و تعظیم میکردند باشند

۸۷

و آن خادمان را نیز همچنان حرمت بکنند و بعد از گذشت
 پادشاه حکم آن خادمان بر امر او ممالک بغایت
 جاریست و بهر دیار که بروند و پاس آن خادم پیش از
 بدو منزل سه منزل در رفتن است و بهر شهر و منزل
 که آن پای در رسد خلق آن منزل یا آن شهر همه
 در اضطراب شوند و همه چیز بسیار شود در و
 بار زانے نهد و دزد و حرامی کم شود و سرداران
 متغلب رسان و لرزان شوند و آن خادم چون بان
 شهر یا منزل در آید آن شهر تمام و بر کمال در نظام
 باشد و همه جا مناسبت در دهند که بکاست مظلوم
 کیست ظالم اگر مثل این ندارد دادند لازم شد
 مظلوم را عرضحال خود کردن اگر داد خود نخواهد
 گناه کار شود و از آنکه آن خادم غماز آن آن شهر را
 طلب کند و از کدام زمانه مفتش نیامده و تفتیش کند
 و غمازان را و غیره را زمره دروغ گفتن نباشد
 زیرا که از خادم مفتشان نهان نیست در آن شهر
 در کارند و داد دل مظلوم از ظالم بستانند و یک سبب
 آباد معمور و محفوظ ماندن ملک آن خادمانند که وکیل
 نفس خاقان چین اند که بجای فرزند اویند
 و اکثر آن خادمان مسلمانند و هر خادم را که بمملکتی
 بفرستند با آن تجمل مذکور برود و مملکت را ضبط کند
 و آن مقدار که بگذراند در اینجا حکومت کند چون بجای
 او دیگر را تفویض کنند بهمان صفت و تجمل خادم

اول واکرد و باز بهمان هشتت و سلطنت با مال
 و نعمت خود با ساس هر چه تمامتر منزل بمنزل بیاید
 راست تا سرای پادشاه چون بدر سرای برسد
 همه مال و نعمت خود را بسرای درآورد و او را رسد
 مگر بشم در میان بستن و یکی از خادمان خاص
 پادشاه او باشد و باز آمدیم بانکه بام خانها را چنان
 ساخته اند که بعضی آینده و رنده را که منصب او
 ادنی بود بیام اسب فروز آید و بار و مال او را
 در بام آرا به فروز آرند و همه مردم که از اطراف
 و جوانب خطای در آیند برسم ایچی در آیند و اگر نه
 نکرانند در آمدن و چون برسم ایچی در آیند همه ده
 ده شوند از متاعهای که ازین جانب برده اند بعضی
 پیشکش پادشاهی بکنند و اسبازا مطلقا پیشکش
 پادشاهی کنند و همه متاعها خطایان قبول کنند
 و بنویسند و مردمان هر ده را بنویسند با متاعی که
 پیشکش کرده اند و از ده کس دو کس خانبالغ
 بفرستند و باقی را در ده روزه درون خطای
 شهریت از آنچو کوبند و را بخانگاه دارند جائی
 باشند ایشان یام است و ماه بماه همه اسباب
 معاش ایشان از پادشاهی بدهند و در خانبالغ
 همه خلق را بخشش بدهند از اطلس و تافته و کرباس
 و غیره سوای بهای آنکه پیشکش کرده اند و بهای
 پیشکشها بدهند تمامه آنها که خانبالغ رفته اند و بعد از سه

سال آنها که خانبلاغ رفته اند بیايند تا آن زمان همه
 ايشان را از پادشاهی بدهند اسباب معاش وغيره
 وان کرده را که بخانبلاغ بفرستند عيش و عشرت
 مرايش فراست زیرا که هر روز پنج کس را یک کوفتند
 بدهند از بام اسب و هر روز پنج کس را پنج شتوک
 برنج سفید کرده بدهند و آرد و ابریم و اسباب
 همه طنج و خدمتکاران و هر کس را ده تاسته و بالین
 و کاف و غیره در وی تختی از اطله های ملون
 بر آراسته از جامه خوابها نوبودن را جهت آنکه
 بزر داری چهار پنج ساله تحمیل کرده اند که از اطلس
 و کتیا و غیره جامه خوابها حاضر دارد و با آئینه و
 رونده آن منزل بدهد و بردام بخدمت حاضر باشد
 و چون مدت او بگذرد جامه خوابهای خود را بگیرد
 و بدر رود و قرنهای کسی را با او کاری نباشد
 سواي خواجه چهل درهم نقره و دیگری بجای او
 بیايد بجامه خوابهای نو بصد لطافت نوع اول
 و کفشهای منقش در پیش پای نهاده هم از اطلس
 از برای روی ساق موزه پوشیدن از اطلس
 منقش دوخته و اسبی بزین و لقا و کتلهای زکاکا
 رنگ و دو خطایه پیری کاکل پریشان در رکاب
 هر یکی دو آن و صراحی فقوری خود عرق بدهند
 و این جمله در بام اسب بدهند و گاه باشد که صد کس
 یادیست کس را اسب و آرايه این جمله حاضر بدهند

طبخ و خدمتکاران، و هر کس را ده تا بستر و بالین و لحاف و غیره [و] در روی تختی از
اطلسهای ملون بر آراسته آن جامه خوابها نو بودن را - جهت آنکه بزررداری چهار
پنج ساله تحمیل کرده اند که از اطلس و کمخا و غیره جامه خوابها حاضر دارد
[و خدمت بکند] و با آینده و رونده آن منزل بدهد و به خدمت حاضر باشد، و چون
مدت او بگذرد^۲ جامه خوابهای خود را بگیرد و به در رود و قرنهای کسی را با او کاری
نباشد [ما] سوای خراج چهل درهم نقره، و دیگری به جای او بیاید به جامه خوابهای
نو به صد لطافت نوع اول و کفشهای منقش در پیش پای نهاده هم از اطلس [و] از
برای روی ساق موزه پوشیدن از اطلس منقش دوخته، و اسبی به زین و لکام^۳ و
کپنکهای رنگارنگ [و کله بارانیهای رنگارنگ] و دو خطائی پیری کا کل
پریشان در رکاب، هر یکی دوان، و صراحی فغفوری خود عرقی^۴ بدهند، و این
جمله در یام اسب بدهند. و گاه باشد که صد کس یا دوست کس را اسب و ارابه
[و آدم] این جمله حاضر بدهند و هیچ غوغا در میان نیاید.

اما در یام ارابه، ارابه بدهند - بر هر کسی دو سه ارابه و در خورد بار، و کس
باشد که زیاده از ده ارابه بدهند. بارهای این مردم را بار کنند و ارابه چیان منزل
به منزل می برند.

و صد روز [در] درون خطای تا خانباغ^۵ رفتیم. هر روز با این تجمل آراسته. همه
شهر و حصار آراسته بود از همه چیز و در هیچ منزلی عاجز نشدیم از برای آنکه
همه شهر و حصار از همه چیز پر بود، و هم در رفتن بدین ترتیب و هم در آمدن.
و درین صد منزل جمله پیوسته [شهر] بود که يك [روز] منزل در صحرا واقع
نشد، و در همه منزلها این اشیای مذکوره حاضر [و مهیا] بود^۶ و بعضی در خانباغ زیاده
می شود امثال قاز و عرق و عتاب و فندق و گردکان و چای بدهند.
و درین یامهای اسب و ارابه [و] از برای خدمت امرا و مطلقاً در خدمت زواید

۱- سها: از «وبا آینده» تا اینجا ندارد
۲- سها: به سر آید
۳- ق: نظام
۴- ق: عرق
۵- سها: تا خانباغ
۶- سها: «جمله» ندارد
۷- سها ۱۰۶: دارند

و در خرج زواید از منعمانی که در ممالك خطایند که سالها با فقرا برابر، هر^۱ ساله
چهل درهم^۲ نقره خراج دادماند و پس [بر] هر يك از آن نوع مردم را از آن خرج و
خدمت که عقل^۳ در بیان قانون و شرح آن عاجزست حواله کنند پنج ساله یا شش
ساله. چون از آن خدمت خلاص یافت^۴ قرنهای با او کاری ندارند سوای خراج چهل
درهم نقره، و لشکریان را درین جمله خرج و خدمت نباشد.

بیت^۵

ای درهوس رویت کل چاک زده دامان بر یاد لبث خلقی خون جگر آشامان

۴- سها: شود

۳- سها: زبان قلم

۲- سها: درم

۱- سها: همه

۵- سها: فرد

باب چهارم در بیان لشکرها که در آن شهرها
 گذاشته اند مکمل بهمه اسباب حرب مثل طوب
 و تفنگ و غیره و مسلح و غرق آهن و علوفه هر یک
 ماهی یک تفار برنج سفید کرده و یک تفار کسندم
 و بیت درهم نقره مرسوم بدهند و اسبها را در روز
 بازار و محله در نظر مردم نمایان چندین هزار اسب
 را در طویل کشیده سالی دوازده ماه و هر روز دو
 بار گاه و جواز پادشاهی دهند و اگر یکی را اسب
 تلف شود صد چوب بزنند و از پادشاهی اسب
 بدهند **فصل** در بیان ورزش ایشان در سپاهی
 کری و چندین هزار لشکر که در تمام ملک خطای است
 سوای خابناغ و سرحد جنگلی سوار شوند تمام سلاح
 حرب را آسته و در آهن و پولاد مستغرق شده
 و بمیدان ورزش گاه حاضر شوند و در صف بکشند
 و از هر دو جانب نوبت بزنند و برسم دیگر حمله کنند
 و بی محابا هر دو صف برهم بزنند و برای کشتن هر چه
 توانند بکشند و بکزد و کویال و نیزه حرب کنند بزنند
 و بنید از نو به بندند و اسیر کنند و از زخم زدن
 و شکنن هیچ باک ندارند و حال آنکه بغایت چست
 و چابک و سلحشورند که رد و بدل میکنند و اگر نه
 بازه خطایان بغایت سخت است و میرتبه که
 سوای کشتن زخم و ضرب را بازی گویند قبول
 میکنند و جرم نمیکند از برای آنکه هفتاد قبیله ایشان

سپاهی گریز را در میدان گاه هر روز ورزش کرده اند
 بی محابا زدن و خوردن و انداختن و شکن و بستن
 و اسیر کردن و بر دوام برین طریق هر روز ورزش
 کردن ایشان در تمام دنیا کس نشان ندهد ماسوا
 ملک چین و ضبط خطایان در لشکر کسی بمرتبه است
 اگر بفرمایند در یک ساعت بخومی پنجاه هزار کس سوار
 شده بهمه سلاح ار استه حاضر ایستاده باشند
 از برای آنکه پیشه ایشان شده هر روزه که سحر بخیزند
 و بوزرش گاه حاضر شوند بهمه سلاح ار استه و در
 صف بر کشیده و برهم زده چنانکه مذکور شد و چون
 از ورزش گاه باز گردند در سلاح خانها سلاح
 بیندازند و اسبازا در طبیلها ببندند و در خدمت
 امرای خود پیاده حاضر شده صف در حوز
 مراتب خود بایستند و امرایشان را خدمت نفر نمایند
 الا خدمت اسبان خود میکنند و در زمان کار و ورزش
 نباشد و کار آن لشکریان چیست شهر و حصار
 ساختن و محلهها و حویلهها و بازارها و پاس خانها
 و عس خانها ساختن و دیوان خانها و بام خانها
 ساختن و اگر آن شهر تمام شد و در همان ایام
 بر قلم مردم را بشهر بر ساختن و اگر آن لشکرها کار
 نداشته باشند چه مقدار که در شهرهایی کار بوده اند
 و بوزرش دوز کار گذراینده اند آن کرده را بفرستند
 تا آن مقدار مدت در خندق دور خطای کار میکنند

و در هیچ حال خطایان بی کار نباشند و شب و روز
از پادشاه و کدرا امتعین است بمقوم و ازان
ضابطه و ربط در روی زمین هیچ کس نشان ندهد
در مساوی خطایه بلا تشبیه اگر اهل اسلام شریعت را
بهمچنانکه حق اوست بگیرند بی شک همه ولی شوند بغایت
حق

رعیت نوازی و سرشکری **فرد** کانه است بازیچه و سرسری
دریای تحت همه امرا و شکری هر صبح بدیوان خاقان
چین حاضر شوند و هرگز روزی تعطیل نباشند و هیچ
شهری نباشد که از پنج هزار و دوهزار تا پنجاه هزار
شکر درو نباشد و شب و روز منتظر اند که تا چه
فرمایند و اگر بفرمایند در یک ساعت جمله مسلح
حاضر شوند چنانچه مذکور شد و از آنچه بران
شکرها تعیین کرده اند هیچ ذره ترک و تاخیر غیبت
شکار و فراغت در قانون ایشان نباشد
فصل و علامات مراتب شکرها ایشان و هر ده

کس را یک توغ است و یک خیمه و درسی کس
سه توغ سه خیمه و یک و سنجاق سرخ برین رتیب
تا هزار و هر هزار کس را یک علم سرخ و توغ و کوس
و کره نای و توغها و سنجقهای مذکور و هر پنجاه هزار
کس را پنج هزار توغ و قریب دو هزار سنجاق و پنجاه
علم سرخ و یک علم زرد از همه بزرگتر و پنجاه
توغ و پنجاه کره نای و پنجاه چفت سپنج و کوس

و بکر که و پنج هزار از آبه طوب و پنجاه هزار لشکر را
 پنجاه هزار تفنگ و آن جمله علامت پنجاه هزار
 کس بود این جمله لشکر حاضر یک قسم از دوازده مالک
 چین بود

این و صد چندین سپاه و لشکرند سرسبز بر اهل را چا کردند
 روز شب پیوسته لشکر میرسد یعنی از پی بر ما در میرسد
 چون در آمد از همه سوی سپاه هم تو باز افق و لغت ز راه
 هر که خوف او از اهل یک تیغ داشت هم قلم شد تیغ دم و شمشیر شکست
 که منم میرا اهل در کار و بار چون اهل آید بمیرم زار زار
 و مراتب میران لشکرها و هر ده کس را یک کس سر و صد
 راده و هزار را صد علی الرتب تا پنجاه هزار و پنجاه
 هزار کس را سه سردار معظم یکی خادم که ضابط یک
 قسم از دوازده قسم شهرها و حظای بود که او از سر
 برای ضبط آن قسم بر آمده بود بجای پسر خاقان
 چین بود و کیل نفس ناطقه پادشاه بود اختیار کل
 آن قسم او دارد و بر همه امرای اهل قلم و اهل علم
 اختیار است و دوم میر دیوان است کل یک قسم
 از دوازده قسم ملک چین را دیوان کلت و خزینههای
 آن قسم در ضبط اوست و او را زن و فرزند
 نباشد و ادانما بطریق مجوسان نگاه میدارند که مال
 پادشاه اسراف نکند و خادمی را که نیز سردار و معظم
 ساخته اند سبب آنکه زن و فرزند ندارد و مال
 پادشاه اسراف نمیشود و سیم میر لشکر است که در قلم

A 3

روی یک قسم هر شکر که است در ضبط اوست و او را
 اولاد بود و اولاد او را مراتب و منصب بود و بخلاف
 خادم و دیوان و خادم هر چه حاصل میکند عاقبت بسرای
 رود دیوان اگر بمیرد نه دنیا به دارد و نه اولاد و نه
 ازان کار اگر ترقی کند مراتب عالی یابد و یکی از آن شش
 ضابط حفظه شود و مال و نعمت فراوان یابد و ضبط
 دوازده قسم ممالک خطایرا بهمان طریق کرده اند
 و جنگ کردن خطایران در الوقوع است زیرا که طمع
 بملک کس ندارند و دامن در ضبط ممالک خود اند و نیز
 شکر را بی کار نگذارند میگویند اگر بی کار بود قسقه بود
 اما حرب خطایران بغایت سخت بود قواعد حرب ایشان
 چنین بود که اگر قریب دشمن شوند عقب و چپ و راست
 شکر را خندق سازند و راههای ارباب گذارند
 و از پیش روی ارباب در چینه و ابتدای حرب
 ایشان بطوب بود و هفت صد هزار مرد خطای را
 هفتصد هزار تفنگ باشد و همه آن شکر مثل آن
 همه اسباب حرب اراسته و هیچ چیز نباشد که
 در یکی نباشد و در یکی باشد همه با همه اسلحه حرب
 برابر مستعد اند زیرا جمله را از خزینه داده اند
 و جمله آن شکر در کار و ورزش برابرند و آن هفتصد
 هزار شکر همه بیکبار تفنگ اگر بکشایند کوه بود پست
 گردد و نصرت بایشان در آنست که شکر خطای
 در سه کوه بود زیرا که محل جنگ تا بیل نمشد و اجازت

نهند جنگ نکنند روز حرب هنوز ایشان یس نکرده
 بودند خود را ایشان باید زد انچنان که اسن تیشی
 پادشاه قلماق بوده بغایت حسرت اسلام داشته
حکایت او چنان بود که از طرف مشرق صحرای قجاق
 و درازی صحرای قجاق هفت ماه راه است و پنجاه
 او سه ماه راه و در آن صحرا شهر و کوه نیست الا همه
 خلق صحرائین مثل تاتار و اوزبیک و توفماق اوی غور
 و مغول و قلماق و بت و غیره و از دریای شرق
 کوه قاف سر بر آورده و کوشه او بصحرای قلماق
 متصل شده و راهی از اینجا بر قاف بوده که پیش
 از زمان اسکندر اهل قاف از آن راه زاغ سران
 و سک سران و مرغ و استر سران از آن راه می آمده
 اند اسکندر غلبه السلام آن راه را سد بسته و آن
 سد که در شرق میگویند آنت و در دامنه آن
 سد خاکی سفید است تنه کار کویند امش داند و در آن
 خاک مردارید مثال روید از گیاه شل نخود رز دلی قدر
 و کم بها و در دامن آن سر هفت بار صد هزار قلماق
 است و یکی از مرای آن قلماق بنام اسن تیشی
 بصد هزار قلماق بصد هزار قلماق خروج کرد و بضر
 تیغ چند ماه راه قلماق استازا گرفت و خان قلماق
 را اسیر کرد و تمام بت استازا گرفت و ممالکت
 اوی غور استازا گرفت و مغولستان را و ردی بخاطر
 نهاده و با خان خطای در تاریخ هشتصد و پنجاه و چهار

۸۷

بود که جنگ کرد و هنوز لشکر خطای در لشکر آری بود که
 با شصت هزار قلماق یک طوب شد اسن تیشی
 و خود را رد بر هفتصد هزار لشکر خطای و خان خطای را
 اسیر گرفت و واگشت زیرا که زیاده از آن با خطایان
 نتواند کردن زیرا که کرختن خطایان رسم نیست
 و بکشتن تمام نشوند و هر که بگریزد در قانون ایشان
 واجب اقل بود اگر چه ده هزار و بیست هزار و
 چندانکه بود جمله بکشند از ترس فوت قانون پیش
 خطایان در جنگ کشته شدن و کرختن هر دو
 یکست و چون پادشاه قلماق خان خطای را اسیر
 کرد و واگشت لشکر خطای برهم زده شد و بماند
فرد زمایک سوار و زکبران هزار سپاهی
 لشکر نیاید بکار در قانون نامه خطای مذکور است
 که تمام لشکر خطای در سر یک حیر زمین کشته باید
 شدن آن مقدار زمین بدشمن نباید داد و در صحرائی
 قلماق دوشهرست یکی قرا فوروم و یکی قونار اوی
 و طرف شمالی آن دوشهر نظلمات را نشان میدهند
 و در آن دوشهر مذکور بازرگانان می باشند
 و در بیرون آن شهر با خلق صحرائین و چون
 خاقان چین را اسیر روند بازرگانان که در شهر
 قرا فوروم بودند اسن تیشی بایشان سپرد و گفت
 خاقان را شما نگاه دارید و بیمار و تربیت او را
 شما بکنید که او شهر و شهر نشین و شما نیز

شهری و شهر نشین بارز کلان قبول نکردند و جای
 تخت مثال برای خاقان ساختند و بدعوتها کونا
 کون تربیت او میکردند بره های بریان و برنجهای فرخنده
 و شیر و شربت و غیره تعظیم تمام خدمت او میکردند
 بعد از چند گاه اسن تیشی که پادشاه قلماق بود
 دختر خود را بدو داد و خاقان چین را داماد
 خود ساخت و رسول بخطای فرستاد و گفت خاقان
 چین را من بفروخته قبول کردم و داماد خود ساختم
 معلوم شما باد که من او را بجایش میفرستم شما
 نیز او را قبول کنید و تحت او را باو دهید امرای
 خطای در جواب فرستادند که ما او را قبول نمیکنیم
 و پادشاه نیز میسریم داد و دولت ندارد و ما پادشاهی
 دیگر برداشتنیم و چون این خبر بر پادشاه قلماق رسید
 خبر بخطای فرستاد که جنگ را حاضر باشید که رسیدم
 چون امرای خطای ان خبر شنیدند برسیدند از
 برای آنکه ضرب قلماق را دیده بودند امرای تدبیر
 کردند که خان نورا دفع کنند خط نوشتند از برای
 خاقان نو که باید بدانند که در درون سرای در قلعه
 چهارم باغیت در غایت لطافت و در درون آن
 باغ نگار خانه است بچنین زینت فرین غریب
 و مصور بصورتها عجیب باید که چون خاقان نو در آمده
 است آن باغ را تماشا کند و سیران نماید و آن
 نگار خانه را نظاره مصورات او سازد که از عجایبات

است بظاهر از برای خاقان نوان نوشتند و در زلف
 از برای خادمان و دختران که در سر آبی بودند
 سردار و کاروان این نوشته بودند که تدبیر و مصلحت
 در آنست که چون خاقان نو در آن باغ در آید باید که
 در آن باغ را ببندد و خاقان نو را مجوس که دانند
 قضیه چنین و چنین است و چون خاقان نوان خطرا
 خواند هوای سیران باغ در سر افتاد و در وقت
 نظاره آن نگار خانه در دل او نقش بست و با خصلت
 خود سوی آن باغ روانه شد و چون خاقان نوان
 در آن باغ درآمد با خواص خود او در سیر او تماشا
 بود که در را از بیرون بستند و در مقابل در تحته
 گرفتند و سرب ریختند و دیواری شد از سرب
 بروی در از برای طعام دادن مقدار یک صحن
 درآمدن سوراخ کردند و خاقان نو خود خواص خود
 مجوس شد **درو** ملک سلیمان مطلب کان هو است
 ملک همانست سلیمان کجاست **حکایت**
 حاکم عالم را پرسیدم من از فرزانه
 گفت با خوابت و یا بادت یا فانه
 گفتم اندر نعمت او دل که بند کوی
 گفت بستی بود یا کول یا دیوانه
 گفتم از دنیا بها خواهد چه باشد قیتمش
 گفت باری می نرزد نزد من نه دانه
 گفتمش پس چیست دنیا یا چه را شاید کوی

گفت یکدم یاد و هدم در یکی ویرانه
 و خاقان چین را از قلماق قبول کردند و بیاوردند
 و بر تخت نشاندند و جام چین خوابان گویند و در زمان
 او مسلمانان را حرمت داده اینجا ازان حرمت
 باقیست و این زمان بر چین خواخان پادشاه است
 بنام کین طای خان و چون کین طای خان پادشاه
 شد قانون داد که پادشاهان خطای بجنک لشکر
 فرستند و خود روند بسبت چین را خان اسیر شدند
 و ازان زمان خان خطای خود بجنک زد و لشکر فرستند
 و خطایان بجنک مائل نیستند و اگر دشمن قوی بود
 بر مال صلح کند نیز چون بیاید از برای آنکه خطایان را
 همه عالم یصلح است بلا ضرورت با کس جنگ کنند
 ازان است چنان هزار ساله تا که ملک ایشان
 خرابی ندیده و طاعون نیز دران یار نشود و عسکران
 خطای در پیش امرای خود هیچ نوع خدمت نکنند
 الا همه محل دیوان حاضر شوند و در خود مراتب خود
 صف صف در پیش امرای خود بایستند و خدمتکاران
 امرای خطای را از اهل شهر با بطریق صافون از دنیا
 داران میگیرند و قرنی باید که یکے را نوبت رسد هر چند
 میر معظم باشد چون هر دل شود و در کس خود داشته
 باشد زیرا که خلق خطای همه در دفتر اند و خارج دفتر
 کسی نیست که ازان خود سازد و آنچه در دفتر است
 جمله ازان پادشاه و کار و خدمت پادشاه می کنند

۱۹

فرد این چه ضبط و این چه ریت این چه کار

عقل را کرم در راهی پایدار
باب پنجم در بیان خزینه‌های که در آن شهرها نهاده اند
 از رز و نفقه و قماش و کرباس غیرت امثال برج
 و کندم و جو و غناب و فذق و کردکان و کرمه دار
 و وکاه و ایزم خزینه‌های گاه و ایزم چنانست که در هر
 طرف شهر کوه‌هاست در چیده از گاه پشته بر مثال
 کوهی کارگران در بالای او بر مثال مرغی می‌نمودند

فرد
 عزیزا گاه بر کی گاه منت گران ترا صد کوه محنت
 دور نمانی است که اگر کسی به بیند پندارد که دیوان
 سلیمان کار کرده اند و هر یک از آن کوه گاه شش
 ماه چند هزار لشکر را متین است که از برای اسبان
 آن شکران هفته یک بار از آن گاه میدهند
 و کوه‌های ایزم نیز همچنان است که گاه و ایزم هفته
 بار باینده و رونده میدهند و بدشکران میدهند
 اگر یکی تمام شود دیگری بجای او مینهند برج و کندم
 و جو نیز در هر شهر مثل او در انبارهای پادشاهیت
 در ماهی یکبار با بازار کانان که بصفت ایلچی آمده
 باشند هر روزه ایشانرا بدهند تا سه سال از برج
 وارد و کندم و گوشت و عقی و ایزم و غناب و فذق
 و کردکان و کرمه دار و دوهه شکران را نیز بدهند
 و هر شش سال دوره آن خزینه‌ها تمام شود و هر جنس که

از پادشاهی برآید احسن و افضل اقمش بود و هیچ
 شهری و حصاری نبود که دوان محترها نبود و لا بقطع در خضر
 و خرج آنها مشغولند مضبوط و در خل آن خزینهها جرمیه کنا هکلا است
 زیرا که زر نگینند اصلا و چندان هزار انبار در ملک چین از خزینه
 است **باب ششم** در بیان ملک شادوی و تاج و تخت
 چمشیدی خافان چین اگر چه او دعوی سلطانی میکند لاشیه
حکایت نشسته بود کبک خسر و چو چمشید نهاده جام جم در پیش
 خورشید نکه میکرد سر هفت کشور مانند ازینک
 و بر چیزی نهانش

که نه در جام جم میشد عیانش طلب بودش که جام جم بیند
 همه میدید تا آن هم به بیند نباشد آنچه در عالم نمی دید
 ولی در جام جم جم نمی دید بسی زیر و زبر آمد و راناز
 حجاب می شد از پیش آن باز با خراشت نقشی آشکار
 که در پاکه توانی دید مارا چو مافان شدم از خوشن پاز
 که میشد نقش مادر عالم خاک چو فانی گشت از ما جنم و جاناهم
 زمانی نام ماند و فی نشان هم

تو باشی هر چه بینی ما نباشیم
 که ما هرگز دگر پیدا نباشیم چو نقش ما به فی نقش بدل شد
 چه جویی نقش ما چون بازل شد

اگر چه چیزی بمازان می توان دید
 که ممکن نیست مارا در میان دید

وجودی ما اگر یک ذره بود
 هنوز آن یک ذره در حوز غزه بودی

نه بیند کس زما یک دزه جاوید
که آن دزه نکرد غرق خورشید

اگر خویش یجوی خبر تو

بمیر از خود مکن در خود نظر تو

چو آمد چشم را مرک تو در گوش

بمرکت گشت بیش از نوبه پیش

اگر خواهی تو نقش جاودانه کمال زندگانی مرک دانه

اگر خواهی تو نقش جاودان یافت

چنان نقشی به نقشی می توان یافت

کنون گریه جو ما خواهی زما شو

برک خود بگو از خود فنا شو

حصاری از فنا باید درین کوی و گرنه بر تو زخم آید زهر سوی

چو بکس و از آن راز اگاهی یافت

ز ملک خود دوست خود تهی داشت

تفیش شد که ملکش جز فنا نیست

که در دنیا بفارای پس بقا نیست

چو در صحرای خود شد جود خود دید

فنا بی خودی برقد خود دید

چو مردان کم زد و خود را فنا گفت شهادت و بر قدرت شکفت

مگر لدراسب انجا بود خواندش

بجای خویش در ملکش نشاندش

بناری رفت برد آن جام با خویش

بزیر برف شد دیگر میندیش

کسی کو غرق شد از وی اثر نیست

از وسایل نشینا ز اجنه نیست

تو هم در عین کردار به بنامده نمی دانی که در آبی نمائده
که همچو بچی در افتا به و پاکف کلی در بای آبی
چوبی کشتی تو در دریا شستی بگوید با تو دریا آنچه هستی
و تحت خاقان چین از رز سرخ است و بصورت
اژدها است که او را تیج در پیچ کرده اند و بر بالا
سرا و جای نشست خاقان چین است و دوران
تحت مقدار ده دزاع باشد و بلندی او شش
دزاع و درون آن تخت

مصل

در بیان سرای خاقان چین سرای خاقان چین
حصار است و در روی اهد بکر کشیده اند و از اهد بکر
محکم تر و در توی هر طبقه با غناست و بوستانهاست
و بنجانهاست و نگار خانهاست و دیوانخانهاست
و ساکنان آن جایها خادمان و دختر خانها اند که
طبقه طبقه زنی میکنند جمله دختران سرآی و دوازده
هزار و جمله خادمان سرای هفت هزار و از آن جمله که
بخدمت در می آیند و بصحبت او میرسند سه هزار خادم
و سه هزار دختر است که هر روز بنوبت از براس
خدمت خاقان چین گردای از دختران و گردای
از خادمان در می آیند و بعضی از آن که نه دختران
که پدران آن خاقان را خدمت کرده اند و قانون
میدانند و در درون سرای مملکت ضبط کرده اند

از برای جبرجیدن بمالک میفرستند و از آن دختران
 که ایشان بپسندند هر یک را در محفل جداگانه نشاند
 با تجمل تمام محفل را برداشته شهر بشهر و منزل بمنزل
 کرده کرده میبرند و با حشمت هر چه تمامتر ضیل ضیل
 در سرای درمی آرند و پیش مادر پادشاه یکان
 یکان عرض آن پری پیکران حوری نه زاده میکنند
 و آنها را که پسند در طبقات میگزینند و از اینجا ترقی میدهند
 و آنها را که پسندند و آنان که در سرای پر شد و باشند جمله
 ایشان را با خلعتها و بخششها بر منجی که آمده اند بجای خویش
 واپس فرستند **فرد** هر روز بمنای و هر شب جای
 خون زورق اشکسته مهر دریای اما خادمان همه خوش
 پسران صاحب حسن اند که در حین طفولیت اگر خواهند
 پسران ایشان که خادم سازند پیش امرای آن شهر
 پسر را ببرند و عرضحال بکنند و از ایشان اجازت
 نامه حاصل بکنند و آلات پسر را روی خاک زنند
 همچون کف دست همواره و بیمار او بکنند و چون
 بنگوشود و خود را بداند و پای تحت برد و اجازت
 نامه با خود برد و مدت ها از بیرون سرای خدمت
 خادمان درون سرای بکند تا یکی از خادمان
 درون سرای او را به پسر بی قبول کند و در سر
 در آورد مدتی تعظیم قواعد و قانون میکند چون
 کمال یافت در طبقه اول اگر محلی محلول افتد باو دهند
 و از اینجا ترقی میکند **فصل** و هر طبقه را مراتب او

کاریست و پرورش باغها و بوستانها درون سرای
 خادمان طبقه اول میکنند و در طبقه دوم خادمانی اند که
 کار ایشان اغوش اغوش خط در آوردن و بر آوردن
 است و جهت کثرت خط در مجلس گفته آید و در
 طبقه سیم خادمانی معبر باشند که در دیوان خانها
 درون سرای خود و خزان معبر اختصار خط میکنند
 و در پیش پادشاه می در آرند و خاقان چین را
 در قسمت شب و در قسمت روز که از برای خط
 نگاه کردن و نشان کردن تعیین کرده اند از آن
 هر کدام چیز نتواند کردن و بر آن خطها را یکان یکان
 پیش خاقان بیاورید و او در احضار او نظر کند و ما
 حاصل او را و اگر قبول است بدست ببرد و بقلم سرخی
 بر بالای خط کردی خط بکشد علامت قبول است
 و اگر قبول نکند علامت نکشد اینست سخن گفتن خاقان
 با خلق برون یعنی بخط و هر قسمی از دو آرده قسم ملک
 خطا را دیوان خانهاست متعین در درون سرا
 اینجا نکه در برون سرای و آن خطها اینجا قبول و ناک
 اغوش اغوش و بند بند بسته و سر بهم از دیوان خانهای
 آن قسم که در درون سراست بدیوان خانهای هر قسم ملک
 خطای که بیرون سراست بدر آید و در هر یک از آن
 دیوان خانهای بیرون سرای نه میز معتبر نشسته و آن خطها را
 واکند و قبول و ناک قبول را بدانند و بعد از آن نظر بان حکم خط
 مگردان باشد و در طبقه چهارم سرای خاقان چین و

۹۷

و از آن چهار ملک مملکت ملک چین است که در آنها
 از یک طرف خادمان معبر و از طرف درون دختران
 معبر کاروان مهم گذار همه کمرهای یشم بر میان بسته
 و تاجهای غریب مرصع بر سر نهاده و از اطلسهای
 خطای لباسهای زر بفت پوشیده و از هر دو جانب
 آن هر دو گروه بیایند با تحت روان با نجل تمام و در آن
 دیوان خانها بقدر مراتب خود فروز آیند و بقدر مرتبه
 بنشینند در پیشان یک دختر و در چپ و راست
 آن دختر دو خادم نیز با کمرهای یشم بر کمر بسته بنشینند
 و از پیش روی گروه دختران صف بر کشیده و
 بخدمت بر پای چون اصنام مصور ایستاده و بر چپ
 و راست گروه کرده خادمان خطای بحسن صورت
 مشهور صف صف بر پا ایستاده و آن دختران
 و خادمان کاروان مهم گذار و ضابطان ملک
 خطای در آن دو آرده طبقه دیوان خانها
 درون سرای جمله بمراتب بنشینند و اختصا خط
 بکنند بعلم و بغواست و فیلسوفی از تحوای خطها چیزها
 فهم میکنند و طریق ضبط مملکت از انجا مینمایند

مشهور
 بجان از طالبان راه دین شو
 کراینجاینت سوشهر چین شو

بعلم عیسوی کن چشم روشن
 که تاباشد که توان تو دیدن

اگر در جهل خود دائم نشینی * چو مهدی پشت ایدم نیبمی
خود دجال عیسی جز یکی نیست
یقین دان اندرین معنی شکی نیست

اگر دانا بود عیسیت بر حشر
که نادان خربود از خرف و زو تر
مثال تن خرو عیسیت جانت * اگر عیسی صفت بشد رویت
چو جان نادان بود دجال بشد
چو دانا گشت عیسی حال بشد

ز نطق عیسوی کبر دانش جان
شود از علم زنده جاودان جان
چو دانستی یقین عیسی و دجال * رزاه علم شد معلومت این حال
نشان مؤمنی دانسته چیست
ارادت سوی آن عالم که باقیست

برو جان پدر رؤیت برآه آر
ز فانی بگذر و باقی نکه دار
و در طبقه پنجم خزینه ملک چین است از زر و نقره
و جواهر و کمی و اطله های ملون خطای و قلعی و پاس
برک و تافته و کرباس و غیره و پیوسته این خزینهارا
بکار برند و بجای او دیگری بنهند و بعضی از دختران
و خادمان استند که در درون سرای خانها سخته
اند خشتی از زر و خشتی از نقره مثل هذا خزینها
غریب و عجیب در درون سرای است که گفته
شود در جایش و هم طبقه پنجم است جای شیران

و بران و پلنگان و یوز و سیاه کوش و سکان تبت
 و سکان تبت پریشم است و برهیت از روستا
 صلابت بشیر برابری میکند و در درگاه عالی مخبر
 سلاطین روی زمین سلطان روم را ازان سکان
 هستند که رومیان سکان ساسانی گویند ولی اصلاً
 از سکان تبت است و از سکان تبت در کوهها
 خطای می باشد و حصولی آن سکان از انجاست
 و در طبقه ششم دوازده هزار خانه دختر است
 و جای نشستن آن دختران در خور مراتب و منصب
 ایشانست و در طبقه هفتم سرای خاقان چین خود
 و عیال خود و خاصکیان خود می باشد و در اندرون
 سرای که عبارت از هفت قلعه است که در روی
 همدیگر ساخته اند و رای خاقان چین در و یک مرد
 نیست و بلندی دیوارهای آن سرای بر تپه ایست که
 مرغ بلند پرواز باید که درگاه پریدن از بالای او
 نتواند گذر کردن العلم عند الله بان بلندی و بطری
 و دیوار در روی زمین کسی ندیده باشد در ماسوای
 آن ملک و از بیرون دیوار آن هفت حصار بر دور
 آن سرای هزار پاس خانه است و در هر پاس
 خانه ده کس اند یعنی ده هزار کس پاس دیوار سرگ
 خاقان چین میدارند سواي آن لشکر که در دیوان
 گاه تخت او را نگاه میدارند ده هزار کس اند همه
 غرق آهن و پولاد مسلح و بهمه سلاح آراسته

شب تاروز خواب نمکند در همه جا چراغ میسوزد و چوبک
 و چرس و فانوس کرد و سرای میگردانند **حکایت**
 با سپانی بود عاشق کشته زار
 روز شب فی خواب بودش فی قرار
 گاه میرفتی و چوبک میرزدی
 که زخم بردوی تارک میرزدی
 همدی با عاشق بی خواب گفت
 کی خواب خان یکدم خوش بخت
 گفت چون شد پاسباز عشق بار
 خواب کی آید کسی را زین دو کار
 پاسباز خواب کی لایق بود
 خاصه مردی با سپاس عاشق بود
 پاسبان و عشق با او یار شد
 خواب از چشم بدریا یار شد
 پاسباز عشق او نغز او فتاد
 کار بخوابش در نغز او فتاد
 پاسبان کن بسی در کوی دل
 زانکه دزدانند در پهلوی دل
 هر کرا این پاسبان شد صفت
 زود یابد اندر رنجی معرفت
 داند ده هزار پاسبان در دور سرای خافان
 چین لایق قطع در چوبک زدن و جوس و فانوس
 کرد ایند اند پیوسته میرشد و در دیرها درای

۹۲

بنوازند و در سر کوزه ها و عکس خانها چو کبکهای عجیب و غریب
 مینوازند و یکشین و غوغای در آن شهرهاست و در شهرها
 صفت نتوان کردن در همه ملک چین با سبانی غایت
 مضبوط است و در همه شهرها آن نه از ترس دشمن
 است بلکه اظهار تجمل پادشاهی و ضبط مملکت است
 و از چهار جهت آن سرای درهاست و از جانب
 هر دری هفت دربند است نیز دیوار هر حصار
 در بند است و در و در بند هر جانب کاری متعین است
 و از یک در و در بند او خزینة در می آید که حاصل دوازده
 قسم ملک چین است که آورده اند و در برودن
 آن در و در بندها بر آیهانگاه میدارند مدتها می باید که
 نوبت رسد که بخزینة در آوند و از در دیوانگاه
 خرج آن خزینها میکنند و در و در بندهای یک جانب
 متعین است از برای حفظ در آوردن و بر آوردن
 و برین در و در بند نیز کوس عدل نهاده اند
 و از در و در بندهای یک جانب دیگر خلق سرای
 در می آیند و میبرایند و آن یک در و در بندهای
 یک جانب دیگر از برای دیوانگاه است خاقان
 چین گاهی که خواهد از سرای بدر آید از آن درها
 و در بندهای دیوانگاه بدر آید در سالی یک بار بار
 و بار با تجمل عجیب و غریب و در همه امور ملکی بغایت
 دزمین است و در آن وقتی که واکردد باز بهمان
 درها و در بندها در آید و چون از چهار جانب درهاست

و از جانب هر دری هفت دربند است و در هر در بند
 پنج جفت در است و در طرفین و سه در میان
 و آن دو که در کنار است از دایره و شکرها بدیوان
 در می آیند و آن سه در که در میان است خاصه پادشاه
 است که خود خاصگیان خود از آن درها در آید و بر آید
 و بلندی هر دری مقدار یک گز اند از باشد و آن درهای
 مذکور که گذرگاه پادشاه است از پولاد خطا است
 ریخته اند عجب اگر از آن درها در روی زمین بود باشد
 مگر در خطائی کار کرده باشند و در بیرون هفت
 دربند پیش روی هر دری یک حصار مضبوط ساخته
 اند و در سه طرف آن حصار درهاست که برسم
 دربند های درون سرای ساخته اند و غایت
 آن درها مذکور شد و در درها و در بندها فانوس
 هست بعد دستارهای آسمان زنگار زنگ
 روشن کرده اند و از سر سنجقها و ریخته و از هر دری
 و در بندی چنان نماید که نظاره کننده داند لطافت
 آن فانوسها را و از هم دوری آن دربندها را
 و در نیم شب همه اهل قلم و اهل علم حاضر شده اند
 و در بیرون آن درها و در بندها خیل خیل و طلب
 و سنجاق سنجاق همه انتظار میبند از برای آنکه
 کاهی خاقان پیش از صبح بدیوان بدر می آید
 هر کس که اهل آن دیوان بوده باشد حاضر باشد
 کناه کار است و در بند و جس برود فی زمانه

۹۵

یکبار خاقان در صبح بدیوان بدر آمد و در آن ساعت
سه هزار امرا کم آمد که بدیوان حاضر نشده بودند
همه گناه کار شدند و از منصبها بیفتادند و در بند حبس
رفتند و اکثر بدیوان بدر آمدن خاقان پیش از آنجا
بر آمدن است و از آن ترس مذکور همه آن خلق
حاضر شده و بر آن درها و در بندها انتظار میرند
و چون آن درها و در بندها را که مخصوص امرا و شکر
است بیکبار واکند و همه آن خلق ماخلق اسد کرده
کوه و خیل خیل در خورد مراتب خود در آیند
از آن درهای مذکور که مخصوص خواست و دربانان
و چاوشان از برای نمایشانند و اگر نه آن خلق
ماخلق اسد که در آن دیوان حاضر میشوند هیچ
حاجت منع و تادیب و تعلیم نیست بلکه همه خلق چین
از خواص و عوام بغایت ادیب و معلم اند ادب
و حرمت و عزت را در تمام دنیا کس برابر ایشان
مداومت نتواند کردن زیرا که از چندان هزار
خلق که در دیوان در پیش خاقان چین بر پا
ایستاده اند کس را زهره نطق نباشد چه جای
منع و تادیب و چاوش و دربان خطایان
از آن مضبوط تر اند که کسی برایشان راه تواند
گرفت چون در آمده شود چندین هزار شکر
بنشینند که همه غرق آهن و مسیح نشسته پشت بر پشت
هم نهاده و نه حوزدن و نه خفتن و همه بیدار پیش

ازین مذکور شد و پاس آن درها و در بند ها که
تحت خاقان چین بران جانب است میدارند **مقاله**
این و صد چندین سپاه و لشکرند

سر بسر میراجل را چاکرند روز شب پیوسته شکر میرسد
یعنی از پی میر مادر میرسد چون در آمد از همه سوئی سپاه
هم تو باز افنی دهم نفست ز راه هر که خورد او از اجل بک تیغ دست
هم فلم شد تیغ دهم دستش شکست
کر منم میراجل در کار و بار

چون اجل آید بمیرم زار زار
وان جماعت مذکور که نکه بان تحت اند ده هزار کسانند
پاس تحت و در بند های دیوان گاه میدارند ماسوای
در بانان و شکری که از بیرون پاس سرای میدارند
وان درها و در بند ها که از جوانب دیگر است بقدر
حال شکر متعین است از برای پاس آن درها
و در بند ها مشهور چنان است که پنجاه هزار
کس شب و روز از درون بیرون سرای مشغول
خدمت پادشاه خطای اند و از آنکه تعیین کرده اند
در خدمت ساعتی احتمال زک و تاخیر ندارد و چون
نزدیک بر آمدن خاقان شود بدیوان دو فانیوس
علی و صندلی و طشت افتابه این جمله زرین از
بیرون جماعتی اند که می آرند و ان جماعت و فنی که
خاقان از سرای بیرون خواهد که رود خاقان
چین را ایشان بردارند و چون ان جماعت که بایند

۹۶

بدر بند سیوم باشند وان فانوسهای لعلی
 درون سرای در رود و بدر بند چهارم و در بالای
 کوسی بزرگ است مقدار پنج ه کس بدور او پهناده
 در نوازش آرند و بسیاری بنوازند و چون از نواختن
 کوس ساکن شوند و هم در پهلوی آن کوس درای
 او بخت اند بر مثال کبندی معلق در هوا از سقف طاق
 در آویخته و بعد از نواختن کوس آن درای را نوازند
 و طریق نواختن آن درای چنانست که چهار صد
 خادم از برای نواختن موکل آن در آیند و چوبی
 بر مثال تیر کشنی پس بلند در مقابل درای بیک
 پهلو از سقف در آویخته بر بخیر ها و آن چوب را
 بان عظمت عقب عقب ببرند مقدار جمل کام
 در ها کنند و سر آن چوب بیاید و بان در آید
 بخورد چنان بضرر صدایی از و بدر آید که تمام
 شهر خابانغ آن اواز را بشنوند آن درای را
 بان صفت در نواختن اند و خاقان در آمدن
 بر تخت نشستن و در آن حین که شصت و نه نوا
 باشند خاقان بر تخت بنشیند و چون بران تخت
 زرین اثر ها پیکر قرار گیرد یک ضرب دیگر نوازند
 جمله آن نواختن درای هفتاد بود و در آشنای
 نواختن درای خاقان و کفی که با اویند بسرعت
 هر چه تمامه بسوی تخت و دیوان شتابند و خاقان را
 هیچ زمره تاخیر و توقف نباشد زیرا که از قانون تجاوز

کردن رسم نیست و در آن چین که خاقان چین
 بر تخت زرین اژدها پیکر قرار گیرد و آن درها و در بندها
 را بیکبار واکنند و در مقابل تحت خاقان چین آن درو
 در بندهای پولاد با صدای با هیبت عجیب و باواز
 های با سبب است غریب همه بیکبار و اشود چنان بلند
 اواز که تمام شهر خانباغ با آن عظمت اوزان درهای
 مذکور و آن درای مذکور و آن کوس مذکور شنوند
 و بشناسند و بدانند که خاقان چین بر تخت نشست
 و در هر در بندی سه فلاخن انداخته اند و آن فلاخنهارا
 بر صورت مار ساخته اند از سر تا دم ده قولنج
 باشد و حلقه حلقه ساخته و هر یک فلاخن در دست
 میریست و جلگی آن فلاخنهارا هر ده عدد است و چون
 آن درها و در بندها همه بیکبار و اشود و آن
 هر دو لشکری و ایلمیانی که از اطراف و جوانب عالم
 آمده اند همه روی خاقان چین را ببینند که بر تخت
 اژدها پیکر نشسته بر نشاط روی او آن فلاخنهارا
 بیکبار در حرکت بیارند و برفشانند بر مثال طوب
 و تفنگ اوازهای با هیبت بیکبار بدر آید که تمام
 شهر خانباغ کوشش بان اواز دارند و چون آن
 اوازها را بشنوند بدانند که خلق در دیوان روی
 پادشاه را بدیدند و همه خلق آن شهر خست کردند
 از آنکه ایشان روی پادشاه را نتوانند دیدن
 و هفتاد و پشت خلق بازار ندیده است روی خاقان

۹۷

چین را از آنست که خلقی که بدیوان خاقان چین در
آیند در بانان و چاوشان هیچ نگویند زیرا که ایچکس
زهره نباشد که خلاف قانون و ادب در درون
سرای رود و دو قدم نهد هر کس پیش از تخت
نشستن خاقان آمد خوش واکر نه نگذارند و او
کنا هکار است و چون خاقان خواهد که بسیر و تماشای
صحرا بدر رود و تمام خلق شهر دکانها بیندازند و پنهنجا
شوند از برای آنکه ادب ایشان چنانست اگر
خاقان بصحرا بشکار رود دور از روی حاضران
اگر از اسب بیفتد و یا در پی شکاری اسب
دواند درین هر دو صورت کنایه کار باشد و از
پادشاهی معزول شود و سلطنت از اولاد او
منقطع شود زیرا که خلاف قانون کاری کرده است
و در بسیاری از شهرهای خطای است که در هر
یک از آن شهرها پادشاه زاده باراسرای
با تکلف ساخته اند که بغایت مزین و تاجگذاری
که پوشش دیوارها و خانهای آن سرایها از
سفالهای نفیسی است و حاصل خرابات
آن شهر را با آن پادشاه زاده تعیین کرده
اند یعنی محبه خانها را حاصلش را و بسیار
دیگر از پادشاه زاده ها استند که رنجبری میکنند
و روز خود میکنند رانند و اگر خاقان چین بسبب
کنایه از پادشاهی معزول شود سلطنت از اولاد

او منقطع شود و یا خاقان وفات کند دور از روس
 حاضران در بایات نداشته باشد ازان پادشاه
 زاده ها که نگاه داشته اند و ران شهرها کدام که
 قابلتر بود بیا رند و بر تخت بنشانند **فصل** و چون خاقان
 چین خواهد که بدیوان بدر آید همراه او سازها مینوازند
 که از همه انواع غریب و نایها مینوازند که همه نوع او
 عجیب چنانکه از احکان آن سازهای عجیب و از خوشی
 آن نایهای غریب هر نفس جان تن را الوداع مینویست
 و در زمان استماع آن اوازهای فاغوس مثال
 ارغوان ایشار و دران اثنایکان ضرب دهل کریم
 ادا می مینواختند که از کراهِت اواز آن دهل خوشبها
 آن نایها و سازها ناخوش مینمود **فرد**
 زشت هم خوبست کا دار خمار می کم شده
 ارغنون آید بگو ششم خشم اگر چه انکراست
 و اواز دشت آن طبل ناخوش تنیه بوده مرخاقان
 چین را که بان معزور و شغول آن سلطنت نشود
 و فریفته این احکانات بنیاشی که در عقب این خوشبها
 ناخوشی است که آن مرکب **بیت** مرکب نکر تاجه راه شکست
 کا ندرین ره کورش اول نمرست
 پند گیر ای دل که کرد آ بلاست
 زنده دل شوز انکه مرکب دفناست
 و رازین کرد اب سر بیرون کنی
 هر نفس جمعیتی افزون کنی در درین کرد اب مالی مبتلا

۹۸

سرسی کرد و ترا چون آسیا چیست دنیا سرگون پایدار
 بیقراری داغما بر یک قرار کر همه دنیا مسلم آیدت
 کم شود تا چشم بر هم آیدت ملک دنیا خاک را زرا دهند
 عاقبت پر از کار ازرا دهند

ولذت نوای آن سازها موقوف است بسمع زبان
 قلم از تعریف آن سازها و ساز قاغوسی عاجز است
 و قاصر **عراقی**

از خوابات مرادوش بدوش آوردند
 بخودم پیشان باده فروش آوردند
 شهسواری که نیامد بهمه کون فرو
 بر در خانه خمار فروش آوردند
 سلطان زیر لب از پرده اسرار بنی
 تاجچه گفته که بی را بخروش آوردند

و از آن سازها بعضی مخصوص سرای خاقان چین است
 که در ماسوای آن سرای نوازند حکم است و چون
 خاقان چین بآن حشمت بران تخت از دها پیکر نشیند
 بران خلقی که در آن در بندها توقف کرده اند امرا
 و لشکری و دلچپخانه که از اطراف و جوانب عالم آمده
 اند همه را بار دهند و جمله آن خلق بمراتب خود
 و سرعت هر چه تماثر کرده کرده در آیند و هر کرده
 را مراتب و جای او متعین است و مردمانی که ازین
 طرف دنیا یعنی از دیار اسلام رفته باشند بر همه مقدم
 و دوسه قدم ماند نزدیک خاقان چین بایستند

و حرمت مسلمانان را بر همه مقدم میدارند و از مسلمانان پایه
 تر مردمان بتت بایستند و از بتتان پایه تر قلماق
 بایستند و از قلماق پایه تر تراوی غوران بایستند
 و از تراوی غوران پایه تر کرده اوجد و جو رجبت بایستند
 و از اوجد جو رجبت پایه تر کرده کرده و نوع نوع هندیان
 بایستند و هر کرده از مملکتی آمده اند و هر کرده بی بنوچی
 لباسها پوشیده و بزبان دیگر گونه سخن میکنند
 بهفتاد و دو زبان در خطای سخن میکنند و نامعدود
 و بسیار بودن زبانها را شبیه نیست و بسیاری لغت
 الفاظ مختلف میدانیم که در مردم یکی موافق نیست و طرف
 راست خاقان چین شکر و از برای او باشند و طرف
 چپ اهل قلم و امرای اهل قلم بایستند و طرف عقب
 تحت خاقان اهل سرای او بایستند یعنی در میان
 خادمان بوده باشد که دختران نیز بصورت خادمان
 بودند هیچ کس را زهره آن نباشد که در دیوان خاقان
 چین سر بر آرد و در روی خاقان و یا غیری نکرد و در پیش
 روی خاقان امرایی که از ممالک خطای آمده اند از برای
 طلب مراتب و منصب کرده کرده پاپاس و امراس
 پاپاس و ایچیان که از اطراف و جوانب عالم آمده اند
 جمله صف صف در پیش روی خاقان ایستاده و آن
 درها و دربند های مذکور در غایت لطافت سازاوار
 و مناسب سلطنت دنیا در پیش روی خاقان نمایان
 و در آن دربند ها صف صف شکرها و بیلان ایستاده

۹۹

و در آن هفت مذکور آن همه خیل و حشم سلطنت
 خاقان چین در پیش روی او نمایان و در آشنای
 چین چندین هزار زاغ بلخی سرخ پای سرخ و مرغ
 آبیان و انواع مرغان عجیب و غریب هر صبح
 بدیوان حاضر میشوند و در بالای سرای بسفال
 پوشیها بغفوری سیر در محل دیوان گاه میشیند
 بی غوغا و بلا زک و در ما سوای دیوان و دیوان
 گاه در سرای اگر شرط ببندند نیابند شبه نیست
 که طلسم است و یک سب دعوی سیما فی خاقان
 بدیوان گاه هر صبح حاضر شدن آن مرغانت
 و در نهایت آن هفت در بند کوس عدل نهاده
 اند و در ردیف آن در هر در بند یک کوس
 عدل نهاده اند و بر آن کوسها نگاه بانان مؤکل
 کرده اند و اگر کسی ظلم بیاورد و آن کوس که بیرون
 هفت در بند است آن مظلوم ظلم رسیده یک
 ضرب بنوازد که اواز آن کوس بدر بند دوم
 رسد و مؤکل در بند دوم بنوازد اواز آن به
 سیوم رسد و در سیوم بنوازد و چهارم برسد و مثل
 هذا در پنجم و ششم و هفتم نزد خاقان چین کوس
 عدل را یک ضرب بنوازند اگر آن کوس عدل
 نواختن در محل دیوان بود بسیاری از امرابوند
 که عقشان زایل شود و بعضی بهوش شوند و
 بعضی بمیرند از ترس و کرده آن امر که شکایت

از ایشان بود یعنی بکوس عدل نواختن جمله
 ایشان در بند و حبس و قتل بردند زیرا که قانون
 بران طریق است و کسی را زهره یک سر موسی
 از قانون تجاوز کردن نباشد و مبالغه نیست حفا که
 بیان واقعیت زیرا امرا از خلقان چین بغایت
 ترسانند و باقی خلق از امرا ترسانند و خوردان
 و خلق از کلان تران ترسانند از برای آنکه قانون
 ایشان بغایت باریک است و نگاه داشت اولایم
حکایت یکی از امرای او را در دیوان در حضور خاقان
 چپ در است کمر او از هم داشت و کمر بر زمین افتاد
 و گیرند با که عسکان را دیوانند او را گرفتند خاقان
 چین از روی تخت نمره زد که با یعنی بخشیدم گیرند با
 او را بر زمین گذاشتند او بیفکاد نگاه کردند از ترس
 مرده بود و آن کس که کوس عدل نواز د امرار را
 ترس از د از آنست که آن کوس عدل نواختن
 شکایت میشود از امر که مهمات آنکس تعلق بایشان
 دارد یعنی بداد من نرسیدند آمدم و کوس عدم
 نواختم و چون آن شخص کوس عدل نواز در دو
 زانو بر زمین نهاد و بر سر زانو بایستد و آن نگاه
 بانان کوس بیرون در جهند و کردن آن کس را که
 کوس را زده یعنی نوازنده کوس را کردن ببندند
 و منتظر بایستد و مؤکلان در بندها در هر در بندی
 که هستند یعنی نگاه بانان کوس هر کرده کوس خود را

یک ضرب بنوازند و چون در هفت در بند هفت ضرب
 بران کوسهها بزنند و آواز کوس هفتم بکون خاقان
 برسد در حال خادمان خاص خود را بفروستند و از آن
 شخص تفتیش احوال بکنند و از زبان او تذکره بگیرند
 و خط او را نیز بگیرند که خطایی بی خط سخی نکند و از آن
 داد خواه ضمان بستانند و رها کنند و اگر ضمان نداشته
 باشد در حبس بکنند زیرا که مهمات او که کلی باشد
 از جهت آن در حبس کنند و آن خط و تذکره داد
 خواه پیش خاقان در آرند و آن خط و تذکره را خود
 بخواند و تفتیش آن حال بخواص خود بفروماید و از سبب
 نواختن آن کوس بسیار کان بحبس و قتل بردند
 زیرا که قانون ایشان بغایت باریک است و نگاه
 داشت او لازم چنانکه در تمام ملک چین اگر کسی
 یک چیز از قانون ترک کند او را بگیرند و توابع و
 لواحق او را بگیرند جمله را در بند و حبس بکشند
 و جرم کنند باز آمدیم بر آنکه چون خاقان چین بران
 تحت اثر دها پیکر قرار گیرد و تاج و تخت و جمشید
 و درها و در بندها و سرای شدادی و دیوان
 سلطنت خاقان خود را ملاحظه کرده بعده گانه
 دانسته که اینها را پیش بغایت زیرا که در روی
 تحت بغایت مظلومانه نشسته **مشو**
 پادشاهان جهان در زندکی بوبروند از شراب بندگی
 ورنه ادهم و اسر کردن و ذک ملک برهم زندی بی دریک

روی در دیوار بنشینند ز درد روی یکدیگر بنیندند ز درد
 آن طرف که عشق می افروزد درد
 بوجیفه ش فنی درسی نکرد

وامرای زبان دان استند از برای هر طائفه جدا بجدا و
 امرای زبان دان سلمانان هفت میر مسلمانند که از برای
 سلمانان متعین اند و چون خواهند که ایلیچا را اجازت
 بدهند آن زبان دانان بیایند و در حضور خاقان چین
 عرضحال هر کرده بکنند و گویند محل آن شد که بخشش داده
 شود و ایشانرا با اجازت داده شود خاقان چین در
 جواب گوید که دانستم و حزینه چنان میدانند ما سوا
 آن مقدار سخن از خان خطای امرای بیرون سرای
 و خلق بیرون نشینده اند و آن مقدار تکلم خاقان گویا
 از برای آنست که خلق بیرون بدانند که او را زبان
 است و قانون نیست مکالمه کردن خاقان با امرای
 بیرون و امرا نیز با او جز بخط و در حضور خاقان نیز قانون
 نیست خط داشتن و در دربند های یک جانب سرای
 مخصوص است از برای خط در آمدن و بر آمدن گفته
 شد و گاه باشد که خاقان چین در دربند سیم بر تخت
 بنشینند و امرا و وزرا و ایلیچا نه که از اطراف و جوانب
 عالم آمده اند و لشکر و غزه و آن همه خیل و حشم
 مذکور کرده کرده و صف صف در آن دربند ها
 تا در بند چهارم بایستند و خاقان از طرف درون
 بر آید بان ترتیب مذکور و بدر بند سیم بر تخت بنشینند

۱۰۱
 و نه خاقان ایشان را بیند و نه ایشان خاقان را و از برای
 چنان حالت کردی از امر متعین اند از برای
 عرض کردن آن خلق و آن امر را در دست تختها
 باشد از دندان بیل تراشد و منقش و در اثنا
 عرض کردن آن تختها را در پیش روی بدارند
 و نغمه در غایت بلند می زنند بصدای غریب و آواز
 عجیب و در آن نغمه بگویند که چندین هزار امر و چندین
 هزار شکر و چندین هزار خلق که از اطراف و جوانب
 عالم آمده اند و این جا همه حاضرند و از آنجا بگویند و
 خاموش کنند و از درون سرای از پیش تخت
 خاقان در جواب خادم بلند آواز گویند که خاقان چه
 اند که مکس میکنند یک میر دیگر باز از بیرون باواری
 عجیب و غریب بگویند که فرمان چیست از درون
 سرای جواب آید که اجازت است **فصل** اگر خاقان
 چین در ماهی دوبار بدیوان بدر نیاید معاف است
 اگر سه بار ترک کند بلا عذر گناه کار شود و یک
 گناه بر خاقان بنویسند و گناه پیش ایشان ترک
 قانون است و اگر خاقان چین سه گناه کند از پادشاهی
 معزول شود و اولاد او نیز گناه کار شوند و پادشاهی
 از نسل او منقطع شود و از آن پادشاه زاده ها که
 از برای شهر با کذاشته اند حاصل خرابات آن شهر
 وجه معاش او بود یکی از آن علم همه خلق بود بیارند
 و پادشاه سازند و خاقان پیشین را غزل کنند

داز برای آنکه امر او لشکری و خلق تابع اویند در آن
 وقت که بطریق قانون باشد و در خلاف قانون
 فرمان او نبرند و همه عمر خاقان و امر او خلق را اتمام
 ایشان در آنست که از ایشان آن بود که خلاف
 از برای آنکه امر او خلق بیک گناه مواخذ و معاقب
 شوند و پادشاه س گناه بعده و امر او پادشاه زاده ها
 با خاقان چنین نتوانند مخالف کردن از دو سبب
 یکی آنکه همه لشکر و خلق از آن خاقان است و همه در
 دفر است و بیرون از دفر کسی در خطایر نباشد
 و هر چند میر معظم و پادشاه زاده باشد چون از منصب
 بیفتد یک کس یاد و کس خود داشته بود چون مخالف
 کند و دوم آنکه در خلاف قانون زهره اطاعت
 ندارند بتاریخ مشهور میان ایشان چهار هزار سال
 است که نه آفت طاعون دیده اند و نه خرابی اسپاه
 از جهت نگاه داشت قانونی که در امور ملکی بغایت
 نافع است از آن جهت است که در امور ملکی و
 در ضبط ممالک بغایت و کمال رسایند اند تا بحدی
 هیچ خلل در ملک ایشان یافته نشود و هیچ دشمن بملک
 ایشان رخنه نتواند کرد از آنکه قانون و قواعد را
 ایشان بغایت مضبوط گرفته اند و چون آن امر او
 و خلق از دیوان خاقان چنین بر آیند هر کس بدیوانخانه
 خود بیایند و هر کس را در خور مراتب او دیوان
 خانه است و چندین هزار امر او را چند هزار دیوان

خانهاست و در همه شهرهای خطای بهمان ترتیب مرتب
 دیوان خانهاست که جمله انرا از پادشاهی ساختند
 و ایچ میریرا زهره بنام شد که از برای خود دیوان خانه
 سازد زیرا که قانون نیست و چون امرا بدیوان خانها
 بنشینند و در هر دیوان خانه سه میر بنشینند یکی حاکم
 و یکی امین و یکی دیوان جمله تعلق دار خطایند و همه از
 همدیکر ترسان اند و ایچ کد امرا زهره خیانت و تفصیر
 بنمود از برای انکه همه غماز یکدیگر کند و بهمان طریق
 در دیوانخانهای سرای نیز دختران و خادمان
 از هم دیگر ترسند و دیوان خانهای درون سرای
 بجه ترتیب است و در درون سرای دوازده دیوان
 خانه است مقدم بر بانی دیوان خانهای سرای
 و در هر از آن دیوان خانه یک دختر است صاحب
 اختیار و مفتش که یک قسم از دوازده قسم ملک
 خطای را اوضبط میکند و دو خادم معتبر یکی در دست راست
 آن دختر و یکی در چپ آن دختر و آن خادم که در
 راست آن دختر است امین است و آنکه در چپ
 آن دختر است دیوان و در آن دوازده دیوان
 خانه مقدم درون سرای همه بهمان ترتیب است
 و صاحب دوازده قسم ملک چپ در آن دوازده
 دیوان خانه مقدم درون سرای در پیش آن
 دوازده دختر صاحب اختیار کامل بافر است
 باکیاست نهایت میرسد بر آن تقدیر اگر کونین پادشاه

در خطای دختر است راست بود از بهر آنکه چون
 دوازده قسم ممالک خطای در دست ایشانست و
 بر همه خادمان درون و بیرون سرای و بر همه امرای
 خطای در علم و کمال و در ضبط مملکت بر همه مقدم اند
فصل و در بیرون سرای شش میرند که ضبط دوازده
 قسم ممالک خطای در دست ایشانست یکی ضابط
 قانون ممالک است و یکی ضابط خزینة ممالک خطای
 وزر و نقره و قماشها و یکی ضابط خزینة برج و کدوم و جو
 و غناب و کرد کلان و کرمدار و هیزم و کاه تمام ملک
 خطای است و یکی ضابط تمام شهرها و حصارها که ساخته
 اند و میسازند و مرمت آن و دیوان خانها و غیره و یام
 خانها چه یام اسب ارابه تمام ممالک خطایست و یکی
 ضابط تمام سخن ممالک خطایست و از بیرون سرای
 آن شش میرکار دان مهم گذارد و در خانه خاقان
 چنین ضبط دوازده قسم ممالک چنین بران طریق مذکور
 میکنند و حساب انرا سال بسال بجز و دفتر با آن
 دختران که در دیوان خانهای درون سرایند بهرند
 و آن دختران بجز انرا بخاقان باختصار خط بعرض
 رسانند و خاقان جمله یک سال احوال آن ممالک را
 بدانند زیرا که از برای هر مهمی خطی خاقان رساننده اند
 بکرات و اکثر آن واقعات معلوم است و شب و روز
 را از برای خاقان چنین سه قسم ساخته اند در یک قسم
 عیش و نوش کند و در یک قسم خواب رود و در یک قسم

۱۰۲

سیم خط نشان کند و در قسم عیش و نوش و خواست اجتنای
 دارد و آن مقدار که مقصود است اما در قسم خط نشان
 کردن هیچ قدرت تقصیر و تأخیر ندارد و اگر زیاده خواب
 کند بیدار کنند از برای خط نشان کردن از برای آنکه
 بتجاوز از وقت معین ترک قانون است و ترک
 انجمن خافیه و دختران که آن روز نوبت خدمت از ایشان بود
 خود خادمان نوبت جمعی بکمال کار شوند و اگر خافیه
 چین سه از این گناه کند در قانون ایشان از پادشاهی معذور
 و ادای چین بیک گناه مأخوذند و معاقب شوند و از مرتبه
 و منصب خود بیفتند و در بند و حبس بروند اگر اما از پادشاه
 پکان گناه عفو کنند جائز و اگر پادشاه از امر این عفو گناه کند
 جائز و آن نادر الوقوع است و جایی که از خاقان چین و امر
 او نگاه داشت قانون انجمن بود دیگر گناه زهره
 ترک قانون است از جهت نگاه داشت قانونست که
 ملک ایشان چندین هزار سالست خواب ندیده است
 و هر روز در زیاده شدن است **باب هفتم**
 در بیان زندانها و خطای نفوذ باشد و در خانها لغو
 زندانست یکی را شین بو گویند و یکی را کمبو گویند
 و آنکه کمبو گویند عقوبت او سخت و نند های کر آن
 زنده بر آمدن از اینجا نادر الوقوع است و آنکه شین
 بو گویند بند و عقوبت او خفیف تر و بیشتر از اینجا
 سلامت زنده بر آیند و در هر دو زندان زنان جدا
 جدا و هر یکی شهرت نامش زندان و هر نوع
 گناه کار را که بیارند نظر بکناه آن گروه دیوان

خانه ایست در بیرون زندان و در آن دیوانخانه ها کنه
 هر کروی را که ثابت کنند و بگردن ایشان لازم سازند
 و در حال بیان حادثه ایشان را خط سازند و پیش پادشاه
 دارند و ایشان را بر زندان در آرند **فصل** و چون بدر زندان
 برسند سه مبر معظم بدر زندان دیوان خانه دارند و بدر
 زندان نشسته اند و آن میران در بان زندانند چون
 پیش آن میران برسند نامه های کنه کار ایشان بنویسند
 و سبب گرفتاری ایشان را بنویسند و تاریخ گرفتاری
 ایشان را بنویسند و مملکت غیر خطایرانند پس رسد که از کدام
 قسم مملکت خطای آمدید و نام نام آن قسم را بنویسند
 و تاریخ عمر هر یک بنویسند آنها که سال خود ندانند و زندان
 ایشان را واکند مثل سائر حیوانات و از زندان ادم
 سال ادم را حکم کنند و بر روی هر یک مهری از مرکب
 بنهند و بر زندان در آورند و چون ملک خطای در دوازده
 قسم است زندان نیز دوازده قسم است و هر گروه
 بیارند بنام آن قسم مملکت طبقه متعین است و گروه آن
 قسم را بر آن طبقه ببرند و اگر یکی کنه شکار جنگ
 کرد بسبب یک جنگ کننده ده پانزده کس را از قوم
 و قبیله او کردن بسته بر زندان ببرند اگر زن و اگر مرد
 باشد که جمله را بر زندان برند و هر گروه را از کدام دیوان
 خانه که کنه بر گردن ایشان لازم ساخته در قید و بند
 می آرند باز وقت نجات ایشان بهمان جای می برند و رها
 می کنند و گروه کرده در می آرند و گروه کرده می برانند و همه

۱۰۲
 ممالک خطای اچ میری یاسو بستی را زهره بناشد که
 یک اچ از اچ کنا کارے بکیرند ما سوای پادشاهی
 و جرمیه که از برای پادشاهی بکیرند در حوزد کناه آن
 کس و قبیلہ اورانیز جرم بکنند و چند مدبرج سفید که
 او بدد و قبیلہ او چند مدکنند و از زن بدہند در تمام
 ملک خطای جرمیہ بہمان طریق است زر کرفق رسم
 نیست چون زندان در آرند پرسند کہ از کدام قسم
 خطای آمدہ آید چون جواب بگویند کہ از فلان قسم
 اثرت کنند بطبقہ آن قسم از برای انکہ خطایا برا
 تصور چنانست کہ از مشرق تا مغرب ہمہ در فرما خانان
 چین است ما سوای ممالک ایشان مملکت در عالم
 نمی باشد **سرکدشت** سرکدشت ما چنان بود کہ
 ما دوازدہ کس بودیم کہ در خانباغ رفتہ بودیم بہتر
 خاقان چین و یکی از جملہ ما جنگ کرد با یکی از کردہ
 بتان و بسبب جنگ یک کس ما جماعتی از ان کناہ
 بی کناہ را بند کردہ بسجن در آوردند ولی عنایت
 حق بود کہ مردم مسافر را چوب زدن و آشکنجہ کردن
 بنودہ و جرمیہ دادن نیز بر مسافر بنودہ و چون ما کردہ
 بی کناہ را در آوردند در طبقہ کہ بنام یک قسمی
 از دوازدہ قسم ممالک خطایست کہ اور فلم دوشنگ
 سی گویند در طبقہ قسم او مارا در آوردند چون
 در آمدیم مارا کاویدند کہ زرو نقرہ و دینا بیے
 بخود بناشد کویان از برای انکہ قانون ایشان

بران است چون در آمدیم در فرقه از دوازده فرقه
 زندان خطای میبردند در راهی که از رفتن بسیار
 در درون زندان مانده شدیم و در درون زندان
 در آن رفتن می دیدیم در روی دیوان خانها نوع
 نوع ساخته بودند از برای پرسیدن انواع کناکاران
 و در دیوان خانه سه میز معتبر نشسته یکی در پیشان
 و دو در طرفین و آنکه در پیشانست او پرسنده و حاکم
 است و آنکه در راست او نشسته او امین است
 و آنکه در چپ او نشسته او دیوان است و هر سه میز
 معتبرند از برای آنکه از غایت دانش و اعتبار و
 ایشانست در زندان مهمات پرسیدن و در همه
 آن دیوان خانهای و رویه امرا بهمین قانون باشند
 و در آن دیوان خانها باغها و بوستانها ساخته
 اند از برای امرا و در زیر آن درختان و میوه آنها
 در محل عیش و نوش زمان فراغت کنند **فصل** و هر
 روز صبح که از دیوان خاقان که واکردند همه امرا در
 همه ممالک چین کرده کرده همه در دیوان خانها در اند
 و مهمات می پرسند و اچ یک را زهره تاخیر و تقصیر بنشیند
 چون امرای زندان در آن باغها و بوستانها کرده
 کرده بدیوان خانها خود بنشینند و از زندانیان
 انواع کناه کاران را در آن دیوان خانها عمارت در
 حوز کناه در می آرند و گروهی را بدر میبرند و گروهی را
 اشکجه میکنند و گروهی را چوب میزنند و گروهی را در

۱۰۵
 بندهای که خلاف این ممالک است میکشند و کروهی را
 تختهای سرب در کردن ایشان گذراینده و کروهی را
 تختهای جنازه مثال در کردن ایشان کرده و در پایهای
 ایشان کندهای سرب انداخته و کروهی را از مویهای
 سرواویخته و انگشتان دستهای ایشان را در تاب
 خالها کشیده و در خمهای ران ایشان میخهای اشکبجه
 کشیده و بر روی رانهای ایشان در رویه چپ راست
 میزدند از عقوبت و از سختی عقوبت جمله بهوش
 شده بودند و ما را اعتقاد چنان بود که جمله مرده اند

اگر صد سال در دوزخ نشینی ز مالک غیر از دوزخ چه بینی
 چو دنیا مومنازا است زندان مشوس کن درین زندان چو در زان
 چو دانستی سخن بر مومنانست کسی کورا نخواهد مؤمنانست
 بین تا از بجائی در حقیقت چو ما بخار ووی اینک طریقت
 وطن گاه تو کرد دنیاست باری دوسه روز امید اینجا کاره
 اگر دنیا ترا همچون بهشت است یقین دان کافری کین از تو بهشت
 بدانی کر شوی عارف دین جای که در سجنی تو داری بند بر پای
 بکوشی تا از دیوایی بخانی بخاسته کاندرو بهشت حیاتی
 حیات جان تو از دین علم است

چو دریا یقین دانی که اینست
 بسجن اندر کسی شادان نباشد
 اگر باشد بجز نادان نباشد
 اگر در سجن میری بجز وار بسجنت کنند اینجا نگویند

بکن جمدی و بیرون شوززنه ان
 که نادانیت باشیدن بزندان
 و ما جماعت بی کما بان دیوان خانهای زندان را و باغها و
 بوستانهای زندان را و امرای زندان را آورده کرده
 خلق را در آن دیوان خانها در آورده و کرده کرده
 بر آورده و کرده بر انواع اشکجه کشیده را و آن هم
 عجايب را میدیدیم در ترسان و لرزان میرفتیم تا رسیدیم
 بجایی که آن دیوان خانه بود بر همه دیوان خانها
 زندان مقدم آن امرایی که در آن دیوان خانه بوده اند
 بمنزله نفس ناطقه خاقان و آن دیوان خانه از برای
 کنا هکار آن خواص خاقان چین بوده چون مردمان
 ملایز را در دیوان خاقان چین نزدیک تحت استاده
 میکنند از برای آن از خواص بوده ایم و کرده مارا در آن
 دیوان خانه در آورده و در پیش آن امرانشستم از
 برای آنکه ایشان مردمان مارا صحرا بی و روسایه
 اعتقاد کنند از مردم ما ادب و حرمت و غوث
 و قانون طمع نکند و سوای مالک خود شه در عالم ندانند
 و چون در پیش آن امرانشستم بر دست و پا
 بند ها نهادند و حبس گاه در آورده و در دوازده
 حبس گاه نیز کاویدند بغلها و استیهای مارا از برای
 آنکه بناد که تنگ و زور و سال خود خود در آورده گویان
 دور از روی حاضران چون در آورده می بینیم دوروی
 یعنی دو طرفه خانهای طولانیست پوشانیده کرده کرده

خلق را در نخها کشیده چار میخ و پنج میخ یعنی بر روی تخمه
 باستان خوابانده دستها و پایهای ایشان را با وجود
 بند و زنجیر بزرگها در میخهای آهنین بسته و از مویهای
 سر ایشان کشیده و در میخ بسته و کردهای را در بند
 و زنجیر کشیده و با وجود بان نکذاشته و پایهای
 ایشان را از تخمه گذرانده و باستان خوابانده
 و از روی سینه ایشانها بزرگسره کمری با ششها کشیده
 بیم است که استخوانهای سینه ایشان بشکند و ایشان
 در فریاد اند و کردهای را در بند و زنجیر کرده و در
 صندوقها کرده اند و کفنی با سد شهادت غرض مبالغه
 نیست بیان واقعه است و آنها را که در صندوق
 میکنند کشنده های پدر و مادرند و آن صندوقها
 مثله بود یعنی سه برج در غایت تنگی بستی و بلند
 او بمقدار یک بدسک بود سبحان الله چه گونه
 بکجیده بود آن شخص که سر صندوق را واکردند
 یک کس دیدیم که در درون صندوق با وجود بند
 و زنجیر اعضا او را حوزده و در آن صندوق
 تنگ و پست بزور بکجیده و همه اعضای او با بلند
 سراد برابر شده و در صندوق چسبیده کویا
 اعضا او همچون گوشت شده بود که در آنجا
 بکجیده بود چون سر صندوق را واکردند آن شخص
 بان بند و زنجیر از آن صندوق برخواست بطوری که
 هیت در ما اثر کرد و ما نیز در بندها و زنجیرها در آورده

بودند تا پنج روز حکم از سرای خانان برآمد که ما
 یانرا بند و زنجیر بردارند و خالی رها کنند زیرا که ایشان
 این نوع عفو بهمانندیده اند گفت و طاقت آن ندارند
 در حال مایا از خالی در زندان رها کردند و کرده کرده
 در زندان خلق بحساب بودند که خالی رها کرده بودند
 در حوزد کناه ایشان و بچه در شمال بود
 بسوی زندان زنان عورات می نمودند از یکی دربان
 پرسیدم که چه مقدار زن مجوس اند گفت پانزده
 هزار زن در زندان شبن بواسطه بیت و شش
 روز دور از روی حاضران در آن زندان ماندیم
 و در آن مدت هر چند روز از زندان بدر می آوردند
 و بطرفی از اطراف شهر خانبالغ از برای تفتیش میبردند
 بدیوان خانه بسیاری که خیال میکردیم که مایا کناه از
 جای کشتن اینجا است امجدند که کرده مایا از اچوب
 زدن و اشکجه کردن بنوده و کرنه خطا بیازا کرده
 کرده می آرند و چوب میزنند و اشکجه میکنند لغو باسد
 و از بزرگ شهر خانبالغی بود که در هر دیوان خانه که
 میبردند یک روز در رفتن و یک روز در تفتیش
 کردن می ماندیم و یک روز در آمدن و چون قریب
 بخلاص شدیم لانشبه پیش مفتیان ایشان بردند
 و دیوان خانه آن مفتیان هم در زندان بود و هرگز
 از خاطر نرود و خوشی آن باغ و بوستان که در زندان
 در دیوان خانه آن مفتیان بود و چون پیش آن مفتیان

بردند و آن اقرارنامه که در دیوان خانهای اطراف
 خانبلاغ از ما نوشته بودند جمله آن خطها را پیش آن
 مفتیان نهادند و بزرگی کاغذ آن خطها مثل حصیر مصلی که
 از کاغذ خطائے بود و بخط خطائے نوشته بودند که ازین
 جمله بنام فلان کس جنگ کرده و بر کرده خود اقرار
 نمود و این جمله از همراهان او بودند در کنار داخلند
 از آن سبب این جمله را در بند و حبس آوردیم
 گویان نوشته بودند لاشبیه آن مفتیان پیران گفته
 بودند از برای آنکه بعد از ضبط مملکت تمام و کمال
 قانون را دانسته علمی و علی او را بکار آورده و عمارت
 امرای حظیرا نهایت امرای دیوان خانهای زندان
 بودن است زیرا که پیش خطایان بند و حبس
 و قتل بغایت عظیم است و برین جمله خطای را ضبط
 کرده اند و چون آن پیران که کار دیده روزگار
 گذرانیده چون مکتوب را بدیدند و احوال مادر یافتند
 گفتند شمارا گناه نیست اما همراه شما یک نبت را
 بچوب زده و آن نبت اлак شد چون همراه شما
 بد کسی بوده از شما هر یک سه مده از زن جرمیه می باید
 داد اما آنکس که بچوب زدن قتل نفس کرده صورت
 میدهد بهر حال او که بعد از سه سال او را قتل
 کنند و او را نکاه دارند تا آن زمان و شمارا
 بزودی بگذارند و آن صورت را چون مفتیان خطائے
 نوشتند و در سرای پادشاه فرستادند و روز

دیگر جواب بدر آمد که آن شخص که خوینست او را نکاه
 داشتند و مایه را بکذاشتند از برای آنکه در خانها نموده
 مهم جزوی و کلی را بپادشاه باید عرض کردن اما در سوای
 خانها بخدمت آن که هر قسمی را بخادمی تفویض کرده اند
 اگر مصلحت جزوی باشد حاکم حکم کند اگر کلی بود بخاقان
 عرض بفرستند و هر چه سازند بعلم او مست و بعضی زندانیان را
 چون بعد از بند و عقوبت بسیار چون روی بخواهی
 نهند کرده کرده از زندان بیرون آرند و در سربازان
 و کدوهای سرب ریخته در کردن ایشان کدوهای
 و در دست و پای ایشان بندهای آهن و از شیب
 بغلهای ایشان اوخته چنانکه پایهای ایشان بر زمین
 نرسد و بان عقوبت در آن سختی اگر ماهی بسر بردند
 و زنده ماندند بعد از آن فرود آرند و هر یک را اجوبه
 برکون برهنه ایشان زنند زیرا که قاعده خطایست
 اگر مرد بود تنان او را بکنند برکون برهنه او چوب
 زنند و اگر عورت بود بر بالای تنان او چوب زنند
 و تخمیل جرمه بکنند و جرمه او چند مدتی بچ سفید و
 یا کندم و یا ازرن و اگر فوت جرمه دادن ندارد برد
 چند ساله تخمیل میل بان و با پاسباز و یا عیسی و غیره
 از برای جرمه او در جای او بفرمایند و چون مدت آن
 خدمت بسر آید پیش ضابط آن شهر برود و عرض
 داشت خود را برود و احوال و مطلع شوند و صد چوب
 برکون برهنه او زنند و بعد از آن خط خلاصی او بدهند

۱۰۸

و جریمه خط بیان همه ازین نوحها بود و زر و نقره جریمه ستانیدن
 رسم نیست و چون انگزده را را می کنند که دمی دیگر بجای آن جانت
 پیشینه بهمان نوع عقوبت بیاورند و گویای را چارمنج کنند و انواع
 عقوبت ایشان بسیار است و در همه شمرهای خطای همه چار سوما و در بندها
 و گذرها در همه کرده کرده با انواع عقوبتها در عس خانها آن زندانیان
 که شازند و زندانیان چون بآن عقوبتها برسند شاد شوند زیرا که آن
 عقوبتها علامت نزدیک شدن خلاصی ایشان است بعد از آن خلقاتی
 که در آن زندانهای عالی اند لا ینقطع هر روز کرده کرده و هر کرده را
 بدیوانخانه دگرگون می برند و تقییش حال ایشان کنند و چوب نیزند
 و آشکنه میکنند و اقرار از ایشان می گیرند و هر کس را که با همی یکبار نوبت
 تقییش است اگر چسالی دوازده ماه بهمان نوع تقییش کرده اند
 و بکار را اذو اقرار نامه گرفته اند زیرا که کار زندانها بر همه امور
 ملکی مقدم داشته اند و از خالهای زندانیان پیوسته خاقان تقییش
 کند و فی زمانه در زندان چس سس برودند از سختی بند و عقوبت
 زیرا که هر کس که می رود از برای تلف شدن او خط پیش خاقان در
 می آرند که در زندان چسین کسی وفات کرد از خاقان خط بر آمد که شما
 مکر در معات زندان تعصیر می کنید که کسی در یکروز تلف شد از امرای
 زندان برسیدند همه یکبار روز زندان در آمدند و گردان مجوسان و بنیان
 بر آمدند و بعضی را بنده با تخفیف کردند و بعضی را خالی گذاشته و بعضی
 بطعام بیشتر دادن امر کردند و طعام زندانیان از پادشاهی میدهند
 روزی یکبار و آنها که کس دادند از برای مجوسان خود از بیرون نیز طعام
 فرستند و آن طعامها را در زنبیلها با علامتها و خطها بیارند و در
 میان هر جنس خانه توده کنند که از هر هه باشد که در طعام یکی ضایع

کند حکم است که هر که مقدار یک نخود خیانت کند دزد و خابین باشد
 روزی دوبار مجوسان را در خاک کنند از برای قضای حاجت و از برای
 طعام خوردن و هر کس بیاید حلاوت خود بداند و خط بخواند و طعام
 خود را بگیرد چون طعام خوردند در بند و حبس کنند اما از حالهای
 زندانیان پیوسته خاقان با خبر باشد زیرا که هر گاه کاری امانی یکبار
 نوبت او میرسد که در یک دیوانخانه او را تفتیش کنند و دیوانیان آن
 دیوانخانه خط بیان حال او را و اقرار و انکار و شکنجه او را و مدت انواع
 تفتیش او را و جبه و اوقات او را در مای یکبار در پیش خاقان در
 می آورند و از آن است که خاقان چنان جمله اهل زندان را از زن و مرد
 ایشان را نام بنام میداند و بر احوال و در تعات اکثر ایشان مطلع است
 و از جمله حال اهل زندان خیر و هر خط و دفتر که در دیوان خانهای پرده است
 از تمام ممالک خطای سبحان الله چه قانون و چه نگاه داشت قانون است
 که بسبب ضبط قانون و نگاه داشت قانون چندین هزار سال است که ملک
 ایشان خلل ندیده و دشمن ایشان ظفر نیافته از هفت سال تا هفتاد ساله
 و از در پیش و پادشاهی هیچ کس را سر موی زهره نک و تا خبر قانون
فصل دان گناه کار که در جب قتل اند خاصه از برای تفتیش ایشان
 خاقان مالی یکبار دیدن کند و چندین هزار خونی را مفصلش داده و ده
 دست ببرد و بیکان یکان را بنام بخواند و آن خونیاں بر کوه در خود پیش
 پادشاه اقرار می نمایند و می کنند و بیچای از هزاره انکار نباشد نقل کفر
 کفر نیست از برای آنکه جملای خطای از بسیاری حرم پادشاه خود را
 بخندانی می پرستند و پادشاه بآن راضی نیست و کفره خطایی می گویند
 و در آن حاضران خدا سه صد است و می گویند یکی خاقان چنین است
 و آفرینند آن سه صد خدا یکی است که امدات و کفره خطایی

۱۰۹

درین رکت است و از آن سبب خونیان زهره دروغ گفتن و انکارند دارند
 و اگر چه خاقان چین با یخنان اعتقاد ایشان معلوم است که راضی نیست
 از برای آنکه خود را خدا پرست میدارد و در بعضی افعال او معلوم است
 و مذکور شد و دیگر آن خونیان زهره انکار نباشد که زیرا مایه یکبار
 و در هر دیوانخانه برگردار خود اقرار داده اند تا سه سال و خطهای ایشان
 جعلی بخاقان رسیده و خاقان چین جمله کنایه کار از آنکه در زندان اند
 نام بنام میداند و اکثر از راه خط میباشند خاصه مر خونیان که سالی یکبار
 از پیش خاقان می گذرانند و بگوید اقرار میدهند و خاقان چین
 بقیم سرخ علامت خود نشان می کند تا سه سال و هر آن جمله را که سه سال نشان
 رسیده حکم بر قتل ایشان بکند آنروز قتل چندین هزار خونی را علمهای سرخ
 بر سر ایشان نشاند و خیل خیل کرده کرده از برای خاقان بردن آوردند
 و بقتل کاد برند و محل قتل ایشان در سالی یکبار بود و در تمام خطای از
 تقویم محل را میدادند و چندین هزار سال است که قتل بود می کرده اند
 و قریب تاریخ منصف دو بود که قطعی عظیم در یکت قسم از دوازده قسم ملک
 خطایی در قع شد که آن قسم را قلم روش کسی می گویند خلق بیخوش شد
 عاقبت بجلت علاج کردند و بعد از آن حکمت شناسان فرمودند که روز
 قتل را بشب بدل کردند و در یکشب چندین هزار خونی را در تمام ملک چین
 قتل کنند بتخصیص در خانه باغ چون جناح شود بنظره ببایند و بپنجه
 جمعی را از پیوند جدا کرده و جمعی را کون زده و بر روی بهم پشته کرده
 و جمعی را پاره پاره کرده و هر کوهی را بنوشی کشته و جمعی را پوست کنده
 و بگوشت آن کشته و هر کوه کناه کار را بخون تقصص کرده اند و عجبتر آنکه
 سر چندین هزار مقتول را هر یک در صندوقی جدا جدا بگذاشته اند و صاحب
 آن سر را بیان کرده اند و نوشته که صاحب این سر چنین کس بود و از کدام

محله بود و نام پدر او چه بود و کنایه او چه بود و چند سال در حبس بود
 و در هر ماهی در کدام دیوانخانه کدام میران تفتیش کردند و در
 هر سال پیش فاقان چه نوع اقرار و آن خطها را بدان انواع نوشته
 در کردن آن خونیان آویخته بقتل گاه می آرند و چون سر از تن
 آن خونیان جدا شود سرهای مقتولان را در صندوقچهها محکم سازند
 و خط هر کس را بصند و قیچه سر او بچسباند و تا سی سال در خزینه
 نگاه دارند از برای آنکه اگر کسی دشو کند که چنین کس من بناحق
 کشته شده حکم از پادشاه بآید که سر آن مقتول را از خزینه ظاهر
 سازند اگر کسی دشو بکند بر آن سر بکند و آنچه احوال آن مقتول است
 بتمام در کاغذ نوشته اند و در صندوقچه چسبانیده تا سی سال آن
 سر را در خزینه باشد بعد از سی سال کسی را که در دنیا باشد سر را از خزینه
 بیرون آرند و بدریا اندازند و از آن رخ عجب پات در خطای
 بسیار است و سالی یکبار زندان را از زندانیان سه ساله پاک سازند
 بعضی را که دوه بکشتن برند و بعضی را که دوه کرده عجبی
 و عسکی نه فرستند و بعضی را که دوه کرده بر پاسبانی بپس
 خانها فرستند و بعضی را که دوه کرده در سر چار سوما گذرانند و دوه
 گذرانند و در بندها و آشکبختهای عجیب و عقوبتهای غریب نگاه دارند
 از برای عبرت و ترسانیدن خلق و چون میعاد آن گرفتاران
 برسد آن زندانها و عقوبتها از آنها دور سازند و هر یک را حد
 چوب بزنند و در خور و کنایه او از کدام یا برج سفید یا از آن
 و یا خود و یا جو چند مد بگیرند و در آن کنند **باب هشتم**
 در بیان سالی یکبار عید کردن مردمان فطایی در تحویل چله زمستان
 و در سال و حساب سال از تحویل چله زمستان است و چون چله تحویل

کنند در تمام ملک چین تا مدت یکماه در عیش و نوش باشند و در آن
روز خاقان چین را دیوان و تجل اودو چندان شود و چندین هزار
امرا کرده کرده و خیل خیل دهر کردهای نوعی رنگ از انواع رنگها از اطلس
خطایی پوشیده چنانکه ادنی پوشش خطایان ده تو قماش بر دوی هم
بود و در آن امرا کردهای همه اطلس سبز و کردهای همه اطلس سرخ و کردهای
همه اطلس زنبونی و آن امرا را اجازت برهند کرده کرده و خیل خیل در صحن برای
خاقان چین در خوانها و میزها بر روی صندلیها صف صف بنشینند و خاقان
بر صف بلند بر ایوان سرای برینم تخت مزین نشسته با تجل تمام بازو صحت
بعیش و عشرت مشغول و آن صحن سرای در نظر خاقان از انوار و انواع
اطلسهای ملون آن امرای مذکور چون بر آستان برار بهار و بخارستان
چین می نمود و آن طوی و شیلان از برای خودش در سالی یکبار بود **در وقت**

بهشت اندر مثل چون مطبخی در آن * که باشد اندر و مرفان بریان
بهشت پر طعام از هر عام است * تو عای میل تو سوی طعام است
بدین خوردن و در آخرت هم * چوبی خوردن بخوابی عمر مکیم
بهشت صورت ارچه دلپذیر است * بنسبت با حقیقت زهریر است
بهشت خاص نه ذوق طعام است * که ذوق جان بحق مارا کلام است
بصورت چون نت خورد این چهارا * بدست آور بمعنی ذوق جانرا
مژگان از بهشت و نعمت او * مژگن از دوزخ و از کجبت او
چو صدیقان زهر دو کون آزاد * بخور در بندگی حق مژگان
و از برای اینچیان هر بار که بدیوان بیایند بمطبخ پادشاهی درارند
و بر سر خوانها و میزها بنشینند و در آن مطبخ آشپیان مسلمان جدا
و از آن کافرها و در در بند سیوم سرای در یکجا نب دیوانگاه پسر
خاقان چین است در سالی سه بار بعد از ادای دیوان خاقان بدیوان

پسر او ها فر شوند و در پیش آن پسر صف صف بایستند و آن پسر خوشبخت
 طلعت ماه میسرا که پسر او وفات کرده این زمان او پادشاه شده
 و او سبب اینبار از فرخوب دیده و ربان آورده و چون بیدار شده
 کلمه شهادت را دیده که در دیوار حجره او بخط بنویخته شده یوشعیا
 می گویند در میان مسلمانان فایده ای مرد عالم است او را برای در آورده روز
 دیگر امرای خطای پیش خاقان چپین خط در آورده اند که خلاف قانون است
 آنچه تو گویی او در جواب گفته که قانون بر ظاهرست ظاهر مخالفت ندارم
 بقانون را بر باطن من چه کار دارید چون مرا نیز بر باطن شما قانون نیست
 و مسلمان شده و می گفتند بعد از پدر او کمال او در ملک چنان کسی نیست
 و آن پسر بر بالای نیم تخت زمانی بر پای بایستد و بعد در حرم خود در آید
 و آن خلق از در جوان او و اگر دند و در دیوانگاه آن پسر مقدر است خانه
 بود که از در او بر بخیر ما آسیا سکنا آویخته بودند می گفتند همه آن خانه
 پر خشت نقره است و پانچ احتیاج با نهانند آتش و در زن انواع خرنیا
 در آن سرای بسیار است **باب نهم** در بیان دوازده قسم ملک چپین ساه
 راه فریم قسم اول را شنگ سی گویند و شرمای آن قسم مذکور کجنان فو
 و کجوسو جو در جله این شهر ماسک جال شود و در غیره ملک نیست
 و هم درین قسم است جولان فو و کلان فو و خوتان فو و در جله شهر مذکور
 ریوند اعلا حاصل می شود و در غیر این شهرها بودند بود و جندی فو و خونی کین
 و جله این شهرهای مذکور در یک قسم است که در سر راه بود آنکه در اطراف است
 عدد او را هذ لواند لاشیه آن جله شهر مذکور هر یکی مهر جاسع است ادنای او
 مثل تبریز قسم دوم از دوازده قسم ملک چپین ذکر منراستان است و درین
 قسم چنانهای عجایب و در کینه ای غریب مرتجع و آهن حایهای زرین
 و سیمین و غیره نام شهر مذکور منطای و این منطای پای تخت قدیم ملک چپین است

۱۲۱
 فغفور چین و پادشاهان پیشین را پای تخت آن بوده است و در آن
 شهر چارپا که میگردانند الاغ را به پیاده همه چیز را با غرابه در می آورند
 و در آن منطای تخت و تاج فغفور چین و پادشاهان پیشین همچنان
 ایستاده و هر صبح چندین هزار لشکر و امرا که در آن شهرند بطریق
 دیوان پیش آن تخت حاضر شوند و اگر یکروز بخت و تاجیز کنند
 جمله گناه کار شوند و از منصبها بیفتنند و حبس و قتل روند و در تاج
 هشتصد و چهل گذشته بود که خانباغ را بنا کردند و ترک تخت
 منطای کردند و پای تخت را خانباغ ساختند از برای آنکه دشمن
 ایشان از آن جانب است که آنرا قلاق گویند گذرگاه دشمن را
 مضبوط گرفته اند دشمن بر خطایان هرگز کار نکرده زیرا که ملک
 داری خطای بغایت معقول و مضبوط است و قسم سیم از دوازده
 قسم مملکت خطای و در خانباغ است و این خانباغ لفظ او فغفور است
 و خطایان بنام دید گویند یعنی پای تخت و سمایی که از آن مملکت
 حاصل شود نفقه بود بیک چشمه دارد مثال آب روان و چاهی دارد
 مثال سرکین کمونر و نفقه جویی را خود بنایت نیست از آن است
 که نفقه در خطای ارزون است اگر در باقی مملکت دینا نفقه نمایند
 ربع نفقه خطای همه روی زمین را پس بود یعنی ربع نفقه چنان نفقه
 تمام مملکت بر ابوی می کنند و از همه اقمشته مملکت چین در خانباغ
 بسیار است و آن کانهای مذکور از قسم خانباغ در شریعت که او را
 دی سنگ گویند و سنگی که بجای هنرم می سوزند در خانباغ زنجبیل
 و امیران چینی و کبابه چینی و غیره آنجا میکارند و قسم چهارم از
 دوازدهم مملکت خطای چیز است و نام شهرهای آن مملکت خوی کین
 فو و خوی جو و در آن مملکت کوه دار و بسیار می شود ا مثال

در فضل و قریب و فغفله و دران ملک تملک بسیاری میجویند و دران دیار ملک
 بغایت قیمت است چنانکه پنجم بیک دم فقره میدهند و قسم پنجم از دوازده قسم ملک
 خطای را فوکن میگویند و اقمه که در این قسم حاصل میشود از کینهها و از کینهها
 و اطلسمای عوان خطای که مشهور است و کینههای نازک و جنبی و غیره و قسم
 ششم از دوازده قسم ملک خطای مسین است و هر قسم را سه ماهه راه قلم
 رویت و در قلم رو مسین همه فغفوری کاری کند و در اصل فغفوری از
 سنگیت بغایت سفید و تروت و آن سنگ را آرد می کنند و می پزند و
 جو غلههاخته اند از سنگ یکپاره تراشیده اند و اندران حوضها سنگ
 آرد کرده و آبجیب بند و بر مثال رنگ ریزان چوب زنند و همچنان آب
 ریزند و چوب زنند تا مدتی که حل شود و در دوسه و بعد از آن هم بر چوب زنند
 و بجویند و سیم را می کنند و بعد از گذارند تا آب او خشک شود و کل صافی بنام
 و آن کل را بمشت و کله بر دوم می مالند مدتی مدید و آیتام بعید و آن فغفوری
 اکثر چنان است که آن کل را میراثی کار میکنند پدر میرساند و پدر کار می کند
 و آنچه در رستان کاری کنند از کلمهای رستانی درو کاری کنند مثل برکنی
 و غیره و آنچه بهار کاری کنند کلمهای بهاری درو کاری کنند یعنی در چهار فصل
 چهار نوع و چهار جنس کاری کنند و مخلوط کار نمی کنند و مذکور شد که کل را
 دوسه حوض هاف می کنند و در حوض اول کل ادا و هر چه از او سازند پر کل
 و لک بود و درین ادا بود و از کل میانه میانه بود و از کل اعلا اعلا شود
 و ده ده در حوضهای آهین خطایی بنهند و در دیش گذارند و دیش را
 پیرا زنند و پیرا زنند و همچنان بفرود شد بدو بار میر یعنی سه هزار درم فقره
 مشتری دیش را سربسته بخرد بطالع خود هر چه بگوید و از شکسته و درت و درت
 و سکه یادشای است در شب کعب او علات است و بعضی فغفوری باشد که
 هم در چنان هزار درم فقره بفرود شد و از آن جنس را گذارند اینجا آمدن

۱۱۷

و بعضی را بوزن طلا برابر میفرودشند و در قفقوری سه خاصیت است که در هیچ
 جوهر نیست یکی آنکه هر چیزی که در و ریزند در حال در و اورا شیب نباشد و صاف
 گرداند دوم آنکه هرگز کمنه نشود سوم آنکه هیچ چیز اورا نکند جز اکس
 الماس را بادشناستند و در و طعام خوردن و شربت خوردن طبع را زیاده کند
 و هر چند کف بود در شش یا در پهلوی یا در آفتاب بدارند نقش پرون از ورون
 نماید و قسم هفتم از وورزده قسم کف چین یعنی کف خطای و نام شهرهای
 که در قسم هفتم است یکی فضای و کفانی فضای را پازده کس بودند که خضارا
 دیده بودند یکی از ایشان گفت بزرگی خفای بمرتب است که صیاح از شهر
 کوچ کردیم شب را میانه شهر منزل خستیم و روز دیگر از میانه شهر روزنه شدیم
 شب را با آن کنار شهر منزل کردیم حقا که آنجا صفت گفتند که رست است
 و اکثر شهرهای خطای همچنان است و فابنای نیز بغایت معظم است پیش خطای
 حساب خوردی و بزرگی شهرها مثل حساب الجند است و بحاب فابنای است
 پنج شش است و هر شش را تشبیه الله اعلم پنج برابر قلاته بوده باشد و در
 غلبه کی و بزرگی شهرهای خطای سخن نیست و قسم هشتم از وورزده قسم
 ملک چین یون کونید و دور یون از و طرف دریات و از یک
 طرف خشکی طرف خشکی اورا خندق بریده اند و دیوار زده مقدار دوماه
 راه است جهت دوماه هر راه دیوار زدن و خندق بریدن آن
 آن بوده که بسیار زمانها پادشاه جدا داشته و هر دو مرد دیوار و خندق را
 بدریا و اصل کرده اند این زمان خطایان گرفته اند و ضبط کرده
 و از دریای افراج مروارید می کنند و مروارید در آن دیار بغایت ارزا
 چنانکه در فابنای دودرنه که با وزن یکدرهم بود به درهم نقره بدینند
 و از انواع جوهر کیکله ریخته اند از امثال مروارید و باقوت پیروزه
 و بنجره در غایت ارزانی می فروشند و هیچ حوی و خانه و دکان نبود

که قفسی از جواهر بود قسم نهم از دوازده قسم ملک چین کولی گویند
 و این کولی استار ملکیت در غایت معموری و پرمال چنانکه اذنا بازرگان
 ایشان ده بار صد بار هزار سیر نفقه دارد و هر سیر او ده درم نفقه بود
 و گاه باشد یکی یا دو کولی استانی همه متاعهای مردم مارا بخرند و از خرینه
 خاقان چین بشکریان خطایی چندین هزار تافته خام از خرینه میدهند
 و چندین هزار خلاق با چندان و چندین هزار اندیان با چندان و حاجت
 مسلمانان در عهد از همه کمترند و در عزت مقدم و در بخشش کفایت بیشتر
 و بیشتر و کوه بخت و کوه او بیغور و کوه او جود و کوه جود و غیره
 و چندین هزار علوی را چندین هزار تافته خام میدهند و اطلسهای ملون
 بروی هم پوشانند و انواع قاشما نیز میدهند و آن جمله مذکور را کولی
 استانیان بخرند و در بها آن جمله متاعها زر و نفقه میدهند و آن همه
 تافته خام را قلعی سازند که باب شرف هند است و هندیان مشرق همه
 قلعی پوشند و متاعی که از کولی استان حاصل میشود همه طلاست و کتانهای
 نازک و قسم دهم از دوازدهم قسم ملک چین جابده است و جابده بندر است
 و از که در همه بندرهای هند بجاوه می آیند و میروند و همه بندرهای خطای
 در تعلق جابده است و طرف جنوبی و مغربی او هند است و متاعی که
 از او می آید همه متاع هند است اشغال شکر و کرمه دارد و قاشماهای هند
 و باقوت و غیر آن متاعها بجا بالغ می آید و قسم یازدهم از دوازدهم
 قسم ملک چین خن است و در زمان سابق سرحد خطای بوده است و این
 سرحد اسلام است و اسلام تا اینجا فتح شده است و قسمی که بنام خن است
 در شریانی که در تعلق است از آن خطای است و متاعی که از آن حاصل
 شود شبست و در خن دور و دفا نه است یکی را آق قاش
 گویند از ویب سفید حاصل می شود و یکی را قره قاش می گویند از ویب

۱۱۲

سبز و سیاه حاصل میشود و در محل داس جو که آب خیز شود شب را آب می آرد
و چون آب پست شود ده روز در کنار او شب بچینند و هر چه بیاید بزرگ آن
از آن پادشاهی باشد و خوردن از آن خدایان و کان شب غایت کس نداند
و یکی از رجال را کشف شد دیده که از سنگ می زاید و در زمین او کوه ناله
می کند و چون از کوه زاییده شود بر شمال پیر تر بود و چون بر زمین افتد
از اثر باد و هوا سنگ شود بعزمان آن در خطای هیچ متاع به از شب نیست
و قم در دهم از دوزخ قسم ملک چین سیلان فوت و در نهایت انقطاع
ارض و خطای در کنار دریای شرق و در شهر منظم است و یکی از آن دو
و آن می گویند و دیگر برادران دون و مذکور شد که شرمای خطای نبوت
بزرگ میباشد و متاعی که از دجله میشود شکر بود و بیشتر در آن دیار
بسیار بود و پنج درهم نقره را یک شتر بشکر میدهند و آن قم خطای نبوت
کرم سیل است و در همه شرمای خطای هر چه خواهند است و بسیار است

در فقر از هر که پرسیدم نشان گفت اگر پرسی پرس از بحر جان
سال و ده چون در طلب بی پاوسر باشی از فقر اندکی یابی جنر
در فقرت چون کریمان بگرشت رایت جاهت نکر دون بگرشت
پادشاه فقر را در ملک جان هست پی در پی لواخورشید مان
بالهش دل از یاد جهان بر گرفته اشکارا و نهان
تاج خود کردد ملوکان خاک پا بوزه خیل کرشان اورا کدا
در دم از خلق کنو دجوی خلق سوی خالق روی او نه سوی خلق
در پناه فیض او از صد بلا دل سلامت دیده آخر خوش را
دیده فانی خوش را از فوت خوش لوح خالی ساخته از نقش خوش
کعبه کوشش بهشت جاودان جای دل آخر همان باید بدان
از فرزند بارگاه عز و جاه افکنند دل را اعلی در خاک راه

باب دهم در بیان صحبت و طوی و تعظیم ایشان همچون طوی
 و صحبت خطایان در عالم کشتن داده بزرگه چون مجلس آراسته کنند
 خورده در باغ خوانده در حوی درختهای رودن پرورده در نظرها بعضی
 بر کل و بعضی بر سیوه بی عدد حاضر سازند و بترتیب بنهند و در ترتیب
 آن درختان شترها برپای سازند و در روی آن شترها انواع نعمت و خوش
 برچینند و آراسته سازند و صندلیهای زر نگار در دو طرف آن شترها
 برچینند و خوابان خطای در آن صندلیها صف نشینند و از طرفی
 انزاع سازند و خوانند و بنشینند صف صف هر کس مجلس خود را در جهت
 مشغول سازند و خوانند اکثر و خزان بگرشند و آن پیشه خوابان آ
 و اگر خوب نباشد بر تعلیم کنند از برای آنکه نهایت هر کار را در دست
 آنکس ملاحظه می کنند و بعد از آن تعلیم میکنند و آن سازند و سازند
 و خوانند کی مجلس را کرم سازند و کوه کوه خلق در شب درختان
 رودن در ردی صندلیها نشسته بعیش و عشرت مشغول و آن درختان را
 همه موزون شاخه بندی کرده اند مثل چارها و در و اقا و منظرها
 و کوشکها در هر دو و پنجرها و طاها و آن همه موزون برشته و در
 کل و میوه رسیده و خوابان مجلس هم آغوش شده و شاخ و برگ
 و میوه بر روی شترها و ذر کدشته و آن سازها و سازند و کرده کرده
 در باز و خوانند مای خوش آواز و کوههای رفاص از برای هر خیلی
 و بازی کردن نوع نوع همه خوابان و همه یکبار باز و صحبت و عیش
 و تنعم مشغول نظاره گیان دارند ذوق آن مجلس را و دیار اجنت
 کافران گفته اند مگر آن طویهای خطای
 بجز خوردن اگر چیزی بخوامی ❖ مرغ از من اگر گویم تباہی
 که جیهانی نهانی بمقدار ❖ که سبک نیست جز سوزی غلغلا

۱۱۴

بهشت اندر شل چون مطبخی دان : که باشد اندر و مرغان بریان
 اگر طاعت بری آن کنی تو : که پای مرغ خود بریان کنی تو
 اگر طاعت ترا بر نفیم است : ز بهر حق سزای آن جمیم است
 هر آنکس را که باشد عقل باهر اد : بخوید مطبخی الا رائد
 نشان ابله چیری دگر نیست : که مطبخی جوئی و زانست جنریت
 چو دانستی که خوی خوش بهشت است : را که کوی خوی بد را که رشت است
 بصورت چون نت خورد این جهان : بدست آور بمعنی ذوق جهان
 ترا گفت است ذوق جان بدست آرد : که رزق تن روان آید بخور و آرد
 و انگور ولایت چاین مزه ندارد و همه شراب او از برنج بود و ده نوع
 شراب دارد جله از برنج و در سزای خاقان چاین در قلع و دوم از مرمر
 سفید حوضی است بنه در بالای آن حوض را بکندی پوشیده اند و از
 دوازده قسم ملک چاین شراب برنج درو میریزند از پنج درواز چهار
 فنج آن شراب می کنند روزی باشد که هزار فنجی فنج سازند زمینان
 فنج آن شراب چرا بود از برای آنکه چندین هزار خلق که از اطراف
 جواب عالم آمده اند فنج فنج بایشان میدهند و با چندین خادم و دختر
 سرای میدهند و با چندین هزار امر ابدهند و خاصیت آن شراب برنج
 آن است که هر کس خورد فریب و تمذرت شود از همه ممالک که می آرند
 یک طعم و یک رنگ بود **بیت** : شای را که سستی صفا : حراش آن اگر آب حیات

رمانی

قدر کل و فل مایه پرستان دهند : فی تنکد لان و تنکدستان دانند
 ای پنجه از پنجه ری معده وری : سزای است درین شیوه که مسلمان دهند

ایضا

یکجوره می از ملک جم خوشتر : در قیج از غذای مریم خوشتر
 آه سحر از سینه هر خاری : از ناله بایزید و دایم خوشتر

فصل تعظیم و ادب خطایان بر تنه است که گویا ادب و عزت و محبت
از همه عالم جمع ساخته اند و بزرگ و مرد خطای داده اند **بیت**
ادب ناجی است از نور آفتی **یا** بنه بر سر بر و هر جا که خوانمای
باب یازدهم در بیان خرابات و خراباتیان و در پنج شهری از
شهرهای خطایان که محمد عبدالزبورای زمان خرابات و لیل خرابات
در خرابات خوانند و در بعضی شهرها یا قصد خانه دارد و هزار خانه دارد
و هر از خانه را که چند و آن مرد خرابان میرانند که سبب نوع نوع کناه
بدر آنست تا بگویند ایشان که از پدران ایشان ظاهر میشود و بواسطه آن
کناه مجس و قتل میرانند و پیران آن امر اسگری می شوند در پایت
ادنی و در خرابان ایشان غورات خرابات شوند و ردی پیران
خود را مادر و خنجر هرگز نمیبند و آن امر اغان و مان خراب شده
و اگر دشمن او کم شده و انواع کناه آن است که حکم پادشاه را دور
از روی حاضران گرفته باشند و یا جنایت و جنایت اندیشیده باشند
و یا در خرابات با زنان مجس کرده باشند و اگر ازین انواع کناه خلق
شهری و بازاری کرده باشند مجس و قتل بروند و پیران او اسگری سازند
و زن و دهر آن او را بفروشد و در کناه ماسوی خرابات **فصل**
و استحقاق خصوص خراباتیان بود **یا** آنکه اگر باران بنارد از آن
دیار خطایش پادشاه بفرستند و از دوزخه قسم ملک چین در همه
فصول لایق قطع جز خطایان چین بفرستند که برف چه مقدار
و در یام کار کرده و از همه امیر مکی همچنان جز لایق قطع خطایشان
خطای بفرستند و جواب خطای آن امر اینست لایق قطع خطایشان
با دینان میرانند و در دیار که بدان نشده باشد از خان خطای خط
خطا بر آید که در آن دیار استحقاق کنند و استحقاق را غورات خرابات
کنند و بای استحقاق خراباتیان در دیار خطای بود و خراباتیان

۱۱۵
چون غم استغنا کنند همه توابع دلواحق خود را الودع کنند و وصیت
کنند زیرا که ایشان طایفه زانیه اند و واجب القتل و قتل ایشان را
موقوف کرده اند نظر بجکمتی و دیگر آنکه اولاد فانیین اند و اگر باز
بنارد و استغای ایشان قبول نشود و چندین هزار بحبس و قتل بروند
زیرا که در زمان سابق در روز اول بر کوه ایشان تحمیل کرده اند
و می کنند هر چند خواهند و هر کدم را که خواهند از مال و عاقبت آن
دیرما از برای اهل استغنا دعوتها سازند بلا حیوانی تا زمان معصوده
و چون آن قوم بی بک غارت کرد و دلهما و دینهار از برای استغنا بر ما
حاضر سازند ایشان نیز ترک جاع دادن نکنند و اهلکهار را الودع کنند
و با صد ترس و لرزان بت رویان خرابانی

میدهم صورت غیر مکنیدم می سر تا پیشتر روز من ماه خرابانی ذکر
کرده کرده بیايند جای و مقام خود در ویرما سازند تا زمانی که باران
بیارد و طریقی استغنا کردن ایشان آن است که کوه کرده بنشینند جمله در سازند
و خوانندگی آینه و کوههای بر خیزند و بمقام سازگ اصول نمایند و رقص
می کنند در دوزده مقام و بازیها و لعبهای عجیب و غریب می نمایند آن
کرده بدر آیند کوههای ذکر در آیند و در پیش رقص می کنند و بازی می کنند
و سر میزنند و زردی می کنند چون آن کوه بدر آیند کوههای ذکر در آیند
همچنان تا دیرگاه از ترس جان نه خفتند و نه خوردن و نه آسودن شب
روز در زاریهای جان میزد و در آن روز

مثنوی
ما ز آدم در ددل میجو استیم تا زمانی را بدو آر استیم
و چندان از آن رخ زاریها میکنند که اجابت شود و باران بارد و کت
خطای فرموده اند که اجابت استغنا بانه جان سوز میشود و آن
خرا بیاورم را پیدا کرده اند و قتل ایشان را رسیده اند

و چون زاری ایشان از سر ترس و سوز بود بنادانی پنهان حضرت اد نظر
 نهند و قوتی نهند و بآردن بدهد بر تبه که دیده شده که مهلا واری سیل آید
 و بسیاری از نثرهای معظم را خراب کرد گویی که از حضرت ابراهیم کس
 نوزید شده **بیت** بنادانان چنان روزی رساند که صد دانا در و خیران بماند
 جمله را روبرو و کجبه مقصود می است **✦** رند و سجاده نشین زاهد و خوشید پرست
 دیگر از زاری ایشان در گریه و بباران بنارد و در مجلس بجای کند چندین
 روز بکشند اگر خط شود و اگر قیمتی شود بعضی را بکشند و بعضی را بماند
 و بی چوب زنده و در گوی حزیات معلم خانهاست که اولاد اهل خرابا ترا
 که دختر بود میازندگی و خوانندگی تعلیم کنند و اگر پسر بود بازی گوی
 تعلیم کنند و در تخریب آنکه آن خرابایان خورشید رویان پری زرد
 خیل خیل سازگار و در گون حایلی کرده و صراحیهای پرمی بر داشته
 و سازهای مقفوری پرمی بر دست گرفته و سازگار ساز کرده بخوانندگی
 حریف آواز کرده و مجلس **مطالع**
 جمله وسیع قرار ز بر بطسرای **✦** لحن داودی از ایشان جانفروزی
 بر کشیده آن بنان بکسر سماع **✦** عقل و جازا کرده جان و دوح
 رقص بمان بیشین و شور تمام ییب ییب بر شال قلندر در در بازار
 پارسا در آمده و کانی که ز پادشاهی میخورند در خرابات عورت نتوانند
 رفتن اگر بگیرند بکشند و کانی که ز پادشاهی عقی می کنند باز گمانا نهند
 در اهل حرف و در هر شهری چندین عرا بهاست از پادشاهی کرد بازار
 و محله می کردند و مردهای کانی که ز پادشاهی عقی کرده اند و از
 کرسی می رود می روند و بدیاری می اندازند و هیچ کس را بر ایشان نهند و از
 کرسی می بگردند و چندی هستند که در سینه و پیشان بیش افتاده و بعضی
 از ترس جان هر دو کس بهر عجب شده اند و بر هم مشت زنی می کنند و دکان

۱۱۶

به کان کدابی می کنند وشت بیدریغ بر سر و روی یکدیگر میزنند بمرتبته که
 سرماشان شکسته و سر و روی درم کرده و با آن راضی اند که در هر دکانی
 یکدم طعام بدهند تا نینهند و با وجود آنکه ارزانی بمرتبته است که یکدم
 فقره را مفتادیل میدهند و یکپیل را یک کاسه شش میدهند و با وجود
 آن ارزانی چندان از آنها که زرد خرابات ضایع کرده اند و سکنی بیاری
 مرده اند و می میرند و کسی چیزی نمیدهد و آنکه مشت از درون دکان
 که چیزی ندهند گذرند و برهم میزنند چندانکه صاحب دکان برسد
 مقداری طعام بدهد زیرا که اگر ندهد از آنها کجی گشته شود و بر صاحب
 دکان علیه بیاید و در بعضی دکانها مقداری خودی طعام بدهند راضی شوند
 و بعضی از آن طایفه تنه میباشند از کسکی بی طاقت شده و دست خود را در کل
 و گندکی آلوده کند و با هر کس برسد که جامهای پاک دارد از چیزی طلبد
 آنکس ترسد و چیزی بدهد مثل یک فنق و یک بادر و اگر یک داره
 نخ زرد آلو باشد قاغ است و اگر چیزی ندهد بزنند بر جاها رسوا کند
 و از کس ترسد زیرا که در اول جان است و بی همچون کرده عاقبت بی قوت
 می شود و می میرد و هر که بر درم بخندد زیرا که او بر خود درم کرده است
 و در آشنای شت زنی ایشان شخصی طشت خاکستر بر چشم و روی یکی از ایشان
 زد چنانکه نتوان گفت و یک کوزه داد و او بیچ گفت و در گذشت و از جبهه
 خرابات بآن درجه رسیده اند و از شره تا رسم چنان است که بعد از پیشین
 که از کار بر خیزند همه بخرابات بروند و آن خراباتیان همچون اقسام مصور
 خیل خیل همه بلبس و هندبسته اند و در چار دریا و پیچر و مسطره
 مشتری میخوانند اگر کسی بدرمیشان افتاد بخونی در آورند که از باغ ارم
 نفس میزند و یکی را قبول کرده اند و دیگری بجزرت او پیاده اند
 که وای مانده و که وای خوانند و که وای رفاص و بر روی تخت نقش

بنشانند که پستما و بالینها همه از طلسم و کنی و صفای آن اشیاء که کوه
بیان کنم که زبان قلم قاصد است و ساعقی که در آن جای عیش و عشرت
کردند باز بجای برند که زیاده از اولین مقام و از همه اسباب صحبت گشته
و در لطافت و صفای مقام سابق عشرت انگیز تر بود همچنان از آنجا باز بجای
در مثل غنای بهر چند که آن کس هرگز یاد وطن خود نکند **بیت**
ز آب و شمع و شاهر و چه نیست ؟ فراموش شد آفرین چه دعوی است
که با هر ذره حق را مخفی است ؟ شراب و شمع و شادمانی معنی است
و دیگر بیان کنم ساز کردن آن زهره جبینان را چون شرح دهم رقص کردن
آن پیاده را جور و تقریر کنم خوانندگیهای خنجر ایشان را و چون گویم
ساقی کوهای آن سیمین بدنا را و بیکه عبارت تقریر کنم پاک و بی بود و مخلوق

بودن اندام ایشان را

بیت
مطلب از قول عاشقان بر کو ؟ غنی خوش ترانه ز کو
سخنه عاشقان بخونای گفت ؟ معبارات با چو شکر کو
دف بصیرت تو پای می کو بد ؟ این حدیث را بازم از سر کو
زاهدان از کجا و ما ز کجا ؟ ما و دردی کشان بی سرو پا
درین بازی در خطای کار و خیر آن با کوه صاحب جلال است و خوش طبعی
خطایان از اینجا فهم میشود و عورات امر و خلق شر را کس هو و رو و قد
نه پند از برای آنکه در غایت عفت و ستر اند و جلوه رخ و سفید در کس چشم
و سیاه چشم سر و قد سیاه بر و شوخ و شک و دیگر بر لبان ماز جواب
دلبری شوخ و شک میباید ؟ با دلب لب با چو قند میباید
و آن عقیقههای مستوره چون خواهند که جانی روند با قه محف بکیرند
و آن حالان در محف بدر حلی نهند و آن مستورون چنان در ایند و بر ایند
که در ایشان کس نه پند و اندرز و محف در شهرهای خطای در کوچه و بازار خنجر

می کردند با اطله های ملون برارسته و درینا که آن رسم در شهرهای
اسلام باقی مردوزن در آن ملک همه سفید پوست و سیاه چشم بودند و زرد
و کبود چشم در آن دیار ندیدم **فصل** و از ترجمه در آن دیار بطریق تسخیر
میباشد مثل آنکه عورتی در آب برهنه در آمده بود و چون از آب سر برداشت
دید که با همایش در جای نیست و در جای که دیده که جاده ای که به آنجا می رفت صورتی
دید و پیش با همایش آن صورت باز در آن آنکه و گفت عجب دیدانه شده ام
و بزنی شرم اگر ترک شوهر خود میکنی من با نهایی تو بتو بدهم عورت از ترس
با آن دیو عهد بست و آن دیو همراه عورت بجای عورت آمد و عورت قفسه
با شوهر گفت و شوهرش بر رسید و ترک عورت کرد و آن عورت در خانه باقی
جای و منزلی داشت آمد و رفت خلق بسیار بود و آن دیو با مردم از غیبات
خبر میداد مثل هشت هشت آواز می آمد آن عورت با مردم ترجمه میکرد
و از برای بالشی آن دیو تخته بندها کرده بودند جای آن دیو بود و در
پیش او پرده ها آویخته بودند و از عقب پرده ها با خلق سخن میکرد چنانچه
میکوشید و آن زن در اندک زمان نفقه بجمع ساخت مردمان
با آن زن گفتند وای بران زمان که او از تو در خشم شود عاقبت زرد
از تو برد باری ملک بجز آن زن ملک و حساب بسیار عزیز روزی که
آن دیو از زن خشم گرفت همه چیز آن عورت را برده بود و خانه ها و حیوانات
جمله در روز و آوار آنرا خراب ساخته بود و با خفا و بوسه ها را در خفا
برکنده زینتهای آن ملک را چنان سنگ براریده و سنگ لاج کرده
بود که هیچ قابل تیار و زحمت نبود و از ترجمه در آن دیار آنچنین بود و خبر
ازین نوع موهوم نبود **باب دوازدهم** در بیان منزه های عجیب و رکیک
در آن دیوین صورتی رنجته بودند بر شال میلی درون او مخوف و دیگر
صد و دوازده رنک در یک اوان می کردند صد بخت غارت بیکبار شود

آنرا غازه رزین گویند و یاچ برهم بچسبیده و آن اسرافه خطای بود و درهای
 آن ملک کس نشاندند و لطافت آن سرفی بر تبه است که مقدار پر زباب بک گفت
 دست را سرخ و زرد کند و دیگر بسکت بکافاش پر دارند که زبان قلم از آن
 فاضلت **فصل** رز جل علاجهای غریب گنه سینه بکارش کافشد و سخی دل
 او را برون کشند و بشکافت و زرد آب از در کاشه که در زخم او را
 دوخت و باز بجایش نهاد و زخم سینه او را دوخته و دیگر بکمالی داشتیم
 که راه را برون دل مبتلا بود و در خطای در آیدیم پیش حکیم برون سینه
 او را شکافت و دلا و شش او را که شش برون آورده و مقدار درهای
 برون آورده را برید و بصر انداخت و جای زخم داغ کرد و بجایش نهاد
 و زخم سینه او را دوخت و او نیز از آن اطمینان یافت و از آن نوع
 بسیار است عفو فوق آنکه اگر قونی کسی در ملک چین بگردد همه روز
 عجایب و کونیه بیند که ندیده است **بیت**

جکیت چو جاماس کی خواهی شد * مدتی در طاس کی خواهی شدن
 عاقبت عقیب مراد انیش زد * او ندید ز پس وی از پیش زد
 هم چو کمان جهان حیران شدند * اندران در بای بی پایان شدند
 و طوب بازی ظاهر کار فرایان است * آب دان کا در اطوب رخنه اند
 و جاعنی خوابان و پیری پیکاران * خراباتی در استاده و طوب در بیان
 بر پای میزنند چنان نازک * و پا اصول که نمی گذارند که در میان بر زمین
 افتد و دست را در و غل میزنند و بر پا زد و در هوا در دور نگاه
 میدارند و میگردانند که از دانه میروم رود و صورت بازیهای
 خوشه بر شاخه و بر و پکنف صبر بر روی بسته هر زمان و هنگام و
 کنند و پنجه بکشایند و بازیهای غریب و اصولهای غریب و عجیب نمایند
 و آن کرده فرو رند و بازیهای تصویرهای نوع نوع بر ایند دوم و چهار

۱۱۸

دست دهای و پنجه را در وی و پوز بر مثال دوان بقیه کرده حلهای
 غریب و بدست دهای اصول نمودن عجیب و غرائب آنها موقوف به نظر
فصل در بیان آنکه علم نجوم پیش ایشان بغایت معتبرست بر تبه که
 چهارتن از کلاطان ایشان سالها در طبقه اول برای خاقانی مجبوس اند
 و هر یک در بلخ و بوستان جداگانه در محلی که چله رستان تحویل کنند و در شام
 واکرد و در زدن چهار کس چهار تقویم بدر آورند و درون آن خوال که فن اکثر
 مودفنی بود آنرا قبول کنند و از آن چهار تقویم یک تقویم استخراج کنند
 و پیش پادشاه ببرد و خاقان همه را بداند و امر کند که ازین تقویم بنویسند
 و این تقویم ده قوده تو کاغذ بر روی ابرام بنهند و بنویسند هزار شود از
 برای آنکه کاغذ پسندیده خطا حیرت چون بر یک بنویسند بهر ده دست
 بگذرد و ده صد شود و چون هکس بنویسند هزار شود و چنانچه ده هزار
 کس بنویسند صد هزار شود در یک هفته خزینه را پر تقویم کرده باشند
 و از ده از ده از خزینه حکم خاقان بشهر با قیمت کنند و باطل علم و ابل علم
 قضا کنند تا بجای که هر کس که ده را هکوست کند یکی بدهند و از جمله
 بخششهای سالانه خاقان چنین سالی یکبار تقویم است و چندین هزار
 تقویم بچندین هزار کس بدهند و حکام تقویم در تمامی خطای منتشر شود
 و ساعات را بهیچر نگاه دارند بک غیر سوختن یک ساعت بود مثل هذا
 طوافان نوره و فیلاد کنند و از برای هر متاعی نوبی چیزی نوازند
 و از برای هر متاع مناسب او علامت بنهند و آن موضوع است بقانون
 و کس از هزاره رنگ و تغییر بخود و در بیان معانی غریب شهرت کفایت ایشان
بیت سالها در خون دیده پروریدم **۴۶** تا زهر دیدن رویت بکار آید مرا

مغنی آدمی بهتر است از دراب و دواب از توبه که نکوبی صواب

چنانکه از آنکه بجز خود در خواب **ب** که در فضیلت بود بر دواب
 و درین معنی چه بیان گفته اند **ب**
 چیست آن خانه که هست و دور **د** کاندرو ماراژ و با پیکر
 همچو عیبی که از یکدیگر **ب** نفسی **د** مرد را رانند می کند بنظر
باب سیم **ف** استغفار خطای که بود و سبب آنچنان ضبط
 کردن خطای چه بود و چند سال زنده پادشاهی کردن **فصل**
 ضابط و مقادیر خطای شخصی بوده بنام فوجیه کزین پادشاه آن زمان
 و از آنکه از ضبط خطای و در آن زمان فوجیه کزین حکیمی بود در علم
 سیاق بر کمال آمده و با خان خطای گفته اگر اجازت باشد ضبط خطای
 بکنیم و مضبوط سازیم قانون بدو تفویض کرد و وقایع نهاد و ضبط کرد
 و سبب آنچنان بود که در آن زمان پادشاه خط زنی بود بنام لوزی قانون
 اثر دینا نگاه او و پس امیرای او بیکر او همه از سنگ تراشیده و صورت آن
 صورت مفرد از شخصیت کزین است که بر کوهی نقش کرده اند و دیوی بوده
 بصورت خری می آمده و با او می است می کرده و صورت آن خدای نیز
 در آن دیوانگاه او از سنگ تراشیده اند و از وی یک پیری بصورت آدم
 و پای او بر شال پای خرد کوش او بر شال کوش خرد چون از مادر زاییده
 هر درشت او کرده بوده و چون و آکرده اند در یکدست او حوب پاره
 بوده و در دست دیگرش کاغذ پاره نوشته این بود که کشتن و راندن
 و زدن حکمی معنی آن چنان کردند که ضبط خطای با این سه ضرب است
 یعنی بکشتن و راندن و زدن فوجیه کزین با این سه ضرب حکم خطای را
 ضبط کرد و قانون نهاد **م** فوجیه کزین خود را که در آن
 خود بر خواها سوار شده که در ملکست می کشت و قانون می نهاد و ضبط
 می کرد و بر راهی گذاشته که کودکان خانها ماخته بودند از کل گفت

۱۱۹

ای کودکان خانه خود را در کسیند تا خرابها بگذرد کودکان کفشد چه خوش
 معنی که از خانه غریبه دور بکنند و کوبند که خانه را از غریبه دور سازند
 و اینچنان هکمی بیک معقول از کودکی که ملزم شد و نما اورزند بود
 خطای مضبوط بود و چون او بر دوازده مضبوط شد و آخر عجز
 آید و کفشد که او بچه چیز مضبوط می کرد بکی گفت او دفتری داشت
 با آن مضبوط می کرد پرسیدند که آن دفتر دو کجاست کفشد بکی نمیداند
 کفشد پسر او کجاست در زمان پسر او حاضر می شد او پرسیدند
 کجاست گفت چون صد چوب زدند از او کرد و گفت در کور با او نهاده
 کفشد که کور او را می و دفتر بدون آورد چون کور را کرد دفتر
 بدون آورد و چون دفتر کشادند در اول دفتر نوشته بود که هر که
 این خواهد که ملک خطای مضبوط شود هر چه درین دفتر است
 با آن عمل کند اول آنکس که این دفتر را از کور بیرون آورد و باید
 او را کشن و بیرون کنند پسر خویشی کوئی بود با لعل او را
 او را کشند و این اشارت بود بر آن که در امور ملکی اگر چه بیرون بود
 نباید روی دیدن و در هم کردن تا ملک توانی مضبوط کردن و بعد
 هر چه در آن دفتر گفته بود با آن عمل کردند تا ملک خطای مضبوط
 شد و آنچه درین کتاب مذکور شده از ضابطه و قانون درست
باب چهارم در بیان خطاط خانها لاقشیه معلم خانهای
علم بیاق و مدرسه های علومشان در همه محاکم ساخته اند از
پادشاهی است و کس ساختن قانون نیست
فصل
 و هر کسی که آجی ماکسب محال می کند از امری اهل قلم خطای او است

و تحصیل علم قانون ایشان که دادند و ضابط قانون و ضابط عاقل
 خطا و اشتباه اند و شب و روز پیش همه اهل خطای مقوم است
 بتخصیص از برای پادشاه که ماضی ازین قسمت نتواند تجاوز
 کردن و قائلان در وقت شب و روز بر تبه است که اگر پادشاه
 در خواب از قسمت تجاوز بخوابد بکند گذارند و بیدار کنند از
 برای خطایان کردن و آنکه امور ملکی تقطیل بشود حقا که فاقان
 چنین و امرای خطای بر قلم ضبط در امور ملکی اقدام و اتهام غریبی
 و از برای از بیان آن معنی زبان قلم قاصر است **باب ۱۱۰**
 در بیان مردمانی که از اطراف و جوارب عالم آمده اند و می آیند و اول
 مردمانی که از راه خنجر می آیند از ملک هلام مطلقا بنام اینچی باید
 در آمدن پیش خطایان از کوی شری معظم از صوبی یا پادشاهی
 معظم خورده و غلام همه بجا آورند زیرا که ساری ملک خود شهری
 و عفو خوری در عالم ندانند و مردم در خشکی مناجی که بمرند
 آب و اکس و صوف و چوفا و قاقوم و مرچا و بشر و یوز و سیاه کوش
 ای جمله باب آن دیار است و سیال با بکیر را جمله قبول کنند و بیشتر
 آن سرحد بدهند و کپان خوب را همراه صاحب پیش پادشاه
 فرستند و هر کس را دوازده کس خدمتکار منزل تا منزل تا صد منزل
 بدهند و ازین دوازده کس شش از دههای رنجارکند و در سرچوبهای
 رکنین سفش آمد بخته اند از پیش و پس و جب و ریت آن آب
 می دهند و شش دیگر کس او خدمتکار جانب چهار و دو کس
 او خدمتکار جانب دم او و بیشتر را ده بجا بپنج تخت و نصف
 و یوز و سیاه کوش را نصف بتر جوت و غلط است و صد منزل
 همه ازین قبیلست و بخشش که از برای شیر بدهند سی صد و

مال بدهند و در هر صدوقی هزار پرگانه قماش بود از اطلس و کنی و پایی برک
 و ریک و آهین جامه نین و چنق خطای و معارف و کار و دینی که بوزن
 یعنی از هر صبی یک پرگانه و از جمله هزار پرگانه در هر صدوقی و بر شری
 صدوق و بر یوز و سیاه کوشی پاره و بر آب عشر شتر از آن
 آویان هر کسی را داشت جامه و از اطلس با آستر قماش با آستر شتر بدند
 و سه جامه اطلس رنگارنگ بر روی هم پوشانند و هر جامه دو کس جامه
 شود و نامی که پس که پنهانی که پس یک قلع بود و موزه و غیره این
 جمله بخشش و انعام خاقان چنان از برای هر یک مسلمان که الله تعالی
 او را آلاء فی بنده از انان ایمان عطا کرده و باسلام در آمده اگر چه
 آبای او چندین هزار سال است که در طریق کفر سلطنت کرده اند زیرا
 که خطایان اولاد قاطبند و این پسر کین طای خان که این زمان
 مسلمان شده است حضرت سید انبیا را در خواب دیدن دل او را پروان
 آورده و شسته و بر و ایمان تلقین کرده و او مسلمان شده و چون
 بیدار شده در دیوار حجره دیده که کلمه شهادت نوشته شده است بخط سبز
 و چون آنوقت را بدید کلمه شهادت را تازه کرد و همه اهل سرای را اعلام
 کرد و بسیاری از خواص و عوام اهل سرای بتبیین او مسلمان شدند و خط
 پروان سرای فرستاد و امر او عوام خلق را از آنوقت خود جزو داد که چه میگوید
 بعد از این چندین هزار سال از ظلمات کفر و مشرق بدلی من نور ایمان
 ناف و این عادت و وجد و ابا و نسل و اولاد و غفور چنان نصیب
 من شد که اگر دشمن شمارا کنی و در حق تو هست باید که باسلام بیاید
 و چون امر او خلق آن خط خوانند و آن سخن بشنوند جمله متحیر

بمانندند و در جواب نوشتند که از پدران تو هیچ کس سنان نشده و قانون
 بنوده که پادشاه خطای سنان بود و چون آن خطا امر را فغان بین
 بخوان گفت معلوم شد که سنان قانون بنده است اید و دلیل آنکه پدران ما
 قانون بنده اند و بر طبق شایع قانون نیست و سنان نیز بر طبق
 من حکم در بر دارد و چون امر او خلق خود آن سخن بشنیدند از آن سخن
 ملزم شدند و بر سر رسیدند به آنکه امر او را نداشتن قانون در یک مسئله
 کفایت عظیم است و از آن سبب بسیاری از امر او عود و خواص در اسلام
 جدا شدند زیرا که اگر مشرق را چه شهری و چه صحرائی میل تمام است
 با اسلام و چون فغان چنین باسلام آمد آن خلق چنین را ضروری باسلام
 می باید آمدن زیرا که همه آن خلق پادشاه پرستند و هر چه او گوید
 قبول کنند و چون آن نور از جانب مشرق قوت ببرد کفار مشرق در
 اسلام خواهند درآمد بلا نزاع زیرا که ایشان را خصومت دینی نیست
 و چون افضل الغزاة العالم و مفر السلاطین روی زمین نقل است
 فی الدرض ممدوح البنی فی الاهداد سلطان روم و چون شب
 افروز او دلیل هدایت ظلمات کفار مغرب شود و بنور معرفت
 جهان بگردد و بنور مغربی را بنور مشرقی پیوندند و ظلمات کفر از
 روی زمین برودند شود و معنی اذا جاء نصر الله و الفتح آن زمان
 تمام فظهور آید بفرقه البنی و آنکه و انعام دور رسید و گذشت چشم میر
 بر انعام شد **اللهم ارزقنا حیات** ای سخی طبعی که همچون آفتاب
 در مسکنان بهیت روشن است و آن همه که مذکور شد ماسوای
 ایشان مذکور است یعنی ماسوای **باب بیگشاهان باب شانزدهم**

۱۷۱

در بیان قنای هر سال پست هزار کس از انواع قنای کرده کرده میدارند
و بخش می گیرند و میروند و پیشش ایشان بجان پراپ و مناعی که از
قنای حاصل بود بهر شهر و تنه کار در صحرای ایشان بود شمال مردارید
در آن خاک میروید به شکل خود و زرد و بی آب و کم بها و دهن است
در صحرای قنای یکی را خزه بود دوم کویند و قنای اندکی و آن هر دو
شتر از زن بازگانان است و کویند ظلمات بر جانها و شتران است
فصل در بیان بت و مکان بت و این بت قبیله اندکی حد
در کوهمای خطای می بودند که کرده است از کفار صحرایی پادشاهان
خطای از زمان پیش آن کوهمار با ایشان داده اند و بت و دین
کوهمای خطای با بت آن بود که یکی از پادشاهان خطای را بنامی
با عسکر قوی روی نمود و چون از هر دو جانب صف بر کشیدند و مقابل
شدند یکی بر شمال و دیگری در میان آمد و پیش پادشاه خطای رسید و بران
آمد و گفت اگر دختر خود را بمن دهمی من پادشاه آدم سکر از برای
تو بیارم خاقان بآن سکت عهد کرد که بدهم و کویند که شاهی آدم سکت
بر مثال پری بود و آن سکت کویند چند خبری زد و بصفت دشمن رسید
و خبری زد و سر پادشاه آن لشکر را از تنه بر کند و پیش پادشاه آورد
و انداخت و خاقان چنین بر عهد خود وفا کرد و آن دختر را بآن سکت
داد و آن سکت آن دختر را همراه خود برد و با کوهمار و آن دختر را از زن
سکت فرزندان شد و چون آن سکت برود و آن دختر خاقان با فرزندان
خود خط داد که پیش خان خطای برید این فرشته بود که قصه چنین چنین
بود و این جاعت فرزندان من اند و چه فرمای و چون انجاعت خط
بجایان دادند و خاقان را احوال معلوم گشت و بخشش داد و آن کوهمار
خطای با آن داد و گفت شما را دایم در سال بیاید و بخشش

خود بگیرد و این زمان نیز بهمان قانون هر سال می آیند و از انواع
 خاشاکها میدهند الحی از همه طایفه قماش بهتر باشد میدهند و چندین
 هزار خانه و درخت را هر سال قماش و غله میدهند و در کوچه های
 هر مملکت خطای که هستند قانون چنان است که از خزینه های آن مملکت
 از نفقه و قماش و غله میدهند و بهر وقت مردمانی اند از نسل
 آن سکت و از خزان خطای و از نسل جنس کسانند که در کوچه های
 خطای صحرائی و فغانی هستند بنیان از آن سکان پیش می آرند
 برای پادشاه خطای و در درگاه عالی سلطان روم از آن سکان هستند
 که آنرا سکان سارافه گویند و در روم و بی اصرار سکت بخت گویند و آردی
 مسکن در آن سکان شکار کنند و پیشکش تبیان آن سکان اند و طلالی
 جوی بخان خطای **فصل** در بیان کردی از هند بآن پیشکش ایشان
 میل بود و بصورت بعورتان مانند و مارانند هستند که آنها را بدین
 که زن یا مرد اند از برای آنکه نگهبانان هستند نگه دارند و خلع ها کردن
باب هفتم در بیان زر زخت مکت خطای حد روز در روم مکت
 خطای رقیم متصل زر زخت بود که در صحرا و در کیستان و کوچه های سنگ
 خانه را با غله خاک آورده بودند و ریخته زر زخت کرده بمرتب که
 در آن شهر چاروا بصره بچرا را نگه دارند و آنها در خانه نگاه میدارند
 و غلبگی خلق و معموری مملکت از زر زخت میتوان داشت و شهرت
 از چاروا را نگه کردن بصره و دوسه ماهه راه فنییم در سبزه درختان
 متفلسه و در روم در راه نشاند بودند حکیم **چهارم** و تمام مملکت
 خطای ازین قبل است و همه زر زخت خطای با آب باران است
 اگر باران نیار و قیمتی و فحش شود و حکم از پادشاهی بر آید که علیج
 قیمتی بکنند اما گنند که یکس از یکماه نوشته داشته باشد و بفرستد

۱۷۷

و چند مردم کندم و برنج و آرد زیاد خود را بدر آورند و بفروشدند اگر پنهان
 کنند بقتل روند از برای آنکه هر چه خریده اند همه در دفتراست و اگر قیمتی
 بآن دفع نشود حکم بدو روزه بکنند و اگر دفع نشود خلق فقرا را از انبارها
 پادشاهی توشه بدهند و بگویند بروید بجایها و شکر یاری سیری و اگر دفع
 نشد و قحطی شد معوض باشد حکم بر ماکت بفروشدند که هر کس که صد سطر
 کندم بیاورد و بفروشد از برای خود او را سرداری ده کس بدیهم
 و اگر دویست سطر کندم بیاورد و سرداری بیست کس بدیهم و اگر چهار
 و اگر نه سردار ده کس باشد و یکشت او میراث باشد و اگر سیصد سطر
 بیاورد و بفروشد سهشت از قبیله او میری بکنند و اگر چهار سطر بیاورد
 چهار پست میراث و یا میراث او بفرایند مثل هذا چندان غله بیاورند
 در آن مملکت که سیر شوند گویند دیگر میارید که بس شد و اشغال غایب
 و بعضی شهرهای منظم را از ترس قحطی و قیمتی را حکم است که زیاده از دوز
 معاش بکنند و اگر بکنند سیاست بکنند و مطلقا چندین هزار گستر را
 در تمام ماکت خطایی نقره و کندم و برنج و پوش و آب و جو و کاه
 و غیره و روشن و کما این همه ماه باده از پادشاهی میدهند و
 احتیاج بازار ندارند و چندین هزار انواع خلق که از اطراف و جوانب
 عالم آمده اند مثل هذا میدهند و اینچنان مملکت مضبوط در مای
 خطای ندیدم و کس نشان نداده و دزد و دغا می کشتن و دغا می کری
 کس نشان نداده و کس نداند از برای آنکه هیچ کس بی نشان و بی عقد
 در شهر و محرا نتواند راه رفتن و تمام ماکت را بطریق عقل به عدم ضبط
 کرده اند **فصل** نقش شهر و خانه را بر سه چیز علیج کرده اند
 یکی آنکه باستانش بر کار کرده اند بغایت مضبوط و دشت و روز و جرس
 میکردانند و چون بک میزنند و حاضر بش می گویند دوم مملکت که در خانه

هر یک شش و روز یک فوجی آب حاضر داشته باشند و ای بر آنس که
 آب حاضر داشته باشد مغوذ باشد چون آتش در گیرد و همه کس جهنم کنند
 فوجی آب رسانند و در توشن نزن را و اگر نتوانند آتش را کشتن
 و باز در محله چنان بترجیب ساخته اند که یک طرف بازار و محله
 بسوزد نتواند که بجای دیگر کند شستن و امکان ندارد و از برای آنکه
 هر بازار و محله جدا جدا است از سر آتش **فصل** عجایب آبیاب
 آنکه سنگ زیر او می گردد و بر نیان آورده را با آب می پزد و آرد
 بخت را بخواهد و سبوس را جدا بگیرند و اگر کسی چنان سازد که سنگ بالا
 بگردد او را نکشند از برای آنکه تغیر قواعد و قانون ایشان مکان
 ندارد مثل همیشه تمام قواعد و قانون ایشان عکس قواعد و قانون
 ملک عالم است و عجایب همزم آنکه در خانه بالغ کوهیت سیاه و همزم
 خانه بالغ سنگ آن کوه است ولی از برای پادشاهی همزم چوب بکار
 کنند و مردم مار و چندان هزار خلق اطراف را و تعلق دارند با هم
 همه همزم و غیره پیش از این مذکور شد **باب هزدهم** لائیه
 در بیان کعبه خطای چهار هزار سال است که دیری ساخته اند میگویند
 در زمان شمعون علیه السلام بوده و مردمانی که از برای اطواف
 او میروند در راه او انواع ریاضات غریب و چلهای عجیب
 می برارند آخرین ریاضت ایشان آن است که کوهی است در غایت
 بلندی و یک اندازه و بر کمر او میخی زده مثل ران آدمی از پولاد
 و آنس که ریاضت او نهایت رسیده بود بر میان او سخی بر بندند
 و فرود آید تا بران میخ سوار شود و زن از کمر کشید و بران میخ
 چسبیده با صد ترس و لرز نشسته اگر پاهای نگاه می کند چشم او
 سیاه شود و اگر بالا نگاه می کند مثل فلز و چهل شب اگر در اینجا

۱۷۷

جواب نرود و نرسد پرواز کردن آنس را بستر شود و از آن میخ ببرد
و بر سر کهای بنشیند و از کوه بکوه پرواز می کند هر جا که میخاند میرود
و اگر بر آن میخ نتواند نشستن و یا بجواب رود و بترسد بقیه دیاره
شود و آن طایفه اهل پرواز را درای پوست و استخوان در بدن چیزی
نبود و خوردن آنها شربت آبی جوشانیده یا دونه جایی که خاصیت
و اعتبار او مذکور شد

حکایت سفینه

بلغمی که مرد عهد خویش بود چار صد شش عبادت بیش بود
کرده بود او چار صد پاره کتاب جمله در توحید و در دفع حجاب
چار صد روز خویش در یک سجود غرقه گردیده در درویشی بود
یک شب از بیداری بس سحری روی خود بر پشت از خاک زین
صد دیل نفی صانع بیش گفت شمع که دوز اخذای خویش گفت
روی خویش آورد سوی آفتاب سجده کردش صهار کلبا موم کلاب
عقل چون از حد امکان بگذرد بلغمی که دوز ایمان بگذرد
عقل در حد سلامت بایست فارغ از مدح و ملامت بایست
که تو عقل ساده می یابی ز خویش از چنان صد عقل دم بریده پیش
که چه عقل ساده باشد بی نظام لیک مقصود تو که داند تمام
دور باشد جنین عقل از خطر وی عجب مقصود یا بد زود تر
دم در این اهل ریاضت ایشان چنان است که نه خوردن و نه گفتن
و نه خفتن همچون چوب شده اند و در سه شب و روز یکبار نفس زنند
و شربت آب مذکور بخورند و باز حبس نفس بکنند و بعضی دیگر چنانند
که در ترش کرده اند از راه دیگر نفس زنند مثل آنکه صحن خاکستر
در میان دو پای خود گیرند و بنام خدا مقدار سوزن بزرگ
سوراخ کرده و از آن راه معبود در آن زمان که میخاند نفس زنند
نظاره کبان را اشارت سوی صحن خاکستر کنند چون بخوابند شود

کرد میشود **باب نوزدهم** در بیان زردنقره و پول و کاغذ بجای
 پول خرج کردن چنانست که در شهری که پول را بیک بگیرند حکم از
 پادشاهی برآید که باین چنین مهر کاغذ بکشد که بجای پول بگیرند
 که از مهر بود که بکشد و آن کاغذ مهر کرده را میگیرد و خرج می کند چون
 پاره شود و با ویران شود بکشد خلق را بخرانند راضی شوند با آنکه
 پول را بگیرند و پس روان شود و زردنقره خالص را سکه زنند و آنچه
 بزنند مثل قلعی بکار می برند و بدرم خرج می کنند ادنی زردارشان
 صد هزار سر و دویست هزار سیر میگویند و هر سری ده درم نقره است
 صد هزار سیر اجماعاً مثل صد هزار آنچه اپنی وزن دارد و مردان همه
 صراف و ده نوع نقره می کزد و همه را بداند و بشناسد و مراتب
 قیمت او بداند وزن و مرد و خورد و بزرگ همه واقف و شهری
 و شهر نشین چنانکه در تمام خطای یک کوی بود الا همه در هصارا
 و همه محله و بازار آهسته و آشنای عام است و خورد و بزرگ
 همه را روی طوب را سازند و آتش بازی دانند **باب بیستم**
 در بیان قانون خان بکشتن ایشان بمرتبه است که اگر پدر را از پسر
 و پسر از پدر و مادر سر موی خلاف قانون بزند بلا توقف برود
 و غم نکند و خلعت و بخشش بپاید و بکشتن پدر و پاک نذرند
 و از خورد و بزرگ چنان مطیع یکد کند که یک کار دو بار فرمودن
 و یک سخن دو بار گفتن بنود در دنیا ای مردم در مملکت ای اسلام بایستی
 و اگر دو بار کار یا فرموده شود و یا گفته شود در قانون و خورد
 کناه او انتقام می کنند و در هم نمی کشند از ترس قوت قانون
باب بیست و یکم در بیان نگارخانه چینی و در همه ممالک چین
 هیچ شهری و محله و بازاری نبود که در نگارخانهها نبود در خورد
 هر یک بعضی بغایت منظم مصور بعضی رتبههای عجیب و نقش

۱۲۲

بنقشهای عجیب و در تمام ملک خطای هیچ حولی نبود که درو بخار خانه در
 خود در آن حولی نبود و عجب بخار خانه چینی صورت چند در و بود
 و اگر فی بغایت جایهای باصفا و مقامهای فرخ بخش روح افزای جان
 اسات **فصل** در خانه طبع سه طوطی بجهت از برای هر طایفه
 که از اطراف و جواب عالم بخطای در آمده اند مذکور است که بنام آن
 بیاید و اگر نه گذارند چون طوی بدینند از برای هر جماعت جدا جدا
 سه کرات و در آن طوی میوهای رنگارنگ و لوتهای کوناگون در همه
 خوانها در چیده و از همه سازند و خوانند تا که فاصه سرای فاقان
 چنین اند خیل خیل حاضر شده و از همه بازیگران که در شهر فایز
 کرده کوه حاضر استاده و هر کوه بجنس خود صف بر کشیده و در آن
 اشیا یکی خادم از درون سرای و میراث از بیرون سرای و آن مرد
 میر معظم با تحمل مذکور با کمرهای شب بر میان بسته اند بیایند از
 برای طوی دادن آن مردم چون از تخت روانهای آن دیو سرور
 بخانه هزار کس فروز آید و بنشینند و کمرهای شب از میان کشند
 و کمرهای زر و مرقع با انواع جواهر بر میان بندند و بنشینند و بعیش
 و طرب مشغول شوند و مهمانان را اشارت بعیش و نوش بکنند سازند
 در ساز در آید و خوانند و در ناله بیایند و با آوازهای حزین در دنگ
 یکبار فغان بر کشیده و سازها را متعاقب آن نغمها سازد در ساز
 کوه مغنیه خوش الحان هم متعاقب هم آواز کوه بازیگران
 کوه کوه در انواع بازیها در آمده اکثر چنان است از خوشی آن عیش
 و عشرت عقلها زایل شده مثال مد هویشان نفاذ کیهان از خود فرسته
 میان مجلس می مگر می باید که از ترانه او روح در سماع آید
 و در آشنای آن ساز و صحبت یکبار نه دانه و فقر آن نه ساله همه هم قدم
 و هم سال و هم زاد جمله اطمینان زربخت پوشیده و کاهلها پریشان

ساخته و زلفها را حلقه حلقه انداخته و آن بستان چینی چون در هفته
 و آن کل غنای نوباوه نورسته نوسنگشته و بعد نماز و بشود از آنجا
 که نمایان شوند همه در اصول می آیند و در مقام سازها قدم می نهند
 و چون اصول کنان بیایند ورقص کنان روی خدمت بر زمین
 نهند و در دروازه مقام رقصی کنند و در بیت و چهار شنبه
 اصول نمایند که تریز از آن مجلس برخیزد و همچنان اصول کنان
 و مقام سازها رقص کنان بیرون روند و بعد از آن دختران
 نه دوازده و پانزده ساله چهارده ساله پانزده ساله پری رویان خوشید
 طلعت خوری تژاد و بعد لطافت و طراوت و ظرافت
 کرده اول بیایند و در دروازه مقام اصول نمایند و رقص کنند
 و شش و شوری در آن مجلس اندازند که جمله اهل مجلس را بوش
 بار آورند و ملاوت نظاره ایشان و حرارت سماع ایشان
 و طراوت و زار آن جوانان و حالت همیشه مجموعی آن مجلس
 موقوف است بسماع و نظر **فصل** و سه چیز در دیار ملک
 چنین است که به ازو مکر در جنت باشد دو نوع کل یکی کل نیوفز
 و یکی کل خشخاش و هر یک مثل صحن و یکی و هر یک صد برکت
 و صد رکعت و به ازو مکر در جنت باشد و فرق میان آن دو کل
 دشوار بود الا بحسب مکان و برکت توان فرق کردن و یکی غناب
 در بزرگی مثل گردکان و در غایت شیرینی و در هیچ ملک به ازو نبوده
 و آن مکر باقتضای زمین و هویت و تمام قلم و خطای از آن غناب
 معلوم و در آن غناب در شهری فرخنده است برای پادشاهی
 میرود و غناب خطای را بمحاکات عالم تحفه می برند و به ازو مکر
 در جنت باشد و خطای را در پیش بسیار تکلیف می کنند و هر
 دو بیت و سیصد جامه بود و سی سال جامه را بپوشند و هنوز نوبت

۱۷۵

و در هر ماهی نوعی جابه پوشتند و در توبروی هم و در غایت پاکیزگی روزگارند
 و هرگز دست بطعام نرسانند الا در قصصهای صغیر و صحنهای صغیر در حرکت
 گرفته بگو که پان بخورند و شور بارالجا ایزند و بخورند میکویند از خوردن
 شور با شکم کتان میشود و مردم حکیم ندیده اند و طعام و شراب بسیار بخورند
 و آب سرد هرگز ابغض جد نخورده اند سوای آب جوشانده با ادویه جای و در
 برداشت موتی و رسوم و آیین ایشان از آن مسلمانان نیز هیچ شبی سال برقی
 بکنند مثل کشتی سازند از سرتاپای او به بزرگی و به بندگی و صورت مثل
 سواره بلند از چوب نیر کشتی مثال گذارینده و بر روی کدوون نشینده
 و غیر آن صورتهای غیب و غریب مثل شیر و پیل و غیره زارند و در چشم اندود
 متصل در صله و حرکت اند و از آن کاغذ بر بهای مذکور بغزایت و لطافت
 آنها در ماسوای آن ممالک ندیده اند و کس ساختن ندانند و در هر ماه
 یکبار بدر آرنند و کدو بازار و محله و شهر کدو اند بزارند و نایبهای غیب
 و غریب و باز بایش برند و هر چیز که درین کتاب مذکور شد همه را دلیل او را
 و عبرت و حکمت او را گفته آمد و آنکه چند ماهه راه و در خطای خندق خنیم
 آن کدو گاه دشمن بود که قنای است مشهور است با دمی خوری حاشا که ایشان
 آدمی خور باشند و سکان ایشان شرف دارد و بطایفه قزلباش بی دینی خندالم
 و هیچ طایفه لغار ندیدیم آدمی خورند و نشیندیم سوای قزلباش و توابع آن
 و چون راه کدو را بهر تر افتاد و در آن حین حارم کدو با قزلباش
 در غزات بود که برادر او و میر او اسیر آن بی دینان شد و میر حارم
 کدو را گفتند که در مجلس کباب فرمودند او را زنده اول لقمه از نو
 خود خورد و به تعینت او توابع و لواحق او خوردند و برادر او را
 زنده در دیک جوشانیدند و بختند و فرزند آن مسلمانان را و دیک کدو
 نول و رعه کدو خورند صاحبش را خدای دادند و ممدوح ابنتی فی

ابا و اجداد یعنی سلطان سلیم خان غازی را حق تعالی نصرت
 و قوت دهد که آن بی بیان را تکر کند و نام و نشان ایشان را از روی
 زمین پاک کند و شریعت محمدیه را احیای دهد اللهم انصر
 الذین هم افضل من فضل الذین آنچه دعای یک فقر بکند سپاه
 کران بخوانند که ^{کر بود در ماتی صدوفه که آه صاحب دوات}
 کما که وجود و شهنشاهان صلی صحرایی اند قلماق و غیره و چند نام
 دیگر بکتاب خطای ایشان دارند و آن جانب را که در مقابل
 ایشان است چنانکه در خطی بریده اند و دیوار زده اند و چندین
 بار در آنجا هزاران کفر خطای در کار کرده اند و می کشند
 و بسبب آنکه در آنجا در براق آن باشد که هر بار تواند ویران
 کردن بگویم که جای رخنه سازند زیاده بخطای نتوانند ضرر رساندن
 زیرا که در همه اطراف و جواب میلهاست و دیدن بان تیش بر دارند
 و در آنجا که در آنجا یعنی در زیر اغمه نامه واقف شوند و بیشتر
 و در آنجا که در آنجا و چون قلماق و اگر دو خطای آن رخنه در آنجا
 میسر باشد که در آنجا که در آنجا در آنجا در آنجا که قاعده خطای
 چنان است که در آنجا که در آنجا دست ورده یا به آنجا را اکل شده و
 گردانند و اگر چه عقل قلیل آدم مقدار ده روزه را هر اوصیاط کویم
 و در کنار او رستم با چنان دیوار و خندق بود که در کوه و صحرای
 خدای دارند نهایش را و آنچنان کار را با خطای عجب بود و در کار
 عجب است که خطای آنکه خطایان می گویند در و زده هزار سال
 با آن کار رسیده زیرا که پیش خطایان رسیده و روز محو است مثل آنکه
 پانصد سال را هزار سال می گویند و چندین هزار سال را یک قرن و دوازده
 هزار قرن را دوازده هزار سال می گویند و در اصل بنای خطای را دوازده

۱۷۶

قون است می گویند و هر قون او هزار سال ایشان معمور شده و باین
 کمال رسیده و آنکه خطای دوازده قسم است و هر قسم او در هزار سال ایشان
 معمور شده و طریقی معمور ساختن خطای را چنان بوده که در اول عالم
 که خطایان کم بوده اند کج و بیار را اختیار کردند زیرا که چون قابل
 کشته شد اولاد قابل کافوشند و چون کافوشند فرزندان آدم
 از میان خود اولاد قابل را راه ندادند و اولاد قابل را بر زمین بجانب
 شرق ارض رشتند تا رسیدند با نقطه ارض و آن مقام مذکور در خطای
 کردند یعنی برج دیار که ارض خطایست و جانب جنوبی و شرقی آن
 در بسات و جانب شمالی و غربی او صحراست و چون خطای را از زمین
 ارض خطای را اختیار کردند و اقرار گرفتند تا رسیدند با نقطه ارض
 کردند که مادای جای باید رفتن که اگر دشمن بیاید بر ما دست نیابد
 هر کس چیزی کشتند و آخر بر آن قرار دادند و کشتند دو طرف دیار را
 و بسات و دو طرف او خشتی و آن دو طرف خشتی او را باید که خشتی
 و دیوار سازیم و هر دو کنار دیوار و خندق را بدو دیوار سازیم و در آن
 و چاروی مردم مارا کشت و کاشت را از دشمن زحمت پیش پیش نشد
 و از کنار دریای شرق ابتدا کردند طول دوسه مایه و ده و خشتی او
 قریب یک مایه خندق و دیوار ساختند و یک قرن که هزار سال ایشان است
 در آن خندق و دیوار کار کردند و در آن زمین شهر و حصار ساختند
 بی حد و ممانعت خود را آن معمور کردند و آنرا قسم اول گویند
 و در قون دوم مثل این دیوار و خندق پریدند و عرض و طول آن
 مثل زیاده اول و سر خندق از شرقی و متصل بدربار شرقی و کجاست
 سر خندق غربی بخندق غربی اول متصل شد و آنرا قسم دوم گویند
 و در آن زمین نیز شهری و حصاری بی حد ساختند و آنرا نیز در

یک هزار سال خطای معمور ساخت و قسم میم را نیز بطریق قسمین
 اول ساخت و لی از اینها محکمتر و مضبوطتر و ابتدای دیدن بان
 و سبکهای متصله و ... از آن زمان شد از برای آنکه خلق
 صحرایی بسیار شده بودند و رحمت بختی میسر آمدند و چون خواستند
 که زمین قسم چهارم را از دشمن بگیرند و از آن خود سازند حکم
 از پادشاهی برای یک هزار و صد هزار لشکر چند ساله یراق برگیرند
 همه از پادشاهی و هیچ چیز اصباح نیست بجزیدن از بازار نباشد
 و چند هزار سال است که بر همان قانون مانده تا این زمان در حال
 آنکه ... دیدیم که جای شهر ساختن میرفتند
 چند هزار سال فوجی وکیل و کلنک و مینیس بار کرده بودند
 و سواهی طوب و تفنگ و از همه اسلحه حرب مکمل و آن چندان
 هزاران و در آن شهر همچون شروان بصحرای قلماق و قلماق
 چنان رسانیده اند بطوب و تفنگ که در هر کوه و صحرا آب
 آبهای ... و علف زارها و مرغزارها که قلماق سیلابی و قتل
 کرده اند و وطن خود ساخته و چون داشت لشکر خطای آمد مرا
 کوچ و به خود را بار کنند و بهایم خود را بر اند و ترک وطن کنند
 و بروند از برای آنکه داند که خطایان بر زمینیشان طمع کرده اند
 و قلماق با خطای نتواند حرب کردن زیرا که قلماق را آلات حرب
 نباشد سواهی بر و کمان و نیزه اکثر پیکان نیز قلماق از چوب کمر
 باشد و نعل و میخ اپ او چوب ... و اکثر دیک قلماق نیز
 از چوب و چون ... دیک چوبین گوشت پزد در دیک
 چوبین آن ... و گوشت اندازد و سنگها را نفینده در

۱۷۷

درون دیکت چوبین اندازند آب و گوشت جوش دهند و جوشی
 چند بزنند و بپزد و آنرا ترکی جوش گویند و خام خوردن در هیچ جا
 ندیدم الا در درم گوشت قدید خام میخورند و پشش قلماق پوستین
 سمور مشتان روی پشم او را می پوشند و تا بستان اندی تخت او را
 می پوشند و انواع پوستینها را همه همچو پشم می پوشند و پستریان
 همه از پوست و از پی گوشتند رشته و دوزن و پستریان بقایت قیمه
 یک سوزن را یکت گوشت میدهند و قلماق و آب و رشته و گوشت و گوشتند
 حساب باشد و جوش قلماق گوشت آلوده آب صحرایی و شتر مرغی
 بسیارست و برمال قلماق خطایا بیاچ طبع نیست الا بر زبان
 و چون قسمی از اقام زمین قلماقی را خطایان قصد کردند
 و آن چندان هزار شتر با آن همه برقی مذکور بر آب و فغان که بپزند
 بر بصران ایشان چه نوع فرمایند اگر چهار کوهک و یا شتری معظم
 ضبط برشته است که در دوسه ساعت بخومی خندق او را کشند
 و با چندان هزار فرجی بیک راه آب ریختن دیوار کباب او را تمام
 سازند و هر چند شهر منظم باشد که بدوره آب ریختن دیوار فانی او را
 تمام کنند و در دور و ز تمام برج و باروی او را تمام سازند و در بند
 او را بنشانند و در درون او شکر گذارند برای نگاه داشتن و عمارت
 درون از اشغال بازارها و محلهها و حویلهها و دیوارخانهها و غیره همه را
 در دیوار او را سازند و افه همه اهل حرفت از هر طائفه در ایام
 شعور و شهر پر شده و معمور از همه چیز پیش از این مذکور شد
 و با آن زودی درسانی ساکن دیوار شهر و چهار دیوار و محله
 از آن است که همه آن دیوار خاکت از خاک است و دیگر فاعده
 آن شکر دیوار آدم صورت چنان است که در هر منزل که فروز

۱۷۸

نشسته اند و جز غرامی نباشد و دزد جان بزد و غمی بات ضبط فطای
از آن بیشتر است که شرح توان داد **مثنوی**

چونکه کل رفت و کلسان در گشت نشنوی دیگر ز بیل بر گشت

مجموعه جمیع کمال است در دی

ساقی بتوان یافت چو در راهی

حکایت در اکبر شاه

فلاطون آنکه استاد جهان بود	مکر در راه انوش جهان بود
که استخراج در ندر سار زد	ز مس سفته کند اکبر میا زد
چون پنجه سال شد در گوشه کم	ز قشر پیفته داند موی شهر فم
چنان اکبر کرد و معتبر کرد	که اندک کیمیا بود و اندک خود
چو ز کردن چنان آن شد اورا	بقیعت خاک وز کیمیا شد دورا
هر یک بگرد گشت ای دل بندیش	که اکبری کنی در جوهر خویش
چو قشر پیفته موی سر او زد	ز جعدت کیمیا بی زلف او زد
که اکبری کنی در جوهر خویش	بود آرد کیمیا از عالم خویش
نه کم آمد ز قشر پیفته جانت	نه موی سر فزون گشت از رویت
چون پنجه سال این اکبر کردی	تختی روز و شب بند بر کردی
کنون که عاقبتی این کیمیا ساز	دو عالم در ره این کیمیا باز
چو غرضش جزم شد با کار او	رفتن عالم آمد بر کن او
چنان که جوهر خود کیمیا کرد	که از نورش دو عالم پر دنیا کرد
ز پیشش نخریده تا عای	برو شد کشف اسرار الهی
دو پانصد سال در امر نشست	بشا زوزی زنده کار نشست
زستان در روی بودیش پیش	که مایه ای زنده نایابی بر خویش
برستی موی او همچون بر افکش	زستان دفع بودی این ز سرش

سرشته بود یک داروی دیگر
 بریزیدی از و آن موی اندام
 یکی در ده که بر کار کردی
 با سادای مزاج او بتعدیل
 اگر چه افضل در این بود
 بوش رفت از سلطان ناکاه
 نشسته بود افلاطون در اندوه
 درختی بود پیش چشم آب
 سکنه گفت آه یک سخن کوی
 جوش داد آن استاد ایام
 چو خاموشی است زنگ جاودانی
 سکنه گفت اگر خواهی طعمی
 چنین دوش جواب آن مرد مردان
 محو کاین خورده آن کوه نیرزد
 شکم چون باشم جای نجاست
 سکنه گفت ای مرد جهان تو
 جوش داد پیر حکمت اندیش
 که توان گفت کان چندیت و چو کانی
 چه مردم میدهندم تاره جانی
 حرکت از گفتویش دل پریشان
 سکنه باز از سلطان همیشه
 اگر تو کیمیای عالم افروز
 چه مانای کیمیای جسم دوز مام

که تابستان بآید می بخورد بر
 بداری نف تابستان ایام
 بهر شش سال از و یکبار خوردی
 بنیادی رطوبت پمخ تحویل
 خور و پوش دو پانصد سال این بود
 سکنه بود با و نیز همراه
 بغاری ستمکین در جنبشش کوه
 فلاطون مانده آنجا سینه پر آب
 که هر دو آمدیم اینجا سخن جوی
 که خاموشی است نقد ماسر ایام
 بکشت جاودان شو تا جانی
 مرا باشد از آن عالم معجانی
 که ای خرد تنم مبرز هر دو ان
 مبرز رفت خورون نیرزد
 در و نه علم کجند فراست
 بجفت آباشی کن بکرمان تو
 که چندانی مرا خوابست در پیش
 مرا خود عمر پنداری کنون است
 رو ایند اگر خفتن زمانی
 بگوهای بر شد و بکجک زین
 بزم بکرستند از و در بسیار
 بنیدانی ز افلاطون در آموز
 ز قشر بفضه و از موی سر مام

۱۷۹

تخت در آن کن دول در که دان کنی سان کیمیا سازند مردی

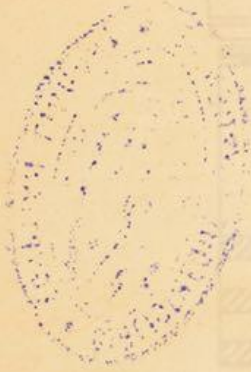
معاد در اسم الفنی

آید اخواندین طاقا سپهر در دل در نا وفاداری و مهر

در اسم الفنی

در دل شان اخوان فضل رحیم در اسم مهر بانی مستقیم

تخت

دارالکتب و الوثائق القومية

ÖZGEÇMİŞ

Celal ASLAN 12.01.1981 tarihinde Kahramanmaraş'ın Nurhak ilçesi Tarlar mahallesinde dünyaya geldi. İlkokulu Tatlar ilkokulunda, ortaokul ve liseyi ise Elbistan Mükrimin Halil Lisesi'nde tamamladı. 2001 Yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. Nurhak İlköğretim okulunda ve Gaziantep Mete Uygun İlköğretim okullarında öğretmenlik yaptı. 2005-2010 yılları arasında Gaziantep İnci Konukoğlu Lisesi'nde müdür yardımcılığı, 2018 yılı sonuna kadar da aynı şehirde bulunan Yahya Kemal Beyatlı Anadolu Lisesi ve Vedat Topçuoğlu Anadolu Lisesinde müdürlük görevlerinde bulunduktan sonra Eskişehir Mahmudiye İlçe Milli Eğitim Şube Müdürlüğü'ne atandı. Gaziantep Üniversitesi'nde Cumhuriyet Tarihi alanında Yüksek Lisansını tamamlayan Celal ASLAN ayrıca Anadolu Üniversitesi'nin Kamu Yönetimi ve Adalet bölümlerini bitirdi. Evli ve üç çocuk babasıdır. Halen Gaziantep Şahinbey İlçe Milli Eğitim Müdürlüğünde Şube Müdürü olarak görev yapmaktadır.

VITAE

Celal ASLAN was born in Nurhak district of Kahramanmaraş in Tarlar neighborhood on the 12th of January 1981. He completed primary school in Tatlar primary school and secondary and high school in Elbistan Mükrimin Halil High School. In 2001, He graduated from Afyon Kocatepe University Usak Faculty of Education, Department of Turkish Language Teaching. He taught at Nurhak Elementary School and Gaziantep Mete Uygun Elementary School. He was appointed to Eskişehir Mahmudiye District National Education Branch after serving as assistant manager at Gaziantep İnci Konukoğlu High School between 2005 and 2010, as a director at Yahya Kemal Beyatlı Anatolian High School and Vedat Topçuoğlu Anatolian High School in the same city until the end of 2018. Celal ASLAN, who completed his master's degree in the History of Republic at Gaziantep University, also completed the Public Administration and Justice departments of

Anadolu University. He is married and has three children. He still works as the Branch Manager at Gaziantep Şahinbey District National Education Directorate.

